

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN MESNEVÎ ŞERHİ

(IV. Defter; 1-2300. Beyitler)

(Farsça Metin- Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Muhsine Beyza DOLGUN

Danışman:

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Ekim- 2019

KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN MESNEVÎ ŞERHİ

(IV. Defter; 1-2300. Beyitler)

(Farsça Metin- Dizin)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Muhsine Beyza DOLGUN

Danışman:

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Ekim- 2019

KIRIKKALE

KABUL- ONAY

Sayın Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU danışmanlığında Muhsine Beyza DOLGUN tarafından hazırlanan “**MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDİ’NİN MESNEVÎ ŞERHİ (IV. Defter; 1-2300. Beyitler)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019 (Unvan, Adı Soyadı) Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**MUSTAFA SÜRÛRÎ EFENDÎ’NİN MESNEVÎ ŞERHİ (IV. Defter; 1-2300. Beyitler)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir girişimde bulunmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu beyan ederim.

.../.../2019

Muhsine Beyza DOLGUN

İmza

ÖN SÖZ

İslam ve Anadolu coğrafyasında önemli bir yere sahip olan büyük arif ve âlimlerimizden Mevlânâ Celâleddin Muhammed (604-672/1207-1273) bugün tüm dünyanın tanıdığı değerli mutasavvıflarımızdandır. Mevlânâ'nın fikir dünyasını anlamak onun değerli kitaplarından biri olan Mesnevi'yi anlamaktan geçmektedir. Bu sebeple de Mesnevî doğu ve batıda birçok âlim ve araştırmacının çalışmalarına konu olmuştur.

Altı defter/ciltten oluşan Mesnevi'nin tamamını şerh etmeye muvaffak olan şarihlerden biri de 16. Yüzyılın Osmanlı âlimlerinden Mustafa Sürûrî Efendi'dir. (897-969/1492-1562) Mustafa Sürûrî Efendi'nin Farsça olarak kaleme aldığı bu şerh, çok sayıda ayet, hadis, vecize, hikâye ve örnek beyitler içermektedir. Üslup açısından sade ve akıcı bir anlatıma sahiptir.

Çalışmamızda Sürûrî'nin Farsça Mesnevî şerhinin 4. defterinin; 2300. beyitlerini bugünkü imla kuralları ve ilmî araştırma usulleri çerçevesinde neşre hazırladık. Çalışmamızda esas aldığımız nüsha 966/1558 yılında istinsah edilmiş olup Beyazıt Kütüphanesi B-3770 numaralı nüshadır. Bu nüsha Mesnevî şerhinin 3. ve 4. defterini içermekte olup 192 yaprak yapraktır.

Metni okuma ve aktarma konusunda karşılaştığımız zorlukları gidermek maksadıyla içerisinde 3. ve 4. defterleri barındıran, Süleymaniye Kütüphanesi 565 numaralı nüshadan da yararlandık. Nüshanın sonuna Şaban ayının sonlarında yazıldığı şeklinde not düşülmüştür. Ancak tarih belirtilmemiştir. Mesnevî beyitlerini numaralandırarak köşeli parantez içerisine yerleştirdik. Yazma nüshanın yaprak numaralarını parantez içerisinde gösterdik. Metinde gerekli görülen yerlere hareketler koyduk, yer yer tamlamaları belirttik.

Çalışmamızın bu alanda gerçekleştirilecek diğer inceleme ve araştırmalara katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Gerek lisans gerekse de yüksek lisans döneminde Mevlânâ ve Mesnevî'yi tanıyıp daha iyi anlama konusunda sayısız yardımlarından dolayı öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU'na, lisans ve yüksek lisans derslerimde tecrübe ve fikirlerinden faydalandığım, çalışmalarımızda hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Yusuf ÖZ, Doç. Dr. Yakup ŞAFAK ve Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Muhsine Beyza DOLGUN

KIRIKKALE- 2019

ÖZET

Muhsine Beyza Dolgun, Mustafa Sürûrî Efendi'nin (897-969/1492-1562) Mesnevî Şerhi (IV. Defter), Kırıkkale 2019

Bu çalışmanın konusu Mustafa Sürûrî Efendi'nin; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin 6 cilt/defterlik büyük eseri olan Mesnevî'nin 4. defteri üzerine kaleme almış olduğu şerhin 2300. beyitlerini teşkil etmektedir.

Çalışmada esas alınan nüsha 966/1558 yılında istinsah edilmiş olup, 192 yapraktan (384 sayfa) oluşmaktadır. Bu çalışmayı hazırlarken okunması zor olan kelimeleri çözümlmek maksadıyla Süleymaniye Kütüphanesi 565 numaralı nüshadan da yararlandık. Eserin sonunda, nüshanın Şaban ayının sonlarında yazıldığı şeklinde not düşülmüştür. Ancak tarih belirtilmemiştir.

Sürûrî Efendi'nin kaleme aldığı Mesnevî Şerhi isimli eser, Anadolu'da Mevlânâ'nın Mesnevî'si üzerine yapılan Farsça ilk tam şerh olması sebebiyle tasavvuf ve edebiyat alanında büyük önem taşımaktadır.

Sürûrî Efendi bu eserinde hem tasavvufi hem de edebi konulara yer vermiştir. Diğer taraftan eserde kullanılan dile bakılarak o dönemde Anadolu'da kullanılan klasik Farsçaya dair fikir sahibi olmak da mümkündür.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde Sürûrî Efendi'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserlerine değinilmiştir. İkinci bölümünde; Mesnevî şerhinin yazma nüshaları, hazırlanan metinde kullanılan yazma nüshalar ve imla özellikleri, şerhdeki bazı özelliklerden bahsedilmiş olup üçüncü bölümde Farsça metne yer verilmiştir.

Bu bölümün sonunda ise metinde yer alan âyeti kerîmeler ve hadis-i şeriflerin fihristi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Sürûrî, Mesnevî Şerhi

ABSTRACT

Muhsine Beyza Dolgun, Mustafa Sürûrî Efendi's (897-969/1492-1562) "Mesnevî Şerhi" (IV. Volume), Kırıkkale 2019

The aim of this study is to constitute "şerh" of Mustafa Sürûrî Efendi's about the 4th volume (2300 couplets) of the great work of Mesnevi (6 Volumes)

The edition which is taken as a basis for the work has been copied in 966/1558 and composed of 192 sheets (384 pages). During the study, we have benefited from the Süleymaniye Library – the copy numbered 565, for the vocabulary which are hard to read. At the end of the study, we have written down a note which says the work is written in the month of Shaban; however, there is not a specific date.

Sürûrî Efendi's work of "Mesnevî Şerhi" is important in terms of being the first Persian şerh in Anatolia on Mevlana's Mesnevî, thence has a significant place in sufism and literature.

Sürûrî Efendi mentions both sufistic and literary themes in his work and by regarding the rhetoric of the work, it is possible to have an opinion about the classic Persian used in Anatolia at that time.

In the first chapter of this Three-Chapter study; the life, literary identity and works of Sürûrî Efendi has been put forward. In the second chapter, the written copies of "Mesnevî Şerhi", spelling features and some of the specifications of the "şerh" and in the third chapter, the Persian text has been presented. At the end of the third chapter, the index of the verses and hadith partaking in the text has been set forth.

Key words: Mevlana, Masnavi, Sururi

KISALTMALAR

a.g.e Adı geçen eser

B Şerh-i Sürûrî, Beyazıt Ktp. nr. 3770.

b Bin (oğlu)

bkz. Bakınız

bs. Baskı

C c. Cilt

Çev. çeviren

h. Hicri

h.ş Hicri Şemsi

Ktp. Kütüphanesi

m. Miladi

mm. Milimetre

nr. Numara

nşr. Neşreden

S Şerh-i Mesnevî, Süleymâniye Ktp., nr. 563

s. Sayfa

str. Satır

TDV Türkiye Diyanet Vakfı

trc. Tercüme eden

yk. Yaprak

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR	IV
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
SÜRÛRÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	6
1.1. SÜRÛRÎ'NİN HAYATI	6
1.2. SÜRÛRÎ'NİN EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	7
İKİNCİ BÖLÜM.....	9
SÜRÛRÎ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ'NİN IV. DEFTERİ YAZMA NÜSHALARI	9
2.1. HAZIRLANAN METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHANIN İMLA ÖZELLİKLERİ.....	12
2.2. ŞERHİ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ IV. DEFTERİNDEKİ BAZI ÖZELLİKLER	14
SONUÇ	15
KAYNAKÇA.....	16
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	19
ŞERH-İ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ DEFTER-İ ÇEHARROM / شرح مثنوی سروری دفتر	
چهارم	1
AYET DİZİNİ/ فهرست آیات	164
HADİS DİZİNİ / فهرست احادیث.....	167

GİRİŞ

Mevlânâ'nın Hayatı ve Eserleri

Mevlânâ'nın Hayatı

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207 tarihinde bugünkü Afganistan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Mevlânâ'nın ismi Muhammed'dir. Elimizde bulunan kayıtlara bakıldığında babalarının da Muhammed ismini taşıdığı anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın lakabı Celâleddin, babasının ise Bahâeddin'dir.

İslam dünyasında saygı ve hürmet belirtmek için isimlerin önüne getirilen “efendimiz” anlamına gelen “Mevlânâ” ibaresi Mevlânâ Celâleddin Muhammed ile özel bir isme dönüşmüştür. Mevlânâ Celâleddin Muhammed için “Hudavendigar, Hünkâr, Hazret-i Mevlânâ, Mevlevî, Şeyh Molla-yı Rûmî, Rûmî ve Hazret-i Pîr” gibi lakaplardan da istifade edilmiştir. Mevlânâ bugün İran ve Pakistan'da Mevlevî, Batı'da Rûmî lakaplarıyla anılmaktadır.¹

Mevlânâ Celâleddin'in babası Bahâeddîn Veleddin, dönemin meşhur âlimlerinden Fahreddîn-i Râzî'nin görüşlerine bağlı olan Hârizmşâh Muhammed'in kendisine karşı gösterdiği olumsuz tavırlar sebebiyle rahatsızlık duyar ve bu sebeple ailesiyle birlikte Belh'ten ayrılır. Kaynaklara bakıldığında aile Belh'ten ayrılırken Mevlânâ'nın 5, kardeşi Muhammed Alâaddin'in ise 7 yaşında olduğu belirtilmektedir.² Bu bilgilere bakıldığında ailenin Belh şehrinde ayrıldıkları yılın 1212 ya da 1213 olabileceği düşünülmektedir.³ Moğol istilasından kaynaklanan karışıklıklardan dolayı Belh'te siyasi istikrarın bozulmuş olması da muhtemelen göç sebeplerindendir.⁴

¹ *Mevlânâ, Mesnevî*, çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, Çevirenin ön sözü s.26.

² Ahmed Eflaki, *Menâkib'ul Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1986, I, 95.

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celâleddin*, İnkılap Kitapevi, 2004, s. 42.

⁴ *Mevlânâ, Mesnevî*, çev: Adnan Karaismailoğlu, Çev. ön sözü s. 27.

Hac vazifesini gerçekleştirmek maksadıyla yola çıkan kabile Nişâbur'da dönemin büyük sûfilerinden Ferîdüddîn-i Attâr ile karşılaşır.⁵ Hac görevini tamamlayan kabile Şam'a, oradan da Anadolu'ya geçer. Malatya'dan Erzincan'a varan kabile, Erzincan üzerinden Akşehir'e geçmiştir. Kabile burada dört yıl ikamet ettikten sonra Larende'ye (Karaman) ulaşır.⁶ Mevlânâ Celâleddin'in babası Bahâeddîn Veled, Larende'de adına yaptırılmış olan medresede en az yedi yıl müderrislik yapar, daha sonra da Sultan Alâaddin Keykubad'ın 26 Cemaziyelahir 642 tarihinde gelmiştir. Zaman içerisinde Mevlânâ ve Şemsi Tebrizi'nin tasavvuf noktasında gönül bağları gitgide artmıştır. Mevlânâ müridlerine eskisi gibi zaman ayırmayıp vaktinin çoğunu Şems-i Tebrîzî ile geçirmeye başlamıştır. Bu durum git gide Mevlânâ'nın müridlerini rahatsız etmiştir ve *"bu adam kim oluyor ki Şeyhimizi, ırmağın bir saman çöpünü kapıp sürüklediği gibi kaptı da bizden ayırdı"* şeklinde Şems-i Tebrîzî ile ilgili yakınmalara başlamışlardır.⁷ Şems-i Tebrîzî bu hoşnutsuzluklar sebebiyle 21 Şevval 643/10-11 Mart 1245-46 günü Konya'dan ayrılıp Dimaşk'a gitmiştir.

Şems-i Tebrîzî'nin Dimaşk'ta olduğunu öğrenen Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i bir heyet beraberliğinde Şemsi Tebrizi'yi bulmak üzere oraya gönderir.

Sultan Veled, İbnü'l-Arabî'nin de ikamet ettiği Cebelisâlihiye'de Şems-i Tebrîzî'yi bulmuş, beraberinde Konya'ya getirmiştir. Lakin müridler tekrar dedikodu yapmaya başlamışlardır ve bunun üzerin Şems-i Tebrîzî kendisini bu defa kimsenin bulamayacağını söyleyip 8 Şâban 645/8 Aralık 1247 tarihinde kayıplara karışmıştır. Mevlânâ defalarca Şems-i Tebrîzî'yi aramış fakat onu bulamamıştır.⁸

Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'nin hilâfet makamına geçişinden⁹ Sultan Veled'e göre on, Sipehsâlâr'a ricası üzerine Konya'ya yerleşir.

Mevlânâ'nın yaşamında Şems-i Tebrîzî'nin özel bir yeri vardır. Karşılaşmaları ile ilgili çok şeyler anlatılmıştır. Şemseddin Muhammed-i Tebrîzî Konya'ya ilk

⁵ **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi: Bütün Eserleri**, Haz. Yakup Şafak, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2004, s. XIII.

⁶ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXIX, 441-448.

⁷ **Mevlânâ, Mesnevî**, çev: Adnan Karaismailoğlu, Çev. önsözü s. 29.

⁸ Reşat Öngören, a.g.e, XXIX, 441-448.

⁹ H. Ahmet Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi" **TDV İslam Ansiklopedisi**, XVIII, 512.

olarak 29 Kasım 1244/26 Cemaziyelahir 642 tarihinde gelmiştir. Zaman içerisinde Mevlânâ ve Şemsî Tebrizî'nin tasavvuf noktasında gönül bağları gitgide artmıştır. Mevlânâ müridlerine eskisi gibi zaman ayırmayıp vaktinin çoğunu Şems-i Tebrîzî ile geçirmeye başlamıştır. Bu durum git gide Mevlânâ'nın müridlerini rahatsız etmiştir ve “*bu adam kim oluyor ki Şeyhimizi, ırmağın bir saman çöpünü kapıp sürüklediği gibi kaptı da bizden ayırdı*” şeklinde Şems-i Tebrîzî ile ilgili yakınmalara başlamışlardır.¹⁰ Şems-i Tebrîzî bu hoşnutsuzluklar sebebiyle 21 Şevval 643/10-11 Mart 1245-46 günü Konya'dan ayrılıp Dimaşk'a gitmiştir.

Şems-i Tebrîzî'nin Dimaşk'ta olduğunu öğrenen Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i bir heyet beraberliğinde Şemsî Tebrizî'yi bulmak üzere oraya gönderir.

Sultan Veled, İbnü'l-Arabî'nin de ikamet ettiği Cebelisâlihiye'de Şems-i Tebrîzî'yi bulmuş, beraberinde Konya'ya getirmiştir. Lakin müridler tekrar dedikodu yapmaya başlamışlardır ve bunun üzerin Şems-i Tebrîzî kendisini bu defa kimsenin bulamayacağını söyleyip 8 Şâban 645/8 Aralık 1247 tarihinde kayıplara karışmıştır. Mevlânâ defalarca Şems-i Tebrîzî'yi aramış fakat onu bulamamıştır.¹¹

Mevlânâ, Hüsâmeddin Çelebi'nin hilâfet makamına geçişinden¹² Sultan Veled'e göre on, Sipehsâlâr'a göre dokuz yıl sonra rahatsızlanarak 5 Cemâziyelâhir 672 /17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesinde ağlayıp feryat edilmemesini vasiyet etmesi ve öldüğü günü kavuşma vakti olarak tanımlaması sebebiyle ölüm gününe “şeb-i arûs” (düğün gecesi) denmiştir.¹³

Mevlânâ'nın Eserleri

İslam Dünyasının yanı sıra bugün Batı'da da önemli bir yere sahip olan Mevlânâ'nın eserlerine bakıldığında çoğunlukla Farsçadan istifade ettiği görülür. Bunun yanı sıra az sayıda Arapça, çok az sayıda Türkçe ve Rumca şiirlerine de rastlamak mümkündür.

¹⁰ *Mevlânâ, Mesnevî*, çev: Adnan Karaismailoğlu, Çev. ön sözü s. 29.

¹¹ Reşat Öngören, a.g.e, XXIX, 441-448.

¹² H. Ahmet Sevgi, “Hüsâmeddin Çelebi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, 512.

¹³ Reşat Öngören, a.g.e, XXIX, 441-448.

2.1 Mesnevî: Mevlânâ'nın yazmış olduğu eserlerin her biri hem tasavvufi hem de edebi açıdan büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte Mevlânâ'nın eserlerinden en meşhuru toplam altı ciltten oluşan Mesnevî-i Manevî ya da Mesnevî-i Şerif olarak bilinen kitabıdır. Kitabın “bir şeyi ikiye katlamak, çift yapmak” anlamına gelen “Mesnevî” ismini alması eserin nazım şeklinden kaynaklanmaktadır. Şârihler Mesnevî adının hem kitabın şekline (sûret) hem de muhtevasına (mâna) işaret ettiğini düşünmüşlerdir. Mevlânâ bu eserine Keşşâfû'l-Kur'ân, Fıkh-ı Ekber, Şaykalü'l-ervâh ve Hüsâmînâme gibi isimler de vermiştir. Bu eser 25.700 beyitten meydana gelmektedir ve çok az sayıdaki Arapça beyitlerle birlikte dili Farsçadır.¹⁴

Mesnevî'nin ne zaman yazılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Bedüzzamân Furûzânfer, Mesnevî'nin ilk cildinin 657-660 yılları arasında yazıldığını ifade etmektedir.¹⁵

Mevlânâ, I. cilt bittikten sonra yazılmasının bir süre durakladığını, sadece II. cildin yazımına 662 Recebinin 15. gününden (13 Mayıs 1264) itibaren devam ettiğini belirtmektedir.¹⁶

2.2 Dîvân-ı Kebîr: Çok geniş bir hacme sahip olduğu için esere Dîvân-ı Kebîr ismi verilmiştir. Şiirlerde ise genellikle Şems, Şems-i Tebrîzî mahlasları kullanıldığı için Dîvân-ı Şems veya Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî isimleri ile de anılmaktadır. Divan'ın yazma nüshaları 30.000 ila 50.000 beyit arasında değişmektedir. Asıl muteber nüshalarının ise 43.000 beyitten fazla olduğu bilinmektedir.¹⁷ Mevlana Mesnevî'de kullandığı gibi Dîvân'da da Horasan'ın halk Farsçasını kullanmıştır. Şiirlerinde kullandığı Arapça ve Rumca beyitler de halk Arapçası ve halk Rumcasıdır. Bununla beraber eser mısra ve beyit yapısı açısından sağlamdır.¹⁸

2.3 Fîhi Ma Fîh: Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled veya başka bir müridi tarafından Mevlânâ'nın sağlığında yapmış olduğu sohbetleri kaydedilip vefatından sonra bu sohbetlerin derlemesinden oluşan eserdir. Yazma nüshalarına bakıldığında eserin Esrâr-ı Celîl, Esrârü'l-Celâliyye, Kitâbü'n-Neşâ'ih li-Celâlidîn, Risâle-i

¹⁴ Semih Ceyhan, Mesnevî, TDV İslam Ansiklopedisi, XXIX, 325-334.

¹⁵ Bedüzzaman Furûzânfer, Mevlânâ Celâleddîn, 3. Baskı, Tahran, 1387 h.ş, s. 167.

¹⁶ Semih Ceyhan, Mesnevî, a.g.e, XXIX, 325-334.

¹⁷ Tahsin Yazıcı, “Dîvân-ı Kebîr”, TDV İslam Ansiklopedisi, IX, 432-433.

¹⁸ Tahsin Yazıcı, “Dîvân-ı Kebîr”, a.g.e, IX, 432-433.

Sultân Veled gibi isimlerle anıldığı görülür. Eser “Fîhi mâ fih” adıyla daha sonraki dönemlerde tanınmıştır. Fîhi mâ fih, “içindekiler içindedir, ondaki ondadır, ne varsa ondadır” manasına gelmektedir. Eser yaklaşık yetmiş beş bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerin altısı Arapça, geriye kalanları ise Farsçadır. Eserin bazı bölümleri ayet veya hadis yorumu ile bazı bölümleri ise Mevlânâ’ya sorulan bir soru ile bazen de güncel bir olaya temasla başlar.¹⁹

2.4 Mektûbât: Bu eser, Mevlânâ’nın bir kimseye tavsiyede bulunmak veya bir kimsenin sıkıntısını çözmek maksadıyla farklı zamanlarda çeşitli kişiler için kaleme aldığı mektuplardan oluşmaktadır. Bunların arasında yakınlarına, çocuklarına ve müritlerine gönderilenler bulunmakla birlikte çoğu yöneticilere ihtiyaç sahiplerinin taleplerini bildirmek maksadıyla kaleme alınmıştır.²⁰

2.5 Mecâlis-i Seb’a: Mevlânâ’nın vaaz ve sohbetlerinde yaptığı konuşmalardan oluşan bu eser “yedi vaaz” anlamına gelir. Bu konuşmalarda bahsedilen konuyla ilgili âyet ve hadislerin açıklanmasının yanı sıra Senâî, Attâr gibi meşhur şairlerin şiirlerine, Meşnevî’de anlatılan bazı hikâyelere ve Dîvân-ı Kebîr’den şiirlere de yer verilmiştir.²¹

¹⁹ Mehmet Demirci, “Fîhi Mâ Fih”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 1996, XIII, 58-59.

²⁰ Reşat Öngören, a.g.e, XXIX, 441-448.

²¹ Abdülhüseyin Zerrinkûb, **Sırr-ı Ney**, I. cilt, 11. Baskı, Tahran, İlmi yayınları, 1386 h.ş., s. 126.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRÛRÎ'NİN HAYATI, EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. SÜRÛRÎ'NİN HAYATI

897/1492 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Babası Şaban Efendi tüccarlıkla meşgul idi.

Sürûrî Efendi Kara Dâvud İzmitî, Nihâlî, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Taşköprizâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsi Efendi gibi kişilerden ders almıştır. 927/1521'de Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde bab mahkemesi nâibliğiyle memuriyet hayatına başlamıştır. Sürûrî, Fenârîzâde'nin 929/1523 yılında Anadolu kazaskeri olması üzerine tezkirecilik görevini yürütmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra Abdullah-ı İlâhî'nin halifesi olan şeyh Nakşibendî Mahmud Çelebi'den inâbe alarak tasavvufa yönelmiştir ve sonrasında hacca gitmiştir. 930/1524 yılında Sarıca Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur. 933/1526-27 yılında Pîrî Mehmed Paşa Medresesi'nin ilk müderrisliğine getirilip burada rütbe-i erbaîne kadar terfi etmekle birlikte zâviyenin seccâdenişinliğini de üstlenmiştir. 944/1537-38 yılında tayin edildiği Kasım Paşa Medresesi'nde zâhir ve bâtın ilimleriyle meşgul olurken Fenârîzâde'nin vefatı üzerine (954/1548) bütün mal varlığını satıp evinin yakınlarında bir mescid yaptırıp kendisi de inzivaya çekilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük oğluna hocalık yapmak üzere davet edilmiş, davete icabet buyurup Karaman'a gitmiştir. Bu sırada da muhtelif eserler kaleme alırken sırdaşı olduğu Şehzade Mustafa'nın 27 Şevval 960/6 Ekim 1553 tarihinde katledilmesi yüzünden yeniden inzivaya çekilmiştir. Vefatına kadar dokuz yılını inzivada geçiren Sürûrî, şehzade Mustafa'nın öldürülmesine vermiş olduğu tepki sebebiyle resmî gelirlerden mahrum bırakılmıştır. Sonrasında ise kitaplarının istinsahından elde ettiği gelir ve aldığı bazı yardımlarla geçinmeye çalışmıştır. Sürûrî 7 Cemâziyelevvel 969/13 Ocak 1562 koleradan hayatını kaybetmiştir. Vefatına, “Gitti cihan Sürûrî (گتدی جهان سروری)” mısraı tarih düşürülmüştür.²²

²² İsmail Güleç, “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVIII, 170-172.

1.2. SÜRÛRÎ'NİN EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya da hocalık yapmış olan Sürûrî Efendi, döneminin en önemli şârih ve mutasavvıflarından sayılmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe birçok şiir kaleme alan bu değerli mutasavvıf, çevresi tarafından da bir veli olarak kabul edilip oturduğu mahalleye kendi ismi verilmiştir.²³

Büyük bölümü tercüme, şerh ve haşiyelerden oluşan en meşhur eserleri;

1. Bahrü'l-maârif: Türk edebiyatının en düzenli ve kapsamlı ilk belâgat kitabıdır ve Sürûrî Efendi'nin en meşhur eseri olduğu belirtilmektedir.²⁴ Döneminde velûd bir şahsiyet olarak tanınan Sürûrî Efendi bu eserinde Türkçe olarak edebî bilgiler ve şiirdeki teşbih ve mecaz unsurlarını ele almıştır. Eser bir mukaddime, üç makâle ve bir hâtimeden oluşmaktadır.²⁵

2. Mesnevî Şerhi: Mesnevî'nin Anadolu'da kaleme alınmış ilk tam şerhi olması açısından büyük anlam taşımaktadır. Ve yazarı olan Sürûrî Efendi'nin “Şarih-i Mesnevî” ünvanını almasına sebep olmuştur. İçerisinde bulundurduğu 410 menkıbe ve hikâye barındırmaktadır. Menkıbelerde genelde tasavvufun ileri gelen şahsiyetlerinden bahsedilmiştir.²⁶ Bu şerhin yazımı 962/1554 yılında bitmiştir. 966/1558 yılında da istinsah edilmiştir.

3. Şerh-i Bostân: Sürûrî Efendi'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya hocalık yaptığı dönemde, Sa'di Şirazi'nin Bostân isimli eseri üzerine yazdığı Türkçe şerhtir. Bazı nüshaları Süleymaniye (Serez, nr. 2568) ve Millet (Feyzullah Efendi, nr. 1638) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

4. Şerh-i Gülistân: Sa'di Şirazi'nin bir diğer eseri olan Gülistân üzerine yazdığı Farsça şerhtir.

²³ İsmail Güleç, a.g.e, XXXVIII, 170-172.

²⁴ İsmail Güleç, a.g.e, XXXVIII, 170-172.

²⁵ Yakup Şafak, “Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler”, **Nüsha**, Sayı 45, s. 5.

²⁶ İsmail Güleç, a.g.e, XXXVIII, 170-172.

5. **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız:** İranlı şair Hâfız Şîrâzî'nin divanına dair yazdığı şerhtir. Ve bu şerh Hâfız Divânı için yazılmış olan en eski şerhtir.²⁷

Sürûrî'nin diğer eserleri ve tercümelerinin bazıları şunlardır:

Ahkâm-ı nücûm, Bahrü'l-Ma'ârif, Dîvân-ı Sürûrî, el-Hikâyetü'l-garîbe, Tefsîrû'l Kur'âni'l-'Azîz, Tefsîru sûrati Yusûf, Tercüme-i Risâle-i çûb-i çinî, Tercüme-i Acâib-i mahlûkât, Tercüme-i Ravzu'r-reyâhîn fî hikâyeti's-sâlihîn, Tercüme-i Zâhîretü'l-mülûk, Şerhu'l-Binâ, Şerhu'l-Kâfiye, el-Miftâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh, Şerhu'l-Misbâh fî'n-nahv, Şerhu Îsâgucî, Şerh-i Mu'ammâyât-ı Câmî, Şerh-i Şebistân-ı hayâl, Şerh-i Mûcezz mine't- Tıb, Hâşiyetü'l-Hidâye, Hâşiyeye ale't-Telvîh li't-Taftazânî, Hâşiyeye alâ Envâri't-tenzîl ve esrâri't-tevîl²⁸

²⁷ Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", a.g.e, XV, 160.

²⁸ İsmail Güleç, a.g.e, XXXVIII, 170-172.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRÛRÎ'NİN MESNEVÎ ŞERHİ'NİN IV. DEFTERİ YAZMA NÜSHALARI

Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi'nin nüshaları Türkiye'de ve yurtdışında çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.

Bu çalışmada esas alınan nüsha:

İstanbul, Beyazıt Ktp., nr. 3770;

İstinsah Tarihi: 966/1558

Bu nüsha 3. ve 4. ciltleri kapsamaktadır. Ebadı, 250 x 140- 190 x 95 mm'dir. 501 yk. 25 str., Nesih, miklebli, hafif oyuk şemseli, yeşil bez kaplı cilt.

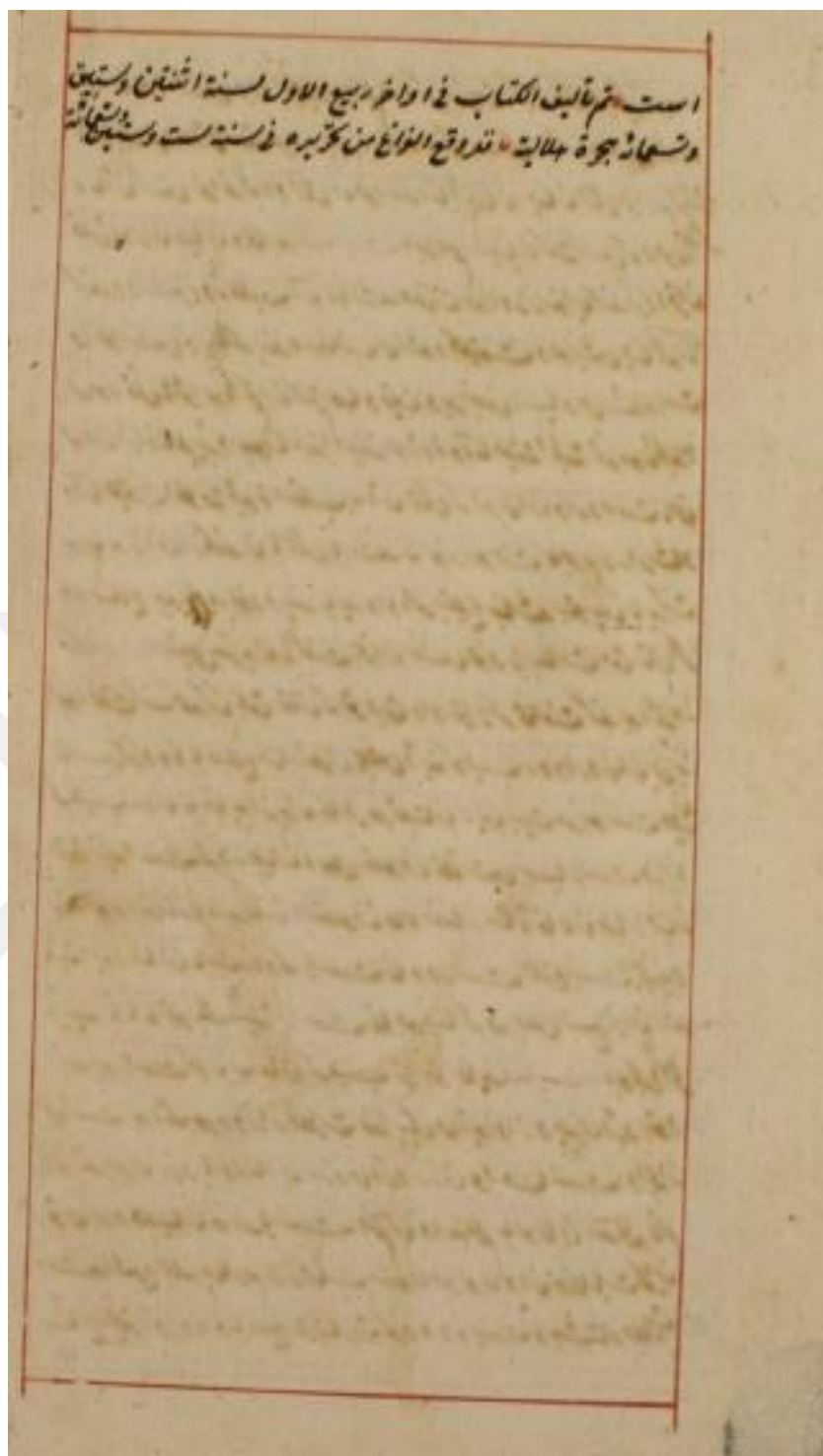
Başı:

دفتر چهارم از کتاب شرح سروری لکتاب مثنوی لحضرت مولانا قدس الله سره العزیز
بسم الله الرحمن الرحيم

Sonu:

ثم تالیف الكتاب فی اواخر ربیع الاول سنة اثنين و ستین و تسعمائه هجرة جلالیه، قدوقع الفراغ من تحريره فی
سنة ست و ستین و تسعا مئه.

میدهد هم فقر جاه بکشاید دری فتح باب کند و خلاص دهد
الحکماء بزرگی از شهر خود بیرون آمد برای جمع کسی را دیدی
 بای بیرون آمدن عزم جمع دارد گفت تو بای نداری نمی توانی که بروی
 باز کرد انکس گفت کسی که اسم آنها را بی ستون باز دارد وی
 تواند که بی بای را بگذرساند آن بزرگ حکایت کرد که
 هر روز چون بمنزل رسیدیم آن بی بای را در آنجا حاضر یافتیم
 نویسی که بر درختی یا بجای این خطاب است از جانب حق تعالی تو را
 بینم که منم مفتاح راه و هادی سبیل گزین خواهی باقی این گفت و
 کوفتی جوان عاشق ایاضی در دفتر چارم بجو در جلد چهارم طلب
 کن لاجرم چون عاشق مشاهده این معنی کند که دوست بیپناه
 غنائی فرماید و دری بوصل بکشد در طریق قید عتید و جلب
 مرید بر سر پوید و از سر دوق در مخاطبه او بگوید **مرید**
 ای سخنیز ناکه آن **ویر رحمت بی منها** **وی آتش افرو**
خته **در شیشه اندیشه** **امروز خندان آمدی** **مفاج**
زندان آمدی **بر مستندان آمدی** **چون بخشش فعل**
خدا **خورشید را حاجب نوی** **امید را واجب نوی**
مطلب نوی طالب نوی **هم منها هم مبتدا** **در سینه**
خانه **هم خویشی کرده روا** **ای روح بخش بی بدل**
بی لذت علم و عمل **باقی بیپناه است و دغل** **کین علت آمد و آن**
دغا **اللهم یا مفتی الابواب** **و یا سبب الاسباب** **افتح لنا**
یا بانی فضل زلفک **واجعل علينا سببا من فیض رحمتک** **والحمد**
لله رب العالمین **دفتر چهارم از کتاب شرح سروری**
کتاب شریک حضرت مولانا قدس الله سره الغرین
بسم الله الرحمن الرحیم الحمد لله الذی نور قلوبنا و لیاثه
یا نور العرفان و اجر فیض فضله یا بیع المعافی و البیان

Istanbul, Beyazıt Ktp., nr. 3770, Yaprak, 505

Dördüncü defterin sonunda istinsah tarihi 96⁶/155[^] yılı olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha Sürûrî'nin yaşadığı dönemde kaleme alındığı için ayrıca bir önem arz etmektedir.

Diğer Yazma Nüshalar

1. İstanbul, Nâfiz Paşa (Süleymaniye ktp.), nr. 565, 3-4c. 296 x 177- 207 x 107 mm. 231 yk., 29 str., Nesih. Tirşe Kaplı, Mukavva cilt. (Derviş İbrahim vakfı)
2. İstanbul, Nâfiz Paşa (Süleymaniye ktp.), nr. 562-568, 4c. 295x205-220x106mm. 141 yk. 31st. Tâlik. Tirşe kaplı, mukavva alaturka cild.
3. Tahran, Melek Milli Ktp., nr. 1154, 1- 6 c. 280 x180 mm. 489 yk., 21 str., nestâlik, Derviş Mustafa b. Muhammed b. Ahmed el- Konevî, Cemaziülevvel 992 h. (1584 m.)
4. Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, 4 c., cilt ebadı 27 x 15.8, yazı ebadı 21.2 x 10.1, tamir görmüş, kenarı cetvelli, ortası şemseli, mıklaplı meşin cilt. 192 yap. Her s.de 29 satır var. Yazı nesih. Beyitlerin üstleri surhla çizilmiş. Hikâyeler surhla “الحكاية” diye yazılmış. Kenarlarda, bilhassa Abu'l-Layt tefsirinden alınan hâşiyeler var. İlk sayfada 1052 de Mevlânâ soyundan Hacı Bayram'ın temellüküne geçtiğine dair kayıt var.
5. Bursa- Haraçcioğlu Hüseyin Ağa/Umumî (İl Halk Kütüphanesi) 919-924, 4c. 284x168-206x100 mm. 191 yk. 31 st. Tâlik, KüçükCunûnî Dede Şemseli, miklebli, meşin cild.

2.1. HAZIRLANAN METİNDE KULLANILAN YAZMA NÜSHANIN İMLA ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmada 3770 numaralı Beyazıt Kütüphanesinde bulunan ve Mesnevî Şerhi'nin 3 ve 4. defterlerini ihtiva eden nüsha esas alınmıştır.

Bu nüshada kullanılan dil günümüz Farsçasından farklıdır. Yazıldığı dönem itibariyle klasik bir Farsça kullanılmıştır. Klasik Farsça ile yazılan bu eser, bizim çalışmamızda günümüz Farsça dilbilgisi ve imla kurallarına göre kaleme alınmıştır.

Sürûfî'nin Mesnevî Şerhi'nin IV. defterindeki en yaygın imla özellikleri aşağıdaki gibidir:

- B (به) ön edatı sözcüklere bitişik şekilde yazılmıştır. Örnek:
  - مبارک قدماند پس بعزت ایشان ..
- Gef (گ) harfi, kef (ک) harfi ile gösterilmiştir. Örneğin:
  - یعنی حکما گفته‌اند ما درین جاه رصد کشیدیم حرکات ..
- Ek fiil 3. Tekil şahısta “e” (ا) harfi yer yer düşürülmüştür. Örnek:
  - پس سمیع است که از ان آوازها یاد نا‌قور کند.
- A sesini veren medli e (ا) harfi çoğunlukla medsiz yazılmıştır. Örneğin:
  - در بهشت همه آوازها نیک و خوب باشد.
- Y (ی) harfi çoğu zaman Arapçadaki kullanım şekliyle (ي) yazılmıştır. Örneğin:
  - یعنی من سلیمانم ملک شما را نمی‌خواهم.
- Ra (را) edatı kelimelere bitişik yazılmıştır. Örnek:
  - مانعی بود انرا بنظم می‌آورد.
- E sesi veren h (ه) harfi ile biten birçok kelimenin, Farsça ha (ها) çoğul eki alması halinde bu h (ه) harfi düşürülmüştür. Örnek:
  - میوه‌هاست برای انکس که چند..

2.2. ŞERHİ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ IV. DEFTERİNDEKİ BAZI ÖZELLİKLER

Çalışmamızda esas aldığımız yazmada, beyitlerin üzerleri kırmızı çizgi ile çizilip belirginleştirilmiştir. Sürûrî bu eserde, beyitleri ayırarak aralarına kendi cümlelerini eklemiştir.

[۱۲۶۹ دیو را حق صورت من داده است] چون او را بینید اعتقاد نکنید [تا نیندازد شما را او به شست] و شما را صید نکند.

Mesnevî'nin diğer nüshalarında farklı şekilde kaydedilen beyitler verilmiştir. Örnek:

[دوست دار و صادق و دلجوی تست] در بعض نسخ [کیمیا و نافع و دلجوی تست] زیرا ...

Eserde bazı ibarelerin Türkçe karşılığı da verilmiştir. Örnek:

[۹۷ هست حیوانی که نامش اشغرس] اشاره و اشغور و اشغر هر سه به یک معنی می آید به ترکی پور صُوق...

Yazar yer yer ayet ve hadislere de yer vermiştir. Örnek:

این سخن مضمون آن آیت کریمه است که حق تعالی فرمود فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِي رَبِّي لِيَبْلُوَنِي.

رسول الله عليه السلام فرمود أن للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا إلى سبعة أبطن.

SONUÇ

Bu çalışma XVI. yy Osmanlı âlim ve şairlerinden Sürûrî Efendi mahlaslı Muslihuddin Mustafa b. Şa'ban'ın (ö. 969/1562) Mevlânâ'nın Mesnevî'si üzerine yazdığı şerhin IV. Defterini oluşturmaktadır.

Bu tezin konusu; Anadolu'da Mesnevî üzerine yazılan Farsça ilk tam şerhin şarihi olan Sürûrî Efendi, Mesnevî'nin IV. Defterinin 1 ila 2300. Beyitleriyle ilgili kısmını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri, sonra müellifin hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında bilgiler verilmiş olup arkasından Sürûrî şerhinin yazma nüshaları tanıtılmıştır. Çalışmamıza esas olan 962/1554 (Beyazıt Ktp. nr 3770) nüshanın özellikleri aktarılmış olup sonrasında hazırladığımız metnin imla özelliklerine yer verilmiştir.

Eserde beyitler yer yer ayet ve hadislerle açıklanmış, hikâyelerle süslenmiştir. Bizim çalışmamızda sade ve akıcı bir üslup tercih edilmiş olup metin, bugünkü imla kurallarına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. İçerik bakımından çok zengin olan bu eser edebiyat alanında çalışmalar yürüten araştırmacılara yol gösterir niteliktedir. Eserin muhteviyatının genişliği sebebiyle üzerinde daha fazla inceleme yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Amîd, Hasan; **Ferheng-i Amîd**, İntişârât-ı Emîn Kebîr, Tahran, 1381.
- Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1991.
- Ateş, Ahmed, **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- Bağcı, Ali, **Muslihiddîn Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu Merâhi'l-Ervâh Adlı Eserinin Edisyon Kitiği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2015.
- Baştürk, Orhan, **Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi (Tanıtım-İndeks- Tenkitli Metin 1b-40a)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1997
- Çelik, Ahmet Faruk, **Sürûrî'nin Hâfız Dîvânı Şerhi'nin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998.
- Çetin, Nihâd M., **"Mesnevî'nin Konya Kütüphanelerindeki Eski Yazmaları"**, Edebiyat Fakültesi Şarkiyât Mecmûası, Sayı 4, İstanbul, 1961, s. 97-118.
- Durgun, Selahattin, **Sarı Abdullah ve Şerh-i Mesnevî** (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1993.
- Eflâkî, Ahmed, **Menâkibu'l-Arifîn**, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Elbir, Bilal, **Sürûrî'nin şerh-i şebistân-ı Hayâl'i Metin-İnceleme**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.
- Fruzanfer Bedüzzaman, **Mevlânâ Celâleddîn**, Tahran, Mûin Yayınevi, 1385 h.ş,
- Furûzanfer, Bedüzzamân, **Mevlânâ Celâleddîn**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Mesnevî'nin Aslî Nüshası ve İki Değerli Yazma**, Mevlâna Güldestesi, 1967, s. 15-17.
- Gölpınarlı, Abdülbakî, **Mesnevî ve Şerhi**, I-VI, 3. baskı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Kanar, Mehmet, **Büyük Farsça Türkçe Sözlük**, Birim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karaismailoğlu, Adnan – Okumuş, Said – Coşguner, Fahrettin, **Mevlâna Bibliyografyası**, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.
- Karaismailoğlu, Adnan, **Mevlâna ve Mesnevî**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Mevlâna Celâleddin, *Mesnevî*, Cilt I-VI, çev. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Ekim Yayınları, İstanbul 2007.

Mevlânâ, Mesnevî, çev: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.

Öngören, Reşat, Mevlânâ, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 441-448.

Örs, Derya; “*Mevlânâ ve Kur’an*”, Nüsha Dergisi, Sayı 7, 2002, s. 45-55.

Sarı, Mevlût, *Arapça – Türkçe Lügat*, İstanbul, 1984

Şafak Yakup, *Süruri'nin Bahrü'l Mearif-i ve Enisü'l-Uşşak ile Mukayesesi*, Doktora Tezi,

Şafak, Yakup “Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler”, *Nüsha*, Sayı 45, s. 5.

Şafak, Yakup *Mevlâna Celâleddin-i Rûmi: Bütün Eserleri -Seçmeler-*, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya, 2004, s. XIII.

Tahirü'l-Mevlevî, *Mesnevi Şerhi*, I-XIV, İstanbul 1971.

Türkmen, Ahmet, *Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt) (Farsça Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale. 2018

Zerrinkûb Abdulhüseyin, *Sırr-ı Ney*, I. cilt, 11. Baskı, Tahran, Ilmi yayınları, 1386 h.ş., s. 126.

TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul, 1988-2013.

Öngören Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, 441-448.

Yazıcı Tahsin, “Dîvân-ı Kebîr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, 432-433.

Demirci Mehmet, “Fîhi Mâ Fîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, 58-59.

Güleç İsmail, “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, 170-172.

Yazıcı Tahsin, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 160.

<https://www.yazmalar.gov.tr/>

<https://tez.yok.gov.tr/>

<http://www.islamansiklopedisi.info/>

<http://www.konyayazmakutup.gov.tr/>

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/>

<http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/>

<http://tdkterim.gov.tr/bts/>

<http://www.isam.org.tr>

<https://www.yek.gov.tr>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞERHİ MESNEVÎ-İ SÜRÛRÎ DEFTER-İ ÇEHAROM

شرح مثنوی سروری

دفتر چهارم

جمهوری ترکیه
دانشگاه قیریقلعه
انستیتیوی علوم اجتماعی
گروه زبان و ادبیات شرقی
بخش زبان و ادبیات فارسی

شرح مثنوی سروری
دفتر چهارم
(متن انتقادی)

پایان نامه کارشناسی ارشد

محسنة بیضاء دلقون

استاد راهنما
عدنان قره اسماعیل اوغلو

قیریقلعه ۲۰۱۹

فهرست

1	شرح مثنوی سروری
164	فهرست آیات
167	فهرست احادیث

شرح مثنوی سروری - دفتر چهارم

(311a) دفتر چهارم از کتاب شرح سروری لکتاب مثنوی لحضرت مولانا قدس الله سره العزیز

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي نورّ قلوب اوليائه بانوار العرفان و اجرى بفيض فضله ينابيع المعاني والبيان (311b) من قلوبهم على لسانهم مع حسن التقرير والتبيان و الصلوة على نبيه محمد الذي انزل عليه القرآن و اظهر دينه بموجب وعده الاديان و على آله و اصحابه الذين فاقوا الاقران اما بعد بدان که عاجزترین بندگان ملک قدیر بنده کمینه و کمترین سروری الحقیر چون آن تألیف شرح مجلد سوم از کتاب مثنوی فارغ شد، تألیف شرح جلد چهارم از مشرق دل او بازغ و در شرح و بیان مجلدات گذشته برخی تفصیل کرده و برای تفهیم مرام و تحقیق مقام بعضی تطویل آورده که حضرت مولانا فرموده بیت: بیت من نیست اقلیمست - هزل من هزل نیست تعلیمست. اما بعضی بزرگان بدین بنده اشارت فرمودند که من بعد چندان بسط کلام نباشد و در تطویل اقدام نبود و این بنده به خودی خود تفصیل و اکثار نخواهد لیکن فیضان الهی همچو امر پادشاهی وارد شود بیت: آن دم که نوشتم سخن عشق تو جانا - این کلک به دست من بیچاره نبوده. **الظُّعْنُ الرَّابِعُ** رفتن چهارم یعنی کوچ **إلى أَحْسَنِ الْمَرَاجِعِ** به سوی بهترین خانه ربیعی **وَ أَجَلُ الْمَنَافِعِ** و بزرگترین سود ها **تُسَرُّ قُلُوبُ الْعَارِفِينَ** فرح شود دلهای عارفان **بِمُطَالَعَتِهِ** به سبب مطالعه او **كَسْرُورِ الرِّيَاضِ بِصَوْتِ الْغَمَامِ** همچو فرحها مرغزارها به آواز ابر و **أَنْسِ الْعَيْنِ بِطِيبِ الْمَنَامِ** و مونس شدن دیدهها به خوشی خواب **فِيهِ إِرْتِيَاخُ الْأَرْوَاحِ** در ظعن رابعست راحت جانها **وَ شِفَاءُ الْأَشْبَاحِ** و شفاء بدنها **وَ هُوَ كَمَا يَشْتَهِيهِ الْمُخْلِصُونَ وَ يَهْوَوْنَهُ** آن ظعن رابع آنچنانست که می خواهد آن را مخلصان و دوست می دارند آن را **وَ يَطْلُبُهُ السَّالِكُونَ** و طلب می کنند آن را مردان راهرو و آرزو می کنند او را **لِلْعَيْنِ قُرَّةٌ** برای چشمها روشنی است **وَ لِلنَّفْسِ مَسْرَّةٌ** برای نعمها شادیست **أَطْيَبُ الثَّمَارِ لِمَنْ اجْتَنَى خَيْرَتَهَا** (312a) میوه- هاست برای آنکس که چینه **وَ أَجَلُ الْمُرَادَاتِ وَالْمُنَى** بزرگترین مقصود ها و آرزو هاست. **مُوصِلُ الْعَلِيلِ إِلَى طَبِيبِهِ** واصل کننده است بیمار را به طبیبش **وَ هَادِي الْمُحِبِّ إِلَى حَبِيبِهِ** رهنمای عاشقست به محبوبش **وَ هُوَ بِحَمْدِ اللَّهِ مِنْ أَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ** و آن ظعن رابع بحمد الله تعالی از بزرگترین بخشش هاست **وَ أَنْفَسِ الرَّغَائِبِ** نفیس ترین نفایس است **مُجَدِّدُ عَهْدِ الْأَلْفَةِ** تازه کننده عهد انس گرفتن است **مُسَهِّلُ عُسْرِ أَصْحَابِ الْكُلْفَةِ** آسان کننده دشواری اصحاب مشقت است **يَزِيدُ النَّظَرَ فِيهِ أَسْفَا لِمَنْ بَعْدَ** زیاده می کند نظر در ظعن رابع غم را برای کسی که دور شد **وَ سُرُوراً وَ شُكْراً لِمَنْ سَعِدَ** و شادی و شکر را برای کسی که سعادت یافت **تَضَمَّنَ صَدْرُهُ مَا لَمْ يَتَضَمَّنْ صُدُورُ الْغَايَاتِ مِنَ الْحُلِيِّ** متضمن شد سینه وی آن چیزی را که متضمن نشد سینههای زنان بی نیاز از آرایش از پیرایه و لباسها **جَزَاءً لِأَهْلِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ** از بهر جزا برای اهل علم و العمل **فَهُوَ كَبْدَرٍ طَلَعَ** آن ظعن رابع همچو ماه تابان

طلوع کرد وَ جَدُّ رَجَعَ و همچو بخت باز گردید زَايِدٌ عَلَى تَأْمِيلِ الْآمِلِينَ زیاده است بر امیدوار ساختن امید داران زَايِدٌ لِرُؤْدِ الْعَامِلِينَ جوینده آب و گیاه است اشتر عمل کنندگان را يَرْفَعُ الْأَمَلَ بَعْدَ انْخِفَاضِهِ بالا دارد امید را پس از پست شدن او وَ يَسْطُرُ الرَّجَاءَ بَعْدَ انْقِبَاضِهِ گشاید رجا را پس از قبض شد نشد كَشَمْسٍ أَشْرَقَتْ همچو آفتاب که تابان شد مِنْ بَيْنِ غَمَامَةٍ تَفَرَّقَتْ از میان ابر که پریشان شد نُورٌ لِأَصْحَابِنَا نورست برای یاران ما وَ كُنْزٌ لِأَعْقَابِنَا و گنجست برای پس آیندگان ما وَ نَسْتُلُ اللَّهَ التَّوْفِيقَ لِشُكْرِهِ می خواهیم ما از خدای تعالی توفیق را برای شکرش فَإِنَّ الشُّكْرَ قَيْدٌ لِلْعَبِيدِ به درستی شکر بندست برای حاضر وَ صَيِّدٌ لِلْمَزِيدِ و شکارست برای مزید وَ لَا يَكُونُ إِلَّا مَا يُرِيدُ نشود مگر آن چیز که می خواهد شعر قطعه عربیه است وَ مِمَّا شَجَانِي أَنِّي كُنْتُ نَائِمًا از آن چیزست که اندوهگین کرد مرا به درستی که من در خواب بودم أُعْلِلُ مِنْ بَرْدٍ بِطِيبِ التَّنَشُّمِ حالی که علت و ماندگی را زائل می کردم از سرما به خوشی خوش بوی اِلَى أَنْ دَعَتْ وَرَقَاءُ فِی غُصْنِ أَيْكَةٍ به سوی آنکه خواند کبوتر در شاخ بیشه تُغَرِّدُ مَبْكَاهَا بِحُسْنِ التَّرْتُّمِ آواز می کرد گریستن وی به خوبترین سرود فَلَوْ قَتَلَ مَبْكَاهَا بِكَيِّتِ صَبَابَةٍ پس اگر پیش از گریستن کبوتر گریستم از برای دوستی لِسُعْدَى شَفِيتُ النَّفْسَ (312b) قَبْلَ التَّنَدُّمِ برای معشوق که نام او سعدی است شفا دادم نفس را پیش از پشیمانی وَلَكِنْ بَكَتْ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِي الْبُكَاءَ ولیکن گریست پیش از من پس برانگیخت مرا گریستن بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ گریستن وی پس گفتم افزونی برای مقدمست رَحِمَ اللَّهُ الْمُتَقَدِّمِينَ وَالْمُتَأَخِّرِينَ وَالْمُنَجِّرِينَ وَالْمُتَنَجِّرِينَ رحمت کند خدایی تعالی متقدمان را و متأخران را و وفا کنندگان را و تشبه کنندگان را به ایشان بِفَضْلِهِ وَ كَرَمِهِ به فضل وی و کرمش وَ كَرَمِهِ وَ جَزِيلِ آيَاتِهِ وَ نِعَمِهِ و بزرگی نعمت های ظاهرش و باطنش فَهُوَ خَيْرٌ مَسْئُولٍ وَ أَكْرَمُ مَأْمُولٍ آن خدای بهترین سوال کرده شده و نیکوترین خواسته است وَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا خدای تعالی خیرست از جهت حفظ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَ خَيْرُ الْمُؤَنِّسِينَ وَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ و او رحمت کننده ترین رحمت کنندگانست و بهترین مونسانست و بهترین وارثانست وَ خَيْرُ مُخْلِطٍ وَ رَازِقٍ و نیکوترین عوض دهنده و رازقست لِلْعَابِدِينَ الزَّارِعِينَ الْحَارِثِينَ برای عابدان که کشت کنندگان و کار کنندگانست وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الْأَكْرَمِينَ و رحمت خدای برخواجه ما باد که محمدست و بر آل او که کریمانند وَ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْمُرْسَلِينَ و بر همه پیغمبران و رسولان آمین يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ چون شرح دیباجه تمام شد پس از این در شرح ابیات شروع کنیم [۱ ای ضیاء الحق حسام الدین توی] به کسرِ واو می باید خواند از بهر قافیه [که گذشت از مه به نورت مثنوی] و این کتاب معنوی، حضرت مولانا مثنوی را شش مجلد اختیار کرد. سبب او این است که رسول الله علیه السلام فرمود: أَنْ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا وَ بَطْنًا وَ لِبَطْنِهِ بَطْنًا إِلَى سَبْعَةِ أَبْطُنٍ و اهل تفسیر ظاهر معنای قران را بیان کرده اند حضرت مولانا بواطن را بیان کرد که مجموع هفت شد همچو طبقات آسمان. پس ظاهر معنای قران همچو فلک قمرست و مثنوی چون بیان معانی بواطن کند از مه گذشته است و در مراتب اعمال بالاتر. حکایت کسی پیش رسول الله علیه السلام آمد و گفت: اخبرني بافضل العمل

گفت علیک بالعلم آن کس گفت یا رسول الله من از فضل عمل می پرسم، تو بیانِ علم می کنی. گفت: علیک بالعلم فان قليل العمل مع العلم كثير و ان كثير العمل مع الجهل قليل [۲ همت عالی تو ای مرتجا] امید داشته شده [می کشد این را خدا داند کجا] فاعل می کشد همت عالیست و مفعول آن این و هر چه می کنی از بهر تعلیم انام، افضل اعمالست که حکایت داود علیه السلام عزلت و عمل اختیار کرده بود و از خلق منقطع گشته. خدای تعالی وحی کرد که یا داود اخرج الی الناس و علمهم العلم فان ذلک افضل من الدنیا و مافیها [۳ گردن این مثنوی را بسته ای] به رسن همت [می کشی آن سوی که دانسته ای] و می خواهی که آن زیاده علم و وصول الی الله است حکایت مالک دینار را گفتند اگر ترا گویند امشب بمیری چه عمل می خواهی کرد گفت: اشتغال به علم می کنم که خدای تعالی هیچ رسول را زیاده خواستن فرمود جز علم که گفت قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا [۴ مثنوی پویان کشنده ناپدید] اما از هر کس ناپدید نیست بلکه [ناپدید از جاهلی کش نیست دید] که آن جاهل را نظر نیست حکایت رسول الله علیه السلام فرمود يَا إِخْوَانِي تَنَاصَحُوا فِي الْعِلْمِ ، وَلَا يَكْتُمُ بَعْضُكُم بَعْضًا ، فَإِنَّ خِيَانَةَ الرَّجُلِ فِي عِلْمِهِ أَشَدُّ مِنْ خِيَانَتِهِ فِي مَالِهِ و ان الله سائلکم عنه پس کشنده، امر حق تعالی و سنت رسول الله علیه السلام و وصول الی الله است [۵ مثنوی را چون تومبدا بوده ای] و سبب تألیف تو گشته ای [گر فزون گردد توش افروده ای] که بطلب و رغبت تو زیاده شود [۶ چون چنین خواهی خدا خواهد چنین] زیرا [می دهد حق آرزوی متقین] که رسول الله علیه السلام فرمود إِنْ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَرَهُ [۷ کان الله بوده ای درما مضی] اشارت است به آن که حسام الدین از زمان کودکی پس از مردن پدرش در خدمت حضرت مولانا بوده و ترک ماسوی کرده بود حکایت مُصْعَب بن عُمَيْر رضی الله عنه فرمود: پوست گوسفند پوشیده ای می آمد رسول الله علیه السلام دیدش و به اصحاب خطاب کرد و گفت: انظروا الی هذا الذی نور الله قلبه لقد رایته بین ابویه یغذوانه باطیب الطعام و الشراب و لقد رأیت علیه حلة شریة بمئاتی درهم فدعاه حب الله و رسول الی ماترون شیخ حسام الدین نیز چنین بود [تا که کان الله پیش آمد جزا] که رسول الله علیه السلام فرمود من کان لله کان الله له چون تو مثنوی را مبداء شدی [۸ مثنوی از تو هزاران شکر داشت] لاجرم [در دعا و شکر کفها بر فراشت] و سرها را بالا گرفت. مراد صاحب اوست که تو باعث این تألیف و تعلیم گشتی که شبها با تو انس گرفته سخن علم و تألیف می گفتیم عبد الله بن عباس رضی الله عنهما گفت ترا که العلم ساعة من اللیل احب الی من احیاء تلك اللیلة [۹ در لب و کفش خدا شکر تو دید] دردهان و دست مثنوی خدای تعالی (313a) شکر تو دید [فضل کرد و لطف فرمود و مزید] و زیاد فرمود [۱۰ زانک شاکر را زیادت وعده است] چنانکه حق تعالی فرمود: لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ [آنچنانکه قرب مزد سجده است] چنانکه اجر و ثواب سجده، قرب خدا تعالی است. رسول الله علیه السلام فرمود أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ [۱۱ گفت و اسجد و اقتراب یزدان ما] در اخر سورة علق [قرب جان شد، سجده ابدان ما] سجده بدنهای ما

سبب قرب جان های ماست [۱۲] گر زیادت میشود، زین رو بود] اگر مثنوی را زیادگی باشد ازین وجه بود که بشکر زیاده شود [نه از برای بوش و های و هو بود] و صدا باشد بلکه در خبرست من سئل عن علم فکتمه الجم يوم القيمة بلجام من النار لاجرم [۱۳] با تو ما چون رز به تابستان خوشیم] که تابستان باغ را رویاند [حکم داری هین بکش تا می کشیم] و هر کجا که فرمایی می رویم و مثنوی را می بریم و سالکان را ارشاد می کنیم و این کتاب از تصوف است و عنایت او رسول الله است لاجرم [۱۴] خوش بکش این کاروان را تا به حج] و بطرف و زیارت [ای امیر صبر مفتاح الفرج] ای حاکم صبر بر خلاف نفس و مشتتهیات او و فتاح فرج و سرور و صلمت وجود اما مراد ما حج بیت الله نیست که آن حج ظاهرست بلکه حاج رب البیتاست که حج اکبرست [۱۵] حج زیارت کردن خانه بود] حج در شریعت قصد زیارت کعبه را گویند و آن آسانست [حج رب البیت مردانه بود] همت عالیّه بدان می باید بیت: حاجی بده کعبه رود من بده دوست او خانه همی جوید و من صاحب خانه [۱۶] زان ضیا گفتم حسام الدین ترا] ضیا تاب آفتاب را گویند و حسام شمشیر را [که تو خورشیدی و این دو وصفها] که ذات تو آفتابست و ضیا و حسام و صفهاست [۱۷] کین حسام و این ضیا یکیست] هین [زیرا تیغ خورشید از ضیا باشد یقین] شمشیر آفتاب تاب اوست اگر چه در خبرست که فضل العالم علی العابد .. القمر علی سایر الکواکب اما عالمی که لحالب آخرت باشد او همچو آفتاب رخشانست نه ماه تابان [۱۸] نور از آن ماه باشد وین ضیا] لفظ آن ضیامر هونست [آن خورشید این فروخوان از نبا] از قران [۱۹] شمس را قرآن ضیا خواند ای پدر] اشارتست به آن آیت کریمه که رد سورة یونس است هو الذی جعل الشمس ضیاء و القمر نورا [و این قمر را نور خواند این را نگر] چون توضیاتی از ماه بالاتر [۲۰] شمس چون عالی تر آمد خود ز ماه] هم در مکان هم در روشنایی [پس ضیا از نور افزون دان به جاه] و منصب دستگاه [۲۱] بس کس اندر نور مه منهج ندید] بیاد کسی در ماهتاب راه ندید [چون برآمد آفتاب آن شد پدید] پس ای ضیاء الحق شیخ حسام الدین تو آفتابی دیگر مرشد آن ماهد که به ترک دنیا و ماسوی طالب مولی گشته چنانکه گفته اند ان الرجل ینقطع الی ملوک الدنیا فیری اثر هم علیه فکیف لم ینقطع الی الله [۲۲] آفتاب اعواض را کامل نمود] خورشید الوان و اشکال را کامل می نماید [لاجرم بازارها در روز بود] از آن جهت بازارها در روز باشد و ازین جهت نام قیامت روزست [۲۳] تا که قلب و نقد نیک آید پدید] و ظاهر [تا بود از غبن و از حیلّه بعید] تا که از فریفتن و حیلّه دور باشد. رسول الله عایه السلام فرمود الا رب مکرم لنفسه و هو لها مهین و رب مهین لنفسه و هو لها مکرم حکایت صالحی در خانه دینار خود را سنجید و ببازار رفت تا چیزی خرد چون پیش صراف رفت دینارش در وزن ناقص آمد و آن فریاد می کرد که گفتندش از بهر نقصان دینار چرا چنین زاری می کنی در بازار، گفت: زاری من از آنست که در بازار قیامت و روز فردا اگر حسنات من چنین ناقص برآید ایا حال من چه خواهد شد [۲۴] تا که نورش کامل آمد در زمین نور] (313b) آفتاب و افر آمد در زمین [تا جوان را رحمه للعالمین] رسول الله

علیه السلام فرمود ان في القيمة احوالاً و لفزاعاً وحسرة و ندامة گفتند و ما النجاة من ذلك يا رسول الله گفت اجثوا على ركبكم بين يدي العلماء تنجوا منها ومن أهوالها یعنی نیکی و بدی شما را بشما بنمایند پس هر که زرخالص و سیم صحیح دارد از تاب آفتاب کمال او پیدا شود [۲۵] لیک بر قلاب مبعوضست و سخت] ان روز روشن [زانکه از او شد کاسد او را نقد و رخت] روزی قیامن هم چنین خواهد شد [۲۶] پس عدو جان صراف است قلب] چنانکه [دشمن درویش که بود غیر کلب] عدو کدا جز سک نیست برین قیاس کلاب دنیا دشمنان انبیا و اولیا اند خصوصاً درین زمان که امیرالمؤمنین علی رضی الله عنه گفت یألی علی الناس زمان یکون منکر الحق تسعة اعشار هم [۲۷] انبیا با دشمنان بر می تنند] و جنک می کنند [پس ملایک رب سلّم می زنند] و سلامتی ایشان خواهند [۲۸] کین چراغی را که هست او نور کار] و ضیاء عمل [از پُف و دمه‌ای دزدان دور دار] و نگاه دار [۲۹] دزد و قلاب است خصم نور و بس] زیرا دزد شبست و قلب قلاب در تاریکی راجیست لاجرم فاسقان و اهل ریا دشمن اولیا اند [زین دو ای فریادرس فریاد رس] از دزد قلاب امیر غیاث المتغیتین فریاد رس اهل الله کلمه حق گویند فاسقان و منافقان دشمن ایشان شوند که عبد الله بن مسعود گفت من مات ولم یکن فی حیرانه من یز مه مات مرا هنا لاجرم کتاب مثنوی احوال و عیوب فاسقان و اهل ریا را بیان کند از برای این طاغیان طعنه کنند ش ای فریاد رس [۳۰] روشنی بر دفتر چارم بریز] منور کن [کافتاب از چرخ چارم کرد خیز] لاجرم تو نیز [۳۱] هین ز چارم، نور ده خورشیدوار] ازین جلد چارم روشنی ده همچو آفتاب [تا بتابد بر بلاد و بر دیار] در دلها تظاهر شود نور این کتاب الابر از [۳۲] هر کش افسانه بخواند، افسانه است] هر که این دفتر چهارم کتاب مثنوی را افسانه و قصه خواند افسانه است. [و آن که دیدش نقد خود مردانه است] هر که از هر قصه حصه برداشت بلکه قصه را قصه خویش دانست مردانه است. [۳۳] آب نیلست و به قبطی خون نمود] چنانکه آب نیل قوم فرعون را خون نمودی [قوم موسی را نه خون بد آب بود] چون بینی اسرائیل ستاندی خون نمی نمود بلکه آب بود. لاجرم کتاب مثنوی عاشقان را آب و منکران را خون می نماید. [۳۴] دشمن این حرف این دم در نظر] دشمن مثنوی اکنون در نظر مشاهده ارباب مکاشفه [شد ممثل سرنگون اندر سقر] چنانکه [۳۵] ای ضیاء الحق تو دیدی حال او] روزی حسام الدین پیش مولانا سر نهاد و گفت وقتی که اصحاب مثنوی خداوندگار را می خواندند و اهل حضور در نوران مستغرق می بودند می بینیم که جماعت غیبیان بکف دور با شها و شمشیر ها گرفته حاضر می شوند و هر که از سر اخلاص اصفاء آن نمی کند. شیخ ایمان او را و شاخهای دین او را بر می کنند و کشان کشان مبستقر سقر می برند همچنان محسوس دیدم که یکی را برگرفتند و سر نکون در سقر پرتاو کردند حضرت مولانا فرمودند که چنانست که دیدی و درین دو بیت حضرت مولانا بان مشاهده و مکاشفه شیخ حسام الدین اشارت می کند [حق نمودت پاسخ افعال او] و جواب و جزای او [۳۶] دیده (314a) غیبت چو غیب است اوستاد] دیده غیب و مکاشفه تو همچو غیب استادست. [کم

مبادا زین جهان این دید و داد] پس ازین حکایت را بیان کنیم [۳۷] این حکایت را که نقد وقت ماست] حکایت آن جوان که زنی را عاشق شد صورت حال ماست [گر تماش می‌کنی اینجا رواست] لاجرم [۳۸] ناکسان را ترک کن بهر کسان] ناکسان فهم سخن نمی‌کنند بلکه زبان طعن می‌کشایند آنان را ترک کن از بهر کسان که فهم سخن ایشان کنند. رسول الله علیه السلام گفت لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ غَيْرَ أَهْلِهَا فَتُظْلِمُوهَا [قصه را پایان بر و مخلص رسان] و تمام کن [۳۹] این حکایت گر نشد آنجا تمام] که شروع کرده بودیم در آن [چارمین جلدست آرش در نظام] و در نظم تمامی حکایت آن عاشق که از عَسَسَ بگریخت در باغی مجهول خود معشوق را درباغ یافت و عسس را از شادی دعای خیر می‌گفت و عسی آن تکرهوا شیاء و هو خیر لکم [۴۰] اندر آن بودیم کان شخص از عسس] حکایت در آنجا رسیده بود که آن جوان عاشق از عسس [راند اندر باغ از خوفی فرس] لفظ فرس مفعول راند است حکایت درویش به بازار می‌رفت. وقتی پیش دکان قصاب بود که یک سپاهی او را براند تا ازدخام راه نباشد پشت او .. دکان قصاب رسید و مجروح کشت و آن چیزی را ده دینار در دستار بود. در آن ازدخام گم شد و وی را نجست اتفاقا بتو بده آن درویش افتاده بود یافتش و ویرا چندان بزد که که مجالش نماند چون درویش پیش شیخ آمد شیخ گفتش هذه الحالة سبب لاکمالک .. لاجر فی طرئیک لاجرم درویش ترک بازار کرد و عزلت را اختیار و وصلت دست داد [۴۱] بود اندر باغ آن صاحب جمال] آن زن معشوق [کز غمش این در عنا بد هشت سال] که از غم آن صاحب جمال این جوان در مشقت بود سالها چون سالک در تبدیل اخلاق نفس بکوشد حق تعالی بهانه سازد تا از حلق عزلت کند و بوصلت رسد که در باغ خلوت معشوق حقیق را دز باغ که گفته اند الا نس بالخالق هو التوحش من الخلق [۴۲] سایه او را نبود امکان دید] سایه آن صاحب جمال را دیدن ممکن نبود [همچو عنقا وصف او را می‌شنید] همچو عنقا گویا موجود الاسم و معدوم الجسم بود [۴۳] جز یکی لقیه که اول از قضا] جز یک بار ملاقات که اولاً [بروی افتاد و شد او را دلربا] آن صاحب جمال این جوان را دلروبا شده بود که رسول الله علیه السلام فرمود ان الله خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظُلْمَةٍ ، ثُمَّ أَلْقَى عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ ، فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ نُورِ ذَلِكَ الْيَوْمِ شَيْءٌ فَقَدْ اهْتَدَى ، وَمَنْ أَخْطَأَهُ فَقَدْ ضَلَّ لاجرم در آن عالم بود [۴۴] بعد از آن چندان که می‌کوشید او] آن عاشق [خود مجالش می‌نداد آن تندخو] و نمی‌نمود رو که گفته اند مشاهدة الا برار بین تجلع والاستتار می‌نماید و می‌رباید [۴۵] نه بلا به چاره بودش نه به مال] زیرا [چشم پر و بی‌طمع بود آن نهال] حصه قصه درین هر تبدا نیست که حق تعالی بنده را در اول حال تجلی کند و سبط نماید تا دل او را رباید باز استتاد کند تا بنده قدر و صال را داند از آنکه مطلوبی که بمشقت حاصل شود عزیز گردد هم عاده الله در همه کارها جنین است اول سهلی نماید باز به حکم ۴ که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها اشکال پیدا کند و لهذا می‌فرماید [۴۶] عاشق هر پیشه‌ای و مطلبی] و طالب هر .. و محبوبی [حق بیالود اول کارش لبی] دچثا یندلذی [۴۷] چون بدان آسیب در جست آمدند] چون

بسبب فتنه آن چاشنی بطلب رفتند و بطلب رفتند [پیش پاشان می‌نهد هر روز بند] یعنی خدای تعالی انقطاع کلی خواهد و لهذا باسانی روی نماید و در حدیث قدسی واردست یا عبادی انظرذا الی الهود هل تقطع الیّ احد فلم اعزه [۴۸ چون در افکندش به جست و جوی کار] و طلب وصل یاد [بعد از آن در بست که کابین بیار] پس از آن باب را بند گرد و گفت کاین بیاد چنانکه فرمود قا ان کنتم تجتون الله فا تغونی یحبیکم الله لاجرم [۴۹ هم برآن بو می‌تنند و می‌روند] خلق جهان [هر دمی راجی و آیس می‌شوند] هر دم امیدوار و نومید می‌شوند که به حکم و الزین جاهد و افینا لنهد نهم سبلنا جوینده یابنده بود اما جز... بقول مجرد نباشد که گفته اند منازل الدنیا لا تقطع با کلام فکیف تقطع به منازل الاخرة [۵۰ هر کسی را هست اومید بری] ورجاء حاصلی [که گشادندش در آن روزی دری] و بابی (314b) [۵۱ باز در بستندش و آن درپرست] لفظ آن درپرست مرهونست [بر همان اومید آتش پا شدست] به شوق و سوز می‌رود حکایت عزیزی در خواب خدای تعالی را دید و گفت خداوندا مقام ابو یزید در عزّ حضرت چرا از دیگران بیشترست حق تعالی گفتش کل الناس یطلبون منی، إلا أبا یزید فإنه یطلبني و گفته‌اند لم یرض الله تع من ادم استینا .. بدار البقاء فکیف یرضی من غیره الاستیناس بداز الفناء [۵۲ چون درآمد خوش در آن باغ آن جوان] کار این عاشق نیزچنین شده بود اما چون بدان باغ درآمد جانان را در آنجا یافت [خود فرو شد پا به گنجش ناگهان] همچو کسی شد که پای او به گنج در فینه فرو شد [۵۳ مر عسس را ساخته یردان سبب] که این جوان [تا ز بیم او دود در باغ شب] از بینم عسس به باغ در رود چون حق تعالی بهانه سازد که بنده را به حضرت خویش مشغول گرداند و اگر عکس باشد علامت اعراض اوست که رسول الله علیه السلام فرمود علامة إعراض الله تعالی عن العبد؛ هو إشتغاله بما لا یعنیه [۵۴ بیند آن معشوقه را او با چراغ] که آن معشوق انگشتی را در جوی باغ گم کرده بود [طالب انگشتی در جوی باغ] رسول الله علیه السلام فرمودان الله تعالی ینزل فی کل لیلۃ الی اسماء الدنیا فیقول هل من تائب فاتوب الیه و هل من مستغفر غفرله لاجرم [۵۵ پس قرین می‌کرد از ذوق آن نفس] این جوان عاشق از ذوق خود آن دم قرین می‌کرد [با ثنای حق دعای آن عسس] که حضرت حق تعالی را ثنا و عسس را دعا می‌گفت درین تنبیه و تعلیم است که حق خلق را می‌باید دانست چنانکه حق حق تعالی را می‌داند که رسول الله علیه السلام فرماید مَنْ لَمْ یَشْکُرِ النَّاسَ لَمْ یَشْکُرِ اللَّهَ و باز فرمود نعمة لاتشکر خطیة لاتغفر [۵۶ که زیان کردم عسس را از گریز] مرا نگرفت و از من سیم نستانند [ببست چندان سیم و زر بر وی بریز] خداوندا [۵۷ از عوانی مر ورا آزاد کن] از ظالمی آن عسس مرا خلاص بده [آنچنان که شادم او را شاد کن] بملاقات مطلوب خود که او مرا بهانه شد تا از بیم او ترک دنیا و آخرت کردم و از پنجا گریختم تا به دوست رسیدم که رسول الله علیه السلام فرمود خطوتان فقد و صلت [58 سعد دارش این جهان و آن جهان] آن عسس را سعید گردان در دنیا و آخرت [از عوانی و سگی‌اش و رهان] خلاص کن درین سبب تنبیه و تعلیم است که دعا را چگونه می‌باید گفت یعنی

سعادت دارین می باید خواست چنانکه حق تعالی از بهر تعلیم ها فرمود رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ [59 گرچه خوی آن عوان هست ای خدا] بلکه خوی هر ظالم اینست [که هماره خلق را خواهد بلا] همیشه خلق جهان را بلا می خواهد ظالمانرا و عانی خیر جایزست گفته اند من ارادان بكون محمنا الى كافة الناس فليأل الله ان يهدى الكافرين الى الاسلام و ان .. المؤمنين على الاسلام و درخیرست .. این رو معنی را محتمل است .. [60 گر خبر آید که شه جرمی نهاد] و اخذ مال فرمود [بر مسلمانان شود او زفت و شاد] او از این ظلم فرمود شاد می شود [۶۱ ور خبر آید که شه رحمت نمود] و شفقت کرد [از مسلمانان فکند آن را به جود] آن جرم و مصادره را از مسلمانان اسقاط کرد بکرم که رسول الله علیه السلام فرمود احب الناس الى الله يوم القيمة دار تا هم محبت امام عادل [۶۲ ماتمی در جان او افتد از آن] یعنی از این رحمت ماتم زده می شود [صد چنین ادبارها دارد عوان] بسیار ازین چند پس رفتن و بدبختی دارد ظالم [۶۳ او عوان را در دعا در می کشید] آن عاشق جوان عوان را دعا می کرد زیرا [کز عوان او را چنان راحت رسید] که معشوق را بسبب او بدید که در حدیث قدسی وادرست [۶۴ بر همه زهر و برو تریاق بود] آن عسس [آن عوان پیوند آن مشتاق بود] و سبب اتصال عاشق گشت لاجرم آن عسس من و چه بدست و من وجه نیک [۶۵ پس بد مطلق نباشد در جهان] و لهذا گفته اند الوجود خیر محض [بد به نسبت باشد این را هم بدان] بدهم اضاف باشد لاجرم ظالمان نیز می باید از آن که مردم از بیم ظالم ترک معصیت و فساد کند که از اذاب آخرت خلاص یابد و اهل فساد و طفیان و دزدان و ارباب زیان از بیم (315a) ظالمان دست را از قتل و مال مردمان کوتاه دارند [۶۶ در زمانه هیچ زهر و قند نیست] [که یکی را پا دگر را بند نیست] که زهر هر ضرر مطلق و قند نفع محض باشد بلکه زهیر یکی را پای باشد که کار او را تمام می کند و یکی را پایبند که هلاک می کند و قند نیز محرور المزاج .. می دهد و ضرر می کند .. و اگر می صحت می بخشد [۶۷ مر یکی را پا دگر را پای بند] بیان اول است [مر یکی را زهر و بر دیگر چو قند] چنانکه [۶۸ زهر مار آن مار را باشد حیات] اما [نسبتش با آدمی باشد ممات] و هلاک [۶۹ خلق آبی را بود دریا چو باغ] حیوانات ماشیه را آب همچو باغست اما [خلق خاکی را بود آن مرگ و داغ] لاجرم [۷۰ همچنین بر می شمرد ای مرد کار] مر هونست [نسبت این از یکی کس تا هزار] لاجرم حال همه عالم با ضافتست که متبدل می شود چنان که [۷۱ زید اندر حق آن شیطان بود] زید در حق کسی همچو شیطان است. [در حق شخصی دگر سلطان بود] و راحت جان [۷۲ آن بگوید زید صدیق سنیست] و دو شی [وین بگوید زید گبر کشتنیست] و واجب القتل [۷۳ زید یک ذات است بر آن یک چنان] زید یک شخص است بران کسی خوب و سود [او بر این دیگر همه رنج و زیان] آن زید بر دیگری ضرر و زیان لاجرم حق تعالی بحکم دنیا ما خلقت هذا باطلا .. هیچ چیز را باطل نیافرید [۷۴ گر تو خواهی کو ترا باشد شکر] اگر تو خواهی که زید ترا لذیذ باشد [پس ورا از چشم عشاقش نگر] زید را

بچشم عاشقان نشه نظر کن [۷۵ منگر از چشم خودت آن خوب را] تا او را بد نبینی [بین به چشم طالبان مطلوب را] تا نیک بینی [۷۶ چشم خود بر بند زان خوش چشم تو] چشم خود را که عیب بین است بر بند از آن خوش چشم که مطلوبست پس از آن تو [عاریت کن چشم از عشاق او] عاریت چشم بستان از عاشقان آن مطلوب [۷۷ بل کز او کن عاریت چشم و نظر] بلکه از آن مطلوب دیده را عاریت کن [پس ز چشم او به روی او نگر] و بچشم مطلوب رویش را بنگر که هیچ عیب در آن جناب نیست اگر بیماری و مصیبت رساند سبب رحمت و جنت کرد .. که در خیر است آن اول من پر خل الجنة اهل البلاء اما مهم ایوب علیه السلام [۷۸ تا شوی آمن ز سیری و ملال] تا امین شوی از دیگری و ملال [گفت کان الله له زین ذوالجلال] تا معلوم شود و مفهوم من کان لله کان الله له [۷۹ چشم او من باشم و دست و دلش] و همه اجزای آن مطلوب [تا رهد از مدبرها مقلش] لاجرم [۸۰ هر چه مکرو هست چون شد او دلیل] مرهو نست [سوی محبوبیت حبیبست و خلیل] گاهی باشد ظلم ظالمان سبب توبه عاصیان و موجب عزت عابدان شود تا بدان سبب وصول الی ائه میتر گردد حکایت آن واعظ کی هر آغاز تذکیر دعای ظالمان و سخت دلان و بی اعتقادان می کرد [۸۱ آن یکی واعظ چو بر تخت آمدی] و بر کرسی نشست [قاطعان راه را داعی شدی] قطاع طریق و (315b) ظالمان فریق را دعا کردی [۸۲ دست برمی داشت یا رب رحم ران] و شفقت کن [بر بدان و مفسدان و طاغیان] و همچنان [۸۳ بر همه تسخرکنان اهل خیر] بر آنان که اهل خیر را به سخریه گیرند [بر همه کافردلان و اهل دیر] و بر اهل دیردلان [۸۴ می نکردی او دعا بر اصفیا] آن واعظ دعا نکردی اصفیا را [می نکردی جز خبیثان را دعا] لاجرم بعض اصحاب و اجاباش [۸۵ مرورا گفتند کین معهود نیست] و عادت نیست [دعوت اهل ضلالت جود نیست] تو چرا اهل ضلال مرا دعا می کنی [۸۶ گفت نیکویی ازینها دیده ام] لاجرم [من دعاشان زین سبب بگزیده ام] من دعاء ظالمان از آن جهت اختیار کرده ام [۸۷ خبث و ظلم و جور چندان ساختند] بر من چندان ظلم کردند [که مرا از شر به خیر انداختند] صوفی شدن و صلاح مرا باعث گشتند زیرا [۸۸ هر گهی که رو به دنیا کردم] و بخطوط نفسانیه توجه نمود می [من ازیشان زخم و ضربت خوردم] چون از ایشان زخم خورد می [۸۹ کردم از زخم آن جانب پناه] جانب خیر را پناه خود ساختمی [باز آوردند می گرگان به راه] گویا من گوسفند بودم از کله و راه بیرون رفته و آن ظالمان همچو گرگان را به راه دیگر ده آوردند حکایت عزیزی سبب توبه خود را بیان کرده که من با خبر بودم خرامیان مالم را بردند و من تنگ دل گشته می رفتم هاتف رسید که عجب لمن حیزن علی ذهاب ماله و لایزن علی ذهاب عمره [۹۰ چون سبب ساز صلاح من شدند] این ظالمان [پس دعاشان بر منست ای هوشمند] دعای خیر ایشان بر من واجبست ای عاقل پس ضرری که از ظالمان رسد و مرضی که تن را نزار کند چون سبب صلاح و باعث فلاح باشد عنایت حق تعالی است و لهذا می فرماید [۹۱ بنده می نالد به حق از درد و نیش] و همچنین [صد شکایت می کند از رنج خویش] اما

[۹۲ حق همی گوید که آخر رنج و درد] مرهونست [مر ترا لابه کنان و راست کرد] رسول الله علیه السلام فرمود مایصیب المؤمن من وصب ولا نصب ولا سقم ولا حزن الا کفر الله به سیئاته حکایت از ابن عباس رضی الله عنهما مردیست که گفت در زمان پیشین پیغامبری بحضرت حق مناجات کرد و گفت خداوندا بنده مؤمن ترا طاعت کند و از معاصی اجتناب نماید دنیا را بروی تنگ گردانی و بلا را بروی بفرستی و بنده کافر ترا اطاعت نکند و بر معاصی جرأت نماید تو بلا را از وی دورداری و دنیا را بروی فراخ سازی خدای تعالی به آن پیغامبر وحی کرد که بنده مؤمن گاهی عصیان کند من دنیا را بروی تنگ گردانم و بلا را بفرستم تا کفارت ذنوب باشد که پیش من بی گناه آید و حسبناتش جزاء خیر کنم و بنده کافر گاهی نیکی کند عوضش در دنیا می دهم تا پیش من بکفر و عصیان آید و عذاب یابد [۹۳ این گله زان نعمتی کن کت زند] یعنی شکایت را از محنت مکن بلکه از آن نعمت کن که بتو می رسد [از در ما دور و مطرودت کند] از باب ما مر دود کند ترا حکایت (316a) عقبه بن عامر رضی الله عنه روایت کرده از رسول الله علیه السلام که فرمود چون شما مردی را ببینید که حق تعالی مرادش بدهد و آن در معصیت مقسیم باشد بدانید که آن استند راجست پس از آن بخواند فَلَمَّا نَسُوا مَاذُكَّرُوا بِه فَتَحْنَا عَلَيْهِمُ ابْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرَّحُوا بِمَا آوَتْهُمُ أَخَذْنَا مِنْهُمُ بَغْتَةً فَاذًا هُمْ مَبْلُسُونَ و گفته اند کفی لله غنیاء مهانة ان رئیسهم قارون خسف به و کفی لافقراء فخرا ان رئیسهم عیسی رفع الی السماء [۹۴ در حقیقت هر عدو داروی تست] و علاج مرض تست که هر عدو سبب صلاح تو شود [دوست دار و صادق و دلجوی تست] در بعض نسخ [کیمیا و نافع و دلجوی تست] زیرا [۹۵ که ازو اندر گریزی در خلا] و خلوت اختیار کنی [استعانت جویی از لطف خدا] و استعاذه می کنی بیاری تعالی پس بحکم دلیل الوصول الی الله تع هو الخوف بیم می باید که گفته اند الخوف اصلح للعاص كما ان اخبز اصلح للجایع و الماء اصلح للعطشان [۹۶ در حقیقت دوستانات دشمن اند] که ترا مغرور گردانند [که ز حضرت دور و مشغولت کنند] بلکه بفسق و عشرت دعوت کنند در اخبار داود واردست یا داود کل خرن لا یوافقک علی یومئذ فلا تصحب فانه لک عدو و یقتسی قبلک و یباعرک منی و لهذا حق تعالی فرمود الْأَخْلَاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ لاجرم آنان را محنت از نعمت بهترست و دشمن از دوست هوا اولیتر و لهذا تمثیل فرماید و می گوید [۹۷ هست حیوانی که نامش اشغرت] اشاره و اشغور و اشغر هر سه به یک معنی می آید به ترکی پُور صُوق [او به زخم چوب زفت و لمرست] که چون آن حیوان را چوب زنند عریض و فربه شود چنانکه می فرماید [۹۸ تا که چوبش می زنی به می شود] و بزرگ گردد [او ز زخم چوب فربه می شود] و همین می گردد [۹۹ نفس مؤمن اشغری آمد یقین] روح مؤمن همچو ان اشغرت [کو به زخم رنج زفتست و سمین] که آن روح مؤمن بزخم و زحمت عریض گردد و فربه [۱۰۰ زین سبب بر انبیا رنج و شکست] بحکم اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الاولیاء ثم الا مثل فالأ مثل بر پیغامبران مرض و انکسار [از همه خلق جهان افزونترست] حکمت آنست که [۱۰۱ تا ز جانها جانشان شد زفت تر]

عریض تر [که ندیدند آن بلا قومی دگر] نقلست که رسول الله علیه السلام را گفتند اشد الناس از جهت بلا کیست گفت الانبياء والصالحون و انّ احد هم يفرح بالبلاء كما يفرح احدكم بالرخاء پس بلا ومحنت مطهر نویست چنانکه [۱۰۲ پوست از دارو بلاکش می شود] پوست نامد بوغ از دارو بلا می کشد [چون ادیم طایفی خوش می شود] طایف نام جایست [۱۰۳ ورنه تلخ و تیز مالیدی درو] اگر دباغ بر پوست دار و نمالیدی [گنده گشتی ناخوشا و ناپاک بو] بدراحی و مرداد روی بودی [۱۰۴ آدمی را پوست نامد بوغ دان] که آن آدمی [از رطوبتها شده زشت و گران] لاجرم [۱۰۵ تلخ و تیز و مالش بسیار ده] بداروی ریاضت و مجاهده تربیت و اصلاحش کن که در خبرست المجاهده من جاهد نفسه لله تعالی و در روایت دیگر افضل اجهاد جهاد النفس و گفته اند جاهدوا اهواءکم كما تجاهدون اعداءکم [تا شود پاک و لطیف و با فره] (316b) و باز پارگی حکایت کسی از رسول الله ع م پند خواست گفتش علیک نفک ان لم تشغلها شغلتک یعنی اگر تو نفس را بحق مشغول نگردانی او ترا بیاطل مشغول گرداند پش مجاهدت و ریاضت می باید [۱۰۶ ور نمی توانی رضا ده ای عیار] اگر قدرت نداری که ریاضت کنی راضی شو ای صاحب تمیز [گر خدا رنجت دهد بی اختیار] اگر حق تعالی مرض دهد ترا بی اختیار تو رسول الله ع م فرمود اذا اراد الله بعيد خيرا عجل عقوبة و در خبرست اذا احب الله عبدا ابتلاه و در روایت دیگرست اذا احب الله عبدا ابتلاه وان صبر اجتبه وان رضی اصطفا [۱۰۷ که بالای دوست تطهیر شماس] بالای حضرت حق پاک کردن شماس زیرا [علم او بالای تدبیر شماس] علم حق تعالی بالای علم و تدبیر شماس بیت گر کسی در علم صد لقمان بود، پیش علم کاملش نادان بود. [۱۰۸ چون صفا بیند بلا شیرین شود] چوم مبتلا پس از بلا صفا بیند بلا او را شیرین گردد [خوش شود دارو چو صحت بین شود] لاجرم [۱۰۹ برد بیند خویش را در عین مات] برد و غالبی بیند خود را در عین مات و مغلوبی [پس بگوید اقتلونی یا ثقات] همچو حین منصور گوید اقتلونی یا ثقاتی ان فی قتلی حیاتی [۱۱۰ این عوان در حق غیری سود شد] یعنی آن عسس ظالم در حق آن جوان عاشق نفع شد [لیک اندر حق خود مردود شد] و در حق خویش ضرر گشت حکایت خدای تعالی وحی کرد به موسی که اتخاف غیری گفت اخاف مهن لا يخافک حضرت حق گفت حق لک ان تخاف مهن لا يخاف فنی بیت: می ترسم از خدا و نمی ترسم از کسی ، می ترسم از کسی که نمی ترسد از خدا. [۱۱۱ رحم ایمانی ازو بیریده شد] که به حکم الشفقة من الايمان در وشفقت اهل ایمان نیست [کین شیطانی برو پیچیده شد] که همچو شیطان به مؤمنان کین محکم دارد [۱۱۲ کارگاه خشم گشت و کین وری] کارخانه غضب گشت و کینداری [کینه دان اصل ضلال و کافری] یعنی اصل مکرامی و کافری کینه است حکایت کسی از اهل یمن بحج آمده بود اتفاقا در آن سال حجاج بن یوسف در مکه بود آن کسی را گفت محمد بن یوسف را چون گذاشتی در چه حالست گفت ترکنه عظیما جسیما لباسا رکاباً خراجاً ولاجاً حجاج گفت از سیرت او می پرسم گفت ترکنه ظلوماً غشوماً مطیعا للمخلوق عاصياً

لِلخَالِقِ حَبَّاجٍ گفست نمی دانی منزلت او بنزد من که چنین می گویی گفست تو نمی دانی منزلت من به نزد خدای تعالی که انا قاضی دینه و مبتع دینه واللّٰه عزیز دو انتقام (در نسخه نافظ پاشا هست) و در حدیث قدسی واردست اثر غرضی علی من ظلم احد الا .. ناصرا غیری از عیسی علیه السلام سوال کردند در کتاب زم غضب از کتاب احیا آورده که سائل یحین بود علیه السلام که یا روح اللّٰه در وجود از همه صعبها صعبتر چیست [۱۱۳] گفست عیسی را یکی هشیار سر] و مرد عاقل [چیست در هستی ز جمله صعبتر] چون آن هشیار سر از عیسی علیه السلام چنین سؤال کرد [۱۱۴] گفتش ای جان صعبتر خشم خدا] از جمله مشککتر خشم حق تعالی است [که از آن دوزخ همی لرزد چو ما] حکایت رسول اللّٰه علیه السلام می گفست ما جائنی جبریل قط الا وهو یرتعد فرقا من اجبال پس از این آن کسی [۱۱۵] گفست ازین خشم خدا چه بود امان] و خلاص [گفست ترک خشم خویش اندر زمان] در بعض کتب الهیه مذکورست از گونی حین تغضب از ک.. که حین اغضب [۱۱۶] پس عوان که معدن این خشم گشت] و منبع غضب شد [خشم زشتش از سبع هم در گذشت] غضب قیج او از درنده گذشته است حکایت هارون وقتی به ده رفته بود زنی پیش او آمد، از لشکر و حیوانات او شکایت کرد. هارون گفت نشنیده که خدای تعالی گفت آن الملوک از ادخلوا قیتر افدوها آن زن گفت تو نخوانده پس از آن که حق تعالی فرمود فتلک بیوتهم خاویته بماظلموا ان فی ذلک لایة لقوم یعلمون هارون گفت راست گفستی از آنجا ارتحال فرمود لاجرم [۱۱۷] چه امیدستش به رحمت جز مگر] چه امید دارد عوان برحمت رحمان جز آنکه تا مگر [باز گردد زان صفت آن بی هنر] رجوع کند از عوانی آن بد گو هر در خبرست کل ابن آدم خطاء و خیر ایا طئین التّوابعین [۱۱۸] گرچه عالم را ازیشان چاره نیست] اگر چه عوانان در جهان ضروریست اما [این سخن اندر ضلال افکنند نیست] یعنی عوانان را چنین گفتند که شما از ضرورات جهان مهمات زمانید ایشان را در ضلال افکنند نیست [۱۱۹] چاره نبود هم جهان را از چمین] چرکاپ و کل سیاه [لیک نبود آن چمین ماء معین] لاجرم ظلم از کمال نقصان عقل است که گفته اند انقص العقل من ظلم دونه قصد خیانت کردن عاشق و بانگ بر زدن معشوق بروی [۱۲۰] چونکه تنهایش بدید آن ساده (317a) مرد] آن معشوقه را چون تنها دید آن جوان [زود او قصد کنار و بوسه کرد] و به عصیان آغاز نهاد غافل از این معنی که گفته اند بیت: کنار و بوسه بر عاشق حرامست - اگر مردی قناعت کن به دیدار [۱۲۱] بانگ بر وی زد به هیئت آن نگار] و گفت [که مرو گستاخ ادب را هوش دار] آن جوان در جواب او [۱۲۲] گفت آخر خلوتست و خلق نی] چرا مرا منع می کنی [آب حاضر تشنه همچون منی] چون تشنه آب یابد می باید که بنوشد [۱۲۳] کس نمی جنبد درینجا جز که باد] لاجرم [کیست حاضر کیست مانع زین گشاد] آن معشوقه در جواب جوان [۱۲۴] گفت ای شیدا تو ابله بوده ای] و نی عقل [ابلهی وز عاقلان نشنوده ای] هم ابله می هم از عاقلان نشنیده که [۱۲۵] باد را دیدی که می جنبد بدان] ای نادان [باد جنبانیست اینجا بادران] باد را جنبانده و رانده هست رسول الله ع م

گفت اذا كان يوم القيمة انبت الله لطايفه من امتي .. بطير .. بهامن قبور هم الى الجنان فيقول لهم الملائكة هل رايتم احساب يقولون لا و يقول الملائكة من اي امة انتم يتصلون من امة محمد و يقول الملائكة حد شونا ما كانت اعمالكم يقولون خصلنا كنا از خلونا نستحي ان نعصيه و نرض باليسير مما قسم لنا عاقل را مي يابد که در خلوت از خدای تعالی شرم دارد و از باد بجنبانده او انتقال کند [۱۲۶ جزو بادی که به حکم ما درست] پاره بادی که در حکم ماست [بادبیزن تا نجبنانی نجست] مردحه را تاحتر یک نکنی نمی جنبد [۱۲۷ جنبش این جزو باد ای ساده مرد] حرکت این پاره باد ای مرد ساده دل [بی تو و بی بادبیزن سر نکرد] سر بر نیاورد و محترک نشود [۱۲۸ جنبش باد نفس کاندلر لبست] مرهونست [تابع تصريف جان و قالبست] تابع گردايندن رجان و تنست [۱۲۹ گاه دم را مدح و پیغامی کنی] بنیک گفتن [گاه دم را هجو و دشنامی کنی] بید گویی [۱۳۰ پس بدان احوال دیگر بادها] از این باد احوال دیگر باد ها را بدان [که ز جز وی کل می بیند نهی] که از جز کل را بیند عقلها یعنی آنان که اهل عقلند از حال جز حال کل را دانند [۱۳۱ باد را حق گاه بهاری می کند] که باز باد بنات را رویاند [در دیش زین لطف عاری می کند] در فصل وی ازین لطف عریان می کند و لهذا درختان را عریان می کند [۱۳۲ بر گروه عاد صرصر می کند] جماعت عاد که قوم هودست باد را سخت و سبب هلاک می کن [باز بر هودش معطر می کند] بر هود و بر مؤمنان حونش و خوشبوی می کند و همچنان [۱۳۳ می کند یک باد را زهر سموم] و باد مرگ [مر صبا را می کند خرم قدم] و مبارک قدم لاجرم حق تعالی [۱۳۴ باد دم را بر تو بنهاد او اساس] و بنیاز [تا کنی هر باد را بر وی قیاس] و اهل شناس شوی لاجرم از حرکت باد بر محرک او استدل لال می باید کرد و حضرت حق را حاضر می باید دید که گفته اند ان الله لا یغیب عن عیده فظونی لعبد لا یغیب عن ربه [۱۳۵ دم نمی گردد سخن بی لطف و قهر] اما [بر گروهی شهد و بر قومست زهر] و نصیب و لطف چنانکه [۱۳۶ مروحه جنبان پی انعام کس] و راحت او اما [وز برای قهر هر پشه و مگس] چون مروحه طاهر بعض را لطف و بعض را فهرست [۱۳۷ مروحه تقدیر ربانی چرا] ای مرد خدا [پر نباشد ز امتحان و ابتلا] یعنی پرست از امتحان و آزمودن حکایت عزیزی بسیار طاعت می کرد اما از قهر خدای تعالی می ترسید و می گفت یک سخن در حق رد اعمال بس است که حق تعالی گوید ما قلبت اعمالک [۱۳۸ چونک جزو باد دم یا مروحه] چونکه پاره باد نفس و باد مروحه [نیست الا مفسده یا مصلحه] یا از بهر فسادست یا از بهر صلاح [۱۳۹ این شمال و این صبا و این دبور] مهبت صبا از مطلع آفتابست چون شب و روز برابر باشد و مقابل او دبورست و مهبت (317b) شمال از جانب قطب است و مقابل او جنوب [کی بود از لطف و از انعام دور] یعنی از لطف دور نیست و از قهر نیز دور نیست لاجرم عاقل را می باید که حق را حاضر بیند و ازو بترسد که گفته اند العبود تیران تراه علیک ربا و تکنون له فی کل شیء عبداً [۱۴۰ یک کف گندم ز انباری بین] برای نمونه [فهم کن کان جمله باشد همچنین] و قیاس کن ازین [۱۴۱ کل باد از برج باد آسمان] ای

مرد پردان [کی جهد بی مروحه آن بادران] و نی فرمان یزدان [۱۴۲ بر سر خرمن به وقت انتقاد] در وقت دور ساختن دانه از گاه [نی که فلاحان ز حق جویند باد] یعنی از حق باد خواهند که محرک باد حضرت اوست [۱۴۳ تا جدا گردد ز گندم کاهها] بسبب باد [تا به انباری رود یا چاهها] آن گندم [۱۴۴ چون بماند دیر آن باد وزان] و نمی وزد باد زمانی مدیر [جمله را بینی به حق لابه‌کنان] و تبضرّ باد را می خواهند چون محرک باد حضرت اوست در وقت وزیدن خود را تنها نشماری که رسول الله علیه السّلام فرمود ماکرّهت ان یراه الناس منك فلا تفعله اذا خلوت [۱۴۵ همچنین در طلق آن باد ولاد] همچنین در زمان درد زادن ان باد زادن لفظ آن باد ولاد مرهونست [گر نیاید بانگ درد آید که داد] اگر آن باد ولا دنیا بد بانگ درداید که داد زیرا حق تعالی در زمان ولادت از درون رحم باد می دهد تا فرزندان را بداند [۱۴۶ گر نمی‌داند کش راننده اوست] اگر خواهان باد نمی‌داند که حق تعالی داننده است [باد را پس کردن زاری چه خواست] لفظ باد را مفعول داننده است حضرت مولانا را عادیست که حق مقام را تمام بدهد چون درینجا باد مذکور شد لوازم و خواصّ و احکام باد را یاد می کند و لهذا درینجا بسط کلام کرد که فرمود [۱۴۷ اهل کشتی همچنین جوای باد] مصراع اول را ثانی بیان می کند [جمله خواهانش از آن رب العباد] یعنی جمله اهل کشتی باد را جویند از حضرت حق جلّ و علا [۱۴۸ همچنین در درد دندانها ز باد] که چون باد بیرون آید درد دندان ساکن شود [دفع می‌خواهی بسوز و اعتقاد] و همچنان [۱۴۹ از خدا لابه‌کنان آن جندیان] و تضرّع کنند عسکریان [که بده باد ظفر ای کامران] چون باد ازین جانب وزد بران غالب شود که این باد را باد ظفر و باد نصرت گویند چون باد که قویترین چیزهاست در حکم اوست و هرکس از او نصرت جوست می باید که از او بترسی گفته اند لا تنظر الی صفر زینک و انظر الی کبر من عصیه و همچنین [۱۵۰ رقعۀ تعویذ می‌خواهند نیز] همچو باد [در شکنجه طلق زن از هر عزیز] در وقت درد رحم و زمان ولادت برآنکه در وقت ولادت اگر این ایت را بنویسند و باب افکنند وزن آن آب را بنوشد وضع حمل کند به آسانی اعوذ بالله من الشیطان الرجیم و اوحینا الی امّ موسی آن أرضیعیه فاذاخفت علیه فالقیه فی الیهم ولا تخا فی ولا تخزینی بسم الله الرحمن الرحیم اذا اسماء انشقت و اذنت لرّبها و حقت و اذا الا رض مدت والقت مافیها و تخلت و اذنت لرّبها و حقت اعوذ بالله من الشیطان الرجیم یخرج من بین الطّلب و الترایب این فقیر چند بار نوشته ام برای زنان باردار و اجازت دادم هر که این محل را بیند ازین حقیر مجاز باشد که بنویسد [۱۵۱ پس همه دانسته‌اند آن را یقین] بی شک [که فرستد باد ربّ العالمین] و لهذا باد را از حق تعالی خواهند [۱۵۲ پس یقین در عقل هر داننده هست] در نزد عقل هر عالم هست [اینکه با جنبنده جنباننده هست] هر محرک را محرک هست پس در خلوت نیز از او شرم باید کرد که رسول الله علیه السّلام فرمود استحبوا من الله حق الحیاء اصحاب گفتند حمدالله نستحی منه رسول الله علیه السّلام گفت لیس زلک و لکن من استحیی من الله حق الحیاء فیلحفظ الرأس و ماوعی و لیحفظ البطن و ما حوی ولیذ کر الموت و البلی

و من اراد الا خرة ترك زنية الدنيا و من فعل ذلك فقد استحي من الله حق الحياء [۱۵۳] گر تو او را می‌بینی در نظر] اگر آن جنباننده را نمی‌بینی عیان [فهم کن آن را به اظهار اثر] از اثر بر مؤثر استدل لال کن عوام را می‌باید که از خوف حق تعالی ترک معصیت کنند و خواص را می‌باید که از بیم او در دل نیست بد را بدر کنند که لقمان گفت .. خود کل امر حدثت بر تفک مما لو اخر حته الی الناس استحيست منهم فاخرجه من قلبک و الله تعالی احق ان تستحي [۱۵۴] تن به جان جنبند نمی‌بینی تو جان] ای عاقل [لیک از جنبیدن (318a) تن جان بدان] لاجرم از حرکت باد محرک او را بدان که حق تعالی است پس از او شرم دار در خبرست از حق جلّ و علا ما انصفنی عبدی يدعونی فاستحي ان اردہ و يعصيني ولايستحي من [۱۵۵] گفت او اگر ابلهم من در ارب] آن جوان عاشق گفت اگرچه من ابلهم در ادب اما [زیرکم اندر وفا و در طلب] زن در جوابش [۱۵۶] گفت ادب این بود خود که دیده شد] ادب را دیدیم یا ادب را از من دیدی [آن دگر را خود همی دانی تولد] وفایت ازین می دانی ای باطل جدال کننده حکایت کسی به نزد ابراهیم ادهم آمد و از او نصیحت خواست گفتش خدای تعالی را عاصی مشو چون عاصی شوی رزق او مخور گفت همه رزقها ازان اوست چگونه رزقش نخورم ابراهیم گفت چون او را عاصی شوی در بلادار مباش گفت این چگونه می باشد که همه جهان ازان اوست باز گفت چون او را عاصی شوی در جای بی باش که ترا نبیند در معصیت گفت این چگونه می باشد که عالم السرست گفت ای فلان این کی روا باشد که رزق او را خوری و در ملک او شوی و او را عاصی شوی در نظرش در خبرست که حق تعالی به فرشتگان می گوید انتم موکلون با نطواهر و انا رقیب علی البواطن لاجرم سالک را می باید لیاک ظاهرا موافق باطن باشد نه آنکه جامه مردمان پوشد اما مردی نکند بر عکس این حکایت قصه صوفی که زن را به بیگانه گرفت [۱۵۷] صوفی آمد به سوی خانه روز] صوفی روزی بخانه خود آمد [خانه یک در بود و زن با کفش دوز] خانه را در سینه بود و زن با کفش دوز نشسته [۱۵۸] جفت گشته با رهی خویش زن] همچو شوهر [اندر آن یک حجره از وسواس تن] و از طلب شهوت بدن رسول الله علیه السلام دعا می کرد اللهم انی اعوذبک من شر سمع و بصری و قلبی و منی [۱۵۹] چون بزد صوفی به جد در چاشتگاه] چون صوفی باب را زد در وقت صبحی [هر دو درماندند نه حیل نه راه] زن و حریف او عاجز و حیران ماندند زیرا نه حیل مکن بود نه گریز درین تنبیه است [۱۶۰] هیچ معهودش نبد کو آن زمان] عادت صوفی نبود که در آن وقت [سوی خانه باز گردد از دکان] اما [۱۶۱] قاصدا آن روز بی وقت آن مروع] ترسند [از خیالی کرد تا خانه رجوع] در حق زن گمان داشت بی وقت آمد تا حال زن را بداند [۱۶۲] اعتماد زن بر آن کو هیچ بار] اعتماد و اعتقاد زن بران بود که آن صوفی هیچ بار [این زمان فا خانه نامد او ز کار] اما [۱۶۳] آن قیاس راست نامد از قضا] قیاس زن درست نیامد از تقدیر حق تعالی [گرچه ستارست هم بدهد سزا] چون عصیان از حد گذر کند سزایش می دهد حکایت یکی را از علما گفتند مرا نپدیده گفت ان کنت اذا عصیت الله خالیا

ظننت انه يراك فقد اجترأت على أمر عظيم وان كنت ظننت أنه لا يراك فقد كفرت [۱۶۴] چونک بد کردی بترس آمن مباش] ای عاصی [زانک تخمست و برویاند خداهش] و پیدا سازد و لهذا گفتند .... یعنی گناه او غالب بر طاعت باشد [۱۶۵] چند گاهی او بپوشاند که تا] چند بار حضرت حق می پوشاند بدیها را تا [آیدت زان بد پشیمان و حیا] و استغفار کنی او را حکایت آن دزد در عهد امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه [۱۶۶] عهد عمر آن امیر مؤمنان] در زمان خلافت امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه [داد دزدی را به جلاد و عوان] در زمان [۱۶۷] بانگ زد آن دزد کای میر دیار] و نیکوکار [اولین بارست جرمم زینهار] امان [۱۶۸] گفت عمر حاش لله که خدا] و آن ستار العیوب [بار اول قهر بارد در جزا] بلکه [۱۶۹] بارها پوشد پی اظهار فضل] و ابراز لطف [باز گیرد از پی اظهار عدل] لاجرم در اول بار بنده را (318b) شرمسار نمی کند [۱۷۰] تا که این هر دو صفت ظاهر شود] یعنی فضل و عدل [آن مبشر گردد این منذر شود] تا فضل بشارت دهنده و عدل ترساننده گردد حکایت مردی بود عاقل چون نفس او طلب و قصد عصیان کردی او عریان می شد و پر خاک و ریک کرم می غلطید و می گفت با نفس زوقی فنا رجهم اشد حرا من هنرا [۱۷۱] بارها زن نیز این بد کرده بود] آن زن صوفی چند بار اینچنین بد کرده بود [سهل بگذشت آن و سهلش می نمود] با سانی گذشته بود لاجرم این کار دشوار او را آسان نمود [۱۷۲] آن نمی دانست عقل پای سست] آن عقل که پای اوست است این را نمی دانست [که سبو دایم ز جو ناید درست] گاه باشد که سبو شکسته می شود [۱۷۳] آنچنانش تنگ آورد آن قضا] و تقدیر حق تعالی [که منافق را کند مرگ فجاء] چنانکه منافق را مرگ ناگاه آید که او از زاد سفر آخرت غافل باشد و در آن دم حیرت آید رسول الله علیه السلام فرمود اکثر صیاح اهل النار من التسویف [۱۷۴] نه طریق و نه رفیق و نه امان] چون مرگ رسد ناگهان [دست کرده آن فرشته سوی جان] عزرائل دست خود دراز کرده به جانب جان لقمان به فرزند خود گفت یابنی لا تؤخر التوبة فان الموت یجئ بغتة [۱۷۵] آنچنان کین زن در آن حجره جفا] و ترک وفا [خشک شد او و حریفش ز ابتلا] زن و حریف او خشک و خیران بماندند از ابتلا [۱۷۶] گفت صوفی با دل خود کای دو گبر] و کافر [از شما کینه کشم لیکن به صبر] نه به استعجال درین تبیه است که حق تعالی گناه بندگان را و کار ایشان بیند اما صبر کند و در قیامت بگیرد که ان بطش ربک لشدید رسول الله علیه السلام فرمود اذا جمع الله الاولین و الاخرین ناداهم بصوت یسمع اقصاد هم و ادنا هم فیقول یا ایها الناس انی انصت لکم منذ خلقتکم الی یومکم هذا فانصتوا الی الیوم فانما اعمالکم ترد علیکم و قد قلت ان اکر مکم عند الله اتقیا کم [۱۷۷] لیک نادانسته آرم این نفس] و تجاهل کنم این دم [تا که هر گوشی ننوشت این جرس] و هر کس نشنود این آواز را صوفی را چون پوشیدن مناس بود بپوشید [۱۷۸] از شما پنهان کشد کینه محق] ای اهل بطلان [اندک اندک هم چو بیماری دق] زیرا [۱۷۹] مرد دق باشد چو یخ هر لحظه کم] و ناقص [لیک پندارد بهر دم بهترم] و صحت یافتم [۱۸۰] همچو کفتری که می گیرندش و او] عادت صیاد ان چنین است که چون در

جایی و غاری گفتار بیند گویند که اینجا گفتار نیست و بدین حيله گیرندش اما او [غره آن گفت کین گفتار کو] مغرورست از این سخن که لاجرم عاصیان از تأخیر مؤاخذه حق تعالی مغرور می شوند و نمی دانند که اگرچه دیر می گیرد سخت گیرد چون حضرت مولانا پند و معرفت فرمود باز به حکایت عودت نمود [۱۸۱ هیچ پنهانخانه آن زن را نبود] که حریف را دران پنهان کند [سمج و دهلیز و ره بالا نبود] سمج به ترکی بوطرم و دهلیز اکی فیواورشی [۱۸۲ نه تنوری که در آن پنهان شود] آن حریف [نه جوالی که حجاب آن شود] تا حریف در آن جوال رود در این تنبیه است که به حکم یقول الانسان يؤمذ این المفرد روز قیامت جای پنهان شدن مسیر نیست و لهذا می فرماید [۱۸۳ همچو عرصه پهن روز رستخیز] همچو عرصه عریض روز قیامت [نه گو و نه پشته نه جای گریز] پست و نه بالا و نه مفر [۱۸۴ گفت یزدان وصف این جای حرج] و محل تنگی و عنا [بهر محشر لا تری فیها عوج] اشارت به آن آیه کریم که در سوره طه است و .. عن الجبال فقل ینسفها زی نسفا فیدرها قاعاصفصفا لاتری فیها عوجا ولا امتی معشوق را زیر چادر پنهان کردن جهت تلبیس و بهانه گفتن زن که آن کید کن عظیم [۱۸۵ چادر خود را برو افکند زود] چادر خود را آن زن مکاره بر حریفش زود افکند [مرد را زن ساخت و در را بر گشود] مرد را در صورت زن ساخت و باب را بکشد [۱۸۶ زیر چادر مرد رسوا و عیان] که از حرکات و اوضاع او (319a) معلوم بود که مردست لاجرم صوفی اهل نظر دانست که زن نیست [سخت پیدا چون شتر بر نردبان] در بعض نسخ برناودان چنانکه شتر برناودان نمی گنجد و راست نمی رود و پوشیده نمی شود همچنان آن حریف پیدا بود زیر چادر زن رسول الله علیه السلام فرمود لوان عبداً اتقی فی جوف بیت الی سبعین بنیادعلی کل بیت باب من حدید لا لبه الله تعالی رداء عمله تحدیث به الناس [از تعجب گفت صوفی چیست این] از زن خود پرسید [هرکز این را من ندیدم کیست این] زن در جواب صوفی [۱۸۷ گفت خاتونیست از اعیان شهر] و از بزرگان دهر [مر ورا از مال و اقبالست بهر] و نصیب [۱۸۸ در بیستم تا کسی بیگانه ای] مرهونست [در نیاید زود نادانانه ای] چون زن عزز در بستن را بیان کرد [۱۸۹ گفت صوفی چیستش هین خدمتی] و مصلحتی [تا بر آرم بی سپاس و متی] زن جواب داد [۱۹۰ گفت میلش خویشی و پیوستگیست] ما قرابت و اتصال می خواهد [نیک خاتونیست حق داند که کیست] یعنی چه چگونه نیکست در این تنبیه است که صفت کریم آنست که بری را زور انتقام نکند و تنبیه است بر آن که زبان ظاهر خوب گوید اما باطن را خدای تعالی داند حسن بصری می گفت لو علمت اتی بری من انفاق کان احب الله الیه مما طاعت علیه الشمس و گفته اند ان من النفاق اختلاف السر و العلانیة و اختلاف اللسان و القلب [۱۹۱ خواست دختر را ببیند زیر دست] و مخفی [اتفاقا دختر اندر مکتبست] دختر را نتوانید دید [۱۹۲ باز گفت ار آرد باشد یا سبوس] باز این خاتون دختر را نادیده قبول فرمود که گفت خواه دقیق باشد آن دختر خواه تحال [می کنم او را به جان و دل عروس] باز زن صوفی گفت [۱۹۳ یک پسر دارد که اندر شهر نیست] آن پسر را بیان می کند [خوب و

زیرک چابک و مکسب کنی است] چون صوفی سخن زن را شنید [۱۹۴] گفت صوفی ما فقیر و زار و کم] و ناقص [قوم خاتون مالدار و محتشم] و اهل خدم [۱۹۵] کی بود این کفو ایشان در زواج] اگر بازاء معجمه باشد معنی این است کی بود دختر ما کفو ایشان در امتزاج و اگر باراء مهمله باشد معنی این است کی بود دختر ما کفو ایشان در رغبت [یک در از چوب و دری دیگر ز عاج] یک دراز چوب و یک از استخوان پیل معقول نیست [۱۹۶] کفو باید هر دو جفت اندر نکاح] و ازدواج [ورنه تنگ آید نماند ارتیاح] و راحت گفتن زن کی او در بند جهاز نیست مراد او ستر و صلاحست و جواب گفتن صوفی وی را سرپوشیده [۱۹۷] گفت گفتیم من چنین عذری و او] زن صوفی در جوابش گفت من چنین عذر گفتم او را اما او یعنی خاتون که حریف زنست [گفت نه من نیستم اسباب جو] رسول الله علیه السلام فرمود تنگی المرأة لمالها و جمالها و حسبها و دینها فعلیک بذات الدین [۱۹۸] ما ز مال و زر ملول و تخمه ایم] و سیریم [ما به حرص و جمع نه چون عامه ایم] قافیه در بعض نسخ غلمه ایم است به معنی مور [۱۹۹] قصد ما سترست و پاکی و صلاح] یعنی این خاتون گفت مقصود ما مال نیست بلکه مراد ما سترست و پاکی و صلاح [در دو عالم خود بدان باشد فلاح] در دنیا و آخرت به صلاح فلاح باشد زن صالح باشد سبب فلاح شود و اگر غیر صالح باشد سبب هلاک چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود یأتی علی اناس زمان یكون هلاک الرجل علی ید زوجته و ابویه و ولده یعیرونه بالفقر و یكلفونه ما لا یطیق فیدخل المداخل التي یذهب فیها دینه فیهلك [۲۰۰] باز صوفی عذر درویشی بگفت] و فقیری خود بیان کرد [و آن مکرر کرد تا نبود نهفت] تا آن خاتون فقر و بی جهازی را تمام بداند هم صوفی دعوی صلاح را قبول نکرد که گفته اند راس التواضع ان یدکر بالبر و التقوی و در خبرست من النفاق من ازا مدح بمالیس فیه اعجبه [۲۰۱] گفت زن من هم مکرر کرده ام] زن صوفی گفت من نیز تکرار گفته ام [بی جهازی را مقرر کرده ام] تا حال ما از این خاتون پوشیده نماند [۲۰۲] اعتقاد اوست راسختر ز کوه] اعتقاد این خاتون ثابت تراز کوه است [که ز صد فقرش نمی (319b) آید شکوه] و ترسیدن [۲۰۳] او همی گوید مرادم عفتست] آن خاتون همی گوید مراد من عفت و تقویست [از شما مقصود صدق و همتست] نه مال و نعمت لاجرم عفت و صلاحیت ما را شنیده است طالب دختر ما کشته این دعوی بی معنی بغایت عیب است و درخبر مشایخ واردست علامت المناقق ان یکره من الناس ما یاتی مثله شعر «ولاتنه عن خلق و تأتی مثله» عارعلیک ان فعلت عظیم [۲۰۴] گفت صوفی خود جهاز و مال ما] مرهونست [دیده و می بیند هویدا بی خفا] زیرا [۲۰۵] خانه تنگی مقام یک تنی] هرچه در و هست مستودنی [که درو پنهان نماند سوزنی] و در این خانه نسیت جای پنهانی لاجرم حضرت حق تعالی مافی الضمر را می داند و لهذا گفته اند اخلاص العمل اشد من العمل فلا یکن همک کثرة العمل ولیکن همک اخلاص العمل [۲۰۶] باز ستر و پاکی و زهد و صلاح] و عفت و سبب فلاح [او ز ما به داند اندر انتصاح] و نیکوی خواستن در خبر است من راقب الله فی خطرات قلبه عصمه الله فی حرکات جوارحه [۲۰۷]

به ز ما می‌داند او احوال ستر] و عفت [وز پس و پیش و سر و دنبال ستر] و از همه جانب پوشیدن چنانکه فرمود در ستر و اقولکم او اجهر و ابه انه علیهم بذات الصر در [۲۰۸ ظاهرا او بی‌جهاز و خادم است] دختر ما درویشاست [وز صلاح و ستر او خود عالم است] حاجت به شرح نیست [۲۰۹ شرح مستوری ز بابا شرط نیست] شرح مستوری دختر از بابا لازم نیست [چون برو پیدا چو روز روشنیست] حضرت مولانا حصّه را بیان کند که می‌فرماید [۲۱۰ این حکایت را بدان گفتم که تا] ای مرد متصف بعصیان و ریا [لاف کم بافی چو رسوا شد خطا] لاف را کم زن چو پیدا شد گناه و ریا و فعل تباه بیت علم و تقوی سر بر دعویست معنی دیگر است، مرد معنی دیگر و میدان دعوی دیگرست [۲۱۱ مر ترا ای هم به دعوی مستزاد] و زیاده دعوی کننده [این بدست اجتهاد و اعتقاد] یعنی [۲۱۲ چون زن صوفی تو خاین بوده] اما [دام مکر اندر دغا بگشوده‌ای] و حيله کرده [۲۱۳ که ز هر ناشسته رویی کپ زنی] و از هر تلوّث لاف پاکی می‌زنی [شرم داری وز خدای خویش نی] گویا اعتقاد داری که حق تعالی بصیر و سمیع و علیم نیست غرض از سمیع و بصیر گفتن خدا را [۲۱۴ از پی آن گفت حق خود را بصیر] تا بصیری او را بیا داری [که بود دید ویت هر دم نذیر] که دیدن خدای تعالی ترا ترساند در خبرست تغلق بابک و ترخی سترک و تستحی من الناس و لاتستحی من المالکین اللّذین معک لایفاد قانک اللیل و النهار ولا تستحی من القرآن الذی فی صدرک وهوشافع مشفع ولاتستحی من الجلیل وهو لا یخفی علیه خافیه حکایت عزیزی جوان جنّی را دید که زنی را در راه گرفته می‌خواهد که به قهر به خانه برد و هرچه بخواهد بکند آن عزیز گفت ای جوان از تو خبری می‌پرسم برای خدای تعالی راست بگو گفت چه پرسیدی گفت اگر شاه تو اینجا حاضر بودی این زن را چنین قهر کردی گفت نه آن عزیز گفت پس بدان که شاه تو اینجا حاضرست و به کار تو ناظر آن جوان از این سخن ترسان گشت و زن را فرو گذاشت [۲۱۵ از پی آن گفت حق خود را سمیع] که به ملاخطه سمیع او [تا ببندی لب ز گفتار شنیع] تا شرم داری از شنیدن او بلکه ذکرش بشنوی که او نیز ذکر تو کند در بعض کتب الهیه واردست که حق تعالی فرمود الی اعطیت امة محمد تشّین لو اعطيتها جمیع الملائکة و الانبیاء اجزأت لهم فی العطیه قولی از کرونای از کرکم و قولی او فوا بعهدی اوف بعهد کم [۲۱۶ از پی آن گفت حق خود را علیم] چون او علیم بذات الصّدورست [تا نیندیشی فساد تو ز بیم] که فکر تو او را معلومست که به حکم یعلم السر و اخف هو احس ضمائر و خفیات سرایر را می‌داند [۲۱۷ نیست اینها بر خدا اسم علم] مجرد نام نیست [که سیه کافور دارد نام هم] چنانکه غلام سیاه را (320a) کافور نام نهند اما درد کافوری یعنی سپیدی نیست لاجرم حضرت حق تعالی صفت بصر و سمع و علم دارد هرچه می‌کنی می‌بیند و هرچه می‌گویی می‌شنود و هرچیز را می‌داند حکایت مردی زنی را شبی در صحرا یافت آن زن همچو این زن امتناع کرد و گفت اما تستحی مرد گفت من استحی ولایرانا الا الکواکب زن گفت فاین بمکوکبها [۲۱۸ اسم مشتق است و اوصاف قدیم] و صفات قدیمه است [نی مثال علت اولی

سقیم] همچو علت اولی که حکما گویند سقیم نیست که فی الحقیقه تا شیر از آن او نیست بیت چو دانستی که حق بینا و داناست پنهان و آشکار خویش کز رانست [۲۱۹ ورنه تسخر باشد و طنز و ده] و لطیفه [کر را سامع ضریران را ضیا] اصم را مسیع گفتن و اعمی را به صیر خواندن [۲۲۰ یا علم باشد حی نام وقیح] یا بی شرم را شرمدار گفتن [یا سیاه زشت را نام صبیح] یا چنانکه سیاه بقیح را خوب روی گفتن حکایت این فقیر مردی عرب دیدم که زن سیاه داشت گفتمش زنت چه نام دارد گفت نورالصباح [۲۲۱ طفلک نوزاده را حاجی لقب] طفلکی در عیداضحی زاید حاجی نام نهند [یا لقب غازی نهی بهر نسب] بی غزا نام کسی را غازی گویی [۲۲۲ گر بگویند این لقبها در مدیح] و ممدوح [تا ندارد آن صفت نبود صحیح] چون این صفت در ممدوح نباشد صحیح نیست [۲۲۳ تسخر و طنزی بود آن یا جنون] لاجرم حضرت حق را بصیر و سمیع و علیم گفتن چنان نیست [پاک حق عما يقول الظالمون] که تعال الله عما يقول الظالمون علواً کبیراً لاجرم خدای تعالی متقی و شقی را می بیند و جزاء ایشان کند که رسول الله علیه السلام فرمود اذا كان يوم القيمة يقول الله عز و جل ايها اناس اني قد جعلت لكم نسبا و انتم جعلتم لانفسكم نسبا اني جعلت اكر مكم اتقياكم و انتم جعلتم اكر مكم اغذاكم و اني ارفع نسبي اليوم واضع نسبكم فاین المتقون لاخوف عليهم ولاهم يحزنون [۲۲۴ همی دانستمت پیش از وصال] باز به قصه عورت نمود که معشوقه آن جوان عاشق را در عتاب گفت من ترا دانسته بودم پیش از وصال [که نکورویی ولیکن بدخصال] که روی تو خو بست و خوی تو بد که سرایر تو موافق طواهر نیست و در وصف صادق گفته اند لو حمل جميع ما في قلبه على طبق فطاق به في السوق لا يستحي من شيء عليه [۲۲۵ من همی دانستمت پیش از لقا] و پیش از ملاقات [کز ستیزه راسخی اندر شقا] که از ضاد استراری در شقاوت حصه قصه درین مرتبه آنست که کسی که صورت خود را به صلاح آراسته باشد اما سیرت او بفاد پیراسته بود حق تعالی او را فیض کرامت نکند زیرا احوال پوشیده او را می داند و آنکس می پندارد که نجل از جانب فیاض است این را نمی داند که خود درد چشم دارد جمال جانان را از آن جهت نمی تواند که بیند چنانکه می فرماید [۲۲۶ چونک چشمم سرخ باشد در غمش] ضعف بصر که با روان شدن اشك باشد عمش گویند [دانمش زان درد اگر کم بینمش] اگر ناقص بینم دانم که از درد چشم منست ای که فیض فضل را کم می بینی می دانکه از درد چشم و ضرورتست و لهذا گفته اند اول الزاهد دخول هم الاخرة في القلب حتى يخرج الهوى [۲۲۷ تو مرا چون بره دیدی بی شبان] تو مرا همچو حمل می راعی دیدی [تو کمان بردی ندارم پاسبان] پس قصد کردی که همچو كرك برای و گفته اند الرجاء عای فقد الحوف اعترار [۲۲۸ عاشقان از درد زان نالیده اند] و گریان شده [که نظر ناجایگه مالیده اند] و بی محل نظر کردند [۲۲۹ بی شبان دانسته اند آن ظبی را] یعنی محبوب را [رایگان دانسته اند آن سبی را] و اسیر و غنیمت را بیت گر پر شود جهان همه از ماه منظران و الله ليس ينظر عيني الى سواك حکایت شب مواج بام ملك حلیل رضوان همه بهشت را با نواع نفایس

آراسته بود و حور و غلما نرا باصناف حلیها پیراسته اما رسول الله ع م به حکم ما زاغ البصر و ما طغ چشم از مشاهده دیدا حق بر نداشته بود بیت: عاشق ارامه بلوش دینی و عقبی خواست - جانب طور آمدن مقصور موسی دیگرست (320b) [۲۳۰ تا ز غمزه تیر آمد بر جگر] بر جگر عاشق [که منم حارس گزافه کم نکر] و غافل مباش [۲۳۱ کی کم از بره کم از برغاله‌ام] یعنی از این رو کم نیستم [که نباشد حارس از دنیا‌له‌ام] و شبان من نباشد از پس من لاجرم به حکم التصوف فی الخلوه تنها بیم از حضرت حق تعالی می باید و آنچنین کسی در زمانه اند کست رسول الله علیه السلام فرمود یأتی علی الناس زمان لو سعت باسم رجل خیر من ان تلقاه ولو لقیته خیر من ان تجربه و آن تجربه ابغضته و ابغضت علم [۲۳۲ حارسی دارم که ملکش می‌سزد] پاسبانی دارم که ملک او را لایقست [داند او بادی که آن بر من وزد] لاجرم به حکم ما گر هته ان یراه الناس منك فلا تفعله ازا خلوت چون تنها باشی و قصد بدی کنی حضور حق تعالی را یاد کن و بگو الله ناظری الله معی [۲۳۳ سرد بود آن باد یا گرم آن علیم] باد خواه سرد باشد خواه کرم آن خدای علیم نیست [غافل نیست غایب ای سقیم] اما تو از بهر نفسانیت و حیوانیت نمی دانی زیرا [۲۳۴ نفس حیوانی ز حق کست و کور] لاجرم [من به دل کوریت می‌دیدم ز دور] به حکم انتقوا فراسته المومن فانه ينظر بنور الله من به دل خویش کردی ترا از دور دیدم ای عاشق بیت: تصل الذنوب الی الذنوب و ترتجی - درج الجنان بهار فوز العابد - انسیت ان الله قد اخرج آدم - منها الی الدنيا بزنب و آحد [۲۳۵ هشت سالت زان نپرسیدم به هیچ] زیرا [که پرت دیدم ز جهل پیچ پیچ] که ترا پر از نادانی و ناراستی دیدم حکایت روزی شیخی ب ه در سرای شاهی آمد مردمان را دید که به درون سرای شاه راه نیست اما طواشی دید که بی تکلف و توقف به درون خانه شاه می رود و خبر مردمان به حضرت شاه می برد و جواب و فرمان شاه را به مردمان می رساند از کسی پرسید که چرا این طواشی با حضرت شاه چنین بی تکلف است گفت از آنکه این کسی الت جماع و شهوت ندارد شیخ گفت این پند عجیب است به مردمان که هر که ترک شهوت کند بقریب حضرت عزت حق تعالی برسد [۲۳۶ خود چه پرسم آنک او باشد بتون] چگونه و چرا پرسم آن کس را که در کاخن باشد [که تو چونی چون بود او سرنگون] لفظ که تو چونی به لفظ چه پرسم متعلق است یعنی آن کس که در کاخن باشد آن را چه پرسم و گویم تو چونی چون او سرنگون و اسیر دنیای دونست رباعی: زنهار تو ای دل ز خدا آگه باش - چندانکه ترا جهد بود در رد باش - در بند زر و سیم تو تا کی باشی روطالب لا الا الله باش مثال دنیا چون گولخن تقوی چون حمام [۲۳۷ شهوت دنیا مثال گلخنست] مثال دنیا و شهوات و لذات او همچو گلخنست [که از حمام تقوی روشنست] که از آن گلخن حمام تقوی روشنست چنانکه از گلخن ظاهر حمام کرم و کاشن پس عاقل را می باید که در طلب آخرت و استراحت باشد نه در طلب دنیا و محنت رسول الله علیه السلام فرمود ما اوحی الله الی ان اجمع الدنيا و اکون من التاجرین ولكن او می الی ان اجمع الدنيا و اکون من التاجرین ولكن او می الی ان سیح مجمد ریک و کن من

السَّاجِدِينَ [۲۳۸] لیک قسم متقی زین تون صفاست] نصیب اهل تقوی ازین گلخن راحت صفاست [زانک در گرمابه است و در نقاست] زیرا در حمام و پاکیزست خلاف آنکه در طلب دنیا باشد رسول الله علیه السلام فرمود من أصبح و همه الدنيا شئت الله علیه امره و فرّق ضیعتّه و جعل فقره بین عینیه و لم یأتّه من الدنيا الا ما کتب یت: فراوان خرینه فراوان غمست-کمست آنره آنرا که دنیا کمست [۲۳۹] اغنیاماننده سرکین کشان] بدانکه درد یاری که هیزم اندک باشد گلخن حمام را به سرکین کرم کنند لاجرم حضرت مولانا اغنیا را بشونیان تشبیه کند که می گوید توانگران مانند گلخن اند سرکیه کشان [بهر آتش کردن گرمابه بان] بهر افروختن آتش حمامی [۲۴۰] اندریشان (321a) حرص بنهاده خدا] حکمت اینست که [تا بود گرمابه گرم و با نوا] و با نصیب یعنی اگر اغنیا و اهل دنیا نبودی دنیا سرد و خراب شدی که لولا الحمقى لخربت الدنيا [۲۴۱] ترک این تون گوی و در گرمابه ران] ترک این گلخن کن و در حمام درای [ترک تون را عین آن گرمابه دان] زیرا ترک الدنيا رأس کل طاعة [۲۴۲] هر که در تونست او چون خادمست] مرهونست [مر ورا که صابرست و حازمست] یعنی اهل دنیا و اصحاب غنا همچو بندهگانند صابران و اهل الحیاط را چنانکه گفته اند دنیا مثال خانقاهست مقصود اصلی درو عابدان و خلوت نشینان و اهل دنیا همچو خادمان خانقاهست که خدمت و مهمات ایشان را تدبیر می کنند رسول الله علیه السلام فرمود من جعل الهموم مها و احدا کفی الله سائر همومه [۲۴۳] هر که در حمام شد سیمای او] و شکاش [هست پیدا بر رخ زیبای او] از پاکی و لطافت و رنک و نورانیت و همچنان [۲۴۴] تونیان را نیز سیما آشکار] و ظاهر [از لباس و از دخان و از غبار] و به چشم عبرت نظر کن تا فرق کنی [۲۴۵] ورنبینی روش بویش را بکیر] اگر روی او را نمی بینی بوی تو را بگیر زیرا [بو عصا آمد برای هر ضریر] و دلیل هر نابیناست یعنی از احوال و اطوارش استدلال کن برآنکه تونی و اهل دنیا است بیت: ظاهر حال عارفان دلچست - این قدر هست که روی در خلقت - قالی رسول الله علیه السلام یجیئن یوم القیمه اقوام اعمالهم کجبال تهامة فیؤمر بهم الی النار گفتند یا رسول الله مصلّمین گفت یصومون ویصلّون و از اعرض لهم شیء من الدنيا و ثبوا علیه [246] کرنداری بو در ارش در سخن] و استظاق کن [از حدیث نو بدان راز کهن] که اگر سخن دنیا بگوید معلوم شود راز کهنه اش که حبّ دنیا هنوز در وی باقیست بیت: قناعت توانگر کند مرد را - خبر کن حریص جهان کرد را - چون اهل دنیا و صاحب غنا همچو گلخنی است [۲۴۷] پس بگوید تونی صاحب ذهب] یعنی صاحب مال چون سخن گوید این سخن را می گوید که [بیست سله چرک بردم تا به شب] که تونیان با یکدیگر مباحثات می کنند و می گویند چندین سله سرکین آوردم به گلخن همچنین اهل دنیا از بسیاری مال و کسب لاف می زنند و در خبرست مثل طالب الدنيا مکتل شارب ماء البحر کلما از داد شربا از داد عطشا [۲۴۸] حرص تو چون آتشت اندر جهان] ای طالب دنیا [باز کرده هر زبانه صد دهان] که هر زبانه آتش دهان بسیار باز کرده است. رسول الله علیه السلام فرمود لو کان لابن آدم وادیان من ذهب لابتغی لها ثالثا ولا یملأ جوف ابن آدم

الّا التراب [۲۴۹ پیش عقل این زر چو سرگین ناخوشست] یعنی پیش عقل معاد این مال همچو سرگین و چرك قبحیست [کرچه چون سرگین فروغ آتش است] و زیاد کی تاب او [۲۵۰ آفتابی که دم از آتش زند] و خشکی دهد [چرک تر را لایق آتش کند] سرگین تر را حشک می سازد و لایق آتش می گرداند لاجرم آفتاب حقیقی که حق تعالی است مرداران را شایسته آتش سازد [۲۵۱ آفتاب آن سنگ را هم کرد زر] آفتاب آن سنگ را زر کرد یعنی زر که از جنس ارض است همچو سنگ اما خدای تعالی انرا زر کرد و عزیز ساخت [تا بتون حرص افتد صد شرر] تا به گلخن حرص افتد شرر بسیار تا متقی و شقی و معرض دنیا و مقبل ان معلوم شود امیر المومنین علی کرم الله و جهة فرمود الدنيا جيفة فمن ارادها فيصبر على مزاحمة الكلاب [۲۵۲ آنک کوید مال کرد آورده‌ام] و جمع کرده ام (321b) [چیست یعنی چرک چندین برده‌ام] مثال او تو نیست که این سخن گوید که چندین نجاسات آورده ام [۲۵۳ این سخن کرچه که رسوایی فراست] یعنی فخر کردن جمع نجاسات نزد پاکان رسوایی فراست اما [در میان تونیان زین فخرهاست] یعنی افتخار اهل دنیا به مالست که او مانند سرگین است که [۲۵۴ تو شش سله کشیدی تا به شب] یعنی یک گلخنی به دیگری می گوید تو شش سله کشیدی از اول روز تا به شب اما [من کشیدم بیست سله بی کرب] و بی تعب حکایت کسی عبد الله بن عمر را گفت می خواهم که از تو چیزی پرسم اما شرم دارم. گفت شرم مدار پیرس. گفت چون مرد قضاء حاجت کند چرا دلش می خواهد که نظر کند به آنچه بیرون آمد از درونش گفت فرشته می گویدش به نگربان چیز که به روی حسد بردی و بخل کردی آخر چگونه شد پس مال با عبارمال نفس نجاست است [۲۵۵ آنک در تون زاد و پاکی را ندید] آنکه در گلخن زاد و به سرگین معتاد شد پاکی را ندید [بوی مشک آرد برو رنجی بدید] از بوی مشک و عنبر می رنجد چنانکه ازین حکایت معلوم می شود بنده ام پاك روي را که درین دیر کهن، چون زید پاك زید چون برود پاک رود قصه ان دباغ که در بازار عطّاران از بوی عطر بیهوش و رنجور شد [۲۵۶ ان یکی افتاد بیهوش و خمید] ان یک دباغ بی عقل افتاد و برخورد پیچید [چونکه در بازار عطّاران رسید] یعنی کسی که فاسق بود و بروایح قبیحی معتاد گشته چون به مجلس علم رسید عقلش رسید زیرا [۲۵۷ بوی عطرش زد ز عطّاران راد] بوی خوش آنکس را بزد از عطّاران سخی که بوی را دریغ ندارند [تا بگردیدش سر و بر جا افتاد] تا سر آن دباغ گردید و بر زمین افتاد که دلش بشهوات مشغول بود و عقلش از آن جهت دور و آن به غفلت مغرور در اخبار داود علیه السلام وارد است با داود حزر و اندز اصحابك عن الشهوات فان القلوب المتعلقة بشهوات الدنيا عقولها عنی محبوبة [۲۵۸ هم‌چو مردار اوفتاد او نی‌خبر] همچو لاشه افتاد بی عقل [نیم روز اندر میان ره‌گذر] یعنی تا بنصف نهاد در میان راه بیهوش افتاد و بماند مدّت مدیده در غفلت بود بیت ای غریقان فیلترم شهوات. اکثر و اذکرها دم اللذات [۲۵۹ جمع آمد خلق بر وی آن زمان] بر آن دماغ بیهوش افتاده [جمل کان لاحول کو درمان کنان] جمله خلق لاحول گویان و آن را علاج کنان که ناصحان پندش می دهند بیت: غافل مثنوی

ای عاصی و با درد و الم باش- هر دم دم آخر شمر و حاضر دم باش. [۲۶۰ آن یکی کف بر دل او می براند] یکی از خلق دست بر سینه اومی نهاد [وز کلاب ان دیکری بر وی فشانند] دیکری از خلق بر وی کلاب می افشانند [۲۶۱ او نمی دانست کاندرا مرتعه] آنکس که بر دباغ کلاب می افشانند نمی داند که درین چرا کاه و بازار [از کلاب آمد ورا آن واقعه] از بوی خوش بی عقل کشته که از پند و اغطان دلگیر شد دیگر پند بگوش آورد نمی گیرد بیت: برو بکار خود ای واعظ این چه فریادست. نصیحت همه عالم بگوش من بارسست [۲۶۲ آن یکی دستش همی مالید و سر] یکی از خلق دست و سرد باغ را می مالید [و آن دگر کهکل همی آورد تر] و یکی از خلق گاه گل تر می آورد تا به سردی به خود آید [۲۶۳ آن بخور عود و شکر زد بهم] آن یکی بخود عود را با شکر آمیخته می زد [و آن دگر از پوششش می کرد کم] و دیکری از لباس دباغ بعضی را بیرون کردی تا که می رود و سردی رسد [۲۶۴ و آن دگر نبضش که تا چون می جهد] و آن یکی نبض او را گرفته تا ببیند که چگونه حرکت می کند [و آن دگر بو از دهانش می ستد] و آن دگر دها نش را می بوید [۲۶۵ تا که می خوردست و یا بنک و حشیش] تا بدانند سبب بیهوشی او [خلق درماندند اندر بیهوشیش] و عاجز شدند در سبب بی عقلی او که چرا عقل معاد را بخود نمی آورد تدبیر آخرت نمی کند که رسول الله علیه السلام فرمود الکیس من دان نفسه و عمل لما بعد الموت والا حمق من اتبع نفسه هواها [۲۶۶ پس خبر بردند خویش انرا شتاب] و قوم و قبیله (322a) دباغ را رسانیدند [که فلان افتاده است ان جا خراب] و بی عقل [۲۶۷ کس نمی داند که چون مصروع کشت] واز چه بیهوش شد [یا چه شد کور افتاد از بام طشت] که او همچو طشت از بام افتاد [۲۶۸ یک برادر داشت او دباغ زفت] عریض [گرگز و دانا پیامد زود تفت] قوی و کاردان بود و زود پیامد به حرارت فاسقان را شیاطین جن و انس با شهوات به خود آرند که ایشان دراضلال قوی و دانا اند و کار گزار و توانا [۲۶۹ اندکی سرکین سک در استین] پنهان کرده [خلق را بشکافت و آمد با حنین] و بازاری و انین [۲۷۰ گفت من رنجش همی دادم ز چیست] سبب مرض او را معلوم است [چون سبب دانی دوا کردن جلیست] و ظاهر رسول الله علیه السلام فرمود تداووا عباد الله فان الله خلق داء الا خلق له دوا الا السام و الهرم [۲۷۱ چون سبب معلوم نبود مشکست] مرهونست [داروی رنج و در ان صد محمل است] و احتمال بسیاریست [۲۷۲ چون بدانستی سبب را سهل شد] علاج [دانش اسباب دفع جهل شد] لاجرم ان برادر دباغ [۲۷۳ گفت با خود هستش اندر مغز و رک] گفت در مغز و عروق اوست [توی بر تو بوی ان سرکین سک] بسیار و چندین طبقه بوی سرکین سک که از جهت قلب و قالل ملوث گشته است نه پاک شسته رسول الله علیه السلام از بهر تعلیم است در دعا می گفت اللهم طهر قلبی من النفاق و فرجی من الزنا و لسانی من الکذب [۲۷۴ تا میان اندر حدث او تا بشب] او تا بمیان خود در بخش است از اول روز تا بشب [غرق دباغیست او روزی طلب] مستغرق کار دباغیست رزق جوی نه در طلب ثواب آخرت رسول الله علیه السلام فرمود الدنيا غنیمه

الاکياس و غفل اجهال [۲۷۵ پس چنین گفتست جالینوس مه] و بزرگ [آنچه عادت داشت بیمار انش ده] آنچه عادت بیمارست در حالت صحت در علاج مرضش آن را بده زیرا [۲۷۶ کز خلاف عادتست ان رنج او] و مرضش [پس دواي رنجش از معتاد جو] به حکم العادة طبیعة ثانیة علاج بیمار بمعتاد می باید [۲۷۷ چون جعل کشتست از سرکین کشی] از سخن برادر دباغست یعنی با خود گفت آن برادر من همچو کرم کوه گردانست از سرکین کشی [از گلاب اید جعل را بیهشی] جعل از کلاب بیهوش شود لاجرم [۲۷۸ هم از ان سرکین سک داروي اوست] زیرا [که بدان او را همی معتاد و خوست] اگر این را دلیل می جویی [۲۷۹ الخبیثات الخبیثین را بخوان] از سورة نور [رُو و پشت این سخن را باز دان] پیش و پس و ظاهر و باطن این سخن را بدان یعنی به صورت قصه نظر مکن و صنعت دباغت را تسخر مزن از آنکه دباغان مردار را پاک کنند لاجرم تو از این قصه حصه بردار چنانکه بعض آن حصه را اشارت رفت و در این قصه دو حصه است یکی در بیهوشی و دباغ دوم در هوش آمدن و حالیا حضرت مولانا حصّة بیهوشی را بیان کند که می فرماید [۲۸۰ ناصحان او را به عنبر یا کلاب] یعنی خبیثان که در فسق و عصیان و در ضلال و طغیان سرشته اند پند گویان ایشان را به عنبر و کلاب نصیحت و مشک و عبیر حکمت [می دوا سازند بهر فتح باب] که رسول الله علیه السلام فرمود اذا اراد الله بعبد سوء سدّ علیه باب العمل پس علاج فتح بابست (323b) اما حال عاصیان عجب است که در وقت پند دادن بی عقل شوند یعنی عقل ایشان بجای دیگر رود یا خواب کنند سخن نغز ناصحان در گوش ایشان نرود زیرا دماغ ایشان همچو دباغ ببوی شراب و سایر نجاسات پر شده است [۲۸۱ مر خبیثان را نسازد طیبات] زیرا از بهر طیبین است طیبات لاجرم منکران و کافران [درخور و لایق نباشد ای ثقات] از آنکه [۲۸۲ چون ز عطر و حی کثر گشتند و گم] و بی عقل [بُد فغانشان که تطیّرنا بِکُم] اشارتست به آن آیت کریم که در سورة یس است قالوا اِنَّا تطیّرنا بِکُم لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّکُمْ وَ لَیَمَسَنَّکُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِیمٌ [۲۸۳ رنج و بیماری است ما را این مقال] اهل انطاکیه رسول عیسی را ع م گفتند مَرَضِیْسِتِ ما را سخن شما [نیست نیکو و عظمتان ما را بفال] در خبر بزرگانست یا عجباً لا قوام امرو ابالزاد و نور و ابا لرحیل و هم قعود یلعبون لاجرم ایشان گفتند [۲۸۴ گر بیاغازید نُصحی آشکار] اگر ابتدا کنید به ما پندی ظاهر و فراغت نکنید از گفتن [ما کنیم ان دم شما را سنگسار] این معنی از جنکم است لاجرم اهل کفر و عصیان و اعظان را گویند شما از مرگ و عذاب سخن می گوید و ما را تنگدل می کنید و لاغر می سازید حکایت کسی در مجلس نشسته بود و با نعمت و دولت خود را آراسته و می خندید بزرگی در انجا که از دگر دو گفت می خواهم تو را سخنی خوب بگویم گفتش بگو گفت لاتفرح ان الله لایحب الفرحین [۲۸۵ ما به لغو و لهو فربه گشته ایم] ما به بازی و ساز و به شادی سمین شده ایم [در نصیحت خویش را نسرشته ایم] و نبصح و پند نیامیخته ایم فضیل قدس سره هارون رشید را دید و گفت یا حسن الوجه ازحم هذا الوجه و اعتقه من النار [۲۸۶ هست قوت ما دروغ و لاف و لاغ] و

از کار آخرت فراغ [شورش معده است ما را زین بلاغ] گر دیدن دلست ما را از این بلاغ خبر حکایت کعب اخبار گفت من در تو ربّ خواندم من یزرع الشّرّ حیصد الندامة و در انجیل خواندم من یزرع البرّ حیصد السّلامه و در قران خواندم و من یعمل سوءً یخربه [۲۸۷ رنج را صدتو و افزون می‌کنید] مرض را صدتو و زیاده از آن می‌کنید [عقل را دارو به افیون می‌کنید] افیون خود عقل را خراب و کم می‌کند حکایت عمر ابن عبد العزیز با عالمی نشسته بود رعد و برق و باران پیدا شد خلیفه از بانگ رعد ترسید آن عالم گفت این آواز صورت رحمت است که باران رحمت می‌بارد از این می‌ترسی آیا اگر صوت عذاب شنوی حالت چون شود که حق تعالی گوید خُذُوهُ فَعُلُوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ معالجه کردن برادر دباغ را به بوی سرگین حضرت مولانا درینجا حصه هوش آمدن را بیان می‌کند [۲۸۸ خلق را می‌راند از وی آن جوان] برادر دباغ [تا علاجش را نبینند ان کسان] تا علاج دباغ را یا علاج برادر را نبینند مردمان خدای تعالی بهانه جوید که بنده را رحمت کند که رسول الله علیه السلام فرمود ان الله عزّ و جلّ بسط بده با لتوبه لمسیء اللیل الی النهار و لمسیء النهار الی اللیل حتی تطلع الشمس من مو بها اما اهل هوا نمی‌گذارند بلکه اضلال کنند چنانکه [۲۸۹ سر به گوشش بُرد همچون رازگو] از بهر تلبیس تا خلق ندانند [پس نهاد ان چیز بر بینی او] سرکین سک را بمالید بر بینی دباغ زیرا [۲۹۰ کو به کف سرگین سگ ساییده بود] و دست خود را باو آلوده [داروی مغز پلید آن دیده بود] علاج ان مغز مردار را آن برادر تدبیر کرده بود که در طبع او اتباع هوا و طول امل بود رسول الله علیه السلام فرمود ان اشدّ تا اخاف علیکم خصلتان اتباع الهوی و طول الامل [۲۹۱ ساعتی شد مرد جنیبیدن گرفت] چون ساعتی رفت آن مرد حرکت آمد [خلق گفتند این فسونی بُد شگفت] و عجب [۲۹۲ کین بخواند افسون به گوش او دمید] ان افسوس را [مرده بود افسون به فریادش رسید] که افسون این مرده را زنده کرد که از نظر و حضور حق تعالی غافل بود و از شکر نعمت و طاعت او از اهل چنانکه درخبرست اجعل مرافبتک لمن لا یغیب نظره الیک را جعل شکرک لمن لا ینقطع نعمه عنک و اجعل خضوعک لمن لاتخرج من ملک و سلطانه [۲۹۳ جنبش اهل فساد آن سو بود] مرهونست [که زنا و غمزه و ابرو بود] که میل ببدی و شهوت و فسق و فساد کنند یعنی اهل فسق و فساد در مجلس عطاران آخرت و پیش واعظان حکمت همچو مرده شوند اما (324a) اگر به گوش ایشان از زنا و لواط و فسق و معصیت و ازخم و محرمات و لهو و عشرق سخن کوی بخود آیند و بان سوي روند مومنان بعکس آنان که در خبرست من سرته حسنه و سأنه سیئه فهو مؤمن [۲۹۴ هر کرا مُشک نصیحت سود نیست] فایده نمی‌کند [لاجرم با بوی بد خو کردنی است] انکس بیوی بدخو کرده است که دماغ او به بوی محرّمات و نجاسات پر گشته است بلکه عین نجاست گشته [۲۹۵ مشرکان را زان نجس خواندست حق] اشارتست بان آیت کریمه که در سوره توبه است یا ایّها الذین امنوا انّما المشرکون نجس فلا تقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا [کاندرون پُشک زادند از سَبَق] کر در میان نجاست زاده اند از ما تقدم [۲۹۶ کرم کو

زادست در سرگین آبد] که او در سرگین زاده است لفظ ابد مرهونست [می‌نگرداند به عنبر خوی خود] آن کرم خوی خود را به عنبر دیگر گون نمی‌کند فاسقی که در دلش میل توبه نیست درو علامت سؤخاتمه است زیرا تقوی ندارد که جوارح را از شهوات باز دارد و در خبرست تقوی القلوب ما یزجر اجوارح عن الشهوات [۲۹۷ چون نزد بر وی نثارِ رش نور] اشارتست بان حدیث شریف که رسول الله علیه السلام فرمود ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره فمن اصابه من ذلك النور فقد اهتدي و من احظاء فقد ضل [او همه جسم است بی‌دل چون قشور] یعنی او همان پوتست که مغز ندارد خلاف آنکه ترك شهوات کند که از روح الله علیه السلام مردیست طوبی لمن ترك شهوة حاضرة لموعود غایب لم یره [۲۹۸ ور ز رش نور حق قسمیش داد] حق تعالی او را از نور خود حصه داد [همچو رسم مصر سرگین مرغ‌زاد] رسم مصر چنانست که تخم مرغ را در سرگین اسب پنهان کنند به چه زاید رسول الله علیه السلام فرمود لوعملتهم الخطايا حتى تبلغ السماد ثم ند متهم لتاب الله عليكم لاجرم از پس عصیان علامت اثر صلاح پیدا شود [۲۹۹ لیک نی مرغ خسیس خانگی] یعنی ما کیان [بلکه مرغ دانش و فرزانی] و مرغ حکمت و معرفت و ایمان و طاعت پیدا شود که کسی که در دل تقوی دارد از عذاب ترسد و از ان بهر برحمت بلکه به حضرت رسد که در خبرست خلق الله جهنم من فضل رحمة سوطا یسوف به عبارة الي اجنة و درخبر دیگران العبد لذنب الذنب فیدخل برا.. اصحاب گفتند کیف ذلك یا رسول الله گفت نصب عینیه تایامنه قاراً حتی یدخل الجنة پس کسی که مصر به عصیان باشد پنهان و صورت صلاح نماید در میان رباعی ای دل ترد می طالب خفران نشدی و زخوی .. ت هیچ پشیمان نشدی. صوفی و فقید و واعظ و دانشمند. این جمله شدی لیکن مسلمان نشدی، مسلمانی آن درست نیست ولهذا درینجا حضرت مولانا به قصه جوان عاشق و زن معشوقه رجوع کرد و از زبان معشوقه می‌گوید [۳۰۰ تو بدان مانی کز آن نوری تهی] تو بدان کسی مشابهی که آنکس از نور حق تعالی خالی و بی بهره است [زانکه بینی بر پلیدی می‌نهی] از آنکه بینی خود را بر مرداری می‌نهی که ترک معصیت نمی‌کند با وجود که به زمان پیری رسیده رسول الله علیه السلام گفت من جاوز الاربعین ولم یغلب خیره شره فلیتوب مقعده من النار [۳۰۱ از فراقت زرد شد رخسار و زو] از فراق زرد شد رخسار و روی تو لاجرم [برگ زردی میوه ناپخته تو] ورق اصغری و میوه خامی یعنی چون برگ درخت زرد شود و وقت خزان آید میوه او پخته گردد تو خزان مرگ رسیدی و برگ روی تو زرد گشت اما هنوز خامی تو نرفت همچو جوانان قصد بدی می‌کنی حکایت پیری گفت فوت من چنانکه در جوانی بود هنوز باقیست گفتندش از چه می‌دانی گفت از آن می‌دانم که هر معصیت که در جوانی کرد می‌اکنون نیز می‌کنم بیت: الهی به هنگام پیری مرا تمنای جوانان مده [۳۰۲ دیگ ز آتش شد سیاه و دود فام] تا گوشت را پخته گرداند اما [گوشت از سختی چنین ماندست خام] گوشت که رد دیک بود هنوز ناپخته است که رسول الله علیه السلام فرمود ثلثه لایکلهم الله ولا یظر الیهم ولا یرکب الیهم و لهم عذاب الیم شیخ

زان و ملک عذاب و عامل مستکبر [۳۰۳ هشت سالت جوش دادم در فراق] تا تبدیل اخلاق کنی اما [کم نشد یک ذره خامیت و نفاق] درخبرست که المؤمن یری زنبه کاجبل فوقه خیاف ان یقع علیه و المنافیق یری زنبه کز باب مر علی انغه چنانکه [۳۰۴ غوره تو سنگ بسته کر سقام] غوره تو همچو یخ گشته از بیماری [غوره‌ها اکنون مویزند و (324b) تو خام] و تو خام غور ها بنهایت پختگی رسیده اند و مویز گشته هنوز تو خامی یک حصه درین مرتبه اینست که حق تعالی بندگان را چندین آزمایش ها می کند لمبصایب بسیار اما هنوز پخته نمی شود و با نصاب و استغفار نمی آیند رسول الله علیه السلام فرمود ان اشقی الناس من اجتماع علیه فقر الدنيا و عذاب الاخرة عذر خواستن این عاشق از گناه خویش به بتلیس و روی پوش و فهم کردن معشوق آن را نیز [۳۰۵ گفت عاشق امتحان کردم مگیر] معذوم دار من که قصد بوس و کنار کردم قصد من امتحان بود [تا ببینم تو حریفی یا ستیر] یعنی عارفه یا مستوره [۳۰۶ من همی دانستم بی امتحان] که مستوره [لیک کی باشد خبر همچون عیان] بحکم لیس الخبر کا لعیان امتحان کردم تا مرا اطمینان حاصل شود [۳۰۷ آفتابی نام تو مشهور و فاش] در میان خلق [چه زیان است ار بکردم ابتلاش] و آزمودن حصه درین مرتبه اینست که کسی گناه کند پس از ان استغفار نکند بلکه بهانه و تعلل کند و کوید مقصود من امتحان حلم و کرم حق تعالی است چنین نمی بایستی بلکه اعتذار و استغفار می باید کرد چنانکه درخبرست اذا اذنب العبد زینا و استغفار رتبه یقول الله عز و جل یعنی ملائکه انظر وا الی عبدي اذنب زینا فعلم ان له ربا یغفر الذنوب و يأخذ بالذنوب اشهددا انی قد غفرت له [۳۰۸ تو منی من خویشتن را امتحان] تو خود عین منی من خود را امتحان [می کنم هر روز در سود و زیان] در کلمات بزرگانست المشاهدة معانیه الحق مع فنائیک و امتحان کردن عیب نیست ازآنکه با امتحان نیکی نیکان پیدا شود چنانکه [۳۰۹ انبیا را امتحان کرده عُدات] جمع عدو [تا شده ظاهر از ایشان معجزات و همچنین ۳۱۰ امتحان چشم خود کردم به نور] پس از ان معشوقه را دعا کرد [ای که چشم بد ز چشمان تو دور] حصه قصه این است که عاصی رجوع به حضرت خدای تعالی کند اما گناه خود را بزرگ شمارد که در خبرست المؤمن یری ذنبه کاجبل فوقه و یخاف ان یقع علیه و المنافیق یری ذنبه کالذباب مر علی انفسه و باز گفت [۳۱۱ این جهان همچون خراب است و تو گنج] و دینه [گر تفحص کردم از گنجت مرنج] که از بهر گنج زمین را سوراخ سوراخ می کنند این نیز از جمله مکاید نفس است بیت بکر و حيله عذاب خدای رد نشود، نیاز باید و اخلاص و ناله سحری و علت دیگر بیان کرد که [۳۱۲ زآن چنین بی خردگی کردم گراف] کستاخ و کارناشایسته کردم بی وجه [تا زنم با دشمنان هر بار لاف] از عفت تو گناه کار را پشیمانی و بیم می باید که در خبرست کل توبه لایقار نها الندم والحياء والحزن فلیست بتوبه بیت چرا این عذر انکیزی و چندین خیلها سازی، چو می دانی که می داند و می داند که می دانی [۳۱۳ تا زبانم چون ترا نامی نهد] نام تو را گوید به صلاح و نظافت [چشم از این دیده گواهیا دهد] چشم از مشاهده عفت تو گواهی دهد حصه قصه اینست که

عاصی گوید من عصیان کنم تو عذابم نکنی کرمهای تو مرا محرس شود اما این مکرست که درخبرست از اَیْتِیَیْمَ الرَّجُلِ یُعْطِیْهِ اللّٰهُ تَعَالٰی مَا جَبَّهٖ وَهُوَ مُقِیْمٌ عَلٰی مَعْصِیْتِهِ فَا عَلِمُوا اَنْ زَلَّکَ اسْتَدْرَاجَ [۳۱۴] گر شدم در راهِ حُرْمَتِ راهزن] و گناه عظیم کردم [آدم ای مه به شمشیر و کفن] که مرا بکش اما [۳۱۵] جز به دَسْتِ خود مُبَرِّمِ پا و سر] جز بدست خویش مر پای و سر مرا [که از این دستم نه از دَسْتِ دگر] یعنی از این مقوله ام نه از مقوله ، دیگر با مصنوع انیم نه مصنوع آخر درین اشارت بمعزرتست که درخبرست لم یفتح الله لسان المؤمن با لمعزرة الا بنفع الله باب المغفرة پس ازین گفت [۳۱۶] از جدایی باز می رانی سُخُنْ] کویی که از تو جدا می شوم [هر چه خواهی کن ولیکن این مکن] که جدای از همه کارها دشوارترست حضرت مولانا را در نظم کتاب عادت چنین بود چون حادثه واقع می شد و مانعی بود آن را بنظم می آورد و چون بدین محل رسید وقت را تنگ دید و گفت [۳۱۷] در سخن آباد این دم راه شد] در کلام این دم راه معمود گشت و سوق قصه دست داد [گفت امکان نیست چون بیگاه شد] و بی وقت گشت [۳۱۸] پوستها گفتیم و مغز آمد دفین] صورت قصه را گفتیم حصه مدفون بماند [گر بمانیم این نماند همچنین] اگر نمیریم بیان کنیم بعض حصه را این فقیر بیان کرد بعض حصه مدفون بماند رد کردن معشوق عذر عاشق را و تلبیس او را (325a) در روی او مالیدن [۳۱۹] در جوابش بر گشاد آن یار لب] و معشوق گفت هر عمل و نیت [کز سوی ما روز سوی تست شب] یعنی نسبت با ما روشن و نسبت با تو پوشیده است حصه اینست که کسی چون قصد معصیت کند باز انکار و اعتذار کند او پندارد که پوشید اما نسبت با حق تعالی هویراست [۳۲۰] حیلہ های تیره اندر دآوری] و حکم [پیش بینایان چرا می آوری] که پیش بینایان حیلہ های ظلمانی آوردن خود را رسوای ساختن است و در تفسیر تقوی گفته اند التقوی ان لایراک الله حیث نهاک ولا یفقدک من حیث امرک [۳۲۱] هر چه در دل داری از مکر و رموز] و هر چیز را که مستور می داری [پیش ما رسواست و پیدا همچو روز] در بعض نسخ پیش من پیدااست چون فصل تموز [۳۲۲] گر پوشیمش ز بنده پروری] و از عنایت کستری [تو چرا بی رویی از حد می بری] تو چرا بی شرمی را سجید می کنی و بعض در تفسیر تقوی گفته اند التقوی ان تزیّن سریر تک لاحق مکاترین علا نیتک للخلق [۳۲۳] از پدر آموز کآدم در گناه] یعنی از پدر ماکه آدم علیه السلام است بیاموز که در گناه کاری چه کرد [خوش فرود آمد به سوی پایگاه] و تنزل کرد بدرجه سفلی [۳۲۴] چون بدید آن عَالَمُ الْأَسْرَارِ را] چون آدم علیه السلام دید آن خدای تعالی را که عالم الاسرارست انگار گناه نکرد [بر دو پا استاد استغفار را] برد و پای خویش قایم شد از بهر استغفار که در خبرست ترك الدعاء اظهار الاستغفار عن الحق و الدعاء اظهار الافتقاد الیه لا الحکم علیه [۳۲۵] بر سر خاکستر آندۀ نشست] برخاکستر اندوه نشت [از بهانه شاخ تا شاخی نجست] معنی این مصراع بر کی بهانه دن او تری بود اقدن بو داغه صجر مدي یعنی تعلل و انگار گناه نکرد بلکه به گناه خود اقرار و استغفار کرد [۳۲۶] رَبَّنَا إِنَّا ظَلَمْنَا گفتم و بس] اشارتست بان آیت کریمه که در سورة اعرافست قالوا ربنا ظلمنا انفسنا و

ان لم تغفرلنا و ترحمنا لنكوتن من الخاسرين [چونكه جانداران بدید از پیش و پس] جاندار انكس را کویند که همچو عسس با هر قتل و عقوبت مباشر باشد در دیار روم .. می کویند مراد ازجانرا دان زبانیانست یعنی چون ادم زبانیان را از دو طرف خود دید [۳۲۷ دید جانداران پنهان همچو جان] پنهان بودند از چشم مردمان [دُورباش هر یکی تا آسمان] دور باش به ترکیچوماق یعنی دراز بود تا بعنان آسمان رسیده [۳۲۸ که هلا پیش سلیمان مور باش] حقیر شود و تنزل کن [تا بنشکافد ترا این دُورباش] معنی این مصرع به ترکی تاسنی یارمیه و پارلمیه پوچوماق رسول الله علیه السلام فرمود المؤمن بین نحافین بین اجل قدمضی لاید ری ما الله صانع فیه و بین اجل قدمضی لاید ری ما الله قاض فیه و درینجا در خصّه دیگرست یکی آنکه چون آن عاشق در پیش معشوق روسوای گشت مرد را می باید که خود را در پیش معشوق حقیق پندارد که استقامت کند و یکی آنکه چون پیش او رفتن مقررست می باید که به استغفار تکفیر زنوب کند تا روز قیامت شرمسار نشود و لهذا می فرماید [۳۲۹ جز مقام راستی یک دم مه‌ایست] که گناه مکن و به آن گناه که کرده اقرار کن و ازو استغفار[هیچ لالا مرد را چون چشم نیست] و درخبرست از اا اراد الله بعید خیر اجعل له زاجو امن نفسه و واعظ من قلبه پس چشم مرد گشاده می باید تا او را حافظ شود [۳۳۰ کور اگر از پند پالوده شود] و صافی گردد یعنی هرچند که نابینا را پند گویی و از نجاست احتراز کردن و در راه باحیاط رفتن پیاموزی و بکوی که بزرگان گفته اند و لیأ خذالعبد من نفسه لنفسه و من یومه لامسه و من ساعته لیومه و من دنیاہ لآخر ته او نیز در آن دم استغفار کند و از گناه پاک شود اما [هر دمی او باز آلوده شود] زیرا چشم ندارد که ازنجاست احتراز کند اما در اهل نظر خطا کم واقع شود [۳۳۱ آدما تو نیستی (325b) کور از نظر] گناه تو از بی نظری نبود [لیک إذا جاء القضا عَمَى البصر] و چنین خطا از اهل نظر نادرست چنانکه می فرماید [۳۳۲ عمرها باید به نادر گاه‌گاه] نه هر زمان [تا که بینا از قضا افتد به چاه] اما [۳۳۳ کور را خود این قضا همراه اوست] رفیقست او را [که مر او را اوفتادن طبع و خوست] زیرا چشم ندارد که راه را بیند [۳۳۴ در حَدَث افتد نداند بوی چیست] تا نابینا چون به نجاست، آلوده است اگر در خبس افتد آن بوی را نمی داند که بوی چیست [از من است این بوی یا ز آلودگی است] از منست که به نجاست ملوث گشته بودم یا اکنون آلوده گشتم از انست [۳۳۵ ور کسی بر وی کند مُشکی نثار] و طیبیات را به روی اندازد [هم ز خود داند نه از احسان یار] از آنکه چشم ندارد لاجرم عاصیان بی بصر نمی توانند که از گناه اجتناب کنند و تلوث او را داند [۳۳۶ پس دو چشم روشن ای صاحب‌نظر] مرهونست [مر ترا صد مادر است و صد پدر] که نگاه می دارد از تلوث و حرز [۳۳۷ خاصه چشم دل که آن هفتاد توست] و بسیارست [وین دو چشم حسّ خوشه‌چین اوست] چشمهای ظاهر کرایان چشم دلست حضرت مولانا شبی در نظم کتاب بود بعضی از اهل و عیال و برخی از اعراض و اشغال حاضر گشته بودند و باعث پریشانی خاطر شده و لهذا می گوید [۳۳۸ ای دریغا رهنان بنشسته‌اند] و حاضر گشته [صد گره زیر زبانم

بسته‌اند] از آن جهت سخن را خوش نمی توانم داند زیرا [۳۳۹ پای‌بسته چون رَوَد خوش راهوار] پای اسب راهوار که بسته باشد چگونه خوش رود [بس گران بندی است این معذور دار] از آن بندگران سخن من را هوارانه نمی رود معذورم بدار [۳۴۰ این سخن اِشکسته می‌آید دلا] اما [کین سخن دُر است غیرت آسیا] غیرت الهیه ضایع نمی گذارد بلکه همچو ارد سحقی می کند از آن کل چشم سازد [۳۴۱ دُر اگرچه خُرد و اِشکسته شود] ضایع نگردد [توتیای دیده خسته شود] لاجرم [۳۴۲ ای دُر از اِشکستِ خود بر سر مزن] دست مصیبت بر سر خود مزن یا تو بیخ مکن [کز شکستن روشنی خواهی شدن] و سخن ما نیز اگرچه شکسته است سودمند شود همچو در شکسته [۳۴۳ همچنین اِشکسته بسته گفتنی است] این سخنهای من [حق کند آخر دُرستش کو غنی است] و قادر و مستغنی [۳۴۴ گندم ار بشکست و از هم در سُکُست] و هر خروش از دیگری جدا گشت اما بهتر از اوّل شد زیرا [بر دکان آمد که نک نانِ دُرست] چون من عذر شکستگی کردم [۳۴۵ تو هم ای عاشق چو جُرمَت گشت فاش] و معلوم شد [آب و روغن ترک کن اِشکسته باش] و تلبیس را بگزار زیرا [۳۴۶ آنکه فرزندانِ خاصِ آدمند] و خواص بنی آدم [نَفَحَهُ اِنَّا ظَلَمْنَا می‌دمند] همچو آدم و حوادم ظَلَمْنَا انفسنا (326a) می دمند [۳۴۷ حاجتِ خود عرضه کن حَجَّتِ مگو] و دلیل میاد [همچو ابلیس لعینِ سخت‌رُو] که آن ابلیس سخت روحجت آورد و گفت انا خیرمنه خلقتنی من نار و خلقته من طین [۳۴۸ سخت‌رویِ گر و را شد عیب‌پوش] اگر سخت روی و بی شرمی گناه او را پوشید و پوشانید [در ستیز و سخت‌رویِ رُو بکوش] تو را نیز سود دهد و عیب و گناه تو پوشد یعنی انکار و سخت رویی ابلیس سود نداد ترا نیز سود ندهد [۳۴۹ آن ابوجهل از پیمبر معجزی] مرهونست [خواست همچون کینه‌ور تُرکی غُزی] غز ضفیست از ترکان [۳۵۰ لیک آن صدیقِ حق معجز نخواست] یعنی ابوبکر رضی الله عنه که صدیق حق تعالی است معجزه نخواست [گفت این رُو خود نگوید جز که راست] چون رسول الله علیه السّلام را دید گفت این روی خبر راست سخن نمی گوید و ما هذا وجه کاذب [۳۵۱ کی رسد همچون تُوی را کز مَنی] از سخن معشوقه است یعنی روا نیست همچو تو بنده حقیر را که از انانیت [امتحانِ همچو من یاری کنی] لاجرم بنده را نمی شاید که امتحان حق تعالی کند گفتن آن جهود علی را کرم الله وجهه کی اگر اعتماد داری بر حافظی حق از سر این کوشک خود را در انداز و جواب گفتن امیرالمومنین او را [۳۵۲ مرتضی را گفت روزی یک عنود] یعنی امیر المؤمنین علی مرتضی را کرم الله وجهه گفت یک روز آن جهود معاند [کو ز تعظیم خدا اگه نبود] که آن عنود از تعظیم خدای تعالی خیردار نبود حق تعالی را امتحان کردن روا دانست [۳۵۳ بر سرِ بامی و قصری بس بلند] مقول قول عنودست یعنی آن عنود علی مرتضی را گفت چون بر بامی و قصری بلند باشی [حفظِ حق را واقعی ای هوشمند] در آن حالت حافظی خدای تعالی را اعتقاد داری مرد عاقل [۳۵۴ گفت آری او حفیظ است و غنی] علی رضی الله در جواب جهود فرمود آری خدای تعالی نگاهبانست [هستی ما را ز طفلی و مَنی] وجود ما را در

کوچکی و انایت یعنی در بزرگی [۳۵۵ گفت خود را اندر افکن هین ز بام] ان جهود گفت خود را بیفکن از سقف خانه و قصر [اعتمادی کن به حفظ حق تمام] چون او حفیظست بروی اعتماد کند [۳۵۶ تا یقین گردد مرا ایقان تو] و ایمان تو [و اعتقاد خوب با برهان تو] چون جهود چنین گفت [۳۵۷ پس امیرش گفت خائش کن بزو] این سخن را مکو [تا نگردد جانت زین جرأت گزو] رهن و محبوس و معذب و مخوس از آن که امتحان کردن حضرت حق کلام او را باور نا کرد نیست نعوز بالله ذلک [۳۵۸ کی رسد مر بنده را که با خدا] کجا لایق باشد بنده را که به حق تعالی [آزمایش پیش آرد ز ابتلا] و امتحان کند او را [۳۵۹ بنده را کی زهره باشد کر (326b) فضول] و از خود بینی [امتحان حق کند ای گیج گول] و احمق لاجرم حق تعالی بحکم لکل قوم اجل هر قوم را وقت مرگ معین کرده است ولا تلقوا باید یکم الي التهلكه گفت که از مهلکه نهی کرده است اگر من خلاف این عمل کنم امتحان او کرده باشم [۳۶۰ آن خدا را می رسد کو امتحان] مرهونست [پیش آرد هر دمی با بندگان] مثلاً در خلوت بندهگان فرصت معصیت یابند آنکه مخلص باشد اجشاب کند آنکه مرای باشد ارتکاب [۳۶۱ تا به ما ما را نماید آشکار] از بهر دانش خود [که چه داریم از عقیده در سیرار] اما بنده را امتحان روا نیست [۳۶۲ هیچ آدم گفت حق را که ترا] ادم علیه السلام نکفت حق تعالی را که من ترا [امتحان کردم در این جرم و خطا] و درین گناه که کردم [۳۶۳ تا ببینم غایت حلمت شما] تا عیان بینم حلم و کرم ترا [اه کرا باشد مجال این کرا] لاجرم ای عاشق اهل هوا [۳۶۴ عقل تو از پس که آمد خیره سر] عقل تو که بسی خیره و تیره است [هست عذرت از گناه تو بتر] حضرت مولانا درین مرتبه به حصه قصه اشارت کند که می گوید [۳۶۵ آنکه او افراشت سقف آسمان] یعنی حق تعالی که خالق سمواتست [تو چه دانی کردن او را امتحان] پس ازین حضرت مولانا تنبیه بر حصه می کند که می فرماید [۳۶۶ ای ندانسته تو شر و خیر را] و بد و نیک را [امتحان خود را کن انگه غیر را] چنانکه آن عاشق زن را امتحان کرد نه خود را [۳۶۷ امتحان خود چو کردی ای فلان] که در خود عیوب یا بی و نا استواری خود بدانی [فارغ آبی ز امتحان دیگران] لاجرم [۳۶۸ چون بدانستی که شکرده ای] و لطیف و شیرینی [پس بدانی کاهل شکرخان ای] لاجرم چون در کلام حق تعالی که و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس عین الهوی داخل شوی در جزاء او که فان الجنة هی الماوی است داخل شوی [۳۶۹ پس بدان نی امتحانی که اله] حضرت حق جل و علا [شکری نفرستد ناجایگاه] شکر فیض نمی دهد بی محل [۳۷۰ این بدان بی امتحان از علم شاه] از علم خدای تعالی [چون سری نفرستد در پایگاه] چون تو سری نمی فرستد تو را به مرتبه سفلی [۳۷۱ هیچ عاقل افکند در زمین] استفهام انگاریست یعنی هیچ عاقل نمی افکند گوهر و درکر انمایه را [در میان مستراحی پُر چمین] و پر از آب خبس [۳۷۲ زآنکه گندم را حکیم آگهی] و خبردار [هیچ نفرستد به انبار کهی] نمی فرستد به جایگاه [۳۷۳ شیخ را که پیشوا و رهبر است] و متبوع و دلیل [گر مُریدی امتحان کرد او خر است] اگر مریدی امتحان شیخ کند آن

مرید احمق است حکایت روزی دانشمندی بزرگ به دیدن مولانا آمده بود به طریق امتحان چند سوال کرد که خدای تعالی را نفس توان گفت یا نه چه اگر او را نفس توان گفت کل نفس ذائقة الموت را معنی چه باشد و اگر اطلاق نفس در شان بی نشان باری جائیز نباشد چرا عیسی علیه السلام تعلم (327a) فی نفسی ولا اعلم مافی نفسک گفت و همچنان اگر چنانکه حق تعالی شی توان گفت پس کل شی هالك چرا گفت و اگر شی گفتند روا نباشد چرا در سورة انعام قل ای شی اکبر شهادة من الله گفت حضرت مولانا فرمود معنی لا اعلم مافی نفسک ای فی علمک و غیبک باشد و نزد اهل کشف فی سرک باشد و معنی کل شی هالك ای کل شی مخلوق هالك [۳۷۴] امتحانش گر کنی در راه دین] یعنی شیخ را که امتحان می کنی در طریق دین [هم تو کردی ممتحن ای بی یقین] و مرید بی تمکین [۳۷۵ جرات و جهلت شود عریان و فاش] پیدا و ظاهر [او برهنه کی شود زان افتاش] شیخ عریان نگردد ازین تفتیش حکایت روزی حضرت مولانا بدیدن شیخ المثنیخ ملک المحدثین شیخ صدرالدین رفته بود شیخ تبعضم تمام استقبال کرده بر سر سجاده خود نشاند برابر او برو زانوی ادب درآمده مراقب گشتند و در دریای حضور پر نور زمانی سبّاحی و سیّاحی کردند مگر مرسدی که در بندگی شیخ مجاور بود و آن را حاجی کاشی خواندندی از مولانا به طریق امتحان سؤال کرد که فقر چیست هیچ جواب نفرمودندی شیخ عظیم برچیند تا سه نوبت سوال کرد هیچ نگفت مولانا برخاست و روانه شد شیخ تا بیرونی و مشایعت کرد و باز گشت بقضب تمام گفت ای پیرخام و ای مرغ بی هنگام در آن وقت چه جای سؤال و کلام بود که بی ادبی کردی همچنان سؤالت را جواب صافی فرمود و تو بی خبر حالیا حاضر وقت خود باش که از عالم غیب زخم خوردی کاشی گفت جوابم چه بود گفت آنکه الفقیر از اعرف الله کل لسانه یعنی درویش تمام اینست که در خضور اولیا سخن نگوید نه به زبان و نه به دل یعنی که ازثم الفقر فهو الله بعد از سوم روز در راه باغش رندان رسیده او را به قتل آوردند هرچه داشت بردند نعدبالله من قهر هم و نهر هم [۳۷۶ گر بیاید ذره سنجد کوه را] گر بخواهد ذره که وزن کند کوه را [بر درد زان که ترازوش ای فتی] به درد از آن کوه یعنی کوه پاره پاره کند ترازوی او را [۳۷۷ کز قیاس خود ترازو می نهی] تا که [مرد حق را در ترازو می کند] و برازوی قیاس بسنجد [۳۷۸ چون نگنجد او به میزان خرد] همچو کوه [پس ترازوی خرد را بر درد] و خراب کند باز به حصه اشارت می فرماید [۳۷۹ امتحان همچون تصرف دان درو] و ای امتحان کننده [تو تصرف بر چنان شاهی مجو] تو اجراء امر برچنان شاهنشاه مجو زیرا [۳۸۰ چه تصرف کرد خواهد نقشها] و تصویرها [بر چنان نقاش بهر ابتلا] و آزمودن [۳۸۱ امتحانی گر بدانست و بدید] اگر آن امتحان را بدانست و بدید [نی که هم نقاش آن بروی کشید] یعنی آن نیز اثر آن صانعست [۳۸۲ چه قدر باشد خود این صورت که بست] چه مقدار (327b) باشد صورت حقیر را که مخلوقست [پیش صورتها که در علم ویست] پیش صود و نقوش که در علم حق تعالی است [۳۸۳ وسوسه این امتحان چون آمدت] ای سالک [بخت بد دان کآمد و

گردد زدت] بخت به دست که ترا گشت [۳۸۴ چون چنین وسواس دیدی زود زود] تعجیل کن [با خدا گردد و در آنادر سجود] به خدای تعالی رجوع کن و به سجده داری [۳۸۵ سجده‌گه را تر کن از اشک روان] و بگو با دیده‌گریان [کای خدا تو وارهانم زین گمان] خلاص ده مرا ازین ظن [۳۸۶ ان زمان کیت امتحان مطلوب شد] در آن وقت بدانکه [مسجد دین تو پر خرّوب شد] پر خر نوب گشت و خراب شد چنانکه پس از چند ورق آید که سلیمان علیه السّلام دید که در مسجد اقصی خر نوب برست از آن برخراب شدن مسجد و بر مرگ خود استدل لال کرد قصه مسجد اقصی و خرّوب و عزم کردن داود علیه‌السلام پیش سلیمان علیه‌السلام بر بنای آن مسجد [۳۸۷ چون درآمد عزم داودی به تنگ] یعنی داود علیه‌السلام عزیمت سخت کرد [که بسازد مسجد اقصی به سنگ] چون داود درین عزم بود [۳۸۸ وحی کردش حق که ترک این بخوان] ترک فکر بنای مسجد اقصی کن [که ز دستت برنیاید این مکان] زیرا [۳۸۹ نیست در تقدیر ما آنکه تو این] مرهونست [مسجد اقصی بر آری ای گزین] و مختار دین [۳۹۰ گفت جُرمم چیست ای دانای راز] و چه گناه کردم ای عالم السر [که مرا گویی که مسجد را مساز] حضرت خدای ودود در جواب داود [۳۹۱ گفت بی جُرمی تو خون‌ها کرده‌ای] یعنی [خونِ مظلومان به گردن برده‌ای] آن را بیان می کند [۳۹۲ که ز آواز تو خلقی بی‌شمار] و بی حساب [جان بدادند و شدند آن را شکار] چنانکه در بعض اخبار آمده است که انّ داود کان حسن الصّوت بالیناحه و تلاوة الزّبو رحتي کان یجتمع الانس و الطّیور و السّباع و الهوام لسماع صوته و میوت من کل صنف طایفه و کان جمل من مجلسه آلاف من الجنائز فاذا رأي سليمان ما قد کثر من الموت نادی یا ابتاه قد مرقت المستمعین کل ممزّق و قتلت طوائف من بنی اسرائیل فیقطع النیاحه و یاخذ فی الدّعاء [۳۹۳ خون بسی رفتست بر آواز تو] یعنی بسیار کسی مردند به سبب او [بر صدای خوب جان‌پرداز تو] و لهذا ترا بنای مسجد اقصی مقدر نشد [۳۹۴ گفت مغلوب تو بودم مست تو] حضرت داود در جواب خدای و دود فرمود من مغلوب و پست و حیران و مست تو بودم [دست من بر بسته بود از دست تو] لاجرم [۳۹۵ نی که هر مغلوب شه مرحوم بود] استفهام آنکاریست [نی که هر مغلوب شه مرحوم بود] چون داود چنین گفت حق تعالی در جوابش [۳۹۶ گفت این مغلوب معدومی است کو] این مغلوب معدوم باشد که آن [جز به نسبت نیست معدوم ایقنوا] یعنی مغلوب به نسبت و اضافت معدومست نه معدوم مطلق (328a) خوب بدانید [۳۹۷ این چنین معدوم کو از خویش رفت] و بیخود گشت نه معدوم محض [بهترین هستها افتاد و زفت] آنچنان معدوم بهترین موجوداتست [۳۹۸ او به نسبت با صفات حق فناست] آنچنان معدوم که معدوم محض نیست بلکه به نسبت باصفات حق تعالی فانیست [در حقیقت در فنا او را بقاست] در حقیقت او را درچنین فنا بقاست زیرا [۳۹۹ جمله ارواح در تدبیر اوست] و در تصرّش [جمله اشباح هم در تیر اوست] و همه ابدان هم در نصیب اوست [۴۰۰ آنکه او مغلوب اندر لطف ماست] آنکس که مغلوب در لطف ماست [نیست مضطر بلکه مختار ولاست] و فاعل مختار

از محبت است [۴۰۱] منتهای اختیار آن است خود] نهایت اختیار خود دانست [که اختیارش گردد اینجا مُفْتَقَد] که اختیار نسبت با اختیار حق تعالی مفقود و کم شود [۴۰۲] اختیاری را نبودی چاشنی] و لذت [گر نگشتی آخر او محو از منی] و انانیت یعنی کسی که فانی و مضط و بیخود نشود او لذت اختیار و قدر تصرف کار نداند [۴۰۳] در جهان گر لقمه و گر شربت است] لذیذ و شیرین [لذت او فرع محو لذت است] که الاشیاء تعرف با ضداد ها [۴۰۴] گرچه از لذات بی تأثیر شد] آن محو لذت [لذتی بود او و لذت گیر شد] محو لذت یک لذتیست که لذت از او پیدا می شود پس کسی که اختیار خود را فانی نکند لذت اختیار حق تعالی درنیابد شرح إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ وَالْعُلَمَاءُ كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ خَاصَّةً اتِّحَادِ داوود و سلیمان و سایر انبیا علیهم السلام که اگر یکی از ایشان را مُنْکِر شوی ایمان به هیچ نبی درست نباشد و این علامتِ اتِّحاد است که یک خانه از هزاران خانه ویران کنی آن همه ویران شود و یک دیوار قایم نماند که لَا نَفَرٌ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَالْعَاقِلُ يَكْفِيهِ الْإِشَارَةُ این خود از اشارت گذشت [۴۰۵] گرچه بر ناید به جهد و زور تو] اگرچه مسجد اقصی پیدا نشود سبعی و قوّت تو ای داود [لیک مسجد را برآرد پور تو] پس تو که سلیمانست [۴۰۶] کرده او کرده تست ای حکیم] این جواب از طرف حق تعالی است [مؤمنان را اتّصالی دان قدیم] زیرا [۴۰۷] مؤمنان معدود لیک ایمان یکی] چنانکه [جسمشان معدود لیکن جان یکی] این اتّحاد که گفتیم [۴۰۸] غیر فهم و جان که در گاو و خر است] فهم و جان که در گاو و خرست غیر آن فهم و جان [آدمی را عقل و جانی دیگر است] و همچنان [۴۰۹] باز غیر جان و عقل آدمی] آن جان و عقل که آدمی دارد غیر آن جان و عقل [هست جانی در ولیّ آن آدمی] جان دیگرست در وی آن وقت و زمان که پاک از اخلاق ز میهه است [۴۱۰] جان حیوانی ندارد اتّحاد] روح حیوانی را (328b) اتحاد نیست [تو مجو این اتّحاد از روح باد] که روح حیوانی مختلفست [۴۱۱] گر خورد این نان نگرده سیر آن] اگر این شخص نان خورد دیگر شخص سیر نمی شود [ور کشد بار این نگرده او گران] و اگر این بار کشد دیگری ثقیل و باردار نشود لاجرم امر این دلالت کند که روح حیوانی مختلفست [۴۱۲] بلکه این شادی کند از مرگ او] زیرا [از حسد میرد چو بیند برگ او] و حاصل نعمت او [۴۱۳] جانِ گرگان و سگان هر یک جداست] و مغایر [متّحد جانهای شیران خداست] بلکه جانها نیست یک جانست اما [۴۱۴] جمع گفتم جانهاشان من به اسم] زیرا [کآن یکی جان صد بود نسبت به جسم] با ضافت متعدّدست از بهر آن جانها کفتم به صیغه جمع [۴۱۵] همچو آن یک نور خورشید سما] یعنی نور آفتاب که یکیست [صد بود نسبت به صحن خانهها] همچو ابران نسبت با جان [۴۱۶] لیک یک باشد همه انوارشان] نور خانها [چونکه برگیری تو دیوار از میان] لاجرم بدین قیاس [۴۱۷] چون نمآند خانهها را قاعده] یعنی بنیاد ابران [مؤمنان مانند نفس واحد] همه جانهای مؤمنان یکی بماند [۴۱۸] فرق و اشکالات آید زین مقال] تمام روشن نمی شود حقیقت حال [زانک نبود مثل این باشد مثال] زیرا این مثل نیست بلکه مجرد تنظیرست لاجرم تشبیه در بعض وجوه است

نه از جمیع وجوه چنانکه [419 فرقه‌ها بی‌حد بود از شخص شیر] از شکل حیوان مفترس [تا به شخص آدمی زاد دلیر] نسبت باد می‌شجیع [۴۲۰ لیک در وقت مثال ای خوش‌نظر] و در زمان تمثیل بنگر [اتحاد از روی جانبازی نگر] اتحاد از وجوه شجاعست نه از وجوه دیگر [۴۲۱ کآن دلیر آخر مثال شیر بود] در دلیری [نیست مثل شیر در جمله حدود] همچو شیر نیست از جمیع وجوه [۴۲۲ متحد نقشی ندارد این سرا] یک نقش متحد نیست در دنیا [تا که مثلی وانمایم من ترا] تا این مثل باشد اتحاد ارواح را که بنمایم به تو [۴۲۳ هم مثالی ناقصی دست آورم] مثال ناقص می‌نمایم [تا ز حیرانی خرد را واخرم] اگر هیچ مثال نیاورم عقل در حیرانی بماند لاجرم مثال آورم اگرچه آن مثال تمام مطابق نیست اما بدین مقدار عقل را از دست خیرت خلاص می‌کنم [۴۲۴ شب به هر خانه چراغی می‌نهند] آن مثال ناقص اینست [تا به نور آن ز ظلمت می‌رهند] و از تاریکی خلاص شوند در اخبار آمده است که حق تعالی ارواح را پیش از اثباح به هفت صد هزار سال به یک صورت آفرید و حصه هر تن را تعیین کرد چون فرمود که الست برکم گفتند بلی ندا کرد که اهبطوا یعنی از این عالم همچون بدان عالم چون روید در قوالب آب و گل ساکن شوید تا وفا و عهد شما ظاهر گردد پس هر کرا آنجا عیشی بود اینجا باز جویان آن شود حب الوطن من الایمان و هر کرا نبود چه جوید پس روح یک نورست که به قوالب ابدان که همچو چراغ‌هاست تابان شده [۴۲۵ آن چراغ این تن (329a) بود نورش چو جان] لاجرم [هست محتاج فتیل و این و آن] یعنی جان چون نور و تن چون چراغست که محتاج فتیل این و آنست که بی خواب و خود و استراحت بقا ندارد [۴۲۶ آن چراغ شش فتیله این حواس] یعنی تن چراغیست پنج فتیل دارد که آن فتیل حواس خمس ظاهره است [جملگی بر خواب و خور دارد اساس] بنیاد جمله برخوردن و خواب کردنست که بی خواب و خود نیاید [۴۲۷ بی‌خور و بی‌خواب نژید نیم دم] و زنده نمی‌شود هرگز [با خور و با خواب نژید نیز هم] که اخر فانی خواهد شد در اخبار آمده است که جبرئیل گفت یا محمد عش ما شیئت فانک میّت و آجب من شیئت فانک مفاد قم و اعمل ماشیئت فانک تجزی به [۴۲۸ بی‌فتیل و روغنش نبود بقا] و همچنان [با فتیل و روغن او هم بی‌وفا] و عاقبت فانی شود [۴۲۹ زآنکه نور علّتی‌اش مرگ‌جوست] زیرا نوری که به سبب باشد فنا جویت [چون زید که روز روشن مرگ اوست] که چون صباح می‌شود می‌کشند و برین قیاس [۴۳۰ جمله حسهای بشر هم بی‌بقاست] وفا نیست [زآنکه پیش نور روز حشر لاست] و منفی است اما [۴۳۱ نور حس و جان بابایان ما] نور حس و جان با نهایت ما [نیست کلّی فانی و لا چون گیا] معدوم محض نمی‌شود [۴۳۲ لیک مانند ستاره و ماهتاب] مثل ستاره و ماهند [جمله مَحوند از شعاع آفتاب] اما در نفس خود ثابتند از آنکه غالب اثر مغلوب را ناپیدا کند [۴۳۳ آنچنان که سوز و درد زخم کِیک] و الم بر غوث [محو گردد چون در آید مار الیک] یعنی زخم و الم کِیک محو نماید ترا چون زخم ما به سوی تو آید زیرا چون غالب پیدا شود مغلوب ناهویدا گردد [۴۳۴ آنچنان که غور اندر آب جَست] چنانکه بر عریانی زنبور انبوه جمع شدند

و زخم زدند و آن عریان به آب رفت [تا در آب از زخم زنبوران برست] و خلاص شد [۴۳۵ می کند زنبور بر بالا طواف] بر سر آنکس که به آب رفت [چون بر آرد سر نداشتش مُعاف] بلکه زندش [۴۳۶ آب ذکر حق و زنبور این زمان] آب ذکر حق تعالی و زنبور در این زمان [هست یاد آن فلانه و آن فلان] لاجرم چون به آب ذکر حق بر وی از زخم زنبور یاد فلانه و فلان خلاص شوی [۴۳۷ دم بخور در آب ذکر و صبر کن] فس ن خود حبس کن در آب ذکر حق و بر ریاضت صبر کن [تا رهی از فکر و وسواس کُهن] یعنی چندان ریاضت و عبادت کن تا از وسواس و مکاید خلاص شوی [۴۳۸ بعد از آن تو طبع آن آب صفا] تو طبیعت آن آب صافی را [خود بگیری جملگی سر تا به پا] صافی و لطیف شوی [۴۳۹ آنچنان که از آب آن زنبور شر] چنانکه آن زنبور شر و شور از آب [می‌گریزد از تو هم گیرد حذر] لاجرم به حکم ان الشیطان لیفر من ظلّ عمر از تو و سوسه شیطان می‌گریزد [۴۴۰ بعد از آن خواهی تو دور از آب باش] چون تمکین یافتی [که به سر هم طبع آبی خواجه‌تاش] که از طرف درون هم طبع آبی ای خواجه تاش حکایت امام یافعی در مرآت الزّمان آورده (329b) در وصف شیخ عبد القادر گیلانی قدس سرّه جانت امراه بولدها قالت له یاسیدی انی رایت قلبت ابن هذا شدید التعلق یک فقبل الشیخ و امره بالمجاهدة و دخلت امه علیه یوما و وجدته خیلا مصفر امن اثار الجوع و وجدته تأ کل قرصاً من شعیر ثم دخلت علی الشیخ فوجدت بین یدیه اناء فیهِ عظام دجاجة مسلوقه قدا کلها فقالت یاسیدی تا کل حکم الدجاجة و یاء کل ابنی قرص الشعیر فوضع الشیخ یدیه علی تلك العظام و قال قومی باذن الله الذی یحیی العظام و هی رمیم فقامت الدجاجة سویت و صاحت فقال اذا صاد ابنک هکذا فلیئا کل ما شاء [۴۴۱ بس کسانی کر جهان بگذشته‌اند] متعلق به اول سخن است یعنی نور حس و جان با پایان مافا نی کلی نیست پس کسانی کم از جهان رفته‌اند [لا یند و در صفات آغشته‌اند] معدوم محض نیستند در صفات حق تعالی آغشته‌اند [۴۴۲ در صفات حق صفات جمله‌شان] مرهونست [همچو اختر پیش آن خور بی‌نشان] یعنی حیات و قدرت و سایر صفات ایشان در حیات و قدرت و باقی صفات حق تعالی مضحل گشته‌اند [۴۴۳ گر ز قرآن نقل خواهی ای حرون] ستور معاند [خوان جمیع هم لدینا مُحضَرُون] اشارت است بدو آیه کریمه در سوره یس است یکی این است و آن کل ملا جمیع لدنیا محضرون و دروم این است ان کانت الاّ صیحة و احدة فاذا هم جمیع لدنیا محضرون [۴۴۴ مُحضَرُون معدوم نبود نیک بین] بلکه موجود است خوب نظر کن [تا بقای روحها دانی یقین] اما هر قسم روح را اثر بقا است دیگری را آن اثر نیست [۴۴۵ روح محبوب از بقا بس در عذاب] جانی که محبوب از بقای او است در عذاب است [روح واصل در بقا پاک از حجاب] جانی که واصل است در بقای او پاک از حجاب است [۴۴۶ زین چراغ حس حیوان المراد] از این چراغ حس حیوان مراد چیست [گفتمت هان تا نجوی اتحاد] که در روح حیوانی این اتحاد و نمی باشد [۴۴۷ روح خود را متصل کن ای فلان] مرهونست [زود با ارواح قدس سالکان] تا یکی شوی با رواح ایشان [۴۴۸ صد

چراغت ار مُرند ار بیستند] صد چراغ تو اگر بمیرند اگر باقی شوند [پس جدایند و یگانه نیستند] متعدّدند و متحد نیستند [۴۴۹ زان همه جنگند این اصحاب ما] زیرا جان هر یکی از یاران ما مستقل دادند از جهت آن با یکدیگر جنگ کنند که جان ایشان جان حیوانیست [جنگ کس نشنید اندر انبیا] که جان ایشان یکیست که جان انسانیت [۴۵۰ زانکه نور انبیا خورشید بود] که یکیست [نور حسّ ما چراغ و شمع و دود] حاصل کلام آن است که نور انبیا و اولیا و مؤمنان قدیم است و قایم به حق تعالی که حدوث و عدد در صورت ایشان باشد نه در معنی ایشان از این جهت رسول الله عایه السلام فرمود کنت بنیا (330a) و آدم بین الماء و الطّین و از آن سبب یک نفس اند که همه زنده اند به نور حق چون نظر به نور ایشان کنی جمله را یکی بینی و اگر به صورت ایشان نگری متعدّد نماید همچونین که آفتاب در صد هزار خانه می تابد خانه ها متعدّداند اما نور یکیست از این جهت رسول الله عایه السلام مؤمنان را نفس واحده خواند که این یگانگی مخصوص بر ایشان است باقی همه متعدّداند ظاهراً و باطناً مثلاً هر کسی را در خانه خود خوچراغی هست از مردن چراغ یک خانه دیگری تاریک نشود زیرا هر یکی جدا چراغی دارند الا چراغ خانه مؤمنان که چون آفتاب است غارب شود یا منکسف گردد همه خانه ها تاریک شوند حضرت مولانا در بیان این معانی می فرماید [۴۵۱ یک بمیرد یک بماند تا به روز] یعنی [یک بود پُرمرد دیگر با فروز] و با نور [۴۵۲ جان حیوانی بود حیّ از غذا] به کسر دال می باید خواند از بهر قافیه [هم بمیرد او بهر نیک و بدی] اما به مردن یکی دیگری کشته نگردد [۴۵۳ گر بمیرد این چراغ و طی شود] و کشته گردد [خانه همسایه مُظلم کی شود] خانه همسایه تاریک نگردد [۴۵۴ نور آن خانه چو بی این هم به پاست] نوران خانه چوبی نور این خانه قایم و باقی است [پس چراغ حسّ هر خانه جداست] یکی نیست [۴۵۵ این مثال جان حیوانی بود] که متعدّد است و به مردن یکی دیگری نمی میرد و به نور یکی دیگری تابان نمی شود [نی مثال جان ربّانی بود] که نور جان دّبّانی دیگری را نور است [۴۵۶ باز از هندوی شب چون ماه زاد] مثال دیگر است برای اتحاد روح انسانی یعنی چون ارزن شب که همچو هندی سیاه است فرزند ماه به زاد [در سر هر روزنی نوری فتاد] هر خانه از او روشن شد [۴۵۷ نور آن صد خانه را تو یک شمر] زیرا [که نمائد نور این بی آن دگر] چنانکه [۴۵۸ تا بود خورشید تابان بر افق] و غارب بنا شد [هست در هر خانه نور او قُتق] در هر خانه نور او مهمان است [۴۵۹ باز چون خورشید جان آفل شود] و غائب گردد [نور جمله خانه ها زایل شود] زیرا نور همه یکی است پس انگار یک بین انگار همه انبیا است [۴۶۰ این مثال نور آمد مثل نی] ای سالک [مر ترا هادی عدو را رهنی] ترا رهنماست که از نظر فهم مراد کنی و عدد را مضل گردد که او می پادارد که خدای تعالی همچو آفتاب و ماه جسم و جسمانی ممکن مکانی باشد [۴۶۱ بر مثال عنکبوت آن زشت خو] کسی که بد خوست و زشت عمل آنکس همچو عنکبوت [پرده های گنده را بر بافد او] پرده های به درایحه و مرداد را می بافد او [۴۶۲ از لعاب خویش پرده نور کرد] از لعاب خود نور را

پرده می کند [دیدۀ ادراک خود را کور کرد] یعنی به حکم نفخت فیه من روحی ویسألونک عن
 الروح قل الروح من امر ربی روح انسانی را به حق تعالی اتصالیست اما کیفیت اتصالش معلوم نیست
 این امثله که گفتیم نظایرست نه آنکه امثله مطابق باشد مقصود تفهیم عاقلست اما جاهل از این سخن
 به ضلال افتد [۴۶۳ گردن اسب را بگیرد بر خورد] کسی که گردن اسب بگیرد و بر نفس سن
 (330b) سوار شود سودمند گردد [ور بگیرد پاش بستاند لگد] و اگر پای اسب را بگیرد لگد بخورد
 زیرا تو سنت بی لگام زبون نمی شود [۴۶۴ کم نشین بر اسب توسن بی لگام] بر اسب تند بی به جام
 منشین بلکه به جام ریاضت سوار شود [عقل و دین را پیشوا کن والسلام] تا نیک بخت شوی [۴۶۵
 اندر این آهنگ منگر سُست و پست] زیرا [کandır این ره صبر و شقّ آنفس است] درین راه صبر و
 مشقت بسیار می باید مقیۀ قصۀ مسجد اقصی [۴۶۶ چون سلیمان کرد آغاز بنا] ابتدا کرد بناء
 مسجد اقصی را [پاک چون کعبه همایون چون منی] چنانکه ابراهیم علیه السلام کعبه را پاک بنیاد
 کرد از سنگ های منی [۴۶۷ در بنایش دیده می شد کَر و فر] در بنای مسجد اقصی محسوس و پیدا
 گشتی رونق و روئایی [نی فسرده چون بناهای دگر] جامد و بی نور به نور همچو بنا های دیگر
 [۴۶۸ در بنا هر سنگ کز کُهِ می شکست] از بهر بنا هر سنگ که از کوه شکستی [فاش سیرُوا بی
 همی گفت از نخست] پیدا و باو از فصیح هر سنگ مرا بیرید گفت مرا بیرید گفتی اوّل [۴۶۹ همچو
 از آب و گل آدم کده] چنانکه از آب و گل قالب آدم علیه السلام نور پیدا می شد [نور ز آهک پاره ها
 تابان شده] نور از آهنگ باد های مسجد اقصی تابان شده بود [۴۷۰ سنگ بی حمّال آینده شده] از
 بهر بنا [وآن در و دیوارها زنده شده] همچو دیوار بهشت چنانکه می فرماید [۴۷۱ حق همی گوید که
 دیوار بهشت] مرهونست [نیست چون دیوارها بی جان و زشت] بلکه دیوار جنت زنده و خوبست
 [۴۷۲ چون در و دیوار تن با آگهی است] یعن دیوار جنت چون درد دیوار تن خبردارست [زنده باشد
 خانه چون شاهنشهی است] منسوب سلطان السلاطین است [۴۷۳ هم درخت و میوه هم آب زلال]
 در بهشت [با بهشتی در حدیث و در مقال] با اهل جنت در گفت و گو است رسول الله علیه
 السلام فرمود ان الله ليوحي الى شجرة في الجنة ان اسمعى عبادي هؤلاء الذين شغلهم ذكرى في
 الدنيا عن عزف المظاهر و المزامير بالتسبيح و التّقدیس [۴۷۴ زآنکه جنت را نه ز آلت بسته اند] جنت
 از آن جهت زنده و گوینده است که آن را از آلت و اسباب بنا نکرده اند [بلکه از اعمال و نیت
 بسته اند] لاجرم همچو بناهای دنیا نیست زیرا [۴۷۵ این بنا ز آب و گل مُرده بُدست] این بنای دنیا
 از آب و گل میت و جماد بوده است [وآن بنا از طاعت زنده شدست] از آن جهت زنده و گوینده
 گشته است [۴۷۶ این به اصل خویش ماند پُرخلل] بنای دنیا به اصل خود مشابه است در خلل بسیار
 [وآن به اصل خود که علم است و عمل] لاجرم همچنان [۴۷۷ هم سریر و قصر و هم تاج و ثیاب]
 و جامۀ اسباب [با بهشتی در سؤال و در جواب] با اهل جنت در گفت و گوی است (331a)
 [۴۷۸ فرش بی فراش پیچیده شود] به ساط در بهشت بی فراش پیچیده می شود [خانه بی مکناس

روبیده شود] خانه در جنت بی جاروب روییده می گردد این حالت در دنیا نیز واقع است [۴۷۹ خانه دل بین ز غم ژولیده شد] یعنی چنانکه خانه دل از غم و معصیت مشوش و ملوث شده [بی کناس از توبه ای روییده شد] بی جاروب از توبه پاک گشته [۴۸۰ تخت او سیار بی حمال شد] تحت اهل جنت بی حمال همچو مرغ طیار و سیار می شود قال رسول الله علیه السلام إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ ، قَالَ : فَيَشْتَاقُ الْإِخْوَانُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ ، فَيَسِيرُ سَرِيرٌ ذَا إِلَى سَرِيرٍ هَذَا [حلقه و در مطرب و قوال شد] حلقه و در خانه های بهشت مطرب و سازنده شود که چون باد وزد از برگ های درختان و از در و دیوار آواز های لطیف پیدا گردد [۴۸۱ هست در دل زندگی دارُ الخلود] در دل حیات بهشت هست و آنچنان حالت مشاهد هست [در زبانم چون نمی آید چه سود] به زبان گفته نمی شود که من لم یزق لم یعرف چون حضرت مولانا در وصف بهشت چندین احوال فرمود باز به قصه عودت نمود [۴۸۲ چون سلیمان در شدی هر بامداد] مرهون است [مسجد اندر بهر ارشاد عباد] یعنی سلیمان هر بامداد به مسجد اقصی در آمدی از بهر ارشاد بندگان [۴۸۳ پند دادی گه به گفت و لحن و ساز] پند و نصیحت دادی گاه به قول و سخن و آواز [گه به فعل آغنی رکوعی یا نماز] گاه پند دادی به فعل آغنی عبادت و نیاز زیرا [۴۸۴ پند فعلی خلق را جذاب تر] گشندهر است [که رسد در جان هر باگوش و کر] پند قولی را اصم نمی شنود اما پند فعلی را هر کس می داند و بیند خواه با گوش باد خواه گر [۴۸۵ اندر آن وهم امیری کم بود] یعنی آنکس که گفت و گو و عظ و نصیحت کند همچو میر است که خلق را فرماید و خود نمی کند اما آنکه به فعل و عمل پند دهد در درد تو هم میری ناقص باشد [در حشم تأثیر آن مُحکم بود] و لهذا گفته اند من ادب العالم ان یتَرَک فضول الدنیا لیتبعه الناس فان الاستدلال بالفعل اقوی من الاستدلال بالقول فان الطیب اذا امر بالحمید ثم غلت لمن یلتفت الی قوله قصه آغاز خلافت عثمان رضی الله عنه و خطبه وی در بیان آنکه ناصح فعال به فعل به از ناصح قوال به قول [۴۸۶ قصه عثمان که بر منبر برفت] یعنی قصه عثمان رضی الله عنه را بشنو که بر منبر چگونه رفت [چون خلافت یافت بشتایید تفت] که چون خلافت را بیافت استعجال گرد به حرارت و شوق [۴۸۷ منبر مهتر که سه پایه بُدست] منبر بزرگ صاحب قدر که از بهر رسول الله علیه السلام ساخته بودند سه پایه بود که حضرتش بر (331b) بالای او رفتی و خطبه خواندی [رفت بوبکر و دُوم پایه نشست] یعنی چون زمان خلافت ابوبکر رضی الله عنه شد او بر پایه دوم رفت و خطبه خواند [۴۸۸ بر سِوم پایه عُمَر در دُور خویش] بر پایه سوم رفت عمر رضی الله عنه در زمان خلافتش [از برای حُرمت اسلام و کیش] مذهب و دین [۴۸۹ دُور عثمان آمد او بالای تخت] لفظ بالای تخت مرهون است [بر شد و بنشست آن محمود بخت] یعنی چون زمان خلافت عثمان رضی الله عنه شد آن محمود و ممدوح بخت بر بالای تخت به جای رسول علیه السلام نشست [۴۹۰ پس سؤالش کرد شخصی بوالفضول] مردی متکبر و غافل [کآن دو ننشستند بر جای رسول] یعنی این جایی که تو نشستی جای رسول الله علیه السلام است ابوبکر و عمر رضی الله

عنهما نشستند درین جای [۴۹۱ پس تو چون جُستی از ایشان برتری] تو ای عثمان چرا از ایشان برتری و بالای خواستی [چون به رُتبت تو از ایشان کمتری] چون در مرتبه تو از ایشان اسفلی که ابو بکر و عمر افضل‌اند [۴۹۲ گفت اگر پایه سِوَم را بسپرم] یعنی به جای عمر رضی الله عنه بروم [وهم آید که مثالِ عُمَرَم] زیرا مثل او صحابیم [۴۹۳ بر دُوم پایه شَوم من جای‌جو] یعنی به جای ابوبکر بنشینم [گویی بوبکر است و این هم مثل او] تو گویی که من مانند ابوبکر [۴۹۴ هست این بالا مقامِ مصطفی] این بالای تخت که نشستم جای رسول الله علیه السلام است [وهم مثلی نیست با آن شه مرا] کسی تو هم نمی کند که کم کثل رسولم [۴۹۵ بعد از آن بر جای خطبه آن وود] پس از این سخن بر منبر آن عثمان محب و محبوب [تا به قُربِ عصر لب‌خاموش بود] خطبه نخواند [۴۹۶ زهره نی کس را که گوید هین بخوان] خطبه را [یا برون آید ز مسجد آن زمان] از جهت مهابت و استحیای عثمان رضی الله عنه [۴۹۷ هیبتی بنشسته بُد بر خاص و عام] از آن همام [پُر شده نور خدا آن صحن و بام] لاجر در آن حالت [۴۹۸ هر که بینا ناظرِ نورش بُدی] کسی که چشم دل او بینا بود نور حق را دیدی که آن همچو آفتاب پیدا بود [کور زآن خورشید هم گرم آمدی] کسی که دل او کور بود اگرچه نور خدای را نمی دید اما اگر می نور او را در می یافت چنانکه اعمی نور آفتاب را نمی بیند اما حرارت او را می یابد [۴۹۹ پس ز گرمی فهم کردی چشم کور] لاجرم از تاب آفتاب اعمی داند [که بر آمد آفتابی بی‌فتور] و طالع گشت خورشید پر نور [۵۰۰ لیک این گرمی گشاید دیده را] پس هر که حرارت خورشید الهی را دریابد عاقبت این حرارت دیده او را گشاید [تا ببیند عینِ هر بشنیده را] و هر مسموع را معاینه می بیند [۵۰۱ گرمیش را ضَجَرَتی و حالتی] حرارت اعمی را دلتنگی و حالت است که [زآن تَبش دل را گشادی فُسحتی] از آن حرارت دل را و سعت گشاده شود (332a) [۵۰۲ کور چون شد گرم از نورِ قَدَم] یعنی کسی که محبوب باشد از حق تعالی چون گرم شود از شوقش [از فَرَح گوید که من بینا شدم] یعنی بساکس باشد به پاره حرارت و زوق مغرور شوند و دعوی کنند که بیننده حق شدند [۵۰۳ سخت خوش مستی ولی ای بُوالْحَسَن] ای که از تاب آفتاب حقیق شوقی یافتن غرّه مشو [پاره‌ای راه است تا بینا شدن] پاره متزلت و مسافت هست تا به صیر گشتن [۵۰۴ این نصیبِ کور باشد ز آفتاب] که حرارتش را دریابد [صد چنین وَاللهُ أَعْلَمُ بِالْصَّوَاب] و این را بدان که [۵۰۵ وآنکه او آن نور را بینا بُود] آن کس که آن نور را بینا بود و دیده باشد [شرح او کی کارِ بوسینا بُود] شرح و بیان آن کار اهل ظاهر و عمل علماء قشر نیست بیت: راز درون پرده ز رندان مست پرس (حافظ) که این حال نیست عالم عالی مقام را [۵۰۶ وور شود صد تو که باشد این زبا] اگر بسیار تو باشد چیست این زبان [که بجنبانند به کف پرده عیان] که بد است خود تحریک کند پرده مشاهده را و آن را بردارد [۵۰۷ وای بر وی گر بساید پرده را] و ای بر آنکس که پرده غیبی را باید زیرا [تَبِغِ اللّٰهَی کُند دستش جدا] و بیرد بلکه [۵۰۸ دست چه بُود خود سَرَش را برکند] و بُیرد [آن سَری کز چهل سَرها می‌کُند] و تکبر نماید و از اسرار الهیه سخت

بگویند حکایت ابراهیم بن فانک که کنیت وی ابوالفاتک است شاگرد حلاج بود و منسوب بوی وی گویند آن شب که وی را بردار کردند الله تعالی را به خواب دیدم گفتم خداوند این چه بود که به حسین کردی گفت سر خود به روی آشکارا کردم به خلق باز گفت ویرا چیزی دادم رعنا گشت خلق را به خود خواند شیخ الاسلام گفت ان گشتن حلاج را نقص است نه کرامت اگر وی تمام بودی وی را ان نیفتادی سخن به اهل باید گفت تا سر او آشکارا نشود چون نبا اهل گویی بروی حمل کرده باشی و ترا ازان .. و عقوبت رسد [۵۰۹ این به تقدیر سخن گفتم ترا] این دست دراز کردن به سوی پرده که گفتم فرض محض است [ورنه خود دستش کجا و آن کجا] دست اهل ظاهر و ناقصان کجا و پرده الهی کجا [۵۱۰ خاله را خایه بُدی خالو شدی] این فرض که گفتیم همچو این فرض و تقدیر است [این به تقدیر آمدست ار او بُدی] لاجرم [۵۱۱ از زبان تا چشم کو پاک از شک است] منزل و مسافر از زبان گفتن تا به چشم دیدن که آن چشم پاک از شکست [صد هزاران ساله گویم اندک است] یعنی منزل در میان گفتن و دیدن بیشتر از صد هزاران ساله است اما اگرچه دور است [۵۱۲ هین مشو نومید نور از آسمان] مأیوس مشو که نور از سما [حق چو خواهد می رسد در یک زمان] چنانکه [۵۱۳ صد اثر در کانه‌ها (332b) از اخترا] مرهون است [می رساند قدرتش در هر زمان] یعنی تأثیر بسیار از کواکب آسمان در معادن و که آنها قدرت حق می رساند هر زمان اگرچه مسافه بسیار است در میان همچنان [۵۱۴ اختر گردون ظلم را ناسخ است] کوکب فلک ظللتها را محو کننده است [اختر حق در صفاتش راسخ است] و محکم در تأثیر [۵۱۵ چرخ پانصد ساله راه ای مُستعین] فلک که پانصد سال راه است ای یاری طلب کننده [در اثر نزدیک آمد با زمین] و همچنان [۵۱۶ سه هزاران سال و پانصد تا زحل] زحل که در فلک هفتم است از زمین تا بوی سه هزار و پانصد سال است [دم به دم خاصیتش آرد عمل] خدای تعالی خاصیت او را به عمل و اثر آرد که اهل به خوم زحل را خس اکبر گویند و خون است را بوی اسناد کنند [۵۱۷ در همش آرد چو سایه در ایاب] حق تعالی زحل دارد هم پیچیده آرد در رجوع و حرکت [طول سایه چیست پیش آفتاب] که چون آفتاب حرکت کند سایه دراز را در زمان اندک طی کند همچنین نور آفتاب حقیقی دور و دراز نزدیک و قصیر سازد [۵۱۸ وز نفوس پاکِ اختروش مدد] قدسیه که همچو کواکب پاک اند مدد و عنایت [سوی اخترهای گردون می رسد] با وجود دوری [۵۱۹ ظاهر آن اختران قوام ما] یعنی اگرچه ظاهرا اختران سماگیرنده واردست کننده ماست [باطن ما گشته قوام سما] از بهر تحقیق این معنی قول حکما را می آرد که می فرماید در بیان آنکه حکما گویند آدمی عالم صغری است و حکمای الهی گویند آدمی عالم کبری است زیرا آن علم حکما بر صورت آدمی مقصور بود و علم این حکما در حقیقت حقیقت آدمی موصول بود [۵۲۰ پس به صورت عالم اصغر تویی] که حق تعالی عالم را از بهر تو آفریده است چنانکه [ظاهر آن شاخ اصل میوه است] که میوه از شاخ پیدا شود [۵۲۱ باطنا بهر ثمر شد شاخ هست] زیرا مقصود از نشان دادن نهال و از پروردن شاخ میوه است چنانکه می فرماید

[گر نبودی میل و اومیدِ ثمر] و رجاء بر [۵۲۲ کی نشاندی باغبان بیخِ شجر] چون این معنی را دانستی [پس به معنی آن شجر از میوه زاد] که میوه مقصود اصلی و درخت از بهر او مراد است [۵۲۳ گر به صورت از شجر بودش ولاد] و زادن [مصطفی زین گفت کآدم و انبیا] علیهم السّلام [۵۲۴ خَلَفِ من باشند در زیرِ لوا] از بو سعید مرویست که گفت رسول الله علیه الصّلوه و السّلام فرمود انا سید ولدآدم یوم القیمه و بیدی لواء احمد (333a) ولا فخر و ما من بنی یؤمید آدم فمن سواه الا حمت لوائی و انا اول من تنشقو الارض ولا فخر [۵۲۵ بهر این فرموده است آن ذوفنون] یعنی مصطفی علی السّلام که مدینه علم است [رَمَزِ نَحْنُ الْأَخْرُونَ السَّابِقُونَ] مولانا در شرح حدیث مذکور آن است که ما اخریم در وجود خارجی و سابقیم در مقصود اصلی شدن [۵۲۶ گر به صورت من ز آدم زاده‌ام] اما [من به معنی جَدِّ جَدِّ افتاده‌ام] به حکم انا بنی و آدم بین الماء والطين [۵۲۷ کر برای من بُدش سجده ملک] آدم را علیه السّلام [وز بی من رفت بر هفتم فلک] و بهشت [۵۲۸ پس ز من زایید در معنی پدر] و همچنین [پس ز میوه زاد در معنی شجر] که مقصود اصلی میوه است [۵۲۹ اوّل فکر آخر آمد در عمل] یعنی غائه در تصوّر مقدم است در وجود خارجی مؤخر چنانکه کسی می خواهد که خانه بنیاد کند آن را از بهر نشستن می سازد این فکر پیش از بناست و پس از و هویدا شود [خاصه فکری کو بُوَد وصفِ ازل] لاجرم ای سالک سخن اول را فراموش مکن که اگرچه بنده از حضرت حق مهاجور است و چون نور آسمان دور [۵۳۰ حاصل اندر یک زمان از آسمان] خلاصه کلام این است که در یک زمان از آسمان با وجود دوری [می‌رود می‌آید ایدر کاروان] کار بان ها می آید و می رود به اینجا دایما [۵۳۱ نیست بر این کاروان این ره دراز] این کاروان آسمانی را این راه دراز نیست زیرا [کی مفازه زفت آید با مُفاز] به پایان که عریض و دراز آید مرد مظفر شده را [۵۳۲ دل به کعبه می‌رود در هر زمان] اگرچه مسافت بیارد در میان است اما این بر دل انسان آسان است و همچنان این رفتن بر جسم نیز آسان شود وقتی که [جسم طبع دل بگیرد ز امتنان] و از عطای ملک منان [۵۳۳ این دراز و کوتاهی مر جسم راست] ای اهل دل [چه دراز و کوتاه آنجا که خداست] لاجرم [۵۳۴ چون خدا مر جسم را تبدیل کرد] آن کثافتبه لطافت آورد [رفتش بی‌فرسخ و بی‌میل کرد] پس سعی کن که قابل تبدیل شوی [۵۳۵ صد امید است این زمان بردار گام] و به راه دین بر او [عاشقانه ای فتی خَلِّ الکلام] ای جوان سخن را بگذار [۵۳۶ گرچه پلّه چشم بر هم می‌زنی] اگرچه جفن عین را بر هم می‌زنی و در نزد ما نشنی در صورت ظاهر [در سفینه خفته‌ای ره می‌کُنی] در کشتی نشسته و خفته منزل را طی می‌کنی که در حق کشتی گفته‌اند ع بنشین و سفر کن بغایت خوب است، تفسیر این حدیث که مَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ تَمَسَّكَ بِهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ [۵۳۷ بهر این فرمود پیغمبر که من] مرهون است [همچو کشتی‌ام به طوفانِ زَمَن] و همچنین [۵۳۸ ما و اصحابم چو آن کشتی نوح] علیه السلام [هر که دست اندر زند یابد فوج] و خلاص از غرق [۵۳۹ چونکه با شیخی تو دُور از زشتی] چونکه ای مرید با شیخی تو از زشتی دوری [روز و

شب سیّاری و در کشتی] (333b) دایما در قطع منزلی و در کشتی نشسته یعنی در قطع مسافتی از وزی بازن باطن و به جای نشسته در ظاهر [۵۴۰ در پناه جانِ جان‌بخشی تویی] تو در پناه جان جان دهی حکایت مردی مرید شیخی شد و در حجره خانقاه نشست کسی از اهل دنیا که یاد او بود به زیارتش آمد و گفت در صوفی چه یافتی گفت اولاً آن را یافتم که نفس خود رای به جای آوردم که محل فسق نیست [کشتی اندر خفته‌ای ره می‌روی] در کشتی به خواب رفته و به راه می‌روی لاجرم ای سالک اگرچه به جای نشسته اما به سوی حق تعالی می‌روی که تقرب حاصل می‌کنی [۵۴۱ مَسْکُلُ از پیغمبرِ ایّامِ خویش] به حکم اشپخ فی قومه کا بنی فی امته شیخ زمان پیغامبر تو است از و منقطع مشو [تکیه کم کن بر فن و بر کام خویش] در علم حکایت عالمی بزرگ مرید شیخ بیگ مرید فرمود که این عالم را وضو ساختن بیاموز و آن عالم پیش آن مرید وضو ساختن گرفت و در شستن دست اولاً آب را بر آریخ فرو ریخت آن مرید گفت اولاً آب را بر ساعد بریز که آریخ منتهی است مبداء نیست زیرا خدای تعالی و آید یکم الی المرافق فرمود [۵۴۲ گرچه شیری چون روی ره بی‌دلیل] اگرچه کالمی چون بی راه نما روی [خویش‌بین و در ضلّالی و ذلیل] در بعض نسخ [همچو روبه در ضلا و ذلیل] [۵۴۳ هین مهر الّا که با پره‌ای شیخ] ای سالک [تا بینی عون و لشکرهاي شیخ] و ظفر پا بی لشکرهای نفس و شیطان اگرچه شیخ تراگاه لطف نماید گاه قهر همه را لطف دان [۵۴۴ یک زمانی موج لطفش بالِ تست] وقتی لطف شیخ بال و پر تو است بدانکه تشبیه موج بپرد رغایت لطف است گویا دریا به بال موج پر [آتش قهرش دمی حمّالِ تست] یعنی گاه به لطف تربیت کندگاه بهتر بر مقتضا حکمت [۵۴۵ قهر او را ضدّ لطفش کم شمر] زیرا [اتّحاد هر دو بین اندر آفر] که مقصود از هر یکی تربیت تو است [۵۴۶ یک زمان چون خاک سبزت می‌کند] یعنی بهتر ترا همچو خاک ذلیل گرداند اما از تو سبزهای قصی و پیدا شود [یک زمان پُر باد و گبزت می‌کند] که به لطف ترا پر باد و بزرگ سازد [۵۴۷ جسم عارف را دهد وصفِ جماد] همچو خاک گرداند [تا بر او زوید گل و نسرين شاد] و لهذا مرید در خواب کل و نسرین شد که دلیل بوی یافتن و سپید روی شدن است [۵۴۸ لیک او بیند نبیند غیر او] و آن کل و نسرین را غیر شیخ کس نمی‌بیند [جز به مغز پاک ندهد خُلد بو] مغز و بینی که پاک نباشد بوی بهشت را در نیابد [۵۴۹ مغز را خالی کن از انکار یار] یعنی از انگار شیخ [تا که ریحان یابد از گلزار یار] تا که مغز و بینی بوی ریحان در یابد از گلستان حق تعالی [۵۵۰ تا بیابی بوی خُلد از یارِ من] ای طالب راه رو المتن [چون محمّد بویِ رحمن از یمن] که رسول الله علیه السلام گفتی انی لاجر رع الرحمن من قبل الیمن [۵۵۱ در صفّ معراجیان گریستی] و باشی [چون بُراقت برکشاند نیستی] چون براق گشاید شیخ ترا در زمین نه استی [۵۵۲ نی چو معراج زمینی تا قمر] یعنی معراج تو آن نیست که از زمین تا به فلک قمر روی [بلکه چون معراج کلکی تا شکر] بلکه معراج تو ترقی است از جهت معنی چنانکه تایی تهی پر شکر گردد [۵۵۳ نی چو معراج بُخاری تا سما] یعنی معراج تو همچو دور نیست که از

زمین رود به سما [بلکه چو معراج جنینی تا نهی] از حالت چنین و بی عقل به سوی روی و در خبر است لن یملج ملکوت السموات من لم لوله مربتن [۵۵۳ خوش بُراقی گشت خنک نیستی] یک براق خوب شد است نیستی [سوی هستی آرَدَت گر نیستی] به جانب هستی آرد ترا که نه ایستی در یک جا لاجرم به موجب موتوا قبل تموتوا اگر نیستی اختیار کنی به هستی برسی حکایت سید اطائیه حضرت جنید قدس سره گفت من به سوی حضرت رامی کوتاه می دانم گفتند آن گدام است گفت از کسی چیزی خواهی و نستانی و چیزی نداری که گفته‌اند تخم در زمین کاشته نکادندو نقش بر کاغذ نکاشته ننگارند و خنک نیستی چنان سرعت دارد که [۵۵۵ کوه و دریاها شَمَش مَس می‌کند] تاخت او را می سانید [تا جهانِ حسن را پس می‌کند] و جهان غیب می رسد [۵۵۶ پا بگش در کشتی و می‌رو روان] ای سالک [چون سوی معشوق جان جانِ روان] چنانکه جان به سوی معشوقش که جان جان است بی دست و پای می رود [۵۵۷ دست نی و پای نی رو تا قَدَم] و به قدیم [آن چنانکه تاخت جانها از عَدَم] چنانکه بی دست و قدم تاخت جان‌ها از کوی عدم پس به عالم مکاشفه چنین رود لاجرم حرکت جان به حرکت تن مشابیهت ندارد [۵۵۸ بردیدی در سخن پرده قیاس] یعنی در سخن پرده قیاس را درید می [گر نبودی سمع سامع را نُعاس] غنودن [۵۵۹ ای فلک بر گفتِ او گوهر بیار] یعنی ای فلک بر سخن من گوهر و جوهر بیار که این سخن است بهتر از جوهر هزار بار [از جهانِ او جهانان شرم دار] از جهان باقی او ای جهان فانی شرم‌دار [۶۰۰ گر بباری گوهرت صد تا شود] بسیار گردد [جامدت بیننده و گویا شود] بی جان تو جان‌دار شود در بعض نسخ [۶۰۱ پس نثاری کرده باشی بهر خود] به فتح خا قال رسول الله علیه السلام ما اكلت فقد افیت و مالبت فقد البیت و ما تصدقت فقد ابقیت [چونکه هر سرمایه تو صد شود] حق تعالی فرمود مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ قصه هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام هدیه بلقیس معلوم (334a) شد به خبر جبریل زمان خود فرمود تا خشت‌های زر را در راه فرش کردند حضرت مولانا پس از این هدیه بلقیس را و باقی قصه را حکایت می کند که هدیه بلقیس چهل استر بود [بار آنها جمله خشت زر بُدست] بار آن استرها همه خشت زر بود [۵۶۳ چون به صحرائ سلیمانی رسید] مرهون است [فرش آن را جمله زر پخته دید] چنانکه شنیدی [۵۶۴ بر سر زر تا چهل منزل براند] آن رسول [تا که زر را در نظر آبی نماند] و در چشم او قدر زر نماند [۵۶۵ بارها گفتند زر را وا بریم] رسولان بلقیس چند بار به یکدیگر گفتند این زر را پس بریم یعنی [سوی مخزن ما چه بیگار اندریم] و ما در چه چنگیم [۵۶۶ عرصه‌ای کیش خاک زر ده دهی است] میدانی که خاک او زرده دهی است [زر به هدیه بردن آنجا ابلهی است] و نادانی پس از این حضرت مولانا در این مرتبه به حصه قصه اثارت فرماید [۵۶۷ ای پُرده عقل هدیه تا اله] ای که عقل و دانش را هدیه می بری به درگاه اله [عقل آنجا کمتر است از خاک راه] باز به قصه آمد [۵۶۸ چون کساد

هذیه آنجا شد پدید[رسولان بلقیس را [شرمساریشان همی واپس کشید] خجالت ایشان را پس کشید [۵۶۹ باز گفتند ار کساد و ار روا] باز آن رسولان به یکدیگر گفتند این هدیه ما خواه کساد باشد خواه رایج [چیست بر ما بنده فرمانیم ما] بر ما سؤال و حجاب نیست زیرا ما بنده فرمانیم [۵۷۰ گر زر و گر خاک ما را بُردنی است] از آنکه بنده فرمانیم [امر فرمان ده به جا آوردنی است] فرمان فرمانیده را به جای آورد نیست [۵۷۱ گر بفرمایند که واپس برید] چون امر را به جای آوردم اگر بفرمایند که پس برید [هم به فرمان تحفه را باز آورید] باز آوردن را از خود مکند لاجرم هدیه را پیش سلیمان بردند [۵۷۲ خندهش آمد چون سلیمان آن بدید] چون سلیمان هدیه را دید، خندید و گفت [کز شما من کی طلب کردم بُرید] که من به هدیه احتیاج ندارم [۵۷۳ من نمی گویم مرا هدیه دهید] و مال آورید [بلکه گفتم لایق هدیه شوید] حاجت من به مال نیست زیرا [۵۷۴ که مرا از غیب نادر هدیه هاست] آنچنان هدیه ها [که بشر آن را نیارد نیز خواست] و مراد من از شما اسلام شما است که خداپرست شوید اما [۵۷۵ می پرستید اختری کو زر کند] شما عبادت آن اختر می کنید که آن زرمی کند در معدن و کان [رُو به او آرید کو اختر کند] روی حضرت حق آورید که او اختر ساز است [۵۷۶ می پرستید آفتاب چرخ را] که شما آفتاب پرستید [خوار کرده جانِ عالی نرخ را] آفتاب خود معبودی را شاید زیرا [۵۷۷ آفتاب از امر حق طباخ ماست] که خام ها را پخته می سازد [ابلهی باشد که گویم او خداست] و این را بدانکه [۵۷۸ آفتابت گر بگیرد چون کنی] اگر حق تعالی آفتاب ترا بگیرد چون کنی [آن سیاهی (334b) زو تو چون بیرون کنی] تاریکی را از آفتاب چگونه بیرون می کنی [۵۷۹ نی به درگاه خدا آری صداع] استفهام آنکاریست [که سیاهی را ببر واده شُماع] یعنی چون کسوف واقع شود صداع و درد سر و تضرع و زاری به درگاه باری آری و کوتاه سیاهی آفتاب را برد نورش باز آورد همچنین [۵۸۰ گر کُشدت نیمشب خورشید کو] یعنی اگر در شب ترا کشتن خواهند آفتاب نیست [تا بنالی یا امان خواهی از او] از آن حورشید با وجود که [۵۸۱ حادثات اغلب به شب واقع شود] حوادث اکثر در شب واقع شود [و آن زمان معبود تو غایب بود] یعنی آفتاب در شب حاضر نیست [۵۸۲ سوي حق گر راستانه خَم شوی] یعنی اگر در شب نماز تهجد بگذاری همچو راستان در عبادت قیام نمایی و در رکوع و سجود خم شوی [واری از اختران محرم شوی] و مصاحبت حضرت کنی [۵۸۳ چون شوی محرم گشایم با تو لب] آفتاب حقیقی را به تو بیان کنم [تا ببینی آفتابی نیمشب] که آن آفتاب حقیقی را مطلع [۵۸۴ جز روان پاک او را شرق نی] مشرق آن آفتاب که نیم شب طالع می شود چز جان پاک نیست [در طلوعش روز و شب را فرق نی] در طلوع آن آفتاب حقیقی تفاوت روز شب نیست که هر وقت طالع گردد [۵۸۵ روز آن باشد که او شارق شود] روز آن است که آن آفتاب طالع شود [شب نمائد شب چو او بارق شود] شب به روز منقلب گردد چون آن آفتاب طالع شود [۵۸۶ چون نماید ذره پیش آفتاب] یعنی ذره در پیش آفتاب حقیر می نماید [همچنان است آفتاب اندر لُباب] نسبت با آفتاب حقیقی [۵۸۷ آفتابی را که

رخشان می‌شود] یعنی آفتاب دنیا که رخشان و تابان می‌شود که بی‌ابر و غبار روی نماید [دیده پیشش کُند و حیران می‌شود] و به وی نظر نمی‌کند [۵۸۸ همچو ذره بینیش در نورِ عرش] آن آفتاب تاباد را همچو ذره بینی بر پیش نور عرش [پیش نور بی‌حدِ موفورِ عرش] لاجرم [۵۸۹ خوار و مسکین بینی او را بی‌قرار] ای مرد دیندار [دیده را قوت شده از کردگار] و همچنین [۵۹۰ کیمیایی که از او یک مآثری] و اثری [بر دخان افتاد گشت آن اختری] یعنی حق تعالی او را جوهری آفرید و به وی به نظر هیبت نظر کردان جوهر گداخت و به جوشید از و کفک و دخان پیدا شد از آن دخان آسمان را آفرید و از ذرات نور خود جا به جا نور نهاد که اختران پیدا شدند [۵۹۱ نادر اکسیری که از وی نیم تاب] خجب کیمیا است که ازو نیم تاب [بر ظلامی زد بکردش آفتاب] بر تاریکی زد آن را آفتاب کرد [۵۹۲ بوالعجب میناگری کز یک عمل] عجب میناگر است حق تعالی که از یک عمل [بست

(335b)(335a)²⁹

(336a) چندین خاصیت را بر زُحل] اما تأثیر از آن جان اسن نه از آن [۵۹۳ باقی اخترها و گوهرهای جان] اگرچه از حس ظاهر نهان است [هم بر این مقیاس ای طالب بدان] که حس ظاهر به وی نظر نمی‌تواند کرد [۵۹۴ دیده حسّی زبون آفتاب] چنانکه مشاهده است [دیده ربّانی جو و بیاب] که دیده ربّانی زبون نیست [۵۹۵ تا زبون گردد به پیش آن نظر] پیش نظر ربّانی [شعشعات آفتاب باشرر] شما عهای آفتاب پر تاب [۵۹۶ کآن نظر نوری و این ناری بود] دیده ربّانی نوری و شعاع آفتاب نار نیست [نار پیش نور بس تاری بود] کرامات و نور شیخ عبد الله مغربی قدس الله سرّه [۵۹۷ گفت عبد الله شیخ مغربی] این از طبقه ثانیه است و عمر او صد و بیست سال [شصت سال از شب ندیدم من شبی] شیخ الاسلام گفت آنجا که خلق را تاریکی بود وی را روشنی [۵۹۸ من ندیدم ظلمتی در شصت سال] هرگز [نی به روز و نی به شب نی ز اعتلال] از مرض و اختلال [۵۹۹ صوفیان گفتند صدقِ قالِ او] راستی سخن شیخ عبد الله را زیرا [شب همی رفتیم در دنبال او] او پیش ما پیشنهاد بود [۶۰۰ او چو ماه بدر ما را پیش رو] و راهنما [روی پس ناکرده می‌گفتی به شب] بماخطاب کردی و نظر بر پیش داشتی [۶۰۱ هین گو آمد میل کن در سويِ چپ] تا در کو نیفتی [باز گفتی بعد یک دم سويِ راست] مرهون است [۶۰۲ میل کن زیرا که خاری پیش پاست] تا خاد پای و جامه را پاره نکند [روز گشتی پاش را ما پای بوس] مرهون است [۶۰۳ گشته و پایش چو پاهای عروس] پاک از هر بری بود چنانکه می‌فرماید [نی ز خاک و نی ز گل بروی اثر] و همچنان [۶۰۴ نز خراش خار و آسیبِ حَجَر] در و اثر نیست [مغربی را مشرقی کرده خدای] که آفتاب از او پیدا گشت [۶۰۵ کرده مغرب را چو مشرق نورزای] چنانکه نور را زاینده مشرقست [نور این شمسِ شموسی فارس است] نور این شیخ خورشید سرکش را سوار است و غالب [۶۰۶ روز خاص و عام را او حارس است] و

²⁹ Bu varaklarda (esas nüshada 336b-337a'ya tekabül ediyor) sadece bir cümle vardır.

نگاه دارنده [چون نباشد حارس آن نور مجید] و بزرگوار [۶۰۷ که هزاران آفتاب آرد پدید] لاجرم ای سالک [تو به نور او همی‌رو در امان] و در امن باش هر زمان [۶۰۸ در میان اژدها و کزدمان] و در میان مهالک زیرا [پیش پیشست می‌رود آن نور پاک] و رهبر شود [۶۰۹ می‌کند هر رهزنی را چاک‌چاک] و هلاک [يَوْمَ لَا يُخْزِي النَّبِيَّ رَاسَت دَان] که صحیح است [۶۱۰ نورِ یَسْعَى یَنِّ اَیْدِیْهِمْ بخوان] اشارت است به آن آیه کریم که در سورة تحریم است یوم لا یخزی الله النبی والذین امنوا نور هم سیعی بین اید یهم وبایما نهم [گرچه گردد در قیامت آن فزون] که مراد از وان است که چون بر صراط باشند نور ایشان پیش و راست است می‌رود (336b) [۶۱۱ از خدا اینجا بخواهید آزمون] تا نمونه نور آخرت را در اینجا بدهد [کو ببخشد هم به میغ و هم به ماغ] کا آن خدای جل و علا ببخشد هم بابر و هم بیست [۶۱۲ نور جان وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالْبَلَاغ] رسانیدن نور باز گردانیدن سلیمان علیه السلام رسولان بلقیس را به آن هدیه‌ها که آورده بودند سوی بلقیس و دعوت کردن بلقیس را به ایمان و ترک آفتاب‌پرستی کردن [باز گردید ای رسولان حَجَل] سلیمان علیه السلام گفت رجوع کنید ای رسولان شر مسار از دیدن زر بی شمار من [۶۱۳ زر شما را دل به من آرید دل] راستی دل و صدق قلب آرید به من که در ادراک حق دل می‌باید چنانکه حق تعالی در سورة قاف فرمود إِنَّ فِیْ ذَٰلِکَ لَذِکْرًا لِّمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ و کار از آن دل باشد که حضرت حق در سورة شعر فرمود یَوْمَ لَا یَنْفَعُ مَالٌ و لَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِیم [این زر من بر سر آن زر نهید] زر خود را زیاده کنید [۶۱۴ کوری تن فرج آستر را دهید] آن زر را [فرج آستر لایق حلقه زر است] لاجرم زر را قدر نیست [۶۱۵ زر عاشق روی زرد اصفراست] روز زرد عاشق همچو زر معتبر است [که نظرگاه خداوند است آن] روی زرد عاشق [۶۱۶ کز نظرانداز خورشید است کان] یعنی آن زر که در معدن است از تربیت نظر خورشید نور است پس که آن نظرگاه خورشید است [کو نظرگاه شعاع آفتاب] و همچنان [۶۱۷ کو نظرگاه خداوند لباب] یعنی چون نظرگاه آفتاب بی هر معدن و که آن است و نظرگاه ملک وهاب روی زرد عاشقان است تفاوت در میان بی گران است [۶۱۸ از گرفت من ز جان سپر کنید] از گرفتن من شما را از جان سپر کنید [گرچه اکنون هم گرفتار منید] چنانکه [۶۱۹ مرغ فتنه دانه بر بام است او] آن مرغ که فریفته دانه است اگرچه اکنون بر بام خانه است [پر گشاده بسته دام است او] پر گشاده و در پریدن است اما مقید دام است [۶۲۰ چون به دانه داد او دل را به جان] و میل کلی کرد به آن [ناگرفته مر ورا بگرفته دان] زیرا اعتبار به تعلق دل است [۶۲۱ آن نظرها که به دانه می‌کند] آن مرغ [آن گیره دان کو به پا برمی‌زند] آن عقد است که او پای خود را می‌بندد [۶۲۲ دانه گوید گر تو می‌دزدی نظر] که به من نظر نمی‌کنی [من همی دزدم ز تو صبر و مقر] و قرار [۶۲۳ چون کشیدت آن نظر اندر پیمن] و ترا طالب من ساخت [پس بدانی کز تو من غافل نیمن] قصه عطاری که سنگ ترازوی او گل سرشوی بود و دزدیدن مشتری گل خوار از آن گل هنگام سنجیدن شکر دزدیده و پنهان [۶۲۴ پیش عطاری یکی گل خوار رفت] مردی کل خوار پیش یک عطار رفت

[تا خَرَد اَبْلُوج قنَدِ خاصِ زفت] تا کَلّه شکر و نبات عریض خرد [۶۲۵ پس بر (337a) عَطّار طَرّار دودل] نزد عطار مکار که یک دل نبود [موضع سنگِ ترازو بود گل] به جای سنگ ترازو کل بود [۶۲۶ گفت گل سنگِ ترازوی من است] عطار گفت سنگ ترازوی من گل است [گر ترا میلِ شکر بخردن است] صبر کن تا سنگ ترازو آرم [۶۲۷ گفت هستم در مهمّی قندجو] آن گل خوار گفت قند را از بهر مهمّی می خواهم [سنگِ میزان هر چه خواهی باش گو] پس از این آن مرد گل خوار [۶۲۸ گفت با خود پیشِ آنکه گل خور است] آن مرد گل خوار به نفس خود گفت پیش آن کس که گلخوار است [سنگ چه بُود گل نکوتر از زر است] سنگ چه چیز است گل از شکر بهتر است [۶۲۹ همچو آن دلّاله که گفت ای پسر] آن گل خوار گفت نظیر تو زن دلّاله است که از بهر جوانی دختری جست و به وی گفت ای پسر [نو عروسی یافتم بس خوب فر] و زیبا و خوشتر [۶۳۰ سخت زیبا لیک هم یک چیز هست] در آن نو عروس [کآن ستیره دخترِ حلواگر است] که آن مستوره دختر حلواگر است [۶۳۱ گفت بهتر این چنین خود گر بُود] جوان گفت بهتر است اگر این چنین بود زیرا [دخترِ او چرب و شیرین تر بُود] دختر حلواگر جرب و شیرین خواهد بود [۶۳۲ گر نداری سنگ و سنگت از گل است] عیب نیست بلکه [این په و په گل مرا میوه دل است] لاجرم آن عطار [۶۳۳ اندر آن کَفّه ترازو ز اعتداد] از ساخته شدن [او به جای سنگ آن گل را نهاد] تا به او شکر سنجید [۶۳۴ پس برای کَفّه دیگر به دست] از عطار [هم به قدرِ آن شکر را می شکست] به مقدار کل که سنگ ترازو بود به دست خود شکر شکست [۶۳۵ چون نبودش تیشه‌ای او دیر ماند] چون عطار را تیشه نبود شکستن شکر زود نشد و آن عاجز ماند [مشتی را منتظر آنجا نشاند] آن مرد گل حوار را بسی منتظر کرد [۶۳۶ رویش آن سو بود گل خور ناشکفت] روی عطار به سوی شکر بود آن مرد گل خود بی صبر [گل از او پوشیده دزدیدن گرفت] گل را نهان از عطار دزدیدن و خوردن گرفت [۶۳۷ ترس ترسان که نباید ناگهان] آن مرد گلخوار از این ترسان بود که ناگهان [چشم او بر من فتد از امتحان] چشم عطار بر من افتد و گل خوردن مرا ببند [۶۳۸ دید عطار آن و خود مشغول کرد] عطار گل خوردن او به گوشه چشم دید و خود را شکستن شکر مشغول کرد و بع زبان حال گفت [که فزون تر دزد هین ای روی زرد] که بسیار دزد ای گل خود روی زرد [۶۳۹ گر بدزدی وز گلی من می بَری] و گل را کم می کنی اما [رَو که هم از پهلوی خود (337b) می خوری] و به خود ضرر می کنی که شکر اندک می ستانی [۶۴۰ تو همی ترسی ز من لیک از خری] ترسیدن تو از من در این کار از حماقت است [من همی ترسم که تو کمتر خوری] که من بسیار خوردن تو می خواهم [۶۴۱ گرچه مشغولم چنان احمق نیّم] اگرچه شکستن شکر مشغولم اما چنان احمق [که شکر افزون کنی تو از نیّم] که شکر را بسیار ستانی از نیّم و به من ضرر کنی و من ندانم [۶۴۲ چون بینی مر شکر را ز آرمود] و پس از خریدن شکر چون به وی نظر کنی [پس بدانی احمق و غافل که بود] در آن زمان بدانی که احمق و غافل تویی یا من لاجرم آنان که وقت شریف را به فسیق و عصیان و به ضلال و

طغیان صرف کنند و این‌ها را بر طاعت و عبادت ترجیح کنند و تحصیل جاه و دولت و جمیع مال و نعمت مشغول شوند و ملک دنیا را بر ملک عقبی ترجیح کنند یا حق غیر را بخورند عمر جزیل را و ثواب جمیل را که هردو بهتر از شکر است کم کنند همچو این مرد گل خورند [۶۴۳] مرغ زآن دانه نظر خوش می‌کند] آن مرغ که او را میل دانه است او از آن دانه نظر را خوش می‌کند اما [دانه هم از دُور راهش می‌زند] لاجرم کسی که در دل محبت دنیا دارد دنیا راه او را می‌زند و هر که به شهوت نظر کند به خود ضرر کند [۶۴۴] کز زنای چشم حظّی می‌بری] یعنی ای که از زنای چشم یک خط می‌بری [نی کباب از پهلوی خود می‌خوری] که دیدن نامحرم به فعل بد میل می‌کنی و خود را به عذاب الیم گرفتار می‌کنی [۶۴۵] این نظر از دور چون تیر است و سم] زیرا [عشقت افزون می‌شود صبر تو کم] که دیدن میل به فساد زیاده شود و صبرت ناقص گردد [۶۴۶] مال دنیا دام مرغان ضعیف] آنان که ضعیف‌اند به مال دنیا گرفتار شوند [مُلکِ عُقبی دام مرغان شریف] آنان که قوی‌اند به ملک آخرت شکار شوند [۶۴۷] تا بُدین ملکی که او دام است ژرف] و عمیق [در شکار آرند مرغان شگرف] و عظیم [۶۴۸] من سلیمان می‌نخواهم مُلکتان] یعنی من سلیمانم ملک شما را نمی‌خواهم [بلکه من برهانم از هر مُلکتان] خلاص کنم شما را از هلاک [۶۴۹] کین زمان هستید خود مملوکِ مُلک] یعنی شما اکنون خود را مالک ملک پندارید اما نمی‌دانید که بنده ملک کشته‌اید [مالکِ مُلک آنکه بجهید او ز مُلک] و خلاص شد از هلاک [۶۵۰] بازگونه ای اسیر این جهان] معکوس ای بنده این دنیا [نام خود کردی امیر این جهان] یعنی ای که اسیر جهانی نام خود را معکوس امیر و پادشاه می‌خوانی [۶۵۱] ای تو بنده این جهان محبوس جان] ای که تو بنده این جهانی و محبوس جانی [چند گویی خویش را خواجه جهان] نمی‌دانی که دولت دنیا بند کیست اما در صورت خواجه‌گی دلداری کردن و (338a) نواختن سلیمان علیه السلام مر آن رسولان را و دفع وحشت و آزار از دل ایشان و عذر قبول ناکردن هدیه شرح کردن با ایشان [۶۵۲] ای رسولان می‌فرستمتان رسول] از جانب من نیز رسول باشد به پیش بلقیس [ردّ من بهتر شما را از قبول] که از شما قبول نمی‌کنم جز اسلام [۶۵۳] پیش بلقیس آنچه دیدیت از عجب] در جانب من [باز گوید از بیابان دهب] و رغبت نا کردن ما را به زر بگوید [۶۵۴] تا بداند که به زر طامع نه‌ایم] تا بلقیس داند که ما به زر طمع نداریم زیرا [ما زر از زرآفرین آورده‌ایم] پس به حکم فما اتانی الله خیر مما اتا کم آنچه حق تعالی داد بهتر است [۶۵۵] آنکه گر خواهد همه خاک زمین] اگر بخواهد آن خدای رب العالمین همه روی زمین [سر به سر زر گردد و دُرّ ثمین] و قیمت دار [۶۵۶] حق برای آن کند ای زرگزین] مرهون است [روز محشر این زمین را نقره گین] تا بندگان دانند که مال را قدر نیست در نظر حق تعالی چنانکه پیش سلیمان لاجرم روز جزا اعمال باید نه مال حضرت حق فرمود یَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ [۶۵۷] فارغیم از زر که ما بس پُر فَنیم] و کیمیا گری می‌دانیم [خاکیان را سر به سر زرین کنیم] چون ما چنین [۶۵۸] از شما کی کدیّه زر می‌کنیم] بلکه [ما

شما را کیمیاگر می‌کنیم] لاجرم اگر بخواهید که کیمیاگر شوید [۶۵۹ ترکی آن گیرید گر مُلکِ سباست] و پادهی آنجا است [که برون آب و گِل بس مُلکه‌است] که خارج از این جهان خاکی ممالک بسیار و فراخست و این معنی را بدانید که [۶۶۰ تخته‌بند است آنکه تختش خوانده‌ای] تخته بند است آن چیز که نام او راخت خوانده [صدر پنداری و بر در مانده‌ای] جای خویش صدر پنداری اما غافلی که بر درمانده [۶۶۱ پادشاهی نیست بر ریش خود] شاهی و حکم تو بر ریش خود نیست [پادشاهی چون کنی بر نیک و بد] مصراع اوّل را بیان کند که می فرماید [۶۶۲ بی‌مراد تو شود ریشت سپید] پس معلوم شد که بر ریش خود حکم نداری [شرم دار از ریش خود ای کز امید] که جوانان را امید هست که به وقت پیری رسند و ترک معصیت کنند و به طاعت اشتغال نمایند پیران را از امید نیست که جوان شوند و عمر بسیار یابند [۶۶۳ مَالِکُ الْمُلْکِ است هر کیش سر نهد] خدای تعالی مالک الملک است که هر که او را سر نهد و اطاعت کند [بی‌جهان خاک صد مُلکش دهد] جز این جهان خاکی صد ملک دهد سر نهنده را [۶۶۴ لیک ذوقِ سجده‌ای پیش خدا] جل و علا [خوشرآید از دو صد دولت ترا] چون به صدق سر نهی و فیض الهی رسد به تو [۶۶۵ پس بنالی که نخواهم مُلکها] (338b) بلکه می خواهی از حضرت حق تعالی [مُلکِ آن سجده مسلّم کن مرا] لاجرم [۶۶۶ پادشاهان جهان از بدرگی] و سوء خلقت [بو نژدند از شرابِ بندگی] رایحه و اثر نیافتند از بادهٔ بندگی [۶۶۷ ورنه ادهم‌وار سرگردان و دنگ] اگر از شرابِ بندگی اثر یافتندی همچو ابراهیم از هم سرگردان و خیران [مُلک را بر هم زدندی بی‌درنگ] و از شاهی فراغت کردندی نه توفیق پس از این ستر غفلت ارباب دولت را بیان کند [۶۶۸ لیک حق بهر ثباتِ این جهان] و از بهر انتظام اهل زمان [مُهرشان بُنهاد بر چشم و دهان] که علم دیگر را نمی بینند و ثرابِ بندگی نمی چشند اگر غفلت ارباب دولت نبودی ایشان به ضبط و سیاست و به صالح امور مملکت مشغول نگشتندی بلکه به کار خود و عمل آخرت اشتغال نمودندی احوال عالم منتظم نشدی [۶۶۹ تا شود شیرین بر ایشان تخت و تاج] که می گویند آن توانگران محتاج [که ستانیم از جهانداران خراج] اما ای پادشاه [۶۷۰ از خراج از جمع آری زر چوریگ] به شمار ریگ جهان [آخر آن از تو بماند مرده ریگ] عاقبت از تو مال میت ماند [۶۷۱ همزه جانت نگرده مُلک و زر] همه اینجا بماند حکایت شخصی به جنخل معروف بود جمع مال کرد پس به وجوه خیرات صرف کردن گرفت بزرگی گفتش شما را مسک می گویند چه عجب خیرات کرده گفت این از جملهٔ امساک من است که مال خود را اینجا نمی گزارم با خود می برم لاجرم مال آن است که تو را همراه شود در راه آخرت [زر پده سُرْمه ستان بهر نظر] تا چشم تو بیننده شود [۶۷۲ تا بینی کین جهان چاهی است تنگ] خلاص به خوبی از او [یوسفانه آن رسن آری به چنگ] همچو یوسف رسن گیری و از چاه بیرون آبی [۶۷۳ تا بگوید چون ز چاه آبی به بام] فاعل بگوید اول مصراع آخرت است اعنی [جان که یا بُشْرایَ هَذَا لی غُلام] اشارت است به مضمون آن آیت کریمه که در سورهٔ یوسف است وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا

وَأَرَادَهُمْ فَأَذَلَّيْ دَلْوَهُ^ط قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ^ع [۶۷۴] هست در چاه [انعکاساتِ نظر] در این چاه دنیا باز گونه نظر ها است [کمترین آنکه نماید سنگ زر] اهل ظاهر را از آن غلت کنند [۶۷۵] وقتِ بازی کودکان را ز اختلال] و از خفت عقل [می نماید آن خَزَفها زر و مال] پارهٔ سفال زر و مال نماید اطفال دنیا نیز چنین است [۶۷۶] عارفانش کیمیاگر گشته اند] عارفان حق کیمیاگر شده اند [تا که شد کانه بر ایشان تَوْنَد] تا که معدن ها نزد ایشان غم گشت حاصل پندای سعادت مند این است که کارهای دنیا بازی است چنانکه کودکان یکی پادشاه شود و یکی وزیر (339a) و یکی سرهنگ و یکی امیر و بعضی لشکر و از این بازی حاصلی نیست مجرد عمر ضایع گردن است و چون بزرگ شود از این کار ها پشیمان شوند و گویند که چرا به جای بازی علم و ادب نیاموختیم لاجرم حال اهل دنیا و غافلان همچو حال کودکان است پس از زمانی نادم شوند که آنچه شیرین می نمود در حقیقت تلخ بود و آنچه جاه چاه و آنچه خوب زشت دیدنِ درویش جماعتِ مشایخ را در خواب و درخواست کردن روزیِ حلال بی مشغول شدن به کسب و از عبادت ماندن و ارشادِ ایشان او را و میوه های تلخ و ترشِ کوهی بر وی شیرین شدن به دادِ آن مشایخ [۶۷۷] آن یکی درویش گفت اندر سَمَر] درویشی می گفت در حکایت یعنی حکایت می کرد [خَضْرِیان را من بدیدم خوابِ دَر] رجال غیب را در خواب دیدم [۶۷۸] گفتم ایشان را که روزیِ حلال] و رزق طیب [از کجا نوشم که نبود آن و بال] سختی و گناه [۶۷۹] مرا سوی کُهستان راندند] و بردند [میوه ها زآن بیشه می افشاندند] و گفتند [۶۸۰] که خدا شیرین بکرد آن میوه را] آن میوه های تلخ و ترش [در دهان تو به همتهای ما] چون خدای تعالی شیرین کرد [۶۸۱] هین بخور پاک و حلال و بی حساب] الف را یا می باشد خواند [بی صُداع و نقل و بالا و نشیب] بی درد سرکسب و نقل کردن از جای به جای [۶۸۲] پس مرا زآن رزق نطقی رُو نمود] یعنی به موجب دلالت ایشان خلوت و عزلت اختیار کردم و در کوه قرار گرفتم و از آن میوه ها خوردم کشف علوم و معارف میسر شد که ناطق گشتم [ذوقِ گفتِ من خِرَدها می ربود] چنان نکته و لطایف گفتن گرفتم که عقل ها به او مایل بود [۶۸۳] گفتم این فتنه ست ای ربِّ جهان] این سخن گفتن و علم بی عمل فتنه است ای خداوند جهان [بخششی ده از همه خلقتان نهان] چون چنین دعا کردم [۶۸۴] شد سخن از من دلِ خوش یافتم] سخن از من رفت و صفای دل یافتم [چون انار از ذوق می بشکافتم] و خندان گشتم [۶۸۵] گفتم ار چیزی نباشد در بهشت] از نعیم [غیر این شادی که دارم در سرشت] و طبیعت [۶۸۶] هیچ نعمت آرزو ناید دگر] مرا [زین نپردازم به خُور و نیشکر] مایل نشوم همچو کودکان به فستق و فندق و شکر [۶۸۷] مانده بود از کسب یک دو حَبَّام] پیش از این حال من اهل کسب بودم از آن زمان یک دو حَبَّ مانده بود [دوخته در آستین حَبَّام] و در دلِ من نیتِ کردنِ او که این زر بدهم بدان هیزم کش چون من روزی یافتم به کراماتِ مشایخ و رنجیدنِ آن هیزم کش از ضمیر و نیتِ او [۶۸۸] آن یکی درویش هیزم می کشید] چون من روزی یافتم خواستم که (339b) آن حینه را به کسی دهم اتفاقاً دیدم مردی درویش هیزم می کشید

[خسته و مانده ز بیشه در رسید] و از او بیرون آمد [۶۸۹ پس بگفتم من ز روزی فارغم] و به زر احتیاج ندارم [زین سپس از بهر رزقم نیست غم] بعد از این از بهر رزق مرا فم نیست [۶۹۰ میوه مکروه بر من خوش شدست] بهت مشایخ [رزق خاصی جسم را آمد به دست] بی کسب [۶۹۱ چونکه من فارغ شدستم از گلو] و از غم غذای او [حبّه‌ای چند است این بذهم بدو] بدان درویش هیزم کش [۶۹۲ بذهم این زر را بدین تکلیف کش] و محنت کشنده [تا دو سه روزک شود از قوت خوش] غم رزق نخورد [۶۹۳ خود ضمیرم را همی دانست او] خاطر مرادان است آن درویش هیزم کش [زانکه سمعش داشت نور از شمع هو] لاجرم از آن نور شمس الهی [۶۹۴ بود پیشش سر هر اندیشه‌ای] و راز هر فکری [چون چراغی در درون شیشه‌ای] یعنی هویدا بود [۶۹۵ هیچ پنهان می‌نشد از وی ضمیر] زیرا [بود بر مضمون دلها او امیر] چون ضمیر من دان است [۶۹۶ پس همی منگید با خود زیر لب] معنی این مصرع به ترکی صورپردندی کند و البیه طوداق التنده [در جواب فکرتم آن بوالعجب] که از فکر من رنجید و گفت [۶۹۷ که چنین اندیشی از بهر ملوک] از برای پادشاهان دین [کَيْفَ تَلْقَى الرُّزْقَ إِنْ لَمْ يَرْزُقُوكَ] ضمیر فاعل که در لفظ یرزقو مستر استراجع به علوک است یعنی نعمت و برکت به شرف ایشان است [۶۹۸ من نمی‌کردم سخن را فهم لیک] زیرا فاش نگفت [بر دلم می‌زد عتابش نیک نیک] پس از این آن مرد درویش [۶۹۹ سویی من آمد به هیبت همچو شیر] چون به نزد من آمد [تنگ هیزم را ز خود بنهاد زیر] لاجرم [۷۰۰ پرتو حالی که او هیزم نهاد] پرتو حالتی که آن درویش هیزم را نهاد [لرزه بر هر هفت عضو من افتاد] از حال و هیبت او [۷۰۱ گفت یا رب گر ترا خاصان هیند] هستند [که مبارک دعوت و فرخ پیند] مبارک قدم‌اند پس به عزت ایشان [۷۰۲ لطف تو خواهم که میناگر شود] و کیمیاگر گردد [این زمان این تنگ هیزم زر شود] چون درویش این دعا گرد [۷۰۳ در زمان دیدم که زر شد هیزمش] فی الحال زر شد آن هیزم او و چنان زر شد که [همچو آتش بر زمین می‌تافت خوش] برق می‌زد [۷۰۴ من در آن بی‌خود شدم تا دیرگه] چو این حال را دیدم بیخود گشتم تا زمان طویل و بی دقت شد [چونکه با خویش آمدم من از ولّه] از حیرانی [۷۰۵ بعد از آن گفت ای خدا گر آن کبار] از خاصان تو [بس غیورند و گریزان ز اشتها] که الشهرة [۷۰۶ باز این را بند هیزم ساز زود] به حال اول بیار [بی‌توقف هم بر آن حالی که بود] چون نظر کردم [۷۰۷ در زمان هیزم شد (340a) آن اغصان زر] شاخه‌ها که زر شده بود [مست شد در کار او عقل و نظر] چون در یک زمان من از آن درویش سه کرامت دیدم یکی آنکه ضمیر مراد آن است دوم آنکه هیزم را زر گرد سوم آنکه زر را هیزم کرد در کار او عقل و نظرم مست و خیران گشت [۷۰۸ بعد از آن برداشت هیزم را و رفت] مرهون است [سویی شهر از پیش من او تیز و تفت] به شوق و حرارت [۷۰۹ خواستم تا در پی آن شه روم] تا که [پرسم از وی مشکلات و بشنوم] و از او مستفید شوم [۷۱۰ بسته کرد آن هیبت او مرا] زیرا [پیش خاصان ره نباشد عامه را] به نزد خواص طریق نیست عوام [۷۱۱ ور کسی را ره شود گو سر فشان] و سر را فدا کن [کآن

بود از رحمت و از جذبه‌شان] و همت ایشان [۷۱۲ پس غنیمت دار آن توفیق را] ای سالک طریق
 [چون بیایی صحبت صدیق را] و همراهی این رفیق را [۷۱۳ نی چو آن ابله که یابد قُرب شاه]
 پادشاهی گوسفندی فربر قربان کرد دان بزرگ را از آن قربان سترک به درویشی ابله داد آن ابله از
 بسیاری عطا و گوشت آن را گوشت گاو پنداشت بدین حکایت اشارت می‌فرماید و می‌گوید چون
 به صاحب کرامتی برسی و از آن حالت بسیار بینی صحبتش را غنیمت دان و فرصت را فوت مکن
 همچو آن ابله مباش که قرب شاه یابد [سهل و آسان در فُتد آن دم ز راه] و باسانی و غفلتی گمراه
 گردد [۷۱۴ چون ز قربانی دهندش بیشتر] چنانکه شدیدی [پس بگوید رانِ گاو است این مگر]
 جوابش این است [۷۱۵ نیست این از رانِ گاو ای مُفتری] و دروغ گوی [رانِ گاوت می‌نماید از
 خری] و از حماقت [۷۱۶ بذلِ شاهانه‌ست این بی رشوتی] که عطای شاهان بسیار و بی غرض باشد
 [بخشش محض است این از رحمتی] و شفقتی تحریضِ سلیمان علیه السلام مر رسولان را بر تعجیل
 به هجرتِ بلقیس بهر ایمان [۷۱۷ همچنان که شه سلیمان در نبرد] یعنی بزل شاهان بخشش محض
 است چنانکه شاه سلیمان در جنگ [جذبِ خیل و لشکرِ بلقیس کرد] ایشان را به جانب خود کشید
 به چنین گفتن [۷۱۸ که بیاید ای عزیزان زود زود] به سوی من [که برآمد موجها از بحرِ جود] و از
 دریای گرم [۷۱۹ سوی ساحل می‌فشاند بی‌خطر] و بی حذر [جوشِ موجش هر زمانی صد گهر]
 خوش موج آن بحر جود هر دم صد گوهر [۷۲۰ الصّلا گفتیم ای اهلِ رشاد] و طالب ارشاد [کین
 زمان رضوان در جنت گشاد] چون سلیمان علیه السلام به رسولان بلقیس توجه نمود [۷۲۱ پس
 سلیمان گفت ای پیکان روید] مرهون است [سوی بلقیس و بدین دین بگروید] تصدیق (340b) کنید
 [۷۲۲ پس بگویدش بیا اینجا تمام] به بلقیس بگوید ای رسولان اینجا بیا [زود که إِنَّ اللَّهَ يَدْعُوا
 بِالْإِسْلَام] به حکم آیت سورۀ یونس که و اللَّهُ يَدْعُو إِلَى الدِّينِ الْحَقِّ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ [۷۲۳
 هین بیا ای طالبِ دولت شتاب] ای که طالب دولتی و راغب سعادت به سوی ما به استعجال بیا که
 [که فتوح است این زمان و فتح باب] از جانب مفتاح الابواب ای [۷۲۴ ای که تو طالب نه‌ای تو هم
 بیا] به اینجا [تا طلب یابی از این یارِ وفا] سببِ هجرتِ ابراهیم ادهم قَدَسَ اللَّهُ سِرَّهُ و ترکِ مُلْکِ
 خراسان [۷۲۵ مُلْکِ برهم زن تو ادهم‌وار زود] ای طالب حق و سالک طریقت دنیا را بقا نیست
 حکایت پادشاهی به عزیزی گفت پادشاهی عجب نیکو است اگر او را بقا بودی ان عزیز گفت اگر
 پادشاهی را بقا بودی تو پادشاهی نمی‌گشتی از آنکه اوّل کسی که پادشاه گشت درو ماندی [۷۲۶
 خفته بود آن شه شبانه بر سریر] ابراهیم ادهم که ملک مالک خراسان بود [حارسان بر بام اندر دار و
 گیر] پاسبانان در نگهبانی بودند که در خان‌های عالی و جاهای بلندهای و هو می زدند [۷۲۷ قصدِ
 شه از حارسان آن هم نبود] قصد و امید ابراهیم ادهم از پاسبانان آن نبود [که کند زآن دفعِ دزدان و
 رُئود] که اینان از آن شاه دزدان و رندان را دفع کند زیرا [۷۲۸ او همی دانست که آن کو عادل
 است] ابراهیم ادهم می‌دانست که هر شاه که عادل باشد [فارغ است از واقعه آمن دل است] آن

حوادث و ضرر فارغ و امین القلب است حکایت در خبر است که موسی علیه السلام بر هلاک فرعون دعا کرد خدای تعالی وحی کردش که یا موسی ما ضرری کفره و لعبادی نفع من عدله فلما قرن مع کفره ظلما اغرقه الله تعالی فی الیم [۷۲۹ عدل باشد پاسبان کامها] و حارس مرام ها پس به حکم آن الملك یقی بالكفر و لایقی بالظلم بقاء ملک به عدل است نوشروان به سبب عدل زمان بسیار مالک گرفت و رسول الله علیه السلام در زمان او مولود شد چنانکه فرمود انا وُلِدْتُ فِي زَمَنِ الْمَلِكِ الْعَادِلِ حکایت در خبر است که چون نوشروان به مرد به موجب وصیت او تابوتش در جمله ولایت او گردانیدند و منادی کردند که هر گرا بر نوشروان حق باشد بیاید کسی پیدا نشد که از درد می طلب کند لاجرم عدل است پاسبان ارباب دولت [نی به شب چوبک زنان بر بامها] نه حارسان طبل و دهل زنان [۷۳۰ لیک بُد مقصودش از بانگ رباب] و از او آن آلات بهو [همچو (341a) مشتاقان خیال آن خطاب] در خبر است که حق تعالی وقتی که به ارواح خطاب کرد که فرمود است بر به حکم با او از خوب خطاب کرده است که در جا نها لذت آن خطاب مانده است از آن است که از او خوب لذت یابند [۷۳۱ ناله سُرنا و تهدید دُهل] یعنی بانگ اینها [چیزکی ماند بدان ناقر کُل] پس سمیع آن است که از آن آوازا یاد ناقر کند [۷۳۲ پس حکیمان گفته اند این لحنها] یعنی حکما گفته اند ما در این چاه رصد کشیدیم حرکات فلاک و کواکب را دیدیم و آواز حرکات افلاک را شنیدیم این آوازها و مقامات [از دَوار چرخ بگرفتیم ما] از آواز چرخ آموختیم لاجرم [۷۳۳ بانگ گردشهای چرخ است این که خلق] و مردمان [می سرایندش به طنبور و به خلق] آنچه می سرایند با آلات لهو و یا گلو [۷۳۴ مؤمنان گویند کآثار بهشت] مؤمنان بر خلاف حکیمان گویند که اثرهای جنت [نغز گردانید هر آواز زشت] که در بهشت همه آوازها نیک و خوب باشد خواه آواز در و دیوار خواه آواز برگ آشجار تا اهل جنت از آواز زشت متأذی نشوند [۷۳۵ ما همه اجزای آدم بوده ایم] و در صلب او بودیم [در بهشت آن لحنها بشنوده ایم] وقتی که آدم علیه السلام در بهشت بود [۷۳۶ گرچه بر ما ریخت آب و گل شکی] در این جهانی خاکی اما [یادمان آمد از آنها چیزکی] زیرا [۷۳۷ لیک چون آمیخت با خاک کُرب] فاعل آمیخت زیروبم است یعنی چون بیامیخت با خاک اندوهها [کی دهند این زیر و آن بَم آن طرب] چنانکه در بهشت شنیده ام [۷۳۸ آب چون آمیخت با بُول و کُمیز] ه لطیف چون به بول بیامیخت [گشت ز آمیزش مزاجش تلخ و تیز] مزاج آن آب امراج او تلخ و بد شد [۷۳۹ چیزکی از آب هستش در جسد] در تن آدم [بُول گیرش آتشی را می کُشد] بول است اما آتش را می کشد [۷۴۰ گر نجس شد آب این طبعش بماند] خبس شدن آب طبع او را تغییر نمی کند [که آتش غم را به طبع خود نشانند] لاجرم ما نیز اگرچه آن صفا نداریم که در بهشت بود اما خالی از ادراک نیستیم و این آوازها اگرچه آن لذت ندارند که در بهشت داشتند اما خالی از لذت نیستند چون نزد مؤمنان این آوازها از چنان است بلکه از رحمن [۷۴۱ پس غذای عاشقان آمد سماع] غذای عاشقان است آواز [که در او باشد خیال اجتماع] در آن عالم [۷۴۲ قوتی گیرد

خیالاتِ ضمیر] از سماع [بلکه صورت گردد از بانگ و صفیر] بلکه شخص پیدا شود از آواز نای و نفیر [۷۴۳ آتش عشق از نواها گشت تیز] و بلند [آن چنان که آتش آن جوزیز] در این حکایت آمده یعنی آتش شوق او تیز گشت به شنیدن آواز لاجرم از سماع شوق ما به حضرت خدا (341b) جلّ و علا بیشتر گردد حکایت آن مرد تشنه که از سرِ جوزین جوز می‌ریخت در جوی آب که در گو بود و به آب نمی‌رسید تا به افتادنِ جوز بانگ آب بشنود و او را چو سماع خوش بانگ آب اندر طرب می‌آورد [۷۴۴ در نُغولی بود آب آن تشنه راند] در جای عمیق آب روان بود یک تشنه روان رفت [بر درختِ جوز جوزی می‌فشاند] بر بالای درخت جوز جوز می‌فشاند که آن درخت جوز در کنار جوی آب بود [۷۴۵ می‌فتاد از جوزین جوز اندر آب] در فشاندن آن تشنه [بانگ می‌آمد همی دید او حباب] بانگ آب را آنکس شنیدی و حباب آب را مرا دیدی [۷۴۶ عاقلی گفتش که بگذار ای فتی] و جوان [جوزها خود تشنگی آرد ترا] که هم از آب محرومی هم جوز راضای می‌کنی [۷۴۷ بیشتر در آب می‌افتد ثمر] اندکی درخشگی افتد وقت فشاندن [آب در پستی است از تو دور در] لاجرم [۷۴۸ تا تو از بالا فرو آیی به زور] تا تو از بالای درخت فرود ای به آن آب که در پستیست و جوز ها را از روی آب بگیری [آب جویش بُرده باشد تا به دور] جوان عاقل چنین گفت جوان در جواب آن [۷۴۹ گفت قصدم زین فشاندن جوز نیست] ای عاقل [تیزتر بنگر بر این ظاهر مه‌ایست] و درون را ببین [۷۵۰ قصدم من آن است کآید بانگ آب] به گوشم [هم بینم بر سر آب این حباب] از افتادن جوز [۷۵۱ تشنه را خود شُغل چه بُود در جهان] یعنی تشنه را دیگر شغل نمی‌باشد جز این که [گرد پایِ حوض گشتن جاودان] و همچنان [۷۵۲ گرد جو و گرد آب و بانگ آب] شغل تشنه این کشتن و طواف کردن است [همچو حاجی طایف کعبه صواب] شرفها الله [۷۵۳ همچنان مقصود من زین مثنوی] و از تألیف این کتاب معنوی [ای ضیاءالحق حسام‌الدین توی] لاجرم [۷۵۴ مثنوی اندر فروع و در اصول] ای مرد مقبول [جمله آن تست کردستی قبول] ای شاه فحول [۷۵۵ در قبول آرند شاهان نیک و بد] پس از قبول کردن [چون قبول آرند نبود بیش رد] همچنین مسئله شرعیّه هست که اگر کسی دو چیز را به یک عقد بخرد یکی از آن صحیح و دیگری معیوب باشد هر دو را قبول میباید کرد یا هر دو را رد اما صحیح را قبول کردن و معیوب را رد کردن جایز نیست لاجرم بر این قیاس حق تعالی مومنان را به حکم آن الله اشتری من المؤمنین انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة خریده است صحیحان را که انبیا و اولیا است قبول کند دیگران که به حکم من شبه قوماً فهمنهم به ایشان تشبه کرده‌اند و به یک عقد خود را به حضرت او فروخته اند مقبول شوند [۷۵۶ چون نهالی کاشتی آتش بده] خطاب شیخ حسام الدین است (342a) پس ای باغبان باغ دید تو چون نهالی نشاندی آتش بده یعنی سبب نظم مثنوی شدی همّت به کس که تمام شود [چون گشادش داده‌ای بگشا گره] تا به حکم و احلل عقیده من لسانی زیان من گشاده گردد [۷۵۷ قصدم از الفاظ او رازِ توست] که اسرار و احوال تو بیان کنم [قصدم از انشایش آوازِ توست] همچو عصدان جوز دیز کع تو بخوانی

او ازت بشنوم [۷۵۸ پیش من آوازت آوازِ خداست] زیرا [عاشق از معشوق حاشا که جداست] بلکه اتصال معنوی دارد چنانکه می فرماید [۷۵۹ اتّصالی بی تکلیف بی قیاس] مرهون است [هست رَبُّ النَّاسِ را با جانِ ناس] آرزوی معنی [۷۶۰ لیک گفتم ناس من نسناس نی] نسناس دید مردم را گویند که در بیابان می باشد [ناس غیرِ جانِ جانِ اِشناس نی] ناس آن است که جان او جا شناس باشد [۷۶۱ ناس مردم باشد و کو مردمی] هر بشر صورت مردم نیست [تو سرِ مردم ندیدستی دُمی] مردم آن است که از خودی خود رسته و به دوست پیوسته باشد و در اثبات ایت معنی می فرماید [۷۶۲ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ خوانده‌ای] اشارن است به آن آیت کریمه که در سورة انفال است حق تعالی در این آیت کریمه انداختن رسول الله را علیه السلام انداختن خود گفت پس کارشناس جان شناس کارت الناس است [لیک جسمی در تجزّی مانده‌ای] خود را از حق تعالی منفصل می پنداری [۷۶۳ مُلْكِ جسمت را چو بلقیس ای غبی] و احمق [ترک کن بهرِ سلیمانِ نبی] یعنی آنچه مقتضای جسمانیت و حیوانیت و مراد شهوت و طبیعت باشد بگذارد به سلیمان زمان روی ار [۷۶۴ می‌کنم لَأَحْوَلُ نی از گفتِ خویش] روایت کنند که حضرت مولانا را عادت این بود که در نظم کتاب هر حادثه که واقع می شد آن را به نظم می آورد و این نیز معلوم است که اولیا چنانکه ظاهر خلق را می بینند باطن ایشان را نیز می دانند از این جهت گفته‌اند که در نظر بزرگان دنیا ادب ظاهر اعضا را نگاه داشتن است مثلاً بر زانو نشستن و نظر در پیش کردن اما در نظر بزرگان دین چنانکه ظاهر اعضا را نگاه دارند دل را نیز از وسواس و طعن و انگار نگاه می باید داشت لاجرم حضرت مولانا روزی در مجلسی تقریب لاحول و لا قوّة إِلَّا بِاللّهِ گفت مگر در آن مجلس منکری به خاطر طعد و افکار آورده بود عذر آن می گوید که لاحول گفتن من از گفتِ خویش نیست [بلکه از وسواسِ آن اندیشه کیش] وار خاطره آن مرد است که مذهب او فکر باطل کردن است [۷۶۵ کو خیالی می‌کند در گفتِ من] آن اندیشه کیش و بد اندیش خیال بد کند در سخن من [در دل از وسواس و انکاراتِ ظن] لاجرم [۷۶۶ می‌کنم لَأَحْوَلُ یعنی چاره نیست] و تو قابل درمان نیستی [چون ترا در دل به ضدّم گفتنی است] (342b) چون در دل ضد من گفتن می داری [۷۶۷ چونکه گفتِ من گرفت در گلو] و غذای نصایح من به درون تو نمی رود [من خُمُش کردم تو آن خود بگو] هرچه داری از معارف حکمت و از مواعظ و نصیحت [۷۶۸ آن یکی ناپی خوش نی می‌زدست] یعنی مثل من و تو این است که یک نای خوب و خوش نی می زد [ناگهان از مقعدش بادی بجست] یعنی اتفاقاً تیز داد [۷۶۹ نای را بر کون نهاد او که ز من] آن نای نی را بر کون خود نهاد و آن را گفت که از من [گر تو بهتر می‌زنی بستان بز] این حکایت اگرچه هزل است اما آنکس که اهل الله را ظن بد کند بد این تمثیل اهل است که نفس او همچو تیز دادن باشد حضرت مولانا اگرچه گاهی در صورت هزل سخن می گوید اما غرضش تعلیم و تفهیم است نظر به صورت قصه نمی باید کرد بلکه حصه می باید گرفت چنانکه فرموده است بیت بیت من بین نیست اقلیم است هزل من هزل نیست تعلیم است پس

از این حضرت مولانا اشارت کند که خود تحمل بار بی اربان می کند که ادب و تهذیب اخلاق در تحمل ایزاء بی ادب آن است و شکایت او از بی ادبان از بهر تربیت ایشان و از برای حق تعالی است نه از بهر هوای نفس خود [۷۷۰ ای مسلمان خود ادب اندر طلب] یعنی ای مسلمان اگر ادب را طالبی آن ادب [نیست إِلَّا حَمْلُ از هر بی ادب] نیست الا در برداشتن بار بی ادب آن است حکایت بزرگی راغلا می سئء الخلق بود هرگاه خواجه را بی ادبی می نمود او را گفتند چرا این غلام را نمی فروشی او گفتی این غلام سبب اصلاح نفس من است که بر نفس خبیث من غالب شده است و آن را زبون کرده و تحمل ایزاء خلق آموخته [۷۷۱ هر که را بینی شکایت می کند] از فلان و می گوید [که فلان کس راست طبع و خوی بد] که فلان کس را طبع و خوی بد هست [۷۷۲ این شکایت گر بدان که بدخوست] این شکایت کننده را بد آنکه بد خوی است [که مر آن بدخوی را او بدگوست] که آن بد خوی را بد گوی شد است [۷۷۳ زآنکه خوش خو آن بود کو در حُمول] یعنی خوش و نیک خوی آنکس است که او در بی نامی [باشد از بدخو و بدطبعان حُمول] و از بد خویان بارگش باشد بیت: خوی نیکو پیشه مردان بود هر که نیکو خو بود به هر آن بود حکایت احنف بن قیس را در راه کسی دشنام می داد و همراه او گشته می رفت چون به قبیله و ده نزد یک شدند احنف آن دشنام کوی را گفت اگر در دل خود از دشنام چیزی دیگر داری در اینجا به کوی تا سغیها ده نشنوند و ترا جواب ندهند [۷۷۴ لیک در شیخ آن گله ز امر خداست] شیخ و استاد که از مرید تلمیذ شکایت می کند آن شکایت از فرمان (343a) خدای تعالی است [نی پی خشم و مُمارات و هواست] نه از بهر غضب نفسانی و عناد و هوای نفس است [۷۷۵ آن شکایت نیست هست اصلاح جان] و تربیت مریدان [چون شکایت کردن پیغمبران] از امتان و الشیخ فی قومه کابنّی فی امّته [۷۷۶ ناحمولی انبیا از امر دان] از فرمان حق تعالی دان [ورنه حَمّال است بد را حِلْمشان] زیرا [۷۷۷ طبع را کُشتند در حَمْلِ بدی] در بردن بار بدان حمولی [ناحمولی گر بود هست ایزدی] نه از خودی [۷۷۸ ای سلیمان در میان زاغ و باز] و مخالفان ناساز [حلم حق شو با همه مرغان بساز] به حکم تخلقوا به اخلاق الله حلیم شو اگرچه بلقیس و قومش همچو زاغ و کلاغ بدی می کنند تو از ایشان بارکش و به حلم و کرم اصلاح بکن [۷۷۹ ای دو صد بلقیس حلمت را زبون] ای سلیمان دولیست بلقیس حلمت را زبون است [که اِهْدِ قَوْمِي إِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ] چنانکه کافران خواجه را علیه السلام جفا کردند او به حضرت خدای تعالی دعا کردی و گفتی اللهم اهد قومی فانهم لا يعلمون تهدید فرستادن سلیمان علیه السلام پیش بلقیس که اصرار میندیش بر شرک و تأخیر مکن [۷۸۰ هین بیا بلقیس ورنی بد شود] ای بلقیس بیا به جانب ما و ایمان آر و الا تر ابد شود زیرا [لشکرت خصمت شود مُرتد شود] لشکر تو به تو خصم گردد و مرتد شود با رادة حق تعالی و به قهرا و [۷۸۱ پرده دار تو دَرّت را برکند] پرده دار و دربان را تو باب خانه ترا قلع کند بلکه [جان تو با تو به جان خصمی کند] جان تو به جان و دل با تو خصومت کند [۷۸۲ جمله ذرات زمین و

آسمان] اگر اراده خدای تعالی متعلق شود [لشکرِ حقّند گاوِ امتحان] چنانکه [۷۸۳] باد را دیدی که با عادن چه کرد] یعنی قوم هود را هلاک کرد [آب را دیدی که در طوفان چه کرد] که قوم نوح را غرق کرد [۷۸۴] آنچه بر فرعون زد آن بحرِ کین] مراد قلزم است یا نیل [و آنچه با قارون نمودست این زمین] که کارون را فرو برد [۷۸۵] و آنچه آن بایل با آن پیل کرد] که با سنگ پا رها هلاک کرد [و آنچه پشه کله نمرود خورد] چنانکه تفصیل .. شد گذشته است [۷۸۶] و آنکه سنگ انداخت داوودی به دست] داود نبی علیه السلام در شکر طلوت بود و سنگ پاره با خود داشته چون از فلاخن بینداخت [گشت ششصد پاره و لشکر شکست] لشکر جالوت را شکست و جالوت را کشت [۷۸۷] سنگ می‌بارید بر اعدای لوط] به حکم وام مطر نا علیهم حجان من سجیل بر قوم لوط سنگ بارید [تا که در آب سیه خوردند غوط] تا در جر لوط ماندند [۷۸۸] گر بگویم از جمادات جهان] و آن چیز ها که بی جان بودند [عاقلا نه یاری پیغمبران] این بیت مرهون است [۷۸۹] مثنوی چندان شود که چل شتر] مرهون است [گر گشاد عاجز شود از بارِ پُر] و از بیداری باد (343b) [790] دست بر کافر گواهی می‌دهد] در قیامت چنانکه حق تعالی فرمود الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيَهُمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ دیدم و تشهدار جلهم بماکا نوایکسبون [لشکر حق می‌شود سر می‌نهد] و مطیع فرمانش شود [۷۹۱] ای نموده ضد حق در فعل درس] ای که ضد حق را درکار و عمل درس نموده و برخلاف فرمان اوکار کردن را درس خود کرده] [در میان لشکر اویی بترس] از حق تعالی زیرا [۷۹۲] جزو جزوت لشکر او در وفاق] و موافقت فرمان او اگرچه [مر ترا اکنون مطیعند از نفاق] نه از روی حقیقت [۷۹۳] گر بگوید چشم را کو را فشار] اگر حق تعالی چشم ترا بفرماید که او را عصر کن یعنی اگرچه ترا درد رساند [درد چشم از تو بر آرد صد دمار] و انتقام بسیار [۷۹۴] و به دندان گوید او بنما و بال] اگر حق تعالی دندان ترا فرماید که او را سختی به نما [پس بینی تو ز دندان گوشمال] و سایر اعضا نیز چنین است [۷۹۵] باز کن طب را بخوان بابُ الْعِلَل] کتاب طب را باز کن و باب امراض را بخوان [تا بینی لشکر تن را عمل] که هر یک عضو را امراض است اگر هر عضو به نوع مریض مبتلا شود گویا لشکر حق تعالی گردد [۷۹۶] چونکه جانِ جانِ هر چیزی وی است] یعنی حق تعالی [دشمنی با جانِ جانِ آسان کی است] یعنی آسان نیست [۷۹۷] خود رها کن لشکر دیو و پری] خطاب است بلقیس [کز میانِ جانِ کُندم صفدری] یعنی ای بلقیس چندین لشکر حق تعالی از بهر قهر تو از جمادات و ذرات هست بلکه در جسم تو هست جز آن لشکرهای دیو و پری که از درون دل و جان از برای من صفدیری و پهلوانی کنند [۷۹۸] مُلک را بگذار بلقیس از نخست] و مزاجو [چون مرا یابی همه مُلک آن تست] این سخن از طرف سلیمان .. یعنی حق تعالی است [۷۹۹] خود بدانی چون بر من آمدی] چون به نزد من آیی خود بدانی [که تو بی من نقش گرمابه بُدی] که تو بی من نقش دیوار حمام بودی پس کسی که به حضرت حق قرب ندارد نقش بی جان است نقش [۸۰۰] نقش اگر خود نقش سلطان یا غنی

است] اگر تصویری و صورت نقش شاه یا صورت مرد مالدار است [صورت است از جانِ خود بی چاشنی است] مجرد صورت از جان لذت ندارد [۸۰۱ زینتِ او از برایِ دیگران] نه از بهر خود [باز کرده بیهده چشم و دهان] یعنی صورت را اگرچه چشم گشاده است اما نمی بیند و دهان باز است اما چیزی نمی گوید و نمی خورد لاجرم آنکه با صورت و بی سیرت است چون صورت بی جان است چون مقصود مولوی از تألیف کتاب مثنوی تعلیم احوال سلوک است و مقصود از وفا است و به پایه علیا ارتقا است پس از این حضرت مولانا از این جنس سخن گوید که می فرماید [۸۰۲ ای تو در بیگار خود را باخته] ای که خود را (344a) در جنگ باخته بازی [دیگران را تو ز خود نشناخته] بلکه خود را منتهی و بالای همه اولیا دانسته چنانکه اشراف بلقیس گفتند خن اولوقوة و اولو باس شدید [۸۰۳ تو به هر صورت که آبی بیستی] تو بهر مقام که می رسی توقف و قرار می کنی و آن مقام را نهایت منازل و مسالک می پنداری [که منم این والله آن تو نیستی] .. که واصل این مقام من هم ترا آن مقام نیست اما [۸۰۴ یک زمان تنها بمانی تو ز خلق] و در آن زمان [در غم و اندیشه مانی تا به خلق] غرق غصه شوی تا به کلو [۸۰۵ این تو کی باشی که تو آن اَوْحَدی] از آن حق تعالی و از مردان او [که خوش و زیبا و سرمستِ خودی] و هرچه می کنی از بهر خود می کنی اخلاص آن است که در تو خود فروشی نباشد و عبادت تو از بهر امید بهشت و بیم دوزخ نباشد و عبادت تو منظور تو نشود و در تو از نهایت چیزی نیست از آنکه [۸۰۶ مرغِ خویشی صیدِ خویشی دامِ خویش] و همچنین [صدرِ خویشی فرشِ خویشی بامِ خویش] و خود را جوهر و قایم .. می دانی امانه زیرا [۸۰۷ جوهر آن باشد که قایم با خود است] نه با غیر [آن عَرَض باشد که فرع او شدست] و تابع او گشته [۸۰۸ گر تو آدم زاده ای چون او نشین] به جای [جمله ذُرّیات را در خود ببین] چنانکه آدم علیه السلام ذریات را در خود دید تو نیز در خلوت نشین و همه عالم را تماشا کن [۸۰۹ چیست اندر خُم که اندر نهر نیست] زیرا خم از نحر پر شده است [چیست اندر خانه کاندر شهر نیست] زیرا هر چیز که در خانه است از شهر آورده اند [۸۱۰ این جهان خُم است و دل چون جوی آب] زیرا دل انسان به حکم قلب المؤمن عرش الرحمن و به موجب لا یعنی ارضی ولا سمائی و لکن یعنی قلب عبدی المؤمن النقی النقی الورع جا .. و مجمع همه چیز است [این جهان حُجره است و دل شهر عُجاب] پیدا کردنِ سلیمان علیه السلام که مرا خَالِصاً لِأَمْرِ اللَّهِ جهد است در ایمانِ تو یک ذره غرضی نیست مرا نه در نفسِ تو و حسنِ تو و نه در مُلکِ تو خود بینی یعنی حال مرا چون چشم جان باز شود بُنُورِ اللَّهِ عزّ و جل یعنی این کلام به ترکی چون جان کوزی اجله الله نوری الیه [۸۱۱ هین بیا که من رسولم دعوتی] بیا ای بلقیس که من رسولم منسوب دعوت [چون اجل شهوت کشم نی شهوتی] همچو اجل کشنده یم که شهوت رای کشم نه منسوب شهوت [۸۱۲ و بود شهوت امیر شهوت] و غالب به روی [نی اسیرِ شهوتِ روی بُتم] تر مغلوب شهوت و مغلوب روی خوبم حکایت زنی خوب روی بنی به خلوت عابدی درآمد تا او را به فریب گفت زنِ غریب ماوی ندارم

امشب مهمان توام پس در نظر عابد به خفت و محاس و مواضع زنیت خود بعابد نبود عابد به نفس خود خطاب کرد که اولاً صبر تو بر (344b) آتش چگونه است تجربه باید کرد لاجرم انگشت خود را بر فیتیل چراغ نهاد هر بار که او را میل نفس جنبایندی چنین می کرد تا انگشتش به سوخت وزن نیز ازین پند گرفت [۸۱۳ بُت شکن بودست اصلِ اصلِ ما] یعنی [چون خلیل حقّ و جمله انبیا] علیه السلام [۸۱۴ گر در آیم ای رهی در بتکده] اگر به رویم ای بنده درون تخانه [بت سجود آرد نه ما در معبد] بی ما را سجده کند نه ما او را در جای عبادت [۸۱۵ احمد و بوجهل در بتخانه رفت] اما [زین شدن تا آن شدن فرقی است زفت] زیرا [۸۱۶ این در آید سر نهند او را بُتان] یعنی رسول الله علیه السلام در آمدی بتان او را سجده کردند [آن در آید سر نهد چون اُمّتان] یعنی ابو جهل سجده می کرد [۸۱۷ این جهان شهوتی بتخانه ایست] که چندین بتان فریبنده درون است [انبیا و کافران را لانه ایست] ایشان است [۸۱۸ لیک شهوت بنده پاکان بود] و زبان ایشان [زر نسوزد زآنکه نقدِ کان بود] انبیا و اولیا نیز نتیجه جهان است آتش شهوت ایشان را امتحان [۸۱۹ کافران قلبند و پاکان همچو زر] یعنی خالص [اندر این بوته درند این دو نفر] مؤمنان و کافران [۸۲۰ قلب چون آمد سیه شد در زمان] قلبی او پیدا گشت فی الحال [زر در آمد شد زری او عیان] که زردی او هویدا شد [۸۲۱ دست و پا انداخت زر در بوته خوش] مؤمنان نیز در آتش شهوت دست و پا را انداختند و سرخ روی را پیدا ساختند [در رخ آتش همی خندد رگش] و رخس [۸۲۲ جسم ما روپوش ما شد در جهان] جان بس بزرگوار است و تن مانند گاه [ما چو دریا زیر این گه در نهان] ما همچو دریا زیر گاه پوشیده [۸۲۳ شاه دین را منگر ای نادان به طین] آدم صفی و فرزندش که شاه دین است از طین مبین [کین نظر کردست ابلیس لعین] که در حق آدم گفت خلقتی من طین کی [۸۲۴ کی توان اندود این خورشید را] مرهون است [با کف گِل تو بگو آخر مرا] یعنی آفتاب را به مستی خل اندودن کی میسرت بگو مرا [۸۲۵ گر بریزی خاک و صد خاکسترش] مرهون است [بر سر نور او بر آید بر سرش] هر آینه نورش به بالا باشد [۸۲۶ که باشد کو پپوشد روی آب] گاه چیست که روی آب را پپوشد [طین که باشد کو پپوشد آفتاب] پی از این از زبان سلیمان علیه السلام خطاب بلقیس کند [۸۲۷ خیز بلقیسا چو ادهم شاهوار] همچو ابراهیم ادهم قدس سره العزیز [دود از این مُلک دو سه روزه بر آر] و دل از این سلطنت دو سه روزه بردار باقی قصه ابراهیم ادهم قدس الله سره [۸۲۸ بر سر تختی شنید آن نیک نام] یعنی بر تخت خفته بود شبانه ابراهیم ادهم که نیک نام بود ئ شنید [طقطقی و های و هویی شب ز بام] بر بام (345a) کسان رفتند او از پای ایشان وهای وهوی دهان پیدا گشته بود چنانکه می فرماید [۸۲۹ گامهای تُند بر بام سرا] خطوهای سخت پیدا شد او را [گفت با خود این چنین زهره کرا] که آید سر سرای ما [۸۳۰ بانگ زد بر روزنِ قصر او که کیست] این که بر بام سر است [این نباشد آدمی مانا پری است] که آدمی را زهره نیست که بر بام سرای ما رود [۸۳۱ سر فرو کردند قومی بوالعجب] آنان یار جال غیب بودند یا ملائکه شاه بی ریب سر از بام سرای فرو بردند

و گفتند [ما همی گردیم شب بهر طلب] چون ابراهیم ادهم جواب ایشان شنید سوال کرد [۸۳۲] هین چه می‌جوید گفتند اشتران] یعنی اشترها گم کردیم آنها را می‌جویم [گفت اشتر بام بر که جُست هان] اشتر بر بام که جست که شما می‌جوید [۸۳۳ پس بگفتندش که تو بر تختِ جاه] مرهون است [چون همی جویی ملاقاتِ اله] یعنی جستن ما اشتر را بر بام سرا همچو جستن است خدای تعالی را بر تخت این سخن را از بهران گفتند که ابراهیم ادهم در ایام سلطنت بر صلاح و طاعت بود و طالب قربت حکایت روزی یک بنده حزید و گفتش چه می‌خوری بنده گفت هرچه اطعام کنی باز گفت چه می‌پوشی گفت هرچه انعام کنی باز گفت چه نام می‌خواهی گفت هر نام که تو دهی باز گفت چه کار می‌کنی گفت هر چه تو فرمایی باز گفت ترا ارادت هست گفت بنده را ارادت نباشد ارادت خواجه راست ابراهیم ادهم به نفس خود خطاب کرد و گفت ای مسکین ترا در همه عمر با خدای تعالی یک ساعت چنین تسلیم و رضا واقع نشد چون ابراهیم ادهم از آن قوم این سخن شنید [۸۳۴ خود همان بُد دیگر او را کس ندید] که ترک تخت و تاج کرد [چون پری از آدمی شد ناپدید] یعنی [۸۳۵ معنی‌اش پنهان و او در پیشِ خلق] به صورت در نظر خلق بود [خلق کی بینند غیر ریش و دلق] اما [۸۳۶ چون ز چشمِ خویش و خلقان دور شد] ترک ما سوی الله کرد [همچو عنقا در جهان مشهور شد] و قاف قناعت را وطن ساخت [۸۳۷ جانِ هر مرغی که آمد سوی قاف] مرهون است [جمله عالم از او لافند لاف] و صد حشی کنند [۸۳۸ چون رسید اندر سبا این نور شرق] چون به ولایت بسا آن نور آفتاب از جانب سلیمان علیه السلام رسید [عُلُغلی افتاد در بلقیس و خلق] و اهل بسا [۸۳۹ روحهایِ مرده جمله پَر زدند] و پریدن گرفتند [مردگان از گور تن سر بر زدند] آنان که دل ایشان مرده ی بدها همچو قبر شده بود زنده گشتند و از گور تن سر به سر [۸۴۰ یک دگر را مژده می‌دادند هان] و غافل نشوید [نک ندایی می‌رسد از آسمان] لاجرم [۸۴۱ زآن ندا دینها همی گردند گبز] بزرگ [شاخ و برگ دل همی گردند سبز] و زیاده [۸۴۲ از سلیمان آن نفس چون نفخ (345b) صُور] مرهون است [مردگان را وارَهانید از قُبور] چنانکه در یوم نشود [۸۴۳ مر ترا بادا سعادت بعد از این] ای مرد دین [این گذشت اَللّهُ اَعْلَمُ بِالْيَقِينِ] باز بشنو قصه سلیمان و بلقیس بقیه قصه اهل سبا و نصیحت و ارشاد سلیمان علیه السلام آل بلقیس را هر یکی را اندر خورِ خود و مشکلاتِ دین و دل او و صید کردنِ هر جنس مرغِ ضمیری به صفیرِ آن جنس مرغ و طعمه او [۸۴۴ قصه گویم از سبا مشتاق وار] لفظ مشتاق مرهون است [چون صبا آمد به سوی لاله‌زار] یعنی خبر سلیمان علیه السلام به سوی آن دیار رسید احوال اهل ولایت چنین شد که کر.. [۸۴۵ لَاقَتِ الْأَشْبَاحُ يَوْمَ وَصَلَهَا] ملافی شد بر نها به روز و صلش یعنی جسم های که به یک دیگر مشتاق بودند ملافی گشتند و به روز وصل رسید ندیا [عَادَتِ الْأَوْلَادُ صَوْبَ أَصْلَها] عودت کردند فرزندان به جانب اصل خویش [۸۴۶ اُمّةُ الْعَشِقِ الْخَفِيِّ فِي الْأُمَمِ] امت عشق که بی نهان است در امتها [مِثْلُ جُودِ حَوْلهُ لَوْمُ السَّقَمِ] مانند سختار تست در کردا کرد وی ملامت کنندگان یعنی هر که

عاشق باشد و مشغول پروردن تن نباشد بلکه به دل بند کند خلق ملامت کنند شد همچو سخی را که گویند اسراف مال می کنی اما نمی دانند که [۸۴۷] ذَلَّةُ الْأَرْوَاحِ مِنْ أَشْبَاحِهَا [ذلیل شدن جان ها از بد نها است] عِزَّةُ الْأَشْبَاحِ مِنْ أَرْوَاحِهَا [عزت نها از جان ها است] [۸۴۸] أَيُّهَا الْعُشَّاقُ السَّقْيَا لَكُمْ [ای عاشقان آب دادن شما را باد] [أَنْتُمْ الْبَاقُونَ وَ الْبَقِيَا لَكُمْ] [شما و بقیان و بقا شما را باد] [۸۴۹] أَيُّهَا السَّالُونَ قُومُوا وَاعْشِقُوا] سالحان است که عاشق نباشد [ذَاكَ رِيحُ يُوسُفَ فَاسْتَنْشِقُوا] این جز سلمان بوی یوسف است ببویید [۸۵۰] مَنْطِقُ الطَّيْرِ سَلِيمَانِي بِيَا [ای زبان مرغ که منسوب سلیمانی اینجا بیا] [بانگ هر مرغی که آید می سرا] هر مرغی که پیش تو آید بانگ او را می سرا یعنی به زبان او سخن بگو [۸۵۱] چون به مرغان فرستادست حق [چون به دعوت مرغان فرستاد ترا حق تعالی] [لَحْنِ هِرْ مَرْغِي بِدَادِ سَبَقِ] و تعلیم کرد لاجرم ای سلیمان زمان .. شد آنان هر کسی را به قدر استعدادش و موجب مراجش پندگو [۸۵۲] مَرْغِ جَبْرِی رَا زَبَانَ جَبْرِ گُو] و همچنان [مَرْغِ پَرِ اِشْکِستِه رَا از صبر گُو] و صبر بیاموز آن [۸۵۳] مَرْغِ صَابِرِ رَا تُو خُوش دَار وَ مَعَا ف] وظلوم و فقیر صابر را خوشدار [مَرْغِ عِنَقَا رَا بَخْوَانِ اَوْصَافِ قَاف] یعنی تارک دنیا و ساکن قاف قناعت را .. دان ولایت بگو [۸۵۴] مَرْ کَبُوتَرِ رَا حَذَرِ فَرْمَا زَبَا ز] تا ضرر رسد بوی از چکالاش [بَا ز رَا از حِلْمِ گُو وَ اِحْتِرَاز] و از ظلم اجتناب تعلم کند [۸۵۵] وَ آن خُفَاشِی رَا کِه مَآئِدِ اَوْ بِي نَوَا] شب پره که بی بهره و نور مانده است [مِی کُنْش با نور جفت (346a) و آشنا] یعنی آنان که در ظلمات معصیت باشند نبود هدایت منور کردن [۸۵۶] کَبِکِ جَنَگِی رَا بِيَا مَوْزَانِ تُو صَلَاح] یعنی کسی که الله و خصم باشد صلح و ترک دعوی تعلیم کن [مَرْ خُروسانِ رَا نَمَا أَشْرَاطِ صُبح] اشراط جمع شرط است به معنی علامت یعنی سحر خیزان را فضیلت تهجد نمای تا سحر خیز شوند [۸۵۷] هَمِچَنانِ مِی رُو ز هَدِهدِ تَا عُقَاب] یعنی آن کسی که در خدمت تست از ویر و بد در آن [رِه نَمَا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالْصُّوَاب] لاجرم ای مر شد انام هر کس را به قدر استعداد او را شاد کن آزاد شدن بلقیس از مُلک و مست شدن او از شوقِ ایمان و التَفَاتِ هَمَّتِ او از هَمِّه مُلک منقطع شدن وقتِ هجرتِ اِلَّا از تخت [۸۵۸] چون سلیمان سَوِی مَرْغَانِ سَبَا] به جانب اهل دیار [یک صفیری کرد بست آن جمله را] و شکار کرد [۸۵۹] جَز مَگر مَرْغِی کِه بُد بِي جَانِ وَ پَر] یعنی آن کسی را صید نکرد که بی جان و بی پر و بال بود [یا چو ماهی گنگ بود از اصل کَر] یا همچو ماهی بی زبان بود یا در اصل اصم بی [۸۶۰] نِی غَلَطِ گفتم کِه کَر گَر سَر نهد] اگر اهرم نیز مطیع شود ئ سریر زمین نهد [پیشِ وحي کبریا سمعش دهد] کبر رای خدای تعالی سمیع کردند [۸۶۱] چونکه بلقیس از دل و جان عزم کرد] جانب سلیمان [پَر زمانِ رفته هم افسوس خورد] تأسف می خورد حکایت پیری در حالت نزع تأسف می خورد گفتندش حیات دلیا را بقا نیست هر آینه کس در این جهان باقی نماند گفت تأسف من بدان شبها است که خواب کردم و بدان روزها است که طعام خوردم و بدان ساعتها است که به غفلت گذرانیدم [۸۶۲] تَرکِ مالِ وَ مُلکِ کرد او آن چنان] مرهون است [کِه به تَرکِ نامِ وَ ننگِ آن عاشقان] لاجرم [۸۶۳] آن غلامان و

کنیزان به ناز] و طّاز [پیش چشمش همچو پوسیده پیاز] قدر و اعتبارش نماند [۸۶۴ باغها و قصرها و آبِ رُود] مرهون است [پیش چشم از عشق گلحن می نمود] زیرا [۸۶۵ عشق در هنگام استیلا و خشم] در وقت غلبه .. [زشت گرداند لطیفان را به چشم] به دیده عاشق [۸۶۶ هر زمرد را نماید گندنا] ز مرد که رنگ او کبود است همچو کژاژ می نماید [غیرت عشق این بود معنی لا] اول این مصراع اخیر فاعل نماید است این بو و معنی لالی الا الله یعنی همه چیز غیر خدای تعالی نیست و بی اعتبار باشد چنانکه می فرماید [۸۶۷ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ این است ای پناه] که هر چیز در نظر تباه نماید تا [که نماید مه ترا دیگ سیاه] لاجرم بلقیس را [۸۶۸ هیچ مال و هیچ مخزن هیچ رخت] مرهون است [می دروغش نامد الا جز که تخت] که میل دلش تخت بود [۸۶۹ پس سلیمان از دلش آگاه شد] زیرا [کز دل او تا دل او راه شد] موجب من القلب الی القلب دورتر از دل سلیمان به دل بلقیس راه گشت [۸۷۰ آن کسی که بانگِ موران بشنود (346b) یعنی سلیمان علیه السلام] هم فغانِ سِرِّ دُوران بشنود] در بعض نسخ هم از دور او سر هر جان بشنود [۸۷۱ آنکه گوید رازِ قَالَتْ نَمْلَةً] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره نمل است و حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ [هم بداند راز این طاقِ کُهن] یعنی سلیمان علیه السلام سخن شاه مردان دانستی و رازش گفتی هم او بداند راز این طاقِ کهنه را لاجرم [۸۷۲ دید از دورش که آن تسلیم کیش] یعنی سلیمان از دوری بلقیس دید و دانست که آن تسلیم مذهب در ضالمت [تلخش آمد فرقتِ آن تختِ خویش] بلقیس را دشوار آمد فرقت تختش [۸۷۳ گر بگویم آن سبب گردد دراز] اگر سبب این بیان کنم که [که چرا بودش به تخت آن عشق و ساز] اما برخی بیان می کنند که می فرماید [۸۷۴ گرچه این کلکِ قلم خود بی حسی است] و بی ادراک [نیست جنسِ کاتب او را مونس است] پس تخت را با بلقیس انس بود همچو قلم با کاتب [۸۷۵ همچنین هر آلتِ پیشه‌وری] مرهون است [هست بی جان مونسِ جانوری] یعنی الت هر اهل صنعت بی جان است اما مونس جاندار است [۸۷۶ این سبب را من مُعین گفتمی] و تفصیل کردم [گر نبودی چشمِ فهمت را نمی] و سبلی پس هر که به غیر حق مأنوس شود از آن دل برداشتن مشکل گردد و اگر از چیز ثمین و گران باشد با خود بردن دشوار شود و لهذا می فرماید [۸۷۷ از بزرگی تخت کز حد می‌فزود] یعنی تخت بلقیس پر بزرگ بود و گران بها [نقل کردنِ تخت را امکان نبود] به قوت مردمان بلقیس و تفریق اجزای او نیز دشوار بود زیرا [۸۷۸ خُرده کاری بود و تفریقش خطر] و بیم ضرر [همچو اوصالِ بدن با همدگر] چون مفاصل تن با یکدیگر [۸۷۹ پس سلیمان گفت گرچه فی‌الآخر] مرهون است [سرد خواهد شد بر او تاج و سریر] اگرچه سالک را در ابتداء حال ملک و مال شیرین می نماید اما آخر سرد و ترش گردد زیرا [۸۸۰ چون ز وحدت جان برون آرد سری] و پیدا شود [جسم را با فرّ او نبود فری] بلکه قوت تن مضحل شود چنانکه [۸۸۱ چون برآید گوهر از قعرِ بحار] و هویدا شود [بنگری اندر کف و خاشاک خوار] کف دریا و خس و خاشاک

حقیر نماید و همچنین متاع جهان نسبت باگوهر آخرت حقیر است [۸۸۲ سر بر آرد آفتابِ باشرَر] و طالع شود خورشید منور [دُمّ عقرب را (347a) که سازد مستقر] قرارگاه [۸۸۳ لیک خود با این همه بر نقدِ حال] مرهون است [جُست باید تختِ او را انتقال] این بیت متعلق به آن بیت است که گفته بود پس سلیمان گفت گرچه فی الاخیر یعنی سلیمان گفت اگرچه بلقیس در آخر حال دل از محبت تخت بر دارد اما اکنون تختش را به اینجا نقل می باید کرد [۸۸۴ تا نگردد خسته هنگامِ لقا] وقت ملاقات ما [کودکانه حاجتش گردد روا] اگرچه [۸۸۵ هست بر ما سهل و او را بس عزیز] ی‌عنی تختش نزد ما قدر ندارد اما او را عزیز است [تا بود بر خوانِ حوران دیو نیز] تا بر سفره حوران دیو نیز باشد [۸۸۶ عبرتِ جانِش شود آن تختِ ناز] که چون در اینجا آید به ملک و دولت بی مانند رسد تخت چشم او حقیر نماید [همچو دلق و چارقی پیشِ ایاز] که بدان لباس از دارالحرب آمده بود تفصیل این قصه و حصّه‌ها در جلد پنجم مذکور خواهد شد [۸۸۷ تا بداند در چه بود آن مبتلا] تا بلقیس بداند که آنچه به او مبتلا بود چیزی حقیر است اما از غفلت متاع پندارد [از کجاها در رسید او تا کجا] همچنین [۸۸۸ خاک را و نطفه را و مُضغّه را] از بهر عبرت [پیش چشم ما همی دارد خدا] و به زبان حال می گوید [۸۸۹ کز کجا آوردمت ای بدنیت] و بد فکر [که از آن آید همی خفربقیّت] که اکنون ترا از آنها تفرت می آید یعنی از خاک و نطفه و مضغه نفرت می کنی [۸۹۰ تو بر آن عاشق بُدی در دورِ آن] ای انسان [مُنکِر این فضل بودی آن زمان] که تصدیق نکردی این فضل و احسان را در آن زمان این [۸۹۱ این کرم چون دفعِ آن انکارِ تست] این کرم حق تعالی فی الحقیقه دفع انکار است [که میانِ خاک می کردی نُخست] اما عجب این است که [۸۹۲ حجتِ انکار شد انشای تو] دلیل انکار گشت حیات [از دوا بدتر شد این بیمارِ تو] چون بیمار را دوا کنند بهتر گردد این بیمار تو از دوا برتر شد [۸۹۳ خاک را تصویرِ این کار از کجا] یعنی خاک را تصور انکار نبود [نطفه را خصمی و انکار از کجا] همچنان نطفه را خصومت و انکار متصور نیست [۸۹۴ چون در آن دم بی دل و بی سر بُدی] و جامد بودی [فکرت و انکار را مُنکِر بُدی] یعنی فکر و انکار کردن نتوانستی [۸۹۵ از جمادی چونکه انکارت بُرست] همچنان پیدا گشت [هم از این انکار حشرت شد دُرست] از این انکار انکار خشرت کردن تو عجب نیست [۸۹۶ پس مثالِ تو چو آن حلقه زنی است] یعنی مثال توانست که کسی به دری آمد و صلقه را زد [کز درونش خواجه گوید خواجه نیست] از درون دروخانه صاحبخانه گوید که صاحب خانه اینجا نیست [۸۹۷ حلقه زن زین نیست دریابد که هست] که جواب دهنده آن است [پس ز حلقه بر ندارد هیچ دست] لاجرم حال تو نیز چنین است (347b) [۸۹۸ پس هم انکارت مُبین می کند] حق تعالی [کز جماد او حشرِ صد فن می کند] که اولاً خاک بودی باز نطفه گشتی تا به آخر خلقت چنانکه خدای تعالی در اوایل سوره المؤمن فرمود وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ

الْخَالِقِينَ لاجرم هر مرتبه از اینها یک حشر است و حشر آخرت نیز از اینها یک است چنانکه در این سوره فرمود ثم انکم بعد ذلک المیتون ثم انکم یوم القیمة تبعثون پس از دیدن چندین حشر انکار حشر کاریست بی وجه چنانکه در اول سوره حج فرمود یا ایُّهَا النَّاسُ اِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاکُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَیْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّیُبَیِّنَ لَکُمُ الْآیَةَ [۸۹۹] چند صنعت رفت ای انکار تا] لفظ مرهون است [آب و گل انکار زاد از هل آتی] بخوان این سوره را هل آتی علی الإنسان حین من الدهر لم یکن شیئا مذکور انا خلقنا الإنسان من نطفة أمشاج نبتلیه فجعلناه سمیعا بصیرا [۹۰۰ آب و گل می گفت خود انکار نیست] یعنی و گل انکار نمی کرد [بانگ می زد بی خبر که اخبار نیست] همچو آن صاحب خانه [۹۰۱ من بگویم شرح این از صد طریق] و می توانم که شرح ابشاد حشر اجساد کنم [لیک خاطر لغزد از گفت دقیق] چاره کردن سلیمان علیه السلام در إحضار تخت بلقیس از سبا [۹۰۲ گفت عفرتی که تختش را به فن] چنانکه حق تعالی در سوره نمل حکایت می کند قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ قَالَ عِفْرِيْتُ مِّنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَّقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ [حاضر آرم تا تو زین مجلس شدن] تا تو پیش از مجلس حکومت رفتن و عادت سلیمان علیه السلام آن بود که تا به نصف نهار مجلس حکومت می نشست [۹۰۳ گفت آصف من به اسم اعظمش] حضرت مولانا آن روایت اختیار کرده که مراد از کلام خدای تعالی الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ آصف بن برخیا است که وزیر سلیمان علیه السلام بود آن گفت من به اسم اعظم ان تخت [حاضر آرم پیش تو در یک دَمش] و فی الحال [۹۰۴ گرچه عفريت اوستاد سحر بود] و در کار های مشکل ما هر [لیک آن از نفع آصف رو نمود] اما آوردن تخت بلقیس از نفس آصف پیدا شد [۹۰۵ حاضر آمد تخت بلقیس آن زمان] درویش سلیمان [لیک ز آصف نز فن عفريت] چون سلیمان تخت را دید [۹۰۶ گفت حَمْدُ اللَّهِ بر این و صد چنین] این سخن مضمون آن آیت کریمه است که حق تعالی فرمود فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي [که بدیدستم ز رَبُّ الْعَالَمِينَ] که بسیار چنین فضل و احسان دیدم از خدای تعالی [۹۰۷ پس نظر کرد آن سلیمان سوي تخت] و بدان خطاب کرد [گفت آری گول گیری ای درخت] و پایند احمقای چنانکه [۹۰۸ پیش چوب و پیش سنگ نقش کنند] یعنی پیش اصنام [ای بسا گولان که سرها می نهند] یعنی کافران سجده (348a) می کنند اما [۹۰۹ ساجد و مسجود از جان بی خبر] اگرچه [دیده از جان جنبشی و اندک اثر] از جان .. دیده اند و اثر اندک [۹۱۰ دیده در وقتی که شد حیران و دنگ] به عشق الهی که [که سخن گفت و اشارت کرد سنگ] رسول الله علیه السلام گفت لما استقبلی جبرئیل با لرساله جعلت لا امر .. ولا شجر قال السلام عليك يا رسول الله و مقصود حضرت مولانا اشارت به حکایت حيله است که اکنون فکاستقر خواهد کرد لاجرم متقی را سنگ گویا گردد به خلاف شیقی [۹۱۱ نزد خدمت چون به ناموضع بیاخت] نزد طاعت را

چون بنا محل باخت [شیر سنگین را شقی شیری شناخت] آن شیر که از سنگ تراشیده بود مرد شیقی او را شیر شناخت [۹۱۲ از کرم شیر حقیقی کرد جود] یعنی حضرت حق سخا نمود [استخوانی سوی سگ انداخت زود] چنانکه ابراهیم علیه السلام گفت و ارزق اهله من الشمرات من آمن متهم بالله و اليوم الآخر حق تعالی در جوابش فرمود و من کفر فامتعه قليلا ثم اضطره الى عذاب النار و بیس المصیر [۹۱۳ گفت گرچه نیست آن سگ بر قوام] و بر راه راست [لیک ما را استخوان لطفی است عام] قصه یاری خواستن حلیمه از بتان چون عقیب فطام مصطفی را علیه السلام گم کرد و لرزیدن و سجده بتان و گواهی دادن ایشان بر عظمت کار مصطفی صلی الله علیه و سلم [۹۱۴ قصه راز حلیمه گویمت] حلیمه نام زنیست که مرضع .. الله علیه السلام بود قصه او را بگویم به تو [تا زدايد داستان او غمت] تا قصه حلیمه غم ترا صیقل زند و دلت را پاک کند [۹۱۵ مصطفی را چون ز شیر او باز کرد] رسول الله علیه السلام را چون حلیمه از شیر فطم کرد [بر کفش برداشت چون ریحان و ورد] و اغراز می کرد [۹۱۶ می گریزاندیش از هر نیک و بد] حلیمه و رسول الله را علیه السلام می گریزاند از همه کس [تا سپارد آن شهنشه را به جد] تا تسلیم کند آن سلطان السلاطین را بعید المطلب که جد اوست [۹۱۷ چون همی آورد امانت را ز بیم] و از خوف [شد به کعبه و آمد او اندر حطیم] به کعبه رفت و در حطیم آمد [۹۱۸ از هوا بشنید بانگی کای حطیم] حطیم مقدار نصف دایره است در کعبه که از بیت بود [تافت بر تو آفتابی بس عظیم] به تافت و طالع گشت بر تو آفتابی پر تاب [۹۱۹ ای حطیم امروز آید بر تو زود] به استعجال [صد هزاران نور از خورشید جود] و همچنان [۹۲۰ ای حطیم امروز آرد در تو رخت] اسباب و متاع [محتشم شاهی که پیک اوست بخت] و چاکر اوست سعادت [۹۲۱ ای حطیم امروز بی شک از نوی] و جدید [منزل جانهای بالایی شوی] مقتم ارواح علوم شوی [۹۲۲ جان پاکان طلب طلب و جوق جوق] جماعت جماعت [آیدت از هر نواحی مست شوق] چون حلیمه این بانگ را شنید [۹۲۳ گشت حیران آن حلیمه زان صدا] زیرا [نی کسی در پیش نی سوی قفا] و همچنان [۹۲۴ شش جهت خالی ز صورت وین ندا] (348b) لفظ و این ندا [شد پیاپی آن ندا را جان فدا] لاجرم [۹۲۵ مصطفی را بر زمین بنهاد او] یعنی حلیمه رسول الله علیه السلام را در حطیم بر زمین نهاد [تا کند آن بانگ خوش را جست و جو] پس حلیمه [۹۲۶ چشم می انداخت آن دم سو به سو] و هر طرف [که کجا است این شه اسرارگو] و ندا کننده که [۹۲۷ کین چنین بانگ بلند از چپ و راست] و پیانی [می رسد یا رب رساننده کجاست] و ندا کننده [۹۲۸ چون ندید او خیره و نومید شد] و بیهوده و مأیوس گشت [جسم لرزان همچو شاخ بید شد] بر اعضاء اول زده افتاد [929 باز آمد سوی آن طفل رشید] آن حلیمه باز آمد جانب رسول رشید و مجید [مصطفی را بر مکان خود ندید] در آنجا که نهاده بود نیافت [930 حیرت اندر حیرت آمد بر دلش] بر دل حلیمه [گشت بس تاریک از غم منزلش] لاجرم آن حلیمه [931 سوی منزلها دوید و بانگ داشت] و فریاد کرد و گفت [که که بر دُرْدانهام غارت

گماشت] که کی است او که لولوی را غارت کرد که [932 مکیان گفتند ما را علم نیست] اهل مکه گفتند ما را علم نیست یعنی [ما ندانستیم کآنجا کودکی است] پس حلیمه [933 ریخت چندان اشک و کرد او بس فغان] از دوری آن طفل علیه السلام [که از او گریان شدند آن دیگران] و آن حلیمه [934 سینه کوبان آن چنان بگریست خوش] اهل زمین گریان شدند و همچنان [کاختران گریان شدند از گریه‌اش] اهل آسمان نیز گریان گشتند از گریه حلیمه حکایت آن پیر عرب که دلالت کرد حلیمه را به استعانت به بُتان [935 پیرمردی پیشش آمد با عصا] پیری پیش حلیمه آمد و گفت [کای حلیمه چه فتاد آخر ترا] و چه مصیبت رسید به تو [936 که چنین آتش ز دل افروختی] از آتش حسرت [این جگرها را ز ماتم سوختی] حلیمه در جواب پیر [937 گفت احمد را رَضِیم مُعْتَمَد] احمد را من مرضع بودم معتمد علیه و امین [پس بیاوردم که بسپارم به جد] تسلیم کنم به جدش [938 چون رسیدم در حطیم آوازاها] لفظ آوازاها مرهون است [می‌رسید و می‌شنیدم از هوا] لاجرم [939 من چو آن الحان شنیدم از هوا] من چو آن اصوات را شنیدم خواستم که بدانم ندا کننده را [طفل را بنهادم آنجا زان صدا] کودک را در حطیم نهادم از بهر صدا [940 تا بینم این ندا آواز کیست] زیرا [که ندایی بس لطیف و بس شهی] و متهی است [941 نز کسی دیدم به گرد خود نشان] از نده کننده [نی ندا می منقطع شد یک زمان] و مأیوس گشتم از دانستن آن [942 چونکه واگشتم ز حیرت‌های دل] به حطیم آمدم [طفل را آنجا ندیدم وای دل] چون پیر سخن حلیمه را شنید [943 گفتش ای فرزند تو آندۀ مدار] پیر گفت ای دختر غم مدار [که نمایم مر ترا یک شهریار] و پادشاه [944 که بگوید گر بخواهد حال طفل] که آن شهریار و اگر بخواهد بگوید حال کودک کم شده را [او بداند منزل و ترحال طفل] شهریار بداند مکان و رحلتش [945 پس حلیمه گفت ای جانم فدا] مرهون است [مر ترا ای شیخ خوب خوش‌ندا] [349a] و خوش آواز [946 هین مرا بنمای آن شاه نظر] و آن پادشاه معتبر [کیش بود از حال طفل من خبر] آن شاه بود از حال کودک من خبر [947 بُرد او را پیش عَزّی کین صنم] پیر حلیمه را پیش صنم عزّی برد و گفت که این صنم [هست در آخبار غیبی مُعْتَمَد] پس خبر طفل تو نیز می داند [948 ما هزاران گم شده زو یافتیم] از سخنان پیر است [چون به خدمت سویی او بشتافتیم] پس از این سخن [949 پیر کرد او را سجود و گفت زود] پیری عزّی را سجده کرد و گفت [ای خداوندِ عرب ای بحرِ جود] و دریای کرم [950 گفت ای عَزّی تو بس [کرامها] مرهون است [کرده‌ای تا رسته‌ایم از دامها] و از قید و بلا [951 بر عرب حقّ است از [کرام تو] بر طایفه عرب حق بسیار ثابت شده است از احسان تو [فرض گشته تا عرب شد رام تو] عرب را مطیع تو شدن فرض گشتم است از آن جهت دام تو گشت [952 این حلیمه سَعْدی از او مید تو] این حلیمه که از قبیله سعد است از جهت رجاء تو [آمد اندر ظلّ شاخ بید تو] مراد او این است [953 که از او فرزند طفلی گم شدست] و یاره گشته [نام آن کودک محمد آمدست] پیر که تقریر مرام کرد [954 چون محمد گفت آن جمله بُتان] مرهون است [سرنگون گشت و ساجد

آن زمان] و پیر را گفتند [۹۵۵ که برّو ای پیر این چه جُست و جوست] و چرا از ما می جویی [آن محمد را که عزل ما از اوست] ما گم شدن او می خواهیم زیرا [۹۵۶ ما نگون و سنگسار آیم از او] و عاقبت [ما کساد و بی عیار آیم از او] و بی رغبت [۹۵۷ آن خیالاتی که دیدندی ز ما] فاعل دیدند اهل هواست [وقتِ فترت گاه گاه اهل هوا] وقت فترت ظرف دیدند است [۹۵۸ گم شود چون بارگاه او رسید] خیالات ناباید گردد چنانکه [آب آمد مر تیمم را درید] چون آب یافته شود تیمم باطل گردد [۹۵۹ دُور شو ای پیر فتنه کم فروز] آتش فتنه را بالا مکن [هین ز رشک احمدی ما را مسوز] از غبط وحد او ما را هلاک مکن [۹۶۰ دُور شو بهر خدا ای پیر تو] از ما [تا نسوزی ز آتش تقدیر تو] و نرسد قهر آلهی به تو [۹۶۱ این چه دُم اژدها افشردن است] از برای او مدد خواستن و آن را یافتن دم از در ها خفته را افشردن است [هیچ دانی چه خبر آوردن است] یعنی خبر آمدن محمد خبر است عظیم [۹۶۲ زین خبر جوشد دل دریا و کان] و همچنان [زین خبر لرزان شود هفت آسمان] و تو نمی دانی [۹۶۳ چون شنید از سنگها پیر این سخن] لاجرم [پس عصا انداخت آن پیر کهن] از دست [۹۶۴ پس ز لرزه و خوف و بیم آن ندا] به کسی حال می باید خواند از بهر قافیه [پیر دندانها به هم بر می زدی] از لرزیدن [۹۶۵ آنچنان کاندز زمستان مرد غور] و عریان [او همی لرزید و می گفت ای ثبور] آن پیزی لرزید و گفت ای هلاک [۹۶۶ چون در آن حالت بدید او پیر را] یعنی خلیمه [زان عجب گم کرد زن تدبیر را] از آن هر غریب ضایع کرد عقل و تدبیر را [۹۶۷ گفت پیر اگر چه من در محنتم] از فرقت طفل [حیرت اندر حیرت اندر حیرتم] از جهت آواز که شنیده بودم و طفل را گم کرد و از صنم (349b) این حالت دیدم [۹۶۸ ساعتی بادم خطیبی می کند] که از باد آواز می آید مرا [ساعتی سنگم ادیبی می کند] و این صنم های از سنگ تراشیده را پند می دهند یعنی ندا از هوا از برای تعظیم طفل من بود من فهم نکردم و اوراد رحطیم نهادم ز جستن ندا کننده رفتم اکنون از سنگ ها قدر او را دانستم پس سنگ ادیب من گشت [۹۶۹ باد با حرفم سخنها می دهد] بیان مصراع اول است [سنگ و کوهم فهم اشیا می دهد] بیان مصراع تا نیست [۹۷۰ گاه طفلم را ربوده غیبیان] این را دانستم که اه طفل را غیبان بوده اند [غیبیان سبز پُر آسمان] یعنی فرشتگان که سبز پر ندا از [۹۷۱ از که نالم با که گویم این گله] و شکایت [من شدم سودایی اکنون صد دله] من دیوانه گشتم و پریشان خاطر [۹۷۲ غیرتش از شرح غییم لب بیست] نمی توانم که سخن بگویم [این قدر گویم که طفلم گم شدست] و ضایع گشته [۹۷۳ گر بگویم چیز دیگر من کنون] که .. مشاهده کردم [خلق بندندم به زنجیر جنون] همچو مجنون [۹۷۴ گفت پیرش کای حلیمه شاد باش] که محل سر و دست [سجده شکر آر و رُو را کم خراش] و ماتم نکن [۹۷۵ غم مخور یاوه نگرده او ز تو] اوضایع نمی شود [بلکه عالم یاوه گردد اندر او] لیظهره علی الدین کله همه را محو می کند [۹۷۶ هر زمان از رشک غیرت پیش و] پس راز هر طرف [صد هزاران پاسبان است و حرس] و نگهبان [۹۷۷ آن ندیدی کآن بُتان ذوفنون] استفهام آنکار است [چون شدند از نام طفلت سرنگون] لاجرم [۹۷۸ این عجب قرنی است بر روی زمین] به حکم خیر القردن الذی انافیه

این قرن غریب است [پیر گشتم من ندیدم جنسی این] این چنین قرن گرین و طفل .. [۹۷۹ زین رسالت سنگها چون ناله داشت] و چگونه فریاد کردند [تا چه خواهد بر گنّه کاران گماشت] و بر آنان که سنگ ها را سجده کنند [۹۸۰ سنگ بی جرم است در معبودیش] سنگ صنم بی گناه است در معبود گشتن [تو نه ای مُضطرّ که بنده بودیش] یعنی ترا که اختیار است چرا بنده سنگ صنم شد [۹۸۱ او که مُضطرّ این چنین ترسان شدست] آن چیز که بی اختیار است او چنین بیم دارد [تا که بر مُجرّم چه ها خواهند بست] و چه عقوبت رسد خبر یافتن جَدِّ مصطفی عَبْدُ الْمُطَّلِب از گم کردن حلیمه محمّد را علیه السّلام و طالب شدن او گرد شهر و نالیدن او بر در کعبه و از حق در خواستن و یافتن او محمّد را علیه السّلام [۹۸۲ چون خبر یابید جَدِّ مصطفی] یعنی عید المطلب [از حلیمه وز فغانش بر ملا] و انبوهی [۹۸۳ وز چنان بانگ بلند و نعره ها] و فریاد و گریا [که به میلی می رسید از وی صدا] به مقدار میل و فر سنگ می رفت از حلیمه .. [۹۸۴ زود عبدالمطلب دانست چیست] که مصطفی کم شده است [دست بر سینه همی زد می گریست] لاجرم [۹۸۵ آمد از غم بر در کعبه به سوز] و حرارت [کای خبیر از سِرّ شب وز راز روز] که خدای خبردار از اسرار شبها و رازهای روزها [۹۸۶ خویشتن را من نمی بینم فنی] و صنعتی و رتبی [تا بود همراهِ تو همچون (350a) منی] و همچنان [۹۸۷ خویشتن را من نمی بینم هنر] و فضل [تا شوم مقبول این مسعود در] یعنی این کعبه که باب سعادت است [۹۸۸ یا سر و سجده مرا قدری بود] و اعتباری [یا به آشکم دولتی خندان شود] باب گریه من دولتی خندد [۹۸۹ لیک در سیمای آن دُرّ یتیم] یعنی مصطفی علیه السلام [دیده ام آثارِ لطف ای کریم] زیرا [۹۹۰ که نمی ماند به ما گرچه ز ماست] اگرچه فرزند فرزند من است [ما همه میسیم و احمد کیمیاست] و زر است و زر کننده [۹۹۱ آن عجایبها که من دیدم بر او] از آثار لطف تو [من ندیدم بر ولیّ و بر عدو] بر دوست و دشمن [۹۹۲ آنکه فضل تو در این طفلیش داد] آن چیز که احسان تو در کودکی او داد [کس نشان ندهد به صد ساله جهاد] و سعی و اجتهاد [۹۹۳ چون یقین دیدم عنایتهای تو] هر مرهون است [بر وی او دُرّی است از دریای تو] لاجرم [۹۹۴ من هم او را می شفیع آرم به تو] که به عزت و قدر او [حال او ای حال دان با من بگو] حال مصطفی را ای دانا ای دانا حال ما بگو جواب آمدن جد مصطفی عبد المطلب را از درون کعبه [۹۹۵ از درون کعبه آمد بانگ زود] به عبد المطلب [که هم اکنون رُخ به تو خواهد نمود] اکنون به تو توجه کند [۹۹۶ با دو صد اقبال او محظوظ ماست] یعنی با دولت بسیار او نصیب گرفته ما است [با دو صد طَلَبِ مَلک محفوظ ماست] با جماعت ملائکه نگاه داشته ما است [۹۹۷ ظاهرش را شُهره گیهان کنیم] و مشهود جهان گردانیم [باطنش را از همه پنهان کنیم] همان ما دانیم [۹۹۸ زرّ کان بود آب و گِل ما زر گریم] یعنی خاک و آب گویا زر معدن بود و ما زر گر خیانکه زر اگر از زر کار بسیار و آثار بی شمار پیدا کند ما نیز از خاک و آب مخلوقات هویدا می کنیم [که گهش خلخال و گه خاتم بُریم] گاهی آن زر را .. گاهی انگشتی [۹۹۹ گه حمایلهای شمشیرش کنیم] و همچنان [گاه بند گردن شیرش کنیم] و خلقه شیر سازی [۱۰۰۰ گه تُرنج تخت بر سازیم از او] از آن زر

[گاه تاج فرقه‌های مُلک‌جو] گاهی تاج پادشاهان کنیم یعنی از خاک کسان سازیم بعضی محقر و بعضی معزز و بعضی از بهر قهر و بعضی از برای لطف [۱۰۰۱ عشقها داریم با این خاک ما] محبت های ماهست به خاک [زآنکه افتادست در قعده رضا] در این تنبیه است که کسی مطیع حق باشد محبوب و مقبول او شود [۱۰۰۲ گه چنین شاهی از او پیدا کنیم] گاه همچو محمد شاه ممجد از و هویدا کنیم [گه هم او را پیش شه شیدا کنیم] گاه خاک آفریده را یا نفس خاک را پیش آن شاه دیوانه کنیم عن انس رضی الله عنه انه قال صعد البنی علیه السلام و ابوبکر و عمر و عثمان احد افرجف بهم فقال اثبت احد فانما علیک نبی و صدیق و شهیدان [۱۰۰۳ صد هزاران عاشق و معشوق از] و یعنی بسیار عاشق و معشوق از خاک آفریده [در فغان و در نفیر و جست و جو] لاجرم [۱۰۰۴ کار ما این است بر کوری آن] مرهون است [که به کار ما ندارد میل جان] جان او به ما و به کار ما مائل نیست یعنی خاک که ما پستی نموده است و در قعده (350b) رضا نشسته ما از و چندین آثار پیدا می کنیم به کوری آنان مه تکبر نمایند و در رضا بنا شد [۱۰۰۵ این فضیلت خاک را زآن رو دهیم] که او پیش ما افتاده است در قعده رضا ئ تکبر نمی کند [که نواله پیش بی برگان نهیم] و روزی را پیش بی رزقان [۱۰۰۶ زآنکه دارد خاک شکلی آغبری] و صورت تیره کی از بهر پنهان داشتن سر معنوی [وز درون دارد صفات انوری] که چندین خزان .. و معادن ئ نعم درو پنهان است [۱۰۰۷ ظاهرش با باطنش گشته به جنگ] ظاهرش با باطنش در خبر است [باطنش چون گوهر و ظاهر چو سنگ] که باطنش بهتر از ظاهر است [۱۰۰۸ ظاهرش گوید که ما اینیم و پس] که ما از .. چیزی نداریم یهنی تواضع کند ئ تکبر و ریا نمی نماید [باطنش گوید نکو بین پیش و پس] که هنر های ما پوشیده است [۱۰۰۹ ظاهرش مُنکر که باطن هیچ نیست] و خالیست [باطنش گوید که بنماییم بیست] پس می باید که باطن از ظاهر بهتر باشد زیرا ظاهر نظرگاه خلق است و باطن نظرگاه حق [۱۰۱۰ ظاهرش با باطنش در چالیشان] در حنگند [لاجرم زین صبر نصرت می کشند] صبر خاک این است که چندین نجاسات و مرد ها در .. و بدیها به خاک اندازند او صبر و قبول کند که به برکت صبرش از و چندین نیکو ها و نعمت ها بیرون آیند و حق تعالی از و چندین ناز نینان آفریند چنانکه حضرت مولانا از سوی خدای تعالی می فرماید [۱۰۱۱ زین تُرش رو خاک صورتهای کنیم] ظاهرش که ترش روست از و صور نهی کنیم [خنده پنهانش را پیدا کنیم] خاک که در باطن او بود پیدا کنیم [۱۰۱۲ زآنکه ظاهر خاک اندوه و بُکاست] غم و گریستن است [در درونش صد هزاران خنده هاست] به قدرت ما از و هویدا است [۱۰۱۳ کاشِفُ السِّرِّیم و کار ما همین] لاجرم [کین نهانها را بر آریم از کمین] و همچنان در یوم دین [۱۰۱۴ گرچه دزد از مُنکری تن می زند] و خاموش می شود [شحنه آن از عَصَر پیدا می کند] شحنة او را فشردن و عذاب گویا می می کند [۱۰۱۵ فضلها دزدیده اند این خاکها] از خرائه حکمت و نعمت [ما مُقرّ آریمشان از ابتلا] از و آثار چندین پیدا کنیم و بسیار انبیا و اولیا هویدا [۱۰۱۶ پس عجب فرزند کورا بوده است] فرزند عجب از عجم و عرب خاک را بوده است [لیک احمد بر همه افزوده است] افضال بنی آدم اوست [۱۰۱۷ شد زمین و آسمان

خندان و شاد] و می گویند که [کین چنین شاهی ز ما دو جفت زاد] که این است بهترین اولاد [۱۰۱۸] می شکافد آسمان از شادیش] همچو غنجه می شکافد آسمان از شادی احمد [خاک چون سوسن شده ز آزادیش] لاجرم [۱۰۱۹] ظاهره با باطن ای خاک خوش] به فتح خا می باید خواند [چونکه در جنگند و اندر کشمکش] و خلاف و تراغ [۱۰۲۰] هر که با خود بهر حق باشد به جنگ] یعنی از پیدا کردن حالت جنگ کند [تا شود معنیش خصم بو و رنگ] تا معنی او خصم وجود و صورت شود [۱۰۲۱] ظلمتش با نور او شد در قتال] که نور را گوید خود را فاش مکن [آفتاب جانش را نبود (351a) زوال] پس برین قیاس [۱۰۲۲] هر که کوشد بهر ما در امتحان] و حالت خود را دارد نهان [پشت زیر پایش آرد آسمان] که فلک او را بر پشت دارد [۱۰۲۳] ظاهره از تیرگی افغان کنان] خطاب به نفس خاکستر به خاکی نهاد [باطن تو گلستان در گلستان] اما این تیره کی می نمایی قصد انبیای که اهل هوا یارت نشود چنانکه [۱۰۲۴] قاصد او چون صوفیان روئرش] همچو صوفیان که روی را ترش کنند از برای آن [تا نیامیزند با هر نورکش] تا مختلط نشوند با اهل هوا و کشندۀ نور .. [۱۰۲۵] عارفان روئرش چون خارپشت] آن عارفان که روی ترش کرده اند همچو قفقندند [عیش پنهان کرده در خار دُرشت] عیش را نهان کرده اند در خار درشت زیرا [۱۰۲۶] باغ پنهان گرد باغ آن خار فاش] باغ پنهان است و در حوالی او خار پیدا است و به زبان حال می گوید که [کای عدوی دزد زین در دُور باش] حصه و پندایند است که ای طالب خدای تعالی اهل هوا و فاسقان را تیره کی و ترش .. نمای همچو خار پشت از خار حصار کن و همچو باغ خار را دیوار تا میوه های باغت بزند و نور های چراغت نکشند [۱۰۲۷] خارپشتا خار حارس کرده ای] ای خارپشت خار را نگهبان ساخته [سر چو صوفی در گریبان برده ای] و به مراقبه فرو برده [۱۰۲۸] تا کسی دوچار دانگ عیش تو] مرهون است [کم شود زین گلرُخانِ خارخو] یعنی تا یکی از گل خان جهان و ضرر کنندگان ناقص گردد در مقابله عیش تو که عیش ترا منفضر نکرداند چون حضرت مولانا چندین معارف فرمود باز به حکایت عودت نمود که گفت [۱۰۲۹] طفلی تو گرچه که کودکِ خوبُدست] یعنی از درون کعبه آواز آمد که ای عبد المطلب طفل تو اگرچه کودک خوست [هر دو عالم خود طفیل او بُدست] و تابع او [۱۰۳۰] ما جهانی را بدو زنده کنیم] و همچنان [چرخ را در خدمتش بنده کنیم] چون از درون کعبه عبد المطلب را این خبر ها رسید [۱۰۳۱] گفت عبدالمطلب کین دم کجاست] یعنی کودک من [ای عَلِیمُ السِّر نشان ده راه راست] نشان خواستی عبدالمطلب از موضعِ مُحَمَّد علیه السلام که کجاش یابم و جواب آمدن از اندرون کعبه و نشان یافتن [۱۰۳۲] از درون کعبه آوازش رسید] به عبد المطلب آواز رسید و در سخن این بود [گفت ای جوینده آن طفلی رشید] و احمد مجید [۱۰۳۳] در فلان وادی است زیر آن درخت] چون عبد المطلب جای رسول الله علیه السلام را دانست [پس روان شد زود پیر نیکبخت] چون به سوی درخت رفت [۱۰۳۴] در رکاب او امیران قُریش] با او رفتند در مقام بندگی [زآنکه جدش بود ز اعیان قُریش] یعنی جد رسول الله علیه السلام که عبد المطلب است از اعیان قبیله قریش [۱۰۳۵] تا به پشتِ آدم آسلافش همه] تا به

صلب آدم علیه السلام ابا و اجدادش [مَهْتَرانِ بزم و رزم و مَلَحْمَه] بزرپان صحبت و (351b) جنگ و محل حرب بودند [۱۰۳۶] این نسب خود پوستِ او را بوده است] این نسب پوست رسول الله علیه السلام بود [کر شهنشاهاں مِه پالوده است] لاجرم مصطفی علیه السلام مغزور بده و از شاهان بزرگ مصطفی و گزیده بود [۱۰۳۷] مغزِ او خود از نسب دور است و پاک] زیرا [نیست جنسش از سَمَک کس تا سِماک] نام منزل از منازل قمر [۱۰۳۸] نور حق را کس نجوید زاد و بود] یعنی کسی نمی جوید که نور حق را زاد و اصل که بود [خلعتِ حق را چه حاجت تار و پود] به ترکی ارش ارجق [۱۰۳۹] کمترین خلعت که بدهد در ثواب] آن ملک و هاب [برفرازد بر طرازِ آفتاب] حصه از قصه آن است که حلیمه را از بتان یاری نشد و عبد المطلب چون تضرع و زاری حضرت بادی آورد یاری یافت پس کسی که شرع رسول را و نظیران کم کند می باید که همچو عبد المطلب به حکم المسجد بیت الله به مسجد آید و به حضرت حق تعالی تضرع نماید تا کم شده را باز یابد بقیة قصه دعوتِ رحمت بلیقیس را [۱۰۴۰] خیز بلیقیسا یا و ملک بین] خطا بست به بلیقیس از طرف سلیمان علیه السلام که ای بلیقیس از ملک دنیا برخیز و به نزد ما بیار ملک مؤثد بین [بر لب دریای یزدان دُر بچین] بر کنار دریای خدای تعالی درها چنین [۱۰۴۱] خواهرانت ساکنِ چرخ سنی] خواهران تو که اهل اسلام اند بر فلک اعلی اند حکایت حفصه بنت سیرین که خواهر محمد بن سیرین بود وی شب در خانه چراغ روشن می کرد و نماز می گزارد وقت بودی که چراغ به مردی و خانه او روشن بودی تا به صبح [تو به مُرداری چه سلطانی کنی] به حکم الدنیا جیفه و طالب ها کلاب دنیا دار است و پادشاهی به مردار بد کاری [۱۰۴۲] خواهرانت را ز بخششهای راد] از عطا های سحنی [هیچ می دانی که آن سلطان چه داد] خدای رب العباد [۱۰۴۳] تو ز شادی چون گرفتی طبل زن] به ترکی طاولجی [که منم شاه و رئیس گولحن] یعنی دعوای امیری و لاف پادشاهی گردن گویا گفتن است که من حاکم مزبله و جیفه گشته ام مثلی قانع شدن آدمی به دنیا و حرص او در طلب دنیا و غفلت او از دولت روحانیان که ابنای جنس ویند و نعره زن که یا لیت قومی یَنلَمُون [۱۰۴۴] آن سگی در کو گدای کور دید] یک سک در کوتی گدای نابینا دید [حمله می آورد و دلش می درید] چنانکه رسم سکانت [۱۰۴۵] گفته ایم این را ولی باری دگر] این حکایت را در جلد دوم گفته بودیم اما اینجا [شد مکرر بهر تأکید خبر] چون سک بر کور حمله کرد [۱۰۴۶] کور گفتش آخر آن یاران تو] کور آن سک را گفت یاران و اقراں تو [بر کُهند این دم شکاری صیدجو] بر کوه اند درین وقت سک شکاری و صید جو [۱۰۴۷] قوم تو در کوه می گیرند گور] کاف عجمی به ترکی قولان [در میان کوی می گیری تو کور] یعنی تو من کور را می گیری این شکار و کار لایق اهل همت نیست [۱۰۴۸] ترک این تزویر گو شیخ نفور] و از حق دور [آب شوری (352a) جمع کرده چند کور] تو همچو آب شوری کوران بسیار راجع کرده [۱۰۴۹] کین مریدان من و من آب شور] اسنان مریدان من است و من آب شورم [می خورند از من همی گردند کور] آنان که مطلب ایشان دنیا است چنین اند حکایت و ز مقصم بالله شیخ ابو الحسن نوری را مال فرستاد تا به اصحاب بخش و قسمت کند شیخ

آن مال را در خانه نهاد پس از آن یاران را گفت به خانه در روید به قدر حاجت مال بستانید بعضی‌اند که ستاند و بعضی بسیار چون بیرون آمدند نوری گفت قر بکم من الحق و بعد کم منه علی مقدار ما اخذ ثم بیعنی نزدیکی شما به خدای تعالی و دوری شما از و بلمقدار آنچه ستانیدید [۱۰۵۰] آبِ خود شیرین کن از بحرِ لَدُنْ ای شیخ [آبِ بَد را دامِ این کوران مکن] بلموجب علو الهمة من الا میان [۱۰۵۱] خیز شیرانِ خدا بین گورگیر] تو نیز از ایشان شود [تو چو سگ چونی به زرقي کورگیر] پس از این کور را بیان کند [۱۰۵۲] گور چه از صیدِ غیرِ دوست دُور] گور آن است که از شکار غیر خدای تعالی دور است [جمله شیر و شیرگیر و مستِ نور] اما آن شیران [1053 در نظاره صید و صیادی شه] یعنی در صبادی خدای تعالی [کرده ترکِ صید و مرده در وَلَه] و میّت گشته‌اند در حیرت [۱۰۵۴] همچو مرغِ مرده‌شان بگرفته یار] چنانکه صیادان مرغِ مرده را گیرند و همچو او آواز کنند [تا کند او جنسِ ایشان را شکار] همچنین خدای تعالی همچو مرغِ مرده ایشان را گرفته است تا همجنس آن مرغ را شکار کند تو نیز ای سالک اگر می خواهی که شکار حق شوی مایل شو به آنان که به حکم موتو اقیل آن تموتو آفانی و مرده گشته‌اند [۱۰۵۵] مرغِ مرده مُضْطَرَّ اندر وصل و تین] مرغ در بی اختیار است در وصلت و فرقت [خوانده‌ای اَلْقَلْبُ بَيْنَ اِصْبَعَيْنِ] اشارت است به آن حدیث شریف که قلب المؤمن بین الا صبعین من اصابع الرحمن یقلبه کیف یشاء [۱۰۵۶] مرغِ مرده‌ش را هرآنکه شد شکار] آن شکار شده [چون ببیند شد شکارِ شهریار] چون نظر کند خود را شکار حق تعالی باید [۱۰۵۷] هر که او زین مرغِ مرده سر بتافت] و روی گردانید [دستِ آن صیاد را هرگز نیافت] پس هرکه از مردگان خدای تعالی اعراض کند شکار حق و مقبول حضرت نشود [۱۰۵۸] گوید او منگر به مرداری من] بلکه [عشقِ شه بین در نگهداری من] محبت حق تعالی را بین چگونه نگهدارد مرا [۱۰۵۹] من نه مردارم مرا شه گشته است] در حقیقت مرده نیستم [صورتِ من شبه مرده گشته است] اعتبار تو است [۱۰۶۰] جنبشم زین پیش بود از بال و پر] و قوت خود [جنبشم اکنون ز دستِ دادگر] سلطان عادل [۱۰۶۱] جنبشِ فانیم بیرون شد ز پوست] و رفت [جنبشم باقی است اکنون چون از اوست] لاجرم [۱۰۶۲] هر که کز جنبید به پیش جنبشم] هر که پیش حرکت من حرکت بد کند [گرچه سیمرغ است زارش می‌گشیم] (352b) که قهر ملک قهار از من پیدا شود پس ای اهل نظر [۱۰۶۳] هین مرا مرده مبین گر زنده‌ای] و حیات داری [در کفِ شاهم نگر گر بنده‌ای] در دست شاه بین مرا اگر تو بنده او را [۱۰۶۴] مرده زنده کرد عیسی از کَرَم] اما [من به کفِ خالقِ عیسی درم] من در دست تصرف خالق عیسی‌ام [۱۰۶۵] کی بمانم مرده در قبضه خدا] که قوه قاهره است او را [بر کفِ عیسی مدار این هم روا] افکیف در کف حق تعالی [۱۰۶۶] عیسی‌ام لیکن هر آن کو یافت جان] مرهون است [از دم من او بماند جاودان] زیرا در حقیقت زنده است به نفس رحمن [۱۰۶۷] شد ز عیسی زنده لیکن باز مُرد] مرده از نفس عیسی زنده گشت باز مرد [شاد آن کو جان بدین عیسی سپرد] که هرگز نمیرد [۱۰۶۸] من عصایم در کفِ موسی خویش] سخن مردگان حق تعالی است [موسیم پنهان و من پیدا به پیش] لاجرم [۱۰۶۹] بر مسلمانان پُلِ دریا

شوم] همچو عصای موسی آب نیل را می شکافم و ایشان را همچو پل شاه راه پیدا کنم [باز بر فرعون اژدرها شوم] که او را می کشم [۱۰۷۰ این عصا را ای پسر تنها مبین] زیرا [که عصای بی کف حق نبود چنین] تنها و بی تمکین [۱۰۷۱ موج طوفان هم عصا بُد کوز درد] موج طوفان نیز عصای قهر خدای تعالی بود که آواز غضب [طنطنۀ جادویرستان را بخورد] و آواز ایشان را محو کرد [۱۰۷۲ گر عصاهای خدا را بشمرم] هر هون است [زرقي این فرعونیان را بردَرَم] و هلاک کنم [۱۰۷۳ لیک زین شیرین گیای زهرمند] دنیا که کیای شیرین و زهر ناک است [ترک کن تا چند روزی می چرند] بگذار فرعونیان را تا روزی چند چرند و آخر غذای جهنم شوند [۱۰۷۴ گر نباشد جاهِ فرعون و سَری] مرهون است [از کجا یابد جهنم پروری] و غذای او [۱۰۷۵ فربهش کن آنگهش کُش ای قصاب] پس بگذار تا بچرند [زانکه بی برگند در دوزخ کِلاب] و غذا می خواهند پس به حکم اهل الجنة کل ضعیف متضعف و اهل النار کل کبیر متکبر اکثر اهل بهشت ضعیفان و فقیران و اکثر اهل دوزخ اعیان و ظالمان است [۱۰۷۶ گر نبودی خصم و دشمن در جهان] یعنی هر چیز غذا می خواهد و بی غذا باقی نماند و غذای دوزخ عاصیان است بی ایشان دوزخ را بقا نیست چنانکه خصم و دشمن غذای غضب است اگر دشمن نبودی در جهان [پس بمردی خشم اندر مردمان] لاجرم [۱۰۷۷ دوزخ آن خشم است خصمی بایدش] که غذای دوزخ شود [تا زید ورنی رحیمی بکُشدش] و الا خدای رحیم دوزخ را کشد چون دوزخ گشته شود [۱۰۷۸ پس بماندی لطف بی قهر و بُدی] یعنی حضرت حق تعالی تا او صاف متقابله متصف است مثل معزّ و مزل و هادی و مضل و غفار و قهار و نافع و ضار پس اگر دوزخ نبودی لطف و رحمت بی قهر و عقوبت ماندی صفت قهر و انتقام محل و مطهر نیافتی [پس کمال پادشاهی کی بُدی] و این نقصانش بودی [۱۰۷۹ ریشخندی کرده اند آن مُنکران] و سخریۀ گرفتند [بر مَثَلها و بیانِ ذاکران] بر پند (353a) اولیا و صالحان یعنی اهل دنیا و فاسقان و اصحاب کبر و طغیان سخریه می گیرند به اهل الله و اعطان [۱۰۸۰ تو اگر خواهی بکن هم ریشخند] ای پندگویی اگر تو خواهی استهزا کن به ایشان و بگو [چند خواهی زیست ای مُردار چند] که ای ایشان بخس و خیک خمر چند زنده بمانی عاقبت بمیری و به عذاب آخرت گرفتار شوی پیش عاقل را می باید که خود را طعمۀ دوزخ نگرداند بار تکاب زنوب حکایت مردی پیش صالحی در آمد و نصیحت خواست آن صالح گفت دوست ترین دوستان خود را جفا مکن آن مرد گفت اسن چه نصیحت است که هیچ کسی بر دوست ترین دوستان خود جفا روا دارد آن صالح گفت دوست ترین دوستان نفس و ذات تو است چون معصیت کنی تو را به عذاب آخرت گرفتار کنی پس او را جفا کرده باشی [۱۰۸۱ شاد باشید ای محبّان در نیاز] و طاعت و تضرع [بر همین در که شود امروز باز] که این باب امروز گشاده و مفتوح می شود و کلید آن باب در دست شما است امروز که روز دنیا است می توانید که آن در را بگشایید [۱۰۸۲ هر خویجی باشدش کُردی دگر] هر هویج و سبزه را جایی مستقل باشد [در میانِ باغ از سیر و کُبر] بیان هویج است و کبر به فتح کاف عربی و فتح با نام گیاهی است که او را عربان لَصَفَ گویند و رومیان کبره [۱۰۸۳ هر یکی با جنسِ خود

در کردِ خود] به فتح خامی باید خواند [از برای پختگی نم می خورد] تا به کمال برسد [۱۰۸۴] تو که کردِ زعفرانی زعفران] تو که در گرد زعفرانی و قرین روحانیان و لفظ زعفران مرهون است [باش و آمیزش مکن با دیگران] به اهل هوا اختلاط مکن [۱۰۸۵] آب می خور زعفران تا رسی] مرهون است [زعفرانی اندر آن حلوا رسی] حرف یا در لفظ زعفرانی مصدریه است یعنی در عبادت تربیت در یاب تا به مقصود و وصول یابی [۱۰۸۶] در مکن در کردِ شلغم پوزِ خویش] دهان خود را در کردِ شلغم در مکن یعنی با جسمانیان و تن پردران قرین مشو [که نگرده با تو او هم طبع و کیش] که صحبت مؤثر است از بدان دور می باید شد [۱۰۸۷] تو بکردی او بکردی مُودَعَه] تو در جایی و شلغم در جایی دیگر امانت گشته است با او جمع مشو [زآنکه اَرْضُ الله آمد و اِسَعَه] چون زمین خدای تعالی پهن است ضرورت نیست که با بدان یار شوی [۱۰۸۸] خاصه آن ارضی که از پهناوری] خصوصا عالم ملکوت که از عریضی [در سفر گم می شود دیو و پری] در آن زمین سفر کردن کم می شود اینان [۱۰۸۹] اندر آن بحر و بیابان و جبال] آنچنان زمین پهن است چه کم شدن دیو و پری بلکه در آن دریا و بیابان و کوهها [مُنْقَطِع می گردد آوهم و خیال] و همچنان [۱۰۹۰] این بیابان در بیابانهایی او] این بیابانهای جهان نسبت با بیابانهای آن زمین بی پایان [همچو اندر بحرِ پُر یک تایی مو] نسبت یک تارموسست (353b) با دریای بی گران [۱۰۹۱] آب [استاده که سیرستش نهان] آبی که استاده باشد سیر و حرکت اونها نیست یعنی آنان که در خلوت عبادت نشینند و از روی معنی سیر عالم ملکوت کنند آبی که استهده باشد سیر و حرکت اونها است معنی آنان که در خلوت عبادت نشینند و از روی معنی سیر عالم ملکوت کنند [تازه تر خوشتر ز جواهری روان] بهتر از آن مردان است که در حرکت ظاهر باشند و از سلوک طریقت غافل حکایت کسی پیش عزیز گفت همچو آب روان شو تا مردار نشوی آن عزیز گفت دریا شو و بنشین تا قابل مردار نشوی بلکه مرداران را پاک کنی [۱۰۹۲] کو درونِ خویش چون جان و روان] عطف تفسیر است [سیرِ پنهان دارد و پایِ روان] سیر نهانی و پای رونده دار [۱۰۹۳] مُستمع خفتست کوتاه کن خطاب] مرهون است [ای خطیب این نقش کم کن تو بر آب] که این سخن تو همچو نقش بر آب است این را کم کن که مستعمان در خواب غفلت اند و بار به قصه بلقیس بیا که او را سلیمان علیه السلام می گوید [۱۰۹۴] خیز بلقیسا که بازاری است تیز] با رواج و رغبت است یا زور می رود [زین خسیسان کساد افکن گریز] آن خسیسان که متاع ترا به سکاد افکنند از آنان گریز [۱۰۹۵] خیز بلقیسا کنون با اختیار] بوی خدای تعالی روی [پیش از آنکه مرگ آرد گیر و دار] به فخر و اضطراب [۱۰۹۶] بعد از آن گوشت کشد مرگ آنچنان] مرهون است [که چو دزد آبی به شحنه جان کنان] به ترکی جان چکیشرک [۱۰۹۷] زین خران تا چند باشی نعل دزد] متاع خران جهان نعل است ار ایشان نعل دزدیدند نه کار اهل [گر همی دزدی بیا و لعل دزد] و بین که [۱۰۹۸] خواهرانت یافته مُلکِ خُلود] و ساطنت باقیه [تو گرفته مُلکتِ کور و کبود] و ملک بی نور و رونق لاجرم از آن ملک فراغت کن [۱۰۹۹] ای خنک آن را کزین مُلکت بَجست] به فتح جیم [که اَجَل این مُلک را ویران گر است] پس باقی نماند

[۱۱۰۰ خیز بلقیسا بیا باری ببین] و مشاهده کن [مُلکَتِ شاهان و سلطانانِ دین] که ایشان [۱۱۰۱] شسته در باطن میانِ گلستان] نشسته‌اند در باطن میان گلستان الهی [ظاهر آحادی میانِ دوستان] حادی راننده شتر است به سرور یعنی انبیا و اولیا و ناصحان و اتقیا به گفتن کلام ملبع و قول صحیح مردمان را بوی حق تعالی سوق کنند و خودشان در روضه جنان و بوستان جنان نشسته‌اند [۱۱۰۲ بوستان با او روان هر جا رود] از ایشان دور نشود [لیک آن از خلق پنهان می‌شود] که خلق نمی‌بینند [۱۱۰۳ میوه‌ها لابه‌کُنان کز من بچر] امر است از چریدن [آب حیوان آمده کز من بخور] آب حیات می‌گوید که از من بیا شام لاجرم تو نیز [۱۱۰۴ طوف می‌کن بر فلک بی‌پَر و بال] که این معراج روحانیست [همچو خورشید و چو بَدَر و چون هلال] کسب مراقب سلوک لاجرم [۱۱۰۵ چون روان باشی روان و پای نی] زیرا این رفتن از روی معنیست [می‌خوری صد لوت و لقمه‌خای نی] و مشقت خاییدن نیست [۱۱۰۶ نی نهنگ غم زند بر کشتیت] در آن دریا [نی پدید آید ز مردن زشتیت] [354a] بلکه محاسن اعمال تو ظاهر شود [۱۱۰۷ هم تو شاه و هم تو لشکر هم تو تخت] چون درین کشور باشی [هم تو نیکوبخت باشی هم تو بخت] اما در ملک دنیا [۱۱۰۸ گر تو نیکوبختی و سلطان زفت] و پادشاه بزرگ [بخت غیر تست روزی بخت رفت] که روزی بمیری، دیگری به جای تو شاه شود [۱۱۰۹ تو بماندی چون گدایان بی‌نوا] چون تخت و بخت دنیا رفت تو همچو گدا تنها بمانی [دولت خود هم تو باش ای مُجتبی] گریده حق تعالی رباع شاهان جهان که این جهان داشته اند بنگر که از این جهان چه برداشته اند در زیر زمین به دست خود می‌دروند هر تخم که در روی زمین کاشته اند [۱۱۱۰ چون تو باشی بخت خود ای معنوی] چون تو عینی بخت و تخت شوی بخت و تخت ترا زوال و انتقال نباشد [پس تو که بختی ز خود کی گم شوی] زیرا چیزی از نفس خود منفک نشود بقیه عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصی را به تعلیم و وحی خدا جهت حکمتهایی یعنی از برای حکمت‌ها که او داند و معاونت ملائکه علیهم السلام و دیو و پری و آدمی آشکارا [۱۱۱۲ ای سلیمان مسجد اقصی بساز] زیرا [لشکر بلقیس آمد در نماز] پیش از این دانسته بودی که سلیمان علیه سلام بنیاد مسجد اقصی کرده بود چون جماعت بسیار شد از بهر تمام گردنش وحی آمد [۱۱۱۳ چونکه او بنیاد آن مسجد نهاد] پس سلیمان به موجب فرمان بنا را توجه نمود [جن و انس آمد بدن در کار داد] و بن در معاونت شد [۱۱۱۴ یک گروه از عشق و قومی بی‌مراد] یک جماعت به خدمت بنا به محبت و اخلاص آمد بودند قومی به کراهت و بی‌رغبت [همچنانکه در ره طاعت عباد] بعضی صدق و صفا می‌آید و بعضی بزرگان و ریا و بعضی به خوف و رجا و بعضی به عرض دنیا لاجرم هر کسی راه زنجیر است که او را می‌کشد [۱۱۱۵ خلق دیوانند و شهوت سلسله] زنجیر ایشان [می‌کشدشان سوی دگان و غله] به جانب کسب و حاصل [۱۱۱۶ هست این زنجیر از خوف و وله] زنجیر آنان از بیم و حیرت است پس آنانکه به عبادت آیند ایشان را نیز زنجیر است بعضی محبت و اخلاص و بعضی را غرض خاص [تو مبین این خلق را بی‌سلسله] بلکه هر خلق با زنجیر است که زنجیر ایشان [۱۱۱۷ می‌کشاندشان سوی کسب و شکار] و

تحصیل درهم دنیا را به تماشا و عشرت و کنار [می‌کشاندشان سوی کان و بحار] به معدن رحمت و دریای قربت [۱۱۱۸ می‌کشدشان سوی نیک و سوی بد] به سوی طاعت و آخرت و سوی معصیت و قربت [گفت حق فی جیدها حبلُ المَسَد] در سوره تبت [۱۱۱۹ قَدْ جَعَلْنَا الْحَبْلَ فِي أَعْنَاقِهِمْ] این سوخن از سوی حق تعالی است یعنی کردیم رسن را در گردن های ایشان که ایشان را به آن رسن می کشیم [وَاتَّخَذْنَا الْحَبْلَ مِنْ أَخْلَاقِهِمْ] گرفتیم رسن را از خوب های ایشان پس حبل از خوب های ایشان است [۱۱۲۰ لَيْسَ مِنْ مُسْتَقْذِرٍ مُسْتَنْفِهِ] نیست (354b) هیچ از پلید و پاک [قَطُّ إِلَّا طَائِرُهُ فِي عُنُقِهِ] هرگز مگر مرغ در کردن وی است بدین مصراع اشارت است به آن آیت کریمه که در اوایل سوره بنی اسرائیل است وَ كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا [۱۱۲۱ حرص تو در کارِ بد چون آتش است] و کار بد همچو فهم است که رنگین و خوش نماید [اخگر از رنگِ خوش آتش خوش است] اما سیاهی کار بد پنهان است چنانکه [۱۱۲۲ آن سیاهی فحَم در آتش نماند] به دلیل آنکه [چونکه آتش شد سیاهی شد عیان] همچنین چون حرص و شهوت رفت سیاهی کار بد و گناه پیدا شود چنانکه می فرماید [۱۱۲۳ اخگر از حرص تو شد فحَم سیاه] یعنی فهم سیاه و تباه از حرص تو اخگر پر نور شد [حرص چون شد ماند آن فحَم تباه] اما [۱۱۲۴ آن زمان آن فحَم اخگر می‌نمود] در آن زمان که فحَم ترا همچو اخگر آتش رنگ نمودی [آن نه حُسن کارِ نارِ حرص بود] آن نموده حسن کار بد نبود بلکه آتش حرص بود [۱۱۲۵ حرص کارت را بیاراییده بود] حرص و شهوت کار بدت را آراییده بود [حرص رفت و ماند کارِ تو کبود] هوچو درد حضرت مولانا کار بد را به نعم تشبیه کرد که او در نفس خود سیاه است اما آتش حرص و شهوت او را نورانی می نماید باز به غوره تشبیه می کند که چون کسی نموده را خورد دندانش کند شود خوردن شیرین میسرش نشود و لهذا می فرماید [۱۱۲۶ غوله‌ای را که بر آرایید غول] غوره ترش را شیطان بیا رایید و شیرین نمود [پخته پندارد کسی که هست گول] ابله و احمق [۱۱۲۷ آزمایش چون نماید جانِ او] و برخ از او بخورد [کُند گردد ز آزمون دندانِ او] چنانکه خاصیت ترش این است پس از این شیرین نمی تواند خورد لاجرم هر که به گناه دندان را کند کند شیرین عبادت نمی خورد [۱۱۲۸ از هوس آن دام دانه می‌نمود] فاعل می نمود عکس است [عکسِ غولِ حرص و آن خود خام بود] در حقیقت نه دانه [۱۱۲۹ حرص اندر کارِ دین و خیر جو] حرص را در کار دین و در عمل خیر کن [چون نمائد حرص باشد نغزرو] چونکه آن حرص رود این کار دین و عمل خیر پاک رو بماند زیرا [۱۱۳۰ خیرها نغزند نی از عکسِ غیر] خیرها در حد ذات خود نغزند [تابِ حرص از رفت مائد تابِ خیر] شعلۀ حرص از بود و شعلۀ خیر بماند [۱۱۳۱ تابِ حرص از کارِ دنیا چون برفت] و محو شد [فحَم باشد مانده از اخگر به تفت] فحَم سیاه ماند از اخگر کرم شده لاجرم متاع دنیا و شهوات چون عاقبت حمیده ندارند مردان را بدان اعتبار و اغترار نشاید و لهذا می فرماید [۱۱۳۲ کودکان را حرص می‌آرد غرار] و غرور [تا شوند از ذوقِ دل دامن‌سوار] که چوب و نی نیابند امن را در میان دو پای آرند و آن را اسب پندارند [۱۱۳۳ چون ز کودک رفت آن حرصِ (355a) بدش] و

کورکیش [بر دگر اطفال خنده آیدش] کودکان دیگر می خندد را طفل دنیا نیز در سوار شدن جاه و مال پس از بلوغ به درجه دجال گوید [۱۱۳۲] که چه می کردم چه می دیدم در این] که این گردیدن چه بود و چه سود دیدم ما درین کار [خل ز عکس حرص بنمود انگین] اما [۱۱۳۵] آن بنای انبیا بی حرص بود] لاجرم [زآن چنان پیوسته رونقها فزود] و زینتها نمود [۱۱۳۶] ای بسا مسجد برآورده کرام] کریمان انام [لیک نبود مسجد اقصاش نام] و چنان [۱۱۳۷] کعبه را که هر دمی عزّی فزود] و قدرش زیاده شد [آن ز اخلاصات ابراهیم بود] اگر چه آن مسجد همچو مسجدهای دیگر از خاک و سنگ بود اما [۱۱۳۸] فضل آن مسجد خاک و سنگ نیست] و الا هر مسجد همچو معبه بودی [لیک در بنّاش حرص و جنگ] و همچنین [۱۱۳۹] نی کُتُبشان مثل کُتُب دیگران] کتابهای انبیا به حکم لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا همچو کتابهای دیگران نیست حکایت امام شافعی رحمه الله علیه کتابی تألیف کرد و با شاگردان خود مقابله و مناظره تا خطاهای او را اصلاح کند شش بار متقابله کردند در هر بار خطا یافتند تا اعتقاد امام بدان درجه رسید که اکنون خطا نمانده است بار دیگر که هفت و نیم است مقابله کردن گرفت باز خطا یافت و از مقابله فراغت گردد به شاگردان خود گفت بگزارید که خدای تعالی نمی خواهد که جز کتاب او کتابی بی خطا باشد [نی مساجدشان نه کسب و خان و مان] یعنی مساجد ایشان نمی ماند به مساجد دیگران و کسب ایشان نمی ماند به کسب دیگران و خانمان نشان نمی ماند به خانمان دیگران [۱۱۴۰] نی ادبشان نی غضبشان نی نکال] و عقوبت ایشان [نی نَعاس و نی قیاس و نی مقال] غنودن و سخن ایشان به دیگران نمی ماند [۱۱۴۱] هر یکیشان را یکی قَرّی دگ] قوت و رونق آخر [مرغ جانّشان طایر از پَرّی دگر] حال ایشان به حدی است که [۱۱۴۲] دل همی لرزد ز ذکر حالشان] اهل دل را دل می لرزد [قبله افعال ما افعالشان] پس افتد ابا فعال ایشان می باید [۱۱۴۳] مرغشان را بیضه ها زرّین بُدست] و اثر اعمال ایشان گزین بود است [نیم شب جانّشان سحرگه بین شدست] در تاریکی جان ایشان چنان می بیند که در روشنای دیگران می بیند [۱۱۴۴] هر چه گویم من به جان نیکوی قوم] هر وصف که گویم من به جان و دل نیکوهای زمره انبیا علیهم السلام [نقص گفتم گشته ناقص گوی قوم] نقص گفتم متعلق به مصراع اول است [۱۱۴۵] مسجد اقصی بسازید ای کرام] و حاکمان انام [که سلیمان باز آمد والسلام] چون قصه سلیمان علیه السلام شنیدی و اقوال او را دیدی تو نیز سلیمان زمانی پس به او افتد ابکن که مسجد اقصی ساز و سر اطاعت بر زمین نیازاندان [۱۱۴۶] و راز این دیوان و پریان سر کشند] و ستیزه کنند [جمله را املاک در چنبر کشند] همه را ملائکه در قید و بند گشند [۱۱۴۷] دیو یک دم کز رود (355b) از مکر و زرق] و از حبيله [تازیانه آیدش بر سر چو برق] تازیانه به ترکی قا. د. برق به ترکی شمشک [۱۱۴۸] چون سلیمان شو که تا دیوان تو] و شیاطین تو [سنگ بُرند از پی ایوان تو] و خدمت کنند از بهر بنای تو [۱۱۴۹] چون سلیمان باش بی وسواس و ریو] و بی مگر [تا ترا فرمان بَرَد جَنّی و دیو] و مطیع امر تو شود [۱۱۵۰] خاتم تو این دل است و هوش دار] و عقلت به خود آر [تا نگردد دیو را خاتم شکار] زیرا اگر شیطان خاتم ترا که دل تو است شکار کند

[۱۱۵۱] پس سلیمانی کند بر تو مُدام] فاعل کند اول مصراع آخر است اعنی [دیو با خاتمِ حذر کن والسلام] زیرا [۱۱۵۲] آن سلیمانی دلا منسوخ نیست] بلکه [در سر و سیرت سلیمانی کنی] حرف یا در لفظ سلیمانی به چارجا مصدریه است [۱۱۵۳] دیو هم وقتی سلیمانی کند] و حکومت داند [لیک هر جولاهه اطلس کی تند] نمی تواند که اطلس تند [۱۱۵۴] دست جنباند چو دست او ولیک] همچو دست اطلس باف [در میان هر دوشان فرقی است نیک] و تفاوت فاحش است قصه شاعر و صله دادن شاه و مضاعف کردن آن وزیر بوالحسن نام [۱۱۵۵] شاعری آورد شعری پیش شاه] شاعری پیش شاهی شعری آورد [بر امید خلعت و اکرام و جاه] چنانکه عادت شاعران است [۱۱۵۶] شاه مُکرم بود فرمودش هزار] شاه اهل اکرام و احسان بود شاعر را انعام هزار فرمود [از زر سرخ و کرامات و نثار] چون شاه چنین فرمود [۱۱۵۷] پس وزیرش گفت کین اندک بود] از ذات کریم تو [ده هزارش هدیه واده تا رود] از درگاه تو [۱۱۵۸] از چنو شاعر نُس از تو بحر دست] از چون او شاعر دهان و عقل دار [ده هزاری که بگفتم اندک است] بلکه بیشتر از این می باید [۱۱۵۹] فقه گفت آن شاه را و فلسفه] آن وزیر شاه را فقد و حکمت گفت [تا برآمد عشر خرمن از کفه] گندم به آگاه آمیخته را کفه گویند [۱۱۶۰] ده هزارش داد و خلعت درخورش] لایق شاعر [خانه شکر و ثنا گشت آن سرش] حصه قصه آن است که مراد از شاعر فقیر است و از شاه روح که احسان کند و از وزیر عقل معاد که از دیار ثواب می فرماید و از زیر دیگر که مند کور خواهد شد عقل معاش که بخیل و امساک اشارت کند [۱۱۶۱] پس تفحص کرد کین سعی که بود] آن شاعر تفتیش کرد که این قدر احسان بسعی که بود [شاه را اهلیت من که نمود] و بیان کرد [۱۱۶۲] پس بگفتندش فلان الدین وزیر] اهلیت تو بیان کرد [آن حسن نام و حسن خلق و ضمیر] حسن الاسلام و حسن الخلق و حسن القلب است [۱۱۶۳] در ثنائی او یکی شعری دراز] و قصیده طویله [بر نبشت و سویی خانه رفت باز] اگرچه درین سفر مدح و زیر گرد اما [۱۱۶۴] بی زبان و لب همان نغمای شاه] و نعمت های پادشاه [مدح شه می کرد و خلعت های شاه] در این (356a) اشارت است که چون کسی از کسی احسان یابد می باید که به زبان فال شکر او گوید و به لسان حال شکر خدای متعال باز آمدن آن شاعر بعد چند سال به امید همان صله و هزار دینار فرمودن بر قاعده خویش و گفتن وزیر تو هم حسن نام شاه را که این سخت بسیار است و ما را خرجهاست و خزینه خالی است و من او را به ده یک آن خشنود کنم [۱۱۶۵] بعد سالی چند بهر رزق و گشت] پس از مدت بسیار به هر رزق و دانه [شاعر از فقر و عوز محتاج گشت] عوز به فتح عین و سکون واو به معنی قلت است [۱۱۶۶] گفت وقت فقر و تنگی دو دست] آن شاعر گفت اکنون که کمال فقر هست [جست و جوی آزموده بهتر است] مقول قول این است و این را بیان کند که [۱۱۶۷] درگهی را که آزمودم در کرم] و لفظ او را دیدم [حاجت نو را بدان جانب برم] درین تنبیه است که خدای تعالی خلاق و رزاق ماست چندین سال است که رزق بندگان می دهد و درگاه آواز موده ماست لاجرم در وقت ضرورت حاجت را به درگاه او می باید پرداز آنکه معنی لفظ الله مرجع است چنانکه سیبویه که از مشایخ وایمئه علوم عربیه است چنین

گفته است و لهذا می فرماید [۱۱۶۸ معنی الله گفت آن سیبویه] یعنی سیبویه در معنی لفظه الله گفت او ازاله الفصیل مأخوذ است که عربان اله الفصیل گویند چون پچه شتر به مادرش التجا کند بندگان نیز [يُؤْلَهُونَ فِي الْحَوَائِجِ هُمْ لَدَيْهِ] التجا کنند در مهمان و حاجان نزد خدای تعالی [۱۱۶۹ گفت آلِهنا فی حَوَائِجِنَا إِلَيْكَ] لفظ الهنا به معنی العجان است یعنی رجوع کردیم در حاجت ها بوی نو [وَالْتَمَسْنَاهَا وَجَدْنَاهَا لَدَيْكَ] درخواست کردیم حاجت ها را یافتیم ما الهنا را نزد تو [۱۱۷۰ صد هزاران عاقل اندر وقتِ درد] و محل تنگی [جمله نالان پیشِ آن دیانِ فرد] هر نالا تند پیشِ آن جزا کننده و یک تا [۱۱۷۱ هیچ دیوانه فلیوی این کُند] فیلو به کسر فا و لام ناقص العقل است [بر بخیلی عاجزی کُذیه تَند] یعنی هرگز کسی از بخیل و عاجز گدای نمی کند اما خدای تعالی کریم و قادر است و لهذا هر کس از او گدای می کنند [۱۱۷۲ گر ندیدندی هزاران بار بیش] از الطاف او [عاقلان کی جان کشیدندیش پیش] عاقلان جان فدای آن کنند [۱۱۷۳ بلکه جمله ماهیان در موجها] یعنی بلکه جانوران بحری در دریا [جمله پرنندگان بر اوجها] یعنی مرغان در هوا [۱۱۷۴ پیل و گرگ و حیدرِ اشکار نیز] یعنی حیوان بری و شیر شکاری [اژدهای زفت و مور و مار نیز] بلکه بی جانان نیز چنانکه می فرماید [۱۱۷۵ بلکه خاک و باد و آب و هر شرار] یعنی آتش [مایه زو یابند هم دی هم بهار] پس از این احتیاج آسمان و زمین را بیان کند که می فرماید [۱۱۷۶ هر دَمش لابه کند این آسمان] هر وقت خدای تعالی را تضرع (356b) کند سماء بی عمد [که فرو مگذارم ای حق یک زمان] و مرا برقراردار [۱۱۷۷ اُسْتِنْ مِنْ عَصْمَتِ وَ حَفْظِ ثُوْسْتِ] استوانه من عصمت و نگاه داشتن تو است [جمله مَطْوِیْ یَمِینِ آن دو دست] به حکم آیت سورة زمر و السما مطویات به میسینه همه آسمان ها مطویات قدرت الهیه است دین تنبیه است که فعال عظام نیست با حق تعالی حقیر است [۱۱۷۸ وین زمین گوید که دارم بر قرار] و مراثبات دارای [ای که بر آیم تو کردستی سوار] و همچنین [۱۱۷۹ جملگان کیسه از او بر دوختند] وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ [دادن حاجت از او آموختند] که محسن حقیق او است [۱۱۸۰ هر نبیی زو برآورده برات] یعنی حکم الهی [اِسْتَعِينُوا مِنْهُ صَبْرًا أَوْ صَلَاتًا] به حکم آیه سورة بقره و استعینوا بالشر و الصلوه و اهنا لکبيرة الا على الخاشعين الذين يظنون انهم ولاقوار بهم و انهم اليه راجعون (بیان مصراعت) یاری طلب کنید از حق تعالی بصیر با نماز [۱۱۸۱ هین از او خواهید نی از غیر او] که غنا و قدرت فی الحقیقه از آن او است [آب در یم جو مجو در خشک جو] چنانکه گفته اند بیت: اَيُّهَا الْعَطِشَانِ فِي وَادِ الْهُوَي جَوِي جویان جانب دریا به پا [۱۱۸۲ ور بخواهی از دگر هم او دهد] زیرا [بر کفِ میلش سخا هم او نهد] و میل عطا داد او است [۱۱۸۳ آنکه مُعْرِض را ز زر قارون کند] آن کریم است که روی گرداننده زر قارون دهد [رُو بدو آری به طاعت چون کند] چون حضرت مولانل چندین معارف فرمود به حکایت شاعر عودت فرمود [۱۱۸۴ بار دیگر شاعر از سودای داد] و از امید عطا [روی سويِ آن شهِ مُحْسِنِ نهاد] به جانب او توجه کرد [۱۱۸۵ هدیه شاعر چه باشد شعر نو] به حکم در دست همین دعا است ما را نخفه او این است [پیشِ مُحْسِنِ آرد و بنهد گِزُو] اما [۱۱۸۶ محسنان با صد عطا و جود و بر] به کسر به

معنی احسان [زر نهاده شاعران را مُنتظر] جمله‌ی حالیه است از محسنان یعنی اگر فقیران نبودی کرم کریمان پیدا نشدی و ثواب مالی و تصدق فوت شدی حکایت تاجری هر سال تجارت می کرد چون سر سال آمد رأس المال را بیرون می کرد و همه سود را به فقیران می داد او را می گفتند پس سود تو چیست او گفت سود من ثواب آخرت است و گفت اگر فقیران نبود من تجارت نمی کردم [۱۱۸۷ پیششان شعری به از صدتنگ شعر] نزد محسنان یک شعر بهتر از بسیار تنگ و بار پشم و متاع است [خاصه شاعر کو گهر آرد ز قعر] پس از این بیان کند که چرا بعض اعتبار رغبت نمایند به احسان و عطا [۱۱۸۸ آدمی اوّل حریص نان بود] و طالب اسباب معاش شود [زانکه قوت و نان ستون جان بود] لاجرم آدمی از بهر این معنی [۱۱۸۹ سویی کسب و سویی غصب و صد جیل] از بهر تحصیل مال [جان نهاده بر کف از حرص و امل] که شعرهای (357a) پر مهالک کنند [۱۱۹۰ چون به نادر گشت مستغنی ز نان] یعنی از مال و نان مستغنی گشتن اهل جهان نادر است اما چون نبردت از نان مستغنی شود [عاشق نام است و مدح شاعران] طالب نام و مدح را عیان خود [۱۱۹۱ تا که اصل و فصل او را بر دهند] و بلند کنند [در بیان فضل او منبر نهند] و زکر جمیل او بالا کنند [۱۱۹۲ تا که کز و فرّ و زر بخشی او] تا قوت و رونق و عطای او [۱۱۹۲ همچو عنبر بدهد در گفت و گو] یعنی شایع شود نام نکیش پس از این بیان کند که انسان چرا ممدوح شدن را دوست می دارد [۱۱۹۳ خلق ما بر صورت خود کرد حق] به حکم حدیث نبوی که ان الله خلق آدم علی صورته مراد از صورت صفت است لاجرم [وصف ما از وصف او گیرد سبق] چنانکه بیان می کند [۱۱۹۴ چونکه آن خلاق شکر و حمدجوست] و این‌ها را دوست می دارد [آدمی را مدحجویی نیز خوست] و این وصف ما از او است [۱۱۹۵ خاصه مرد حق که در فضل است چُست] مرهون است [پُر شود ز آن باد چون خیک دُرست] زیرا خیک درست از باد پر گردد لاجرم او از مدح پر شود و رغبت او به کار ممدوح زیاده گردد [۱۱۹۶ و نباشد اهل زان باد دروغ] اگر مستحق مدح نباشد پر نمی شود زیرا [خیک بدزیدست کی گیرد فروغ] خیکی درو فرجه باشد پر نمی گردد پس مرد نا حال به مدح رغبت کار خیر نمی کند پس از این بیان کند که معتبر در مدح مدح صادقان است نه مدح کاذبان [۱۱۹۷ این مثل از خود نگفتم ای رفیق] در طریق [سر سری مشنو چو اهلی و مُفیک] و هشیار و عاقلی [۱۱۹۸ این پیمبر گفت چون بشنید قدح] که منافقان در ذات شریف او ناسزا گفتند رسول الله علیه السلام فرمود [که چرا فریه شود احمد به مدح] یعنی مدح کاذبان معتبر نیست فکیف که قدح ایشان معتبر باشد پس از این قصه شاعر را بیان کند [۱۱۹۹ رفت شاعر پیش آن شاه و بُرد] مرهون است [شعر اندر شکر احسان کآن نُمرد] یعنی شاعر به نزد شاه شعر ببرد مه آن شعر در کشور احسان آن شاه بود که آن احسان باقی و پاینده است زیرا محس بمیرد و احسان باقی بماند چنانکه می فرماید [۱۲۰۰ محسنان مُردند و احسانها بماند] لاجرم [ای خنک آن را که این مرکب براند] سعادت‌مندان کسی است که مرکب احیان را بداند چون حال محسنان بیان کرد پس از این حال ظالمان را بیان کند [۱۲۰۱ ظالمان مُردند و ماند آن ظلمها] و بدعت و بدیها [وای جانی کو کند مکر و

دها] به ترکی باز کلک [۱۲۰۲ گفت پیغمبر خنک آن را که او] مرهون است [شد ز دنیا ماند از او فعلی نکو] رفت از دنیا و از دکار نیکو ماند قال رسول الله علیه السلام من سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها من بعده من غير ان ينقص من اجور هم شيء ، ومن سن في الإسلام سنة سيئة كان عليه وزرها ووزر من عمل بها من بعده من غيران ينقص ذلك من أوزارهم شيئاً [۱۲۰۳ مُرد محسن لیک احسانش نُمرد] احسان او باقی است [نزد یزدان دین و احسان (357b) نیست خُرد] روز قیامت یک کلمه شهادت در تراز و گران آید و احسان اندک سبب مغفرت شود [۱۲۰۴ وای آن کو مُرد و عصیانش نمود] و گناهش ماند [تا نپنداری به مرگ او جان بُرد] چنانکه از حدیث مفهوم است [۱۲۰۵ این رها کن زآنکه شاعر بر گذر] این نصیحت بسیار را ترک کن زیرا شاعر برگزرگاه [وامدار است و قوی محتاج زر] پس به مجالش بنگر [۱۲۰۶ بُرد شاعر شعر سوي شهریار] و نزد شاه [بر امید بخشش و احسان پار] که پیش از این مشاهده کرده بود [۱۲۰۷ نازنین شعری پُر از دُر دُرُست] و تاسفه [بر امید و بوي اکران نُخست] و بر رجاء احسان پیشین [۱۲۰۸ شاه هم بر خوي خود گفتش هزار] از رز سزخ و احسانات [چون چنین بُد عادت آن شهریار] و شاه بزرگوار حکایت زنی از لیث بن سعد سکره عسل خواست او خیکی فرمود گفتندش او این قدر نخواست گفت او به قدر حاجت خود خواست ما به قدر قدرت خود می دهیم [۱۲۰۹ لیک این بار آن وزیر پُر ز جود] مرهون است [بر بُراقِ عز ز دنیا رفته بود] یعنی آن وزیر حسن نام پیر احسان بر براق عزو شرف نشسته و از دنیا رفته بود [۱۲۱۰ بر مقام او وزیر نو رئیس] مرهون است [گشته لیکن سخت بی رحم و خسیس] یعنی به جای آن وزیر حسن و محسن وزیر دیگر و زیرا عظم و وکیل گشته بود اما محکم بی شفقت و خسیس بود [۱۲۱۱ گفت ای شه خرجها داریم ما] این وزیر ثانی چنین گفت [شاعری را نبود این بخشش جزا] و سزا [۱۲۱۲ من به رُبِع عُشر این ای مُغتنم] و شاه معظم [مرد شاعر را خوش و راضی کنم] چون وزیر چنین گفت [۱۲۱۳ خلق گفتندش که او از پیش دست] و در زمان پیشین [ده هزاران زین دلاور برده است] و از این شاه پهلوان عطا گرفته است [۱۲۱۴ بعد شکر کلک خایی چون کند] پس از خوردن شکر صافی نایش را خاییدن چگونه می کند [بعد سلطانی گدایی چون کند] چون خلق چنین گفتند وزیر در جواب ایشان [۱۲۱۵ گفت بفشارم ورا اندر فشار] و چندان عصرش کنم [تا شود زار و نزار از انتظار] تا بیمار و ضعیف گردد [۱۲۱۶ آنکه ار خاکش دهم از راه من] پس از آن اگر خاک راه دهم او را [در رُباید همچو گلبرگ از چمن] و قبولش به رغبت باشد [۱۲۱۷ این به من بگذار که اُستادم در این] ای شاه [گر تقاضاگر بود هر آتشین] اگر تقاضا کننده همچو آتش بود [۱۲۱۸ از ثریا گر پُرد تا ثریا] اگر آن شاعر پیرداز ثریا تا بشری [نرم گردد چون ببیند او مرا] چون وزیر چنین گفت [۱۲۱۹ گفت سلطاننش برو فرمان تراست] هر چه خواهی بکن [لیک شادش کن که نیکوگوي ماست] چون شاه چنین گفت وزیر در جوابش [۱۲۲۰ گفت او را و دو صد اومیدلیس] وزیر گفت او را در و صد گدای امید لیسنده را [تو به من بگذار این بر من نویس] چون تصرف درد است آن وزیر شد [۱۲۲۱ پس فکندش صاحب اندر انتظار] وزیر شاعر را در انتظار (358a)

انداخت [شد زمستان و دی و آمد بهار] شاعر در اول شتا آمده بود فصل شتا و خریف گذشت و بهار آمد اما هنوز چیزی حاصل نگشت [۱۲۲۲] شاعر اندر انتظارش پیر شد] و بی مجال [پس زبون این غم و تدبیر شد] از این عاجز گشت [۱۲۲۳] گفت اگر زر نی که دشنام دهی] و مرا بوس کنی [تا رهد جانم ترا باشم رهی] بالیاء الاصلیه به معنی بنده [۱۲۲۴] انتظارم کُشت باری گو بزو] و نومید شو [تا رهد این جانِ مسکین از گِزو] که البأس احدای راحتین [۱۲۲۵] بعد از آتش داد رُبْع عُشرِ آن] یعنی بیست و پنج [ماند شاعر اندر اندیشه گران] در فکر در فکر ثقیل و به [۱۲۲۶] کآنچنان نقد و چنان بسیار بود] آنچه پیش از این دادند بی انتظار و بسیار بود [این که دیر اِشکفت دسته خار بود] این مقدار دادند دیر شگفت دسته خار است نسبت به اعطای سابق [۱۲۲۷] پس بگفتندش که آن دستورِ راد] خلق گفتندش که آن وزیر سخی [رفت از دنیا خدا مُردت دهاد] ای مرد نامراد [۱۲۲۸] که مُضاعَف زو همی شد آن عطا] که سخی بود و گرم نما [کم همی افتاد بخشش را خطا] یعنی وقتی که او زنده بود اندک خطا افتاد در عطا [۱۲۲۹] این زمان او رفت و احسان را بُرد] که احسان و کرم نماند [او نَمُرد اَلْحَق بلی احسان بُمُرد] او مرد که نام نیک و ثواب او باقی است احسان مرد که پس از او احسان نماند [۱۲۳۰] رفت از ما صاحبِ راد و رشید] آن وزیر سخی و راه راست گیرنده [صاحبِ سَلَاخِ درویشان رسید] این وزیر رسید به جای او که وا کننده پوست است فقیر آن است [۱۲۳۱] رُو بگیر این را و زینجا شب گریز] بگیر این را و شب از این مقام گریز [تا نگیرد با تو این صاحب ستیز] که چون اندک شمردن تو بداند از دست تو می ستاند [۱۲۳۲] ما به صد حیلَت از او این هدیه را] و عطیه را [بستدیم ای بی خبر از جهلِ ما] یعنی ما به صد حیلَه ستاندیم این عطا را از دست او ای که خبر نداری از سعی ما چون خلق چنین گفتند آن شاعر [۱۲۳۳] رُو به ایشان کرد و گفت ای مشفقان] بر من [از کجا آمد بگویند این عوان] و ظالم [۱۲۳۴] چیست نام این وزیرِ جامه کَن] یعنی چه نام دارد این وزیر عریان کننده مردم [قوم گفتندش که نامش هم حَسَن] همچو نام وزیر اوّل [۱۲۳۵] گفت یا رب نام آن و نام این] مرهون است [چون یکی آمد دریغ ای ربّ دین] زیرا [۱۲۳۶] آن حَسَن نامی که از یک کِلکِ او] از قلم آن وزیر نیکو [صد وزیر و صاحب آید جودخو] اما [۱۲۳۷] این حَسَن کز ریش زشتِ این حَسَن] که ریش پر بزرگ داد [می توان بافید ای جان صد رَسَن] و آن چنین ریش دلیل ابله است [۱۲۳۸] بر چنین صاحب چو شه اِصغا کند] سخن او را گوش دارد و عمل کند [شاه و مُلکش را ابد رسوا کند] پیش از این گفته بودیم که مراد از وزیر ثانی عقل معاش است او را عقل جزوی گویند اگرچه هر دو را نام عقل است اما یکی (358b) خیر فرماید و دیگری مانع خیر است اگر روح به سخن عقل جزوی عمل کند ملک وجود را خراب و خود را بد نام کند مانستن بد راست یعنی مبهت بد فکری مانستن بد رایّی این وزیر دون در افسادِ مروّت شاه به وزیرِ فرعون یعنی هامان در افسادِ قابلیّتِ فرعون [۱۲۳۹] چند آن فرعون می شد نرم و رام] ملایم و مطیع [چون شنیدی او ز موسی آن کلام] چون فرغون شنیدی از موسی کلیم کلا [۱۲۴۰] آن کلامی که بدادی سنگ شیر] کلام کلیم آن چنان بود که اگر سنگ او را شنیدی شیر دادی [از خوشی آن کلام

بی‌نظیر] لاجرم فرعون مائل به کلام موسی علیه السلام می شد و ایمان آوردن می خواست به خامان مشاوره می کرد [۱۲۴۱] چون به هامان که وزیرش بود او] آن فرعون [مشورت کردی که کینش بود خو] خوی آن هان کین بود [۱۲۴۲] پس بگفتی تا کنون بودی خدیو] هامان گفتی به فرعون تا به این زمان تو بودی شاه بزرگ [بنده گردی ژنده پوشی را به ریو] بنده شوی یک مرد خرقة بوش را بری و مگر او مراد هامان از ژنده پوشی موسی علیه السلام بود و از ریو معجره او چون هامان چنین سخن گفتی [۱۲۴۳] همچو سنگ منجینی آمدی] فاعل آمدی اول مصراع اخیر است اعنی [آن سخن بر شیشه خانه او زدی] و خراب کردی چنانکه می فرماید [۱۲۴۴] هر چه صد روز آن کلیم خوش خطاب] هر چیزی که در مدت مدیده آن موسی کلیم خوب جواب [ساختی در یکدم او کردی خراب] لفظ ساختی قید مصراع اول است [۱۲۴۵] عقل تو دستور و مغلوب هواست] عقل معاش تو وزیر است و هوا را مغلوب [در وجودت رهزن راو خداست] در ملک و وجود تو قطع طریق راه حق کند [۱۲۴۶] ناصحی ربانی پندت دهد] نصیحت کننده عالم هوچو موسی کلیم ترا پند می دهد [آن سخن را او به فن طرحی نهد] و می افکند [۱۲۴۷] نیست چندان با خود آشیدا مشو] و بر جای و حال خون ثابت شو [نیست چندان با خود آشیدا مشو] آن مقدار نیست به خویش بیا و دیوانه مشو عقل وزیر معاون چنین می گوید اما ای عاقل و [۱۲۴۸] وای آن شه که وزیرش این بود] زیرا [جای هر دو دوزخ پُر کین بود] جای جان و عقل معاش دوزخ پر انتقام بود [۱۲۴۹] شاد آن شاهی که او را دست گیر] مرهون است [باشد اندر کار چون آصف وزیر] آصف که وزیر سلیمان علیه السلام است [۱۲۵۰] شاه عادل چون قرین او شود] و یاد آصف گردد [نام آن نور علی نور این بود] چنانکه [۱۲۵۱] چون سلیمان شاه و چون آصف وزیر] مرهون است [نور بر نور است و عنبر بر عنبر] اما [۱۲۵۲] شاه فرعون و چو هامانش وزیر] شاه که فرعون باشد وزیرش هامان [هر دو را نبود ز بدبختی گزیر] چاره و مفارقت [۱۲۵۳] پس بود ظلمات بعضی فوق بعض] لاجرم او را [نی خرد یار و نه دولت روز عرض] و وقت نمودن [۱۲۵۴] من ندیدم جز شقاوت در لثام] جمع لیم یعنی (359a) فرومایه‌گان [گر تو دیدستی رسان از من سلام] حضرت مولانا پس از این به حصه و قصه اشارت کند [۱۲۵۵] همچو جان باشد شه و صاحب چو عقل] اما [عقل فاسد روح را آرد به نقل] از نیکی بدی [۱۲۵۶] آن فرشته عقل چون هاروت شد] که از صفات ملکیه تنزل با خلاق بشریه کرد [سحرآموز دو صد طاغوت شد] و معلم بسیار باطل گشت [۱۲۵۷] عقل جزوی را وزیر خود مگیر] که او ترا بر نجل دلالت می کند [عقل کل را سازای سلطان وزیر] تا ترا بر خیر دلیل باشد [۱۲۵۸] مر هوا را تو وزیر خود مساز] زیرا چون او را وزیر گردانی [که برآید جان پاکت از نماز] و دور شوی از عبادت و نیاز [۱۲۵۹] کین هوا پُر حرص و حالی بین بود] نه آخر بین [عقل را اندیشه یوم دین بود] که درین فکر باشد که چون کسی برین حال بمیرد روز قیامت چنین خواهد شد [۱۲۶۰] عقل را دو دیده در پایان کار] این را می داند که کسی از بهر او بیمار نشود و نمیرد و در کوریاز نشود و این را می داند که دنیا دار قرار نیست و دار اقامت آن جهان است لاجرم ساز سفر می کند و زخر آخرت می گیرد [بهر آن گل می کشد

او رنجِ خار[آنچنان گل [۱۲۶۱ که نفرساید نریزد در خزان] معنی این مصراع به ترکی که صولد رمیه و دوکمیّه خزانده [باد هر خرطومِ اَخْشَمِ دُور از آن] هر خرطوم بینی بزرگ را می گویند واخشم آنکس است که بوی در نمی نشستنِ دیو بر مقامِ سلیمان علیه السّلام و تشبیه کردنِ او به کارهایِ سلیمان عَلَیْهِ السّلام و فرقِ ظاهر میانِ هر دو سلیمان و دیو خویشتن را سلیمان بن داوود نام کردن یابد حضرت مولانا پیش از شروع در قصهٔ سلیمان دیو دو بیت آورد گویا از ت. . سخن اوّل است و این معنی را بیان کند که اگرچه عقل معاد فکر آخرت می کند اما چون با عقل دیگر یار شود قوّت او زیان گردد . لَهذ می فرما [۱۲۶۲] ورچه عقلت هست با عقلِ دگر[اگرچه عقل داری اما با عقل دیگر [یار باش و مشورت کن ای پدر] لاجرم با صالحان یار شود به حکم المستشار مؤمن به ایشان تا که [۱۲۶۳] با دو عقل از بس بلاها و ازهی] و خلاص شوی [پایِ خود بر اوجِ گردونها نهی] همچو ملک بر فلک باشی و از دیو دور شوی زیرا [۱۲۶۴] دیو گر خود را سلیمان نام کرد[چون خاتم سلیمان به دست او افتاد و بر دیو مشابهت صورت سلیمان پیدا شد و بر تخت او نشست [مُلک بُرد و مملکت را رام کرد] و همچو سلیمان حکومت داند زیرا [۱۲۶۵] صورتِ کارِ سلیمان دیده بود[آن دیو اما [صورت اندر سِرِّ دیوی می نمود] در صورت ظاهر شرّ دیوی نمودی لاجرم [۱۲۶۶] خلق گفتند این سلیمان بی صفاست] زیرا بر خلاف بنی اسرائیل حکم می کرد [از سلیمان تا سلیمان فرقه است] زیرا [۱۲۶۷] او چو بیداری است این همچون و سن] و خواب [همچنانکه آن حَسَن با این حَسَن] در میان فرقیست روشن [۱۲۶۸] دیو می گفتی که حق بر شکلِ من] آن دیو که به جای سلیمان علیه السلام نشسته بود خلق را از بهر تلبیس می گفت که حق تعالی بر صورت من [صورتی کردست خوش بر اهرمن] بر دیوی [۱۲۶۹] دیو را حق صورتِ من (359b) داده است] چون او را بینید اعتقاد نکنید [تا نیندازد شما را او به شست] و شما را صید نکند [۱۲۷۰] گر پدید آید به دعوی زینهار] ای مردمان [صورتِ او را مدارید اعتبار] مراد دیو از این سخن آن بود که چون خلق سلیمان علیه السلام را بیند اعتقاد نکنند [۱۲۷۱] دیوشان از مکر این می گفت لیک] دیو به مردمان اگرچه از مگر آنچنین می گفت اما [می نمود این عکس در دلهای نیک] خلاف این پیدا می شد در قلوب اصحاب یقین که این دیو است در صورت سلیمان [۱۲۷۲] نیست بازی با مُمَیِّز خاصه او] لعب و فریبتن نباشد به مرد اهل تمیز خصوصا به آن مرد که [که بود تمیز و عقلش غیب گو] زیرا [۱۲۷۳] هیچ سحر و هیچ تلبیس و دَغَل] و مگر [می نبندد پرده بر اهل دُول] جمع دولت مراد اصحاب سعادت آخرت است [۱۲۷۴] پس همی گفتند با خود در جواب] ارباب تمیز خود گفتند [بازگونه می روی ای کز خطاب] عکس می روی ای معوج جواب [۱۲۷۵] بازگونه رفت خواهی همچنین] و سرنگون می روی همچنین [سوی دوزخ اسْفَل اندر سافِلین] و تو سلیمان نیستی [۱۲۷۶] او اگر معزول گشتست و فقیر] یعنی سلیمان علیه السلام [هست در پیشانیِش بَدَرِ مُنیر] و نور [۱۲۷۷] تو اگر انگشتی را بُرده ای] یعنی خاتم سلیمان را گرفته [دوزخی چون زَمهریر افسرده ای] دوزخی اما گرمی را پنهان کرده و سردی نموده [۱۲۷۸] ما به بَوش و عارض و طاق و طُرُنْب] لفظ بوش به فتح با ء عربی

و سکون واو به معنی بزرگ و بسیار و غارض ابر را گویند که سایه افکند و نیار دوری را گویند و لفظ طاق و طرنب عظمت و کبر یاد-های و هوی و غوغا را می گویند [سر کجا که خود همی ننهیم سُنْب] سر نهادن کجا می باشد ناخن نمی نهمیم [۱۲۷۹] و به غفلت ما نهمیم او را جَبین] در این حالت [پنجه مانع برآید از زمین] یعنی دستی از زمین پیدا شود و مانع سجده گردد و به زبان حال می گوید [۱۲۸۰] که منه آن سَر مر این سَر زیر را] و سرنگون را [هین مکن سجده مر این ادبار را] پسرونده و بدبخت را [۱۲۸۱] کردم می من شرح این بس جان فرا] ای مرد دانا [گر نبودی غیرت و رشک خدا] که مقصود قصه نیست بلکه ارشاد به سوی حق تعالی است [۱۲۸۲] هم قناعت کن تو پندیر این قَدَر] در اینجا [تا بگویم شرح این وقتی دگر] بدانکه دیو و ابلیس و اهل تلبیس [۱۲۸۳] نام خود کرده سلیمان نبی] و به این نام [روی پوشی می کند بر هر صبی] و به هر شخص غنی [۱۲۸۴] در گذر از صورت و از نام خیز] لاجرم کسی که نام خود را عالم و مرشد نهد بمیرد نام او را فریفته مشو [از لقب وز نام در معنی گریز] ای اهل تمیز [۱۲۸۵] پس پیرس از حدّ او وز فعل او] پیرس از منع معاص و فعل طاعت [در میان حدّ و فعل او را بجو] در آمدن سلیمان علیه السلام هر روز در مسجد اقصی بعد از تمام شدن جهت عبادت یعنی از بهر عبادت و ارشاد عابدان و معتکفان و رُستن (360a) عقاقیر در مسجد [۱۲۸۶] هر صباحی چون سلیمان آمدی] مسجد اقصی [خاضع اندر مسجد اقصی شدی] در این تبيه است که در مسجد خضو و خشوع می باید کرد از آنکه مسجد بیت الله است کسی که برای شاه آید با ادب باشد در مسجد بهتر از آن می باید کرد [۱۲۸۷] نوگیاهی رُسته دیدی اندر او] در مسجد [پس بگفتی نام و نفع خود بگو] یعنی عادت سلیمان این بود که هر گیاه را نام خاصه او پیرسد [۱۲۸۸] تو چه دارویی چبی نامت چیست] تو چه گیاهی و چه چیزی و نام تو چیست [تو زیان که و نفعت بر چیست] چون سلیمان چنین پرسید [۱۲۸۹] پس بگفتی هر گیاهی فعل و نام] و خاصه به سلیمان علیه السلام [که من آن را جانم و این را جِمام] که من فلان را حیاتم و فلان را مرکب [۱۲۹۰] من مر این را زهرم و او را شکر] و یکی را نفعم و یکی خرد [نام من این است بر لوح از قَدَر] از نقد بر خدای اکبر چون سلیمان علیه السلام خواص نبات را دانستی [۱۲۹۱] پس طیبیان از سلیمان زان گیا] مرهون است [عالم و دانا شدندی مُقتدی] و پیشوا [۱۲۹۲] تا کُتبهایی طیبی ساختند] کتابهای طب تألیف کردند [جسم را از رنج می پرداختند] و خلاص کردند [۱۲۹۳] ین نجوم و طبّ وحی انبیاست] زیرا [عقل و حس را سوی بی سو ره کجاست] راه نباشد [۱۲۹۴] عقل جزوی عقل استخراج نیست] به خودی خود [جز پذیرای فن و محتاج نیست] یعنی قابل علوم محتاج افاده استاد است [۱۲۹۵] قابل تعلیم و فهم است این خَرَد] نه معلّم [لیک صاحب وحی تعلیمش دهد] لاجرم [۱۲۹۶] جمله حرفتها یقین از وحی بود] یعنی [اوّل او لیک عقل آن را فرود] اوّل هر صنعت بوجی الهی است به انبیا علیه السلام اما بتلاحق افکار و مجارسته استادان زیاده شده است چنانکه اوّل جلاهی را شیت کرد و خیاطت را ادریس علیهما السلام [۱۲۹۷] هیچ حرفت را بین کین عقل ما] یعنی عقل جزوی [تاند او آموختن بی اُوستا] یعنی بین که هیچ حرفت را عقل نمی تواند که

بیاموزد بی استاد [۱۲۹۸] گرچه اندر مکر موی اشکاف بُد] اگرچه در حيله موی اشکاف بود آن عقل [هیچ پیشه رام بی اُستا نشد] لاجرم [۱۲۹۹] دانش پیشه از این عقل ار بُدی] و میسر شدی [پیشه ای بی اوستا حاصل شدی] چون هر پیشه بی استاد حاصل نمی شود پس طریق خدای تعالی و صنعت سلوک بی مر شد میسر نمی شود آموختن پیشه گورکنی قایل از زاغ پیش از آنکه در عالم علم گورکنی و گور بُد [۱۳۰۰] کندن گوری که کمتر پیشه بود] یعنی هر پیشه بی استاد حائل نمی شود نمی بینی که کندن گور که پیشه مکر است [کی ز فکر و حيله و اندیشه بود] یعنی به فکر و تدبیر حاصل نشد [۱۳۰۱] گر بُدی این فهم مر قایل را] اگر فهم گور کندن میسر بودی قایل را قصه قایل و هایل در سوره مائده مذکور است بدین آیت وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ تَا به آن آیت که فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ حاصل قصه این است که خواهر باد که می زادند و ماده زادی اوّل اولاد قایل بود و خواهر او (360b) اقلیما از ابن عباس مرد است که حوا با نصد بطن به زاد و در هر زادن پسر و دختر بود اوّل بطن قبیل و اقلیما بود و پس از هایل را به زاد با خواهرش لیوذ او شرع آدم علیه السلام چنین بود که خواهر این رحم را به غلام دیگری نگاه کردی و خواهر قایل خوب روی بود قایل او را خود خواست و به نکاح هایل روا داشت آدم علیه السلام فرمود که قربان کنید قربان هر که مقبول شود دختر را به او نکاح کنم هر دو قربان کردند از آسمان آتش آمد قربان هایل را سخت دلیل قبول این بود قایل گفت به هایل من ترا می کشم، هایل گفت من دست به سوی تو دراز نمی کنم از خدای تعالی می ترسم چون قایل هایل را کشت قایل قصد کشتن هایل کرد اما ندانست که کشتن چگونه می باشد ابلیس او را تمثل کشت و مرغی را به دست گرفته سنگی بر سرش زد و کشت قایل به نزد هایل را در خواب یافت و سنگی بر سرش کوفت و بدان کشت. بر دوش برداشت زیرا گور کندن و دفن کردن را نمی دانست و لهذا می فرماید [کی نهادی بر سر او هایل را] و در حیرت ماند [۱۳۰۲] که کجا غایب کنم این کشته را] هایل مرده را [این به خون و خاک در آغشته را] و آمیخته را [۱۳۰۳] دید زاغی زاغ مرده در دهان] قایل دید زاغی را که در دهان زاغ مرده را [بر گرفته تیز می آمد چنان] که آن زاغ [۱۳۰۴] از هوا زیر آمد و شد او به فن] مرهون است [از پی تعلیم او را گورکن] که قایل را تعلیم صنعت گورکنی کند [۱۳۰۵] پس به چنگال از زمین انگیخت گرد] یعنی آن زاغ به چنگال خاک را کندن گرفت تا از زمین فبار انگیخت چنانکه خدای تعالی فرمود فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سَوْءَةَ أَخِيهِ [زود زاغ مرده را در گور کرد] و دفن کردش چنانکه فرمود [۱۳۰۶] دفن کردش پس پوشیدش به خاک] اگرچه بی فهم و علوم بود [زاغ از الهام حق بُد علم ناک] چون قایل این صنعت را دید [۱۳۰۷] گفت قایل آه شُ به عقل من] بشه بفم شین به ترکی تو معنی قایل بر عقل خود نفرین کرد [که بُد زاغی ز من افزون به فن] چنانکه خدای تعالی فرمود قال یا ویلتی (361a) بلبل لاجرم منزلش بود سر گل [هین مدو اندر پی نفس چو زاغ] زیرا [۱۳۱۱] کو به گورستان بُد نی سوی باغ] اما [گر روی رو در پی عنقاي دل] یعنی [سوی قاف و مسجد اقصای دل]

و بین که [نوگیاهی هر دم ز سودای تو] و از فکرت [می‌دمد در مسجدِ اقصای تو] که دل تو است لاجرم [۱۳۱۴] تو سلیمان‌وار داد او بده] یعنی نام و خاصه او پیرس که الهامات الهیه است یا خواطر ملکیه یا وسوس شیطانیه و عمل کردن بدان فکر کبر انافع شود و گرامضیر [پی بر از وی پای رد بروی منه] و راه پیاموز از ردش نکن که انار بر مؤثر دلالت می کنند [۱۳۱۵] زآنکه حال این زمین با ثبات] و با فرار [باز گوید با تو انواع نبات] فاعل گوید انواعی نبات است و مفعول او حال این زمین [۱۳۱۶] در زمین گر نیشکر و خود نی است] یعنی نی بوریا است و غیران [ترجمان هر زمین نبت وی است] که گیاه هر زمین حال او را بیان کند که اگر کندم و سنبل رویاند زمین خوب است و اکبر خار و خس رویاند شور است [۱۳۱۷] پس زمین دل که نبتش فکر بود] زمین دل که گیاه او فکر است [فکرها اسرار دل را وانمود] پس فکرها ترجمان دل است [۱۳۱۸] گر سخن‌کش یابم اندر انجمن] و در مجلس [صد هزاران گل برویم چون چمن] اما [۱۳۱۹] و سخن‌کش یابم آن دم زن به مُزد] در آن وقت آنکس که زن خود با جرت به زنا کردن دهد [می‌گریزد نکته‌ها از دل چو دزد] و حکمت و صغفرت و پند و نصیحت از دل همچو دزد می‌گریزد [۱۳۲۰] جنبش هر کس به سوی جاذب است] و کشنده حرکت و میل هر چیز به طرف کشنده است [جذب صادق نی چو جذب کاذب است] و کشنده حرکت و میل هر چیز به طرف کشنده است [جذب صادق نی چو جذب کاذب است] و کشنده صادق همچو کشنده کاذب نیست [۱۳۲۱] می‌روی گه گمره و گه در رُشد] تو نگاه گمراه می‌روی گاه در راه راست [رشته پیدا نی و آن کت می‌کشد] رشته و کشنده پیدا نیست [۱۳۲۲] اشتر کوری مهار تو رهین] هوچو اشتر کوری که مهار تو ناپیدا و محکم [تو گشیش می‌بین مهارت را مبین] یعنی حق تعالی و انبیا و اولیا جبل متین دین و به مهار شرع مبین و مسبتین و به جذب هدایت به سوی سعادت می‌کشند و همچنان ابلیس لعین و فرزندان او و نفس و هوا به مهار محبت دنیا و شهوت و بر سیمان ضلالت و نفسانیت جانب شقاوت می‌کشند اما نه رشته پیدا است و نه کشنده هویدا [۱۳۲۳] گر شدی محسوس جذّاب و مهار] اگر کشنده و مهار محسوس شدی [پس نمادی این جهان دارُ الغرّار] خانه فریفتن [۱۳۲۴] گبر دیدی کو پی سگ می‌رود] کافر دیدی که تابع سگ و ابلیس است [شُخره دیو سِتنبه می‌شود] مسخر دیو مکبر و قوی می‌گردد [۱۳۲۵] در پی او کی شدی مانند حیز] اگر این کشنده و مهار محسوس بودی و کافر این را دیدی که در پی او رفتی مانند خیر و محنت و بی تمیز [پای خود را واکشیدی گبر نیز] (361b) چنانکه [۱۳۲۶] گاو گر واقف ز قصابان بُدی] چنانکه [کی پی ایشان بدان دکان شدی] که او اگر دانستی قصابان او را به دکان می‌کشند و در آنجا می‌کشند [۱۳۲۷] یا بخوردی از کف ایشان سُبوس] یعنی از دست قصابان سُبوس نخوردی که مراد ایشان فربه کردن و گشتن است [یا بدادی شیرشان از چاپلوس] و ایشان را شیر نداد از بهر چاپلوسی ایشان [۱۳۲۸] و بخوردی کی علف هضمش شدی] اگر که او علف را می‌خورد هضم او نمی‌شد [گر ز مقصود علف واقف بُدی] که مقصود فربه کردن و گشتن است و در خبر وارد است لَوْ عَلِمَ الْحَيَوَانُ مَا تَعْلَمُونَ مِنَ الْمَوْتِ مَا أَكَلْتُمْ مِنْهَا سَمِينًا

[۱۳۲۹ پس ستون این جهان خود غفلت است] که قیام و بقای عالم از غفلت است و گفته است لولا احمقی لخرت الدنيا [چیست دولت کین دواؤو با لت است] که دولت دویدن دلت است یعنی [۱۳۳۰] اولش دو به آخر لت بخور] لفظ دولت از دو جز مرکب است اول او دو آخرش لت است حکایت روزی بهلول به سرای خلیفه درآمد و بر تختش نشست فلامان بهلول را زدند که چرا کستای کردی او از تخت فرو آمد و با فریاد و زاری گریه کردن گرفت تا خلیفه درون خانه آوازش شنید بیرون آمد و سبب گریه‌اش را پرسید گفت از بهر تو گریه می‌کنم که من یک ساعت به جای تو نشستم مرا زدند تو چندین سال است که آنجا می‌نشینی آیا حال تو چه خواهد شد پس بدان ای عزیز که فقر و قلت بهتر از غنا و قدرت است بیت: توانگری کشدت سوی کبر و نخوت و ناز - خوش است فقر که دارد هزار سوز و نیاز [جز در این ویرانه نبود مرگِ خر] این ویرانه جهان جای مرگ خر است لاجرم مرد غافل نظاهر حس صورت جهان میل کند اما نمی‌داند که جای مرگ است حکایت شاهی در گوشه شهر قلعه بنیاد کرده بود و در آن مستحفظان نهاده و به ایشان فرموده که من کسی را که پیدا نخواهم گشت اینجا بفرستم شما بکشید پس هر گرا که از بهر گناهی یا از بهر غرض مالی کشتن خواستی اینجا فرستادی ایشان بکشندی پر شاه بزرگ شد همه شهر را تماشا کرد اما آن حصار را ندید از پدر خواست که او را بدان قلعه فرستد پدر از خصت نداد روزی شاه خفته بود و به خواب رفته فرزند انگشتی شاه را دزدید و تنها بدان قلعه دوید موکلان را گفت شاه مرا اینجا فرستاد تا تماشا کنم و انگشتی شاه را علامت نمود موکلان قلعه را کشادند چون پر شاه درآمد کشتندش [۱۳۳۱] تو به جد کاری که بگرفتی به دست] تو به سعی و اهتمام که کاری به دست گرفتی [عیبش این دم بر تو پوشیده شدست] و نمی‌دانی که در خبر است الدُّنْيَا غَيْمَةٌ الْأَكْيَاسِ ، وَغَفْلَةُ الْجُهَّالِ الْجُهَّالِ لاجرم [۱۳۳۲] زان همی تانی به دادن تن به کار] از آن می‌توانی که بدن خود را به کار دهی [که ببوشید از تو عیب کردگار] جلّ و علا (362a) [۱۳۳۳] همچنین هر فکر که گرمی در آن] و پر حرارتی در و بر زمان [عیب آن فکرت شدست از تو نهان] و نمی‌دانی [۱۳۳۴] بر تو گر پیدا شدی زو عیب و شین] و زشتی [زو رمیدی جانت بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ] جان تو از و برمیدی دوری مشرق و مغرب حکایت عیسی علیه السلام را سه کسی همراه شدند و در راه دو خشت زر یافتند عیسی علیه السلام گفت این فتنه است از این بگذریم آن سه کس نرفتند و یکی را به شعر فرستادند تا خوردنی آورد آن کس به خود فکر کرد که در طعام زهر کند و خود تعلل کند و نخورد تا آن دو کس بخورند و بمیرند مال بوی تنها بماند و و این دو کس .. کردند که چون آنکس طعام را بیاورد آن را بکشند و مال را این دو قسمت کنند چون آنکس طعام زهر آلود را آورد این دو برخاستند و وی را کشتند پس از آن به فراغ خاطر طعام را به خوردند و مردند عیسی علیه السلام پس از زمانی اینجا گذر کرد آن سه کس را مرده دید و به سوی حق تعالی مناجات کرد و احوال این سه کس را پرسید خدای تعالی احوال ایشان را اعلام کرد پس از آن عیسی آن مال را پوشید تا به دیگر ضرر نرسد [۱۳۳۵] حال کآخر زو پشیمان می‌شوی] و ندای می‌خوری [گر بود این حالت اول کی دوی] اگر بدی کار ترا

اول معلوم شدی تو به سوی او ندویدی [۱۳۳۶] پس پوشید اوّل آن بر جانِ ما [حق تعالی] تا کنیم آن کار بر وفقِ قضا [و ارادات خدای تعالی] [۱۳۳۷] چون قضا آورد حکم خود پدید [و ظاهر است] چشم و اشد تا پشیمانی رسید [در آن دم دیده مفتوح گشت تا ندامت پیدا شد] [۱۳۳۸] این پشیمانی قضای دیگر است [از حق تعالی] [این پشیمانی بهل حق را پُرس] عبادت او عادت کن نه پشیمانی را زیرا [۱۳۳۹] و رکنی عادت پشیمان خور شوی [پس از این [زین پشیمانی پشیمان تر شوی] لاجرم [۱۳۴۰] نیمِ عمرت در پریشانی رود] به کارهای بد [نیم دیگر در پشیمانی رود] پس به عمل کوش و الا حال تو حال آن فقیر شود که حکایت فقیری خیاط از دیگری وام کرد تا به تجارت رود چون از شهر بیرون آمد آن مال که وام کرده بود دزد بیرد پس از این از وام کردن پشیمان شد و مجال شهر آمدنش نماند ترک دیار کرد و از اولاً و مهجور افتار لاجرم اوّل عمر را در پریشانی برد باز در پشیمانی [۱۳۴۱] ترک این فکر و پریشانی بگو [و تدبیر کار کن] [حال و یار و کار نیکوتر بجو] یعنی حال نیکوتر و یار رهبر و کار بهتر بجو [۱۳۴۲] و رنداری کار نیکوتر به دست [اگر کار نیکوتر به دست نداری و نیاورده باشی] [پس پشیمانی بر فوت چه است] یعنی پشیمانی از بهر فوت چیست [۱۳۴۳] گر همی دانی ره نیکو پرست [پس بوی سلوک کن] [و رندانی چون بدانی کین بد است] اگر راه نیکو را ندانی کجا می دانی که این کار که کرده بد است [۱۳۴۴] بد ندانی تا ندانی نیک را] زیرا [ضدّ را از ضدّ توان دید ای فتی] که الاشیاء تعرف با ضدا وها [۱۳۴۵] چون (362b) ز ترکِ فکر این عاجز شدی [در این حال [از گناه آنگاه هم عاجز بُدی] استفهام آنکار است] [۱۳۴۶] چون بُدی عاجز پشیمانی ز چیست] از آنکه پشیمان آن فصل اختیار است نه از عجز و اضطراری [عاجزی را باز جو کز جذبِ کیست] زیرا [۱۳۴۷] عاجزی بی‌قادری اندر جهان] عاجزی بی قدرت در این عالم [کس ندیدست و نباشد این بدان] لاجرم [۱۳۴۸] همچنین هر آرزو که می‌تری] از مرادات نفسانیه [تو ز عیبِ آن حجابی اندری] و در پس پرده عیب او را نمی بینی [۱۳۴۹] و نمودی علّتِ آن آرزو] یعنی عیب او [خود رمیدی جانِ تو ز آن جست و جو] و از جستن او [۱۳۵۰] گر نمودی عیبِ آن کار او ترا] و بدانستی عیش را [کس نثریدی کش کشان آن سو ترا] و همچنان [۱۳۵۱] و آن دگر کاری کز آن هستی نفور] نفرت کننده [ز آن بود که عیش آمد در ظهور] و پیدا شد حضرت مولانا تعلیم می فرماید که بر حول و قوّت خود اعتماد نمی باید کرد [۱۳۵۲] ای خدای رازدانِ خوش سُنن] و خوب کلام [عیبِ کارِ بد ز ما پنهان مکن] به موجب اللهم أرنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه و أرنا الباطل باطلا و ارزقنا اجتنامه عیب فعل قبیح را ازمانهان مکن [۱۳۵۳] عیبِ کارِ نیک را منما به ما] کار نیک را به ما معیوب مثنّا [تا نگردیم از روشِ سرد و هبّا] تا نشویم در رفتن با دو ناچیز [۱۳۵۴] هم بر آن عادت سلیمانِ سنی] یعنی بر صباح سلیمان بلند به مسجد اقصی آمد و این را عادت کرده بود هم بر آن عادت [رفت در مسجد میانِ روشنی] و در رفتن [۱۳۵۵] قاعده هر روز را می‌جُست شاه] سلیمان علیه السلام [که ببیند مسجد اندر نو گیاه] یعنی از و خاصه و نام پرسیدی [۱۳۵۶] دل ببیند سرِ بدن چشمِ صفی] دل ببیند راز را بدن چشم پاکیزه [آن حشایش که شد از عامه

خَفَى] آن گیاه-ها که از عوام مستور بماند پس اعتبار به دیدن دل است نه به دیدن چشم ظاهر چنانکه دیدن حکایت قصّه صوفی که در میان گلستان سر به زانو مراقب بود یارانش گفتند سر بر آور تفرّج کن بر گلستان و ریاحین و مرغان و آثارِ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى [۱۳۵۷ صوفی در باغ از بهرِ گشاد] دو کشف [صوفیانه روی بر زانو نهاد] و متوجه و مراقب گشت [۱۳۵۸ پس فرو رفت او به خود اندر نُغول] و عمیق [شد ملول از صورتِ خوابش فَضول] یعنی آن صوف چنان مراقب و مستغرق شد که گویا به خواب رفت و صورت خواب می نمود آن کس که فضول و متکبر بود از صورت خواب او ملول شد و صوتی را گفت [۱۳۵۹ که چه خُسپی آخر اندر رز نگر] و به باغ کن نظر [این درختان بین و آثار و خُضَر] و سبزه‌های تر [۱۳۶۰ امرِ حق بشنو که گفتست اَنْظُرُوا] اشارت است بدان آیت کریمه که در سورۀ روم است فانظر الی آثار رحمة الله کیف بحی الارض بعد موتها [سوی این آثارِ رحمت آر رو] (363a) صوف چون سخن آن شنیده [۱۳۶۱ گفت آثارش دل است ای بُوالهَوس] اهل طریقت این آیت را چنین تفسیر کنند که مراد زننده گردانیدن دل است ای بو الهواس [آن بُرون آثارِ آثار است و بس] زیرا [۱۳۶۲ باغها و سبزه‌ها در عینِ جان] رسته‌اند [بر برون عکسش چو در آبِ روان] چنانکه در آب روان عکس می نماید [۱۳۶۳ آن خیالِ باغ باشد اندر آب] در حقیقت [که کند از لطفِ آب آن اضطراب] حکایت روزی جیب عجمی به باغی رفت میوه‌ها دید و گفت لطیف است به گوش او صدا رسید که از ما شرم نداری که نام مرا به مصنوعی به خوانی شیخ استغفار کرد لاجرم این نگارستان جهان قطره‌ای است از دریای حسن خدای تعالی [۱۳۶۴ باغها و میوه‌ها اندر دل است] لاجرم [عکسِ لطفِ آن بر این آب و گل است] پس بر عکس و سایه فریفته نمی باید شد [۱۳۶۵ گر نبودی عکسِ آن سروِ سُرور] از باغ‌ها و قصور [پس نخواندی ایزدش دَارُ النُّرور] زیرا [۱۳۶۶ این غرور آن است یعنی این خیال] مرهون است [هست از عکسِ دل و جانِ رجال] لاجرم باغ حقیقی بلکه صانعش در دل است حکایت رابه عدویه خلوت نشین بود فصل بهار آمد بزرگی بر در حجره او آمد و گفت یا رابه جاء الربیع اخرجعی فانظری المصنوع رابه گفت یا فلان ادخل نظر الصانع [۱۳۶۷ جمله مغروران بر این عکس آمده] و جمع شده [بر گمانی کین بود جَنّت کده] و خانه بهشت [۱۳۶۸ می‌گیرند از اصولِ باغها] از غفلت [بر خیالی می‌کنند آن لاغها] و لطیفه و عشرت‌ها [۱۳۶۹ چونکه خوابِ غفلت آیدشان به سر] به حکم الناس نیام فاذا اما توا ابتها چون خواب غفلت به نهایت رسد [راست بینند و چه سود است آن نظر] یعنی راست بین شوند اما چه فائده از آن نظر که وقت عبادت و فرصت ثواب فوت شده است [۱۳۷۰ پس به گورستان غریو افتاد و آه] که مردگان گویند [تا قیامت زین غلط و احسرتاه] مقول ایشان این است [۱۳۷۱ ای خنک آن را که پیش از مرگ مُرد] به حکم موتوا قبل ان تموتوا پیش از موت اضطرابی به موت اختیاری خورد [یعنی او از اصلِ این رز بوی بُرد] از آن سوی خبردار شد قصّه رُستنِ خَرّوب در گوشه مسجد اقصی و غمگین شدنِ سلیمان علیه السّلام از آن چون به سخن آمد با او و خاصیت و نام خود بگفت [۱۳۷۲ پس سلیمان دید اندر گوشه‌ای] در گوشه مسجد اقصی [نوگیاهی رُسته همچون

خوشه‌ای] آنچنان بنات ندیده بود [۱۳۷۳ دید بس نادر گیاهی سبز و تر] و تازه [می‌ربود آن سبزش نور از بَصَر] چنان سبز و طری بود که نور بصر را می‌ربود [۱۳۷۴ پس سلامش کرد در حال آن حشیش] که سلام مَنّت اهل السلام است [او جوابش گفت و بشکفت از خوشیش] سلیمان علیه السلام ردّ سلام کردش و شگفته از خوش آن حشیش [۱۳۷۵ گفت نامت چیست برگویی دهان] (363b) چون سلیمان از آن گیاه نام پرسید، آن گیاه در جوابش جوابش [گفت خَرُوب است ای شاه جهان] لفظ خروب عربی است فارسی او خرنوب است به ترکی چکی بو نیز اغاجی بس از این سلیمان پرسید [۱۳۷۶ گفت اندر تو چه خاصیت بود] در بعض نسخ گفت فعلت چی است از توجه رود [گفت من رستم مکان ویران شود] زیرا [۱۳۷۷ من که خَرُوبم خراب منزل] لاجرم [هادم بنیاد این آب و گلم] در بعض نسخ من خرابی مسجد آب و گلم [۱۳۷۸ پس سلیمان آن زمان دانست زود] از این علامت است [که اجل آمد سفر خواهد نمود] بدین وجه استدلال کرد که [۱۳۷۹ گفت تا من هستم این مسجد یقین] و بی شهید [در خلل ناید ز آفات زمین] زیرا [۱۳۸۰ تا که من باشم وجود من بود] در دنیا [مسجد اقصی مُخْلَل کی شود] رخنه رخنه نمی‌گردد [۱۳۸۱ پس که هَدَم مسجد ما بی گمان] مرهون است [نبود الا بعد مرگ ما بدان] پس از این به حصه قصه اشارت کند [۱۳۸۲ مسجد است آن دل که جسمش ساجد] از آنکه مسجد آن است که در روز که الله و عبادت باشد پس دلی که درو این‌ها باشد مسجد است زیرا تن اوساجد است [یار بد خَرُوب هر جا مسجد است] آن یار که مضل باشد خرّوی مسجد خرّوی مسجد- های دل است [۱۳۸۳ یار بد چون رُست در تو مهر او] یعنی مهریار بد که در دل تو بر است [هین از او بگریز و کم کن گفت و گو] زیرا صحبت مؤثر است بدیء او سرایت کند که بزرگان گفته‌اند فساد اهل حال اختلاط ید فعال است زیرا طبیعت در دست صفات مردم را چنان می‌دزد که صاحبش را بدان معنی شعور نباشد [۱۳۸۴ برکن از بیخش که گر سر برزند] و بلند شود [مر ترا و مسجدت را برکند] و خراب کند [۱۳۸۵ عاشقا خَرُوب تو آمد کوی] ای عاشق خرنوب تو عوجاج است [همچو طفلان سوی کز چون می‌غوی] معنی این مصرع به ترکی اوغلانچقلر بگی اکثری جانبه .. سور تنورس یعنی چند می‌روی وقت آن است که راه راست گیری و از گزی تو به کنی [۱۳۸۶ خویش مُجرِم دان و مُجرِم گو مترس] خود را گناهکاران و گناهکار خوان مترس [تا ندزد از تو آن استاد درس] تا نباشد از توان معلّم حقیقی درس و تعلیم و هدایت طریق مستقیم [۱۳۸۷ چون بگویی جاهلم تعلیم ده] چون این سخن را به استاد بگویی بی نیکی کرده باشی زیرا [این چنین انصاف از ناموس به] یعنی چنین انصاف از عار و غیرت جاهلیه بهتر است [۱۳۸۸ از پدر آموز ای روشن‌بین] یعنی از آدم علیه السلام بیاموز ای منور پیشانی [رَبَّنَا گفت و ظَلَمْنَا پیش از این] اشارت است بدان آیه کریمه که در سوره اعراف است و قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ [۱۳۸۹ نی بهانه کرد و نی تزویر ساخت] یعنی آدم علیه السلام نه تعلّل کرد و نه تلبیس ساخت (364a) [نی لَوای مکر و حیلت بر فراخت] اما ابلیس بسیار تلبیس کرد چنانکه می‌فرماید [۱۳۹۰ باز آن ابلیس بحث آغاز کرد] به حضرت حق جلّ و

علا [که بُدم من سُرخ رُو کردیم زرد] که من سرخ روی بودم تو مرا زرد روی گردانیدی یعنی من مطیع بودم تو مرا عاصی ساختی [۱۳۹۱ رنگ رنگ تست صَبَاغَم تُو] رنگ زر من تویی [اصلی جُرم و آفت و داغَم تُو] و نشان شقاوت من از تو است [۱۳۹۲ هین بخوان رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره حجر است قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ و در سوره اعراف است قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَا يَنفَعُهُمْ مِّنْ يَّيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ چون آیت را به خوانی می باید که معنیش بدانی [تا نگردي جبری و کز کم تنی] تا تو جبری نشوی و کثر تندیدن را کم کنی یعنی ابلیس این دعوی کرد که اغوا و اضلال کند پس هم گناه که کنی با غواء و اضلال او است و به اختیار تو لاجرم ترا بر معصیت جبر نیست [۱۳۹۳ بر درختِ جبر تا کی بر جهی] یعنی جبر به خود یعنی جبر را به خود ملجاء کرده که می گویی من این گناه را بی اختیار کردم مجبور بودم [اختیارِ خویش را یک سو نهی] می گوید که من این گناه را به اختیار نکردم [۱۳۹۴ همچو آن ابلیس و ذُرِّيَّاتِ او] یعنی تو نیز ای عاصی همچو ابلیس و فرزندان او [با خدا در جنگ و اندر گفت و گو] و می گویی که خدا یا مرا تو اکراه و جبر کردی و بر من این گناه را تقدیر کردی اما [۱۳۹۵ چون بُوَد اکراه با چندان خوشی] و شادمان [که تو در عصیان همی دامن کشی] کسی را که به کاری با کراه برند او چنین نمی باشد [۱۳۹۶ آنچنان خوش کس رود در مُکرهی] استنهام آن کار است [کس چنان رقصان دَوَد در گمرهی] پس در آن وقت چنان خوش دل رفتی که [۱۳۹۷ بیست مرده جنگ می کردی در آن] ای عاصی [کت همی دادند پند آن دیگران] یعنی تو در وقت معصیت چنان خندان بودی که اگر مردمان ترا پند دادند تو سخن ایشان را پوش نداشتی و بیست مرده جنگ کردی و گفتی [۱۳۹۸ که صواب این است و راه این است و بس] دیگر راه و کار نیست [کی زند طعنه مرا جز هیچکس] مرا آنکس طعنه می زند که آن کس کس نباشد [۱۳۹۹ کی چنین گوید کسی کو مُکره است] که همچو تو سخن گوید کسی که مجبور و مکره باشد [چون چنین جنگد کسی کو بی ره است] یعنی کسی که گمراه و بی راه است او دعوی راه راست نمی کند چون در وقت معصیت تو چنین شادان می روی پس از آن عذر آوری و می گویی که این به اختیار من نشد این جواب را هیچ غافل نمی پند درب العالمین کی قبول کند [۱۴۰۰ هر چه نفست خواست داری اختیار] هر چه نفس است می خواهد از عصبان آن را به اختیار می کنی [هر چه عقلت خواست آری اضطرار] (364b) هر چه عقلت می خواهد از عبادت در آنجا اضطرار می نمای و می گویی حق تعالی نمی گزارد که من طاعت کنم به کاشکی به من جذبۀ حق رسیدی تا عبارت کردمی که اکنون اختیار به دست من نیست [۱۴۰۱ داند او کو نیکبخت و محرم است] مرهون است [زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم است] و مگر از نفس و شیطان است و عشق و طاعت از آدم است حکایت شیخ اکبر در بعض تصانیف خود آورده است، از جمله تسویل ابلیس و نفس است که مرد در رفتن به مسجد که اهل کند چون به جماعت نرسد گوید: تو به قصد و نیت ثواب جماعت یافتی و از تطویل امام رستی [۱۴۰۲]

زیرکی سبّاحی آمد در بحار] در بعض نسخ زیر کی آمد سباحه در بحار [کم رَهْد غرق است او پایان کار] یعنی کسی که در کشتی ننشیند و دعوی شناوری گندورد .. عمیق سباحه کند خلاص او نادر است آخر غرق می شود همچنان کسی که عبادت نکند و بکشتی طاعت نه نشیند زیر کی و ظرافت نماید و توجیه باطل گوید از عذاب خدای تعالی خلاص نشود [۱۴۰۳ هـ سباحه را رها کن کبر و کین] و تعصب در دین [نیست جیحون نیست جو دریاست این] یعنی طریق هر جیحون و جوی نیست دریا است [۱۴۰۴] و آنکهان دریای ژرف بی پناه] چنان دریا است که [در رُباید هفت دریا را چو کاه] کسی که بدان دریا افتد خلاص او به عشق است [۱۴۰۵] عشق چون کشتی بود بهر خواص] که ایشان برگشتی عشق نشینند [کم بود آفت بود اغلب خلاص] لاجرم [۱۴۰۶] زیرکی بفروش و حیرانی بخر] خریدار حیرانی شو [زیرکی ظنّ است و حیرانی نظر] و همچو معاینه دیدن [۱۴۰۷] عقل قربان کن به پیشِ مصطفی] تابع شریعت و طریقت او شو [حَسْبِيَ اللَّهُ گو که اللَّهُ ام کَفَى] که معنی حسبی الله خدای تعالی مرا کافی گفتن است حکایت نقل است که در زمان رسول الله علیه السلام قحط عظیم شده بود یکی را از صحابه صدی آورد جو بود و پیش بینی علیه السلام شکایت کرد و به مقتضای عقل معاش سخن می گفت که در این ایام غلامچه خواهم گرد رسول الله علیه السلام فرمود آن آرد را بفروش و توکل کن به حکم فرمان نبوی آن مشتری نشد و رغبت نکرد یکی می گفت که من یک مایه قوت دارم آن به من کافی است دیگری می گفت من قوه ده روزه دارم و دیگری می گفت را دو روزه طعام هست چون روزی نماند رزاق حاضر است تا حدی که فقری از اصحاب گفت مرا لقمه هست که شب افطار کنم مراد خیره نمی باید که حسبی الله آن صحابی شرمسار گشت رسول الله علیه السلام فرمود ترا که دو مایه قوت هست و شکایت می کنی این روانی است و حق تعالی نمی پسندد فی الحال (365a) تصدق نمود ما توبه کرد و توکل نمود و به قوت روحانی مؤید گشت [۱۴۰۸] همچو کنعان سر ز کشتی وا مکش] یعنی کنعان که پسر نوح علیه السلام بود. نوح او را در زمان طوفان گفت یا نبی اربک معتای یعنی به ما در کشتی سوار شو او سرکشید و گفت ساوی ای جیل یعصمن من الماء یعنی من به کوه التّحا می کنم و به بالای کوهها می روم مرا از آب نگاه می دارد. تو ای سالک همچو کنعان از کشتی شریعت و طریقت سر مکش [که غرورش داد نفس زیرکش] که از غرور گفت [۱۴۰۹] که برآیم بر سر کوه مَشید] محکم و استوار [مَنْتِ نوحم چرا باید کشید] یعنی منت نوح را نمی کشم [۱۴۱۰] چون رمی از مَنّش ای بی رَشْد] چگونه نفرت می کنی از منت نوح ای گمراه [که خدا هم مَنّتِ او می کشد] که دعوتش قبول کند چون حال چنین است [۱۴۱۱] چون نباشد مَنّش بر جانِ ما] ای مرد خدا [چونکه شکر و مَنّش گوید خدا] که در مقابله قول و فعل او جزا دهد [۱۴۱۲] تو چه دانی ای غَراره پُر حسد] توجه دانی ای که تن تو غراره ای است پر از حد [مَنّتِ او را خدا هم می کشد] لاجرم [۱۴۱۳] کاشکی او آشنا ناموختی] کاشکی آن کنعان شناوری ندانستی [تا طمع در نوح و کشتی دوختی] و برگشتی سوار کشتی [۱۴۱۴] کاش چون طفل از جیل جاهل

بُدی] و مکر و حيله ندانستی [تا چو طفلان چنگ در مادر زدی] لاجرم آن کس که به علم نقلی و تقلیدی دعوی ارشاد می کند. کاشکی آنکس بی علم بود و دست در دامن اهل الله زد [۱۴۱۵] یا به علم نقل کم بودی ملی] و به علم نقلی غنی نبود [علم وحي دل ربودی از ولی] و علم وحي دل دلش را منور ساخت [۱۴۱۶] با چنین نوری چو پیش آری کتاب] پس از حاصل کردن نور علم وحي چون کتاب را پیش آری [جان وحي آسای تو آرد عتاب] به تو [۱۴۱۷] چون تیمم با وجود آب دان] که تیمم با وجود آب متقض شود یا تیمم پیش آب جائز نیست. لاجرم چنین دان [علم نقلی با دم قطب زمان] علم ظاهر را با نفس قطب زمان [۱۴۱۸] خویش ابله کن تبع می رو سپس] خود را ابله و نادان ساز تابع شود و سپس رو زیرا [رستگی زین ابلهی یابی و بس] خلاص از عذاب از این ابلهی یابی. حکایت این فقیر مدرّس بودم. پنجاه درم وظیفه داشتم. فناء جهان و جنون اهل دنیا در نظر من هویدا شد. ترک تدریس کردم به خدمت الطّف اهل الطریقه شیخ عید اللطیف رفتم که شیخ خانقاه امیر بخاری بود، در قسطنطنیه و هر روز جمعه با مریدان مستمند من دردمند در پس او همچو بنده کمینه به جامع سلطن محمد می رفتم که مجمع علما است بعض اهل ظاهر این فقیر را در میان درویشان و در پیش شیخ می دیدند و می گفتند این عجب سفاهت کرده و دنائت اختیار کرده اما این حقیر حمید الله بهر سعادت (365b) رسیدم به سبب آن اتباع و پس رفتن رسیدم [۱۴۱۹] کثر اهل الجنّة البله ای پسر] مرهون است [بهر این گفتست سلطان البشر] یعنی رسول الله صلی الله علیه و سلم از بهر این اکثر اهل الجنة .. گفته است [۱۴۲۰] زیرکی چون کبر و باد انگیز تست] زیرکی چون تکبر و باد غرور انگیز لاجرم [ابلهی شو تا بماند دل دُرست] یک ابله شو تا دل تو به سوی دنیا پریشان نشود [۱۴۲۱] ابلهی نی کو به مسخرگی دوتوست] دیوانه سه قسم است: یکی از اختلال دماغ دیگری از غرور مال و جاه سوم از بیم حق تعالی مقصود این است در اینجا چنانکه می فرماید [ابلهی کو واله و حیران هوست] و عاشق حق تعالی است [۱۴۲۲] ابلهاند آن زنان دست بُر] یعنی آن زنان مصر که یوسف را دیدند دست را بریدند ابلهاند [از کف ابله وز رخ یوسف نذر] از دست خود ابله و از روی یوسف بیم کننده و خبر دارند لاجرم ابله از تن و دنیا و از همه ما سوی می باید که حیران حضرت خدای تعالی شوی و همه را فراموش کنی حکایت از ابد الله رقاشی مروی است که گفت صلوه عصر را در مسجد بصره گذاردیم و مردمان رفتند و من در محراب نشستم. مردی آمد نماز گذارد، اما تعدیل ارکان نکرد. ناگاه فلیح مجنون از پس ستون پیدا گشت و آنکس را بر زمین کوفت و گفت: حق حق تعالی را تاخیر کردی و آخر زیوف دادی پس من او را گفتم تو فلیحی گفت آری گفتم مردمان تو را دیوانه می گویند این کار تو بر این شخص آنکار تو کار کمال عقل است گفت من از معصیت و مخالفت خدای تعالی مجنونم نه از معرفت و عبادت او [۱۴۲۳] عقل را قربان کن اندر عشق دوست] عقل معاش را بکش در عشق محبوب حقیقی [عقلها باری از آن سوی است کوست] عقلها در حقیقت از آن جانب است که او است [۱۴۲۴] عقلها آن سو فرستاده

عقول یعنی تدبیر عقل مصالح آن دیار ساختند **[مانده این سو که نه معشوق است گول]** اینجا که معشوق نیست آن کس که احمق است در اینجا مانده است که عقل را تدبیردار فنا حرف کرد **حکایت** روزی حرم مولانا گفته که خدمت مولانا را سی صد سال یا چهار صد سال عمر عزیز بایستی تا عالم را پر حقایق معانی کردی فرمود که چرا چرا ما فرعون نه ایم نمرود نه ایم ما را به عالم خاک چه کار است یا ما را چه جای باش و قرار همین از جهت خلاص محبوس چند در این زندان دنیا محتبس گشته ایم امید است که **(366a)** عن قریب سوی جیب رجوع افتد. بیت: گوهر پاک از کجا عالم خاک از کجا - بر چه فرود آمدیت بار کنید این چه جاست. چه اگر مصلحت حال این بیچارگان نبود در این نشین خاک دمی قرار نکرد و فرمود، بیت: من از برای مصلحت در حبس دنیا مانده‌ام حبس از کجا من از کجا مال که را دزدیده‌ام. و آنچه گفتنی است، گفته شد **[۱۴۲۵ زین سر از حیرت گر این عقلت رود]** که بی عقل و معاش شوی **[هر سر مویت سر و عقلی شود]** که عقل معاش معادپای **حکایت** ابو البشر آدم صفی را علیه السلام فرزندان بود اما شیش علیه السلام قوی کاهل بود و از امور دنیا غافل و زاهل خطاب عزّت در رسید که او خلیفه تو باشد و کسب علم اسماء و حکمت اشیا کرده معلّم برادران خود شود و ایشان را ارشاد کند همه بوی مطاوعت تموده خدمت کنند به سبب آن فراغت و انقطاعی که دارد اما دایما برادران برو تشنّیع‌ها می زدند و او را می رنجانیدند و در حرمت داشته و خدمت او تقصیر می کردند دل مبارک شیش از ایشان رنجید حق تعالی ارتفاع برکت کرده مقطعی برایشان مستولی کرد و شیش همه را آن لباس خوش آمده بر غیب تمام خریدند و می پوشیدند این خرقه عبا پوشی از او ماند و آن کسا به موسی رسیده او می پوشید نا عهد صدیف اکبر لاجرم چون قحط شد برادران ثیث مسکین و بی نوا شدند لابه کنان پیش آدم علیه اسلام آمدند عجز و اضطرار خود را عرضه داشتند آدم علیه السلام فرمود که شیت را خشنود باید کرد در نظر آدم به نزد شیت آمدند و استغفاد کرده نادم شدند آدم علیه السلام گفت یا شیت اکنون وقت دعا است دعا بگن تا حق تعالی عنایتی فرماید گفت تا حق خدای تعالی را معین کنند و از هرچه ایشان را حاصل شود از زروع و صروع و نقود و لجناس و ثمرات و حیوانات همه آن را جدا کرده خدای تعالی را دهند آدم علیه السلام گفت: نتوانند کرد باز عاصی شوند. گفت: عشر دهند جمله راضی شدند لاجرم حق تعالی چنداند برکت و نعمت داد که در حساب و کتاب نیاید پس بر که توجه به عالم انبیا و اولیا کند روز و شب به امور آخرت مشغول شود و از این عالم انقطاع نماید همه را واجب گرداند خدمت او **(366b)** کردن و به دو حرمت نمودند و مال الله را به اهل الله دادند تا از برکت دعای او جمله عالمیان و آدمیان در فراغت و رفاهیت باشند و پیوسته رضای او را رضای حق دانند و هذه کفایة لمن له الفراسته **[۱۴۲۶ نیست آن سو رنج فکرت بر دماغ]** و الم فکر جسمانی **[که دماغ و عقل زوید دشت و باغ]** از آنکه بهر چه نظر کند می داند که هر یکی را نوعی روزی نیست **[۱۴۲۷ سوی دشت از دشت نکته بشنوی]** و عبرت و پند می گیری **[سوی باغ آبی]**

شود نخلت روی] و درخت تو بیراب گردد [۱۴۲۸] اندر این ره ترک کن طاق و طُرب نام و نشان و گیرد دار؟ [تا قلاووزت نجبید تو مجنب] قو .. تو که انبیا و اولیا است به سوی که ایشان حرکت نکنند تو حرکت مکن [۱۴۲۹] هر که او بی سر بجنبید دُم بُود] لاجرم [جنبشش چون جنبشِ کُردُم بُود] پس از این حرکت و خوی عقربد؟ بیان می کند [۱۴۳۰] کُزُرو و شب کور و زشت و زهرناک] پس هر که مال و دولت را از بهر نفس خود خواهد همچو کردم به بدی‌ها متصف شود تا نفس را نکشد از عذاب خلاص نشود [پیشه او خستنی اجسام پاک] صنعت او مجروح کردن تنهای درست [۱۴۳۱] سَر بکوب آن را که سرش این بُود] سر آنکس به کوب که سز و خوی او چنین بدی باشد [خُلُق و خُوی مستمرش این بُود] زیرا [۱۴۳۲] خود صلاح اوست آن سر کوفتن] او را نیک ساختن این است [تا رهد جان‌ریزه‌اش ز آن شوم‌تن] تا خلاص یابد جان خرده او از آن جسم نا مبارک لاجرم نفس و تن رازبون کردن جان را از عذاب خلاص کردن است [۱۴۳۳] وایستادن آن دستِ دیوانه سلاح] که نفس دیوانه است مال و قدرت و منصب؟ او سلاح است از او بستان که در دست دیوانه سلاح نمی باید [تا ز تو راضی شود عدل و صلاح] و بیان فلاح [۱۴۳۴] چون سلاحش هست و عقلش نی بیند] مرهون است [دست او را ورنه آرد صد گزند] ضرر بسیار رساند بیان آنکه حصول علم و مال و جاه بدگوه‌ران را فضیحت اوست و چون شمشیری است که افتادست به دستِ راهزن در این مطلب اهل علم بد گوهر را عامی غنی و حاکم ظالم و اهل طریقت ناقص را پند می دهد که می گوید [۱۴۳۵] بدگوهر را علم و فن آموختن] مرهون است [دادن تیغی به دستِ راهزن] که آن بد گوهر علم و هزارا و مسئله شرعیه را سبب مظالم کند [۱۴۳۶] تیغ دادن در کفِ زنگی مست] مرهون است [په که آید علم ناکس را (367a) به دست] که ضرر اهل علم ناکس از آن بسیارتر است حکایت دانشمندی در شهر مجار کنیزک خوب روی و مشک بوی را در بازار نخاسان دید و عاشق شد و ثمن؟ کنیزک هزار دینار بود آخر تبریز تبلیس کرد که از یاران لباس‌های فاخر و استر نفیس عاریت گرفت و لباس تبلیس را پوشید و بر استر نفیس سوار شد و شریکان در سشدر پیش او دوان تا به بازار تخاسان رسید و تاجران چنان پنداشتند که او حاکم مجاز و صدر صدر جهان است پس کنیزک را به هزار دینار خرید و پنهان در پیش عدول آزاد کرد و به عقد نکاح آورد چون به مقام خویش آمد لباس و استر را با صحابش تسلیم کرد چون بایع از برای قبض ثمن به خانه مشتری آمد حال و تبلیس او دانست ریش کنان و جامه در آن رفت [۱۴۳۷] علم و مال و منصب و جاه و قران] و سلاح و یاران [فته آمد در کفِ بدگوهران] که الت فساد است به ایشان [۱۴۳۸] پس غزا زین فرض شد بر مؤمنان] به حکم فاقتلو المشرکین جهاد بر مؤمنان از آن جهت فرض شد که [تا ستانند از کفِ مجنون سنان] پس به حکم رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر به نفس خود جنگ می باید کرد رنین؟ [۱۴۳۹] جان او مجنون تنش شمشیر او] که به قوت مزاج فساد می کند [وا ستان شمشیر را ز آن زشت‌خو] یعنی به ریاضت خعیف کردان حکایت نقل است که ابلیس لعنی بر در مسجد قبا

ایستاده بود از حضرت جلیل جبریل امین بیامد که یا محمد اجازت ده تا ابلیس زیارت ترا دریابد چون درآمد گفت ای رسول خدا چندین هزار سال عبادن کردم و منیر مرا چنانکه در شب معراج مشاهده فرمودی بر ساق عرش نهاده‌اند هزار ملائکه .. من حاضر می شدند به اندک لغزشی مردودابد؟ گشتم و طوق لعنت بر کردن من بسته به غوض عالمیانم گردانید پس یا رسول الله هر آسان باش تا .. خود مغرور مباحی و از خوف خود را خالی مکن و بسیار .. است و همان بود رسول الله علیه السلام تا نفس آخرین مجاریه نفس مشغول گشته در جهاد اصغر و اکبر پهلوانی نموده لمحۀ نیا سود و لحظه نغود و همیشه بریان دل و کریان چشم بود و کان من خوفه فی جوفه ازیز کازیز المرجل و دائما می فرمود انا اعلکم باللّه و اخشاکم و هرگز از نان جوین سیرنخوردی و به فراغت نخفتی [۱۴۴۰ آنچه منصب می کند با جاهلان] ای عاقلان [از فضیحت کی کند (367b) صد ارسلان] لاجرم به حکم الناس معادون کعادن الذهب و الفضة مردمان متفادتند در مال و متصب [۱۴۴۱ عیب او مخفی است چون آلت بیافت] و نصب و دولت رسید [مارش از سوراخ بر صحرا شتافت] ماری که در زمستان در سوراخ بود چون به وقت تابستان رسید بیرون آمد [۱۴۴۲ جمله صحرا مار و کزدم پُر شود] مرهون است [چونکه جاهل شاه حکم مَر شود] چون جاهل حاکم حکم تلخ گردد لاجرم همه خصایل به قصه او پیدا نمود و معین ظالمان گردد [۱۴۴۳ مال و منصب ناکسی کارد به دست] مرد ناکس که مال منصب را به دست آرد [طالب رسوایی خویش او شدست] زیرا کار او از دو حال خالی نیست [۱۴۴۴ یا کند بخل و عطاها کم دهد] حنا نکند که بهشت را به اندک بها نخرد یعنی به فقیری مستی چیزی ندهد [یا سخا آرد به ناموضع نهد] که مال را به فسق و فساد صرف کند یا به فاسقان دهد که دوزخ را به بهای گران خرد [۱۴۴۵ شاه را در خانه بیدق نهد] محل شاه خود خانه بیدق نیست [اینچنین باشد عطا که احمق دهد] که بنا محل صرف کند قطعه: هر لطف که به نمایی در سایه آن آیی - بسیار بیاسانی تا .. چه بد رویشان یک دانه اگر کاری صد سنبه برداری - بس گوش چه می خاری هاده چه بد رویشان [۱۴۴۶ حکم چون در دست گمراهی فتاد] حکم و دولت چون به دست یک گمراه افتاد [جاه پندارید در چاهی فتاد] چون کتاب مثنوی کتاب تصوف است. مقصود حضرت مولانا، بیان احوال اهل طریقت است و لهذا از جاه طاهریحاه طریقت انتقال فرمود که گفت: [۱۴۴۷ راه نمی داند قلاووزی کند] پس کسی که به مقام ارشادتر رسیده باشد و طریق و طریقت را ندیده، دیگران را ارشاد کند او را نمی داند. اما قلا و روزی کند [جان زشت او جهان سوزی کند] ضرر را و همین خود را نیست [۱۴۴۸ طفل راه فقر چون پیری گرفت] که و شیخی و ارشادی کرد [پیروان را غول ادباری گرفت] که شیخ ناقص شیطان کامل است و آنچنان ناقص رَحْمَن را از شیطان فرق نمی کند حکایت: ابو الحارث البنانی مروی است که می گوید: من در سماع ساعی بودم. یک شب کسی به صومعه من آمد و در را زد و گفت: یک جماعت از طالبان حق در جایی جمع شده‌اند و جمال شیخ را مشتاقند از کرم شما امید دارند که تشریف فرماید. پس با

او رفتم و بسیار نرفتیم، یک جماعت دیدیم. حلقه شدند و در میان ایشان شیخی بود و برخاستند که مرا اکرام کردند. آن شیخ (368a) گفت: اگر فرمایی ایشان صحبت سازند و آتشاد ایات کنند و من اذن دادم ایات فراق خواندند به آواز های بلند و لطیف تواجد و صعقه و نعرها زدند تا که من از صفای ایشان تعجب کردم. چون صبح نزدیک شد آن شیخ گفت: من ابلیسم و ایشان فرزندان من و مرا در این عمل و فایده است یکی آنکه فراق زده ام به این صوت دل خود را تسلی می دهم و دیگران که طایفه صوفیه و قاصران طریقت را به غلط می اندازم و از راه بیروم می آرم. لاجرم تابعان را غول مرید گرفته است که او به دیگری می گوید [۱۴۴۹ که بیا تا ماه بنمایم ترا] و برسانم به حضرت حق تعالی اما [ماه را هرگز ندید آن بی صفا] پس تو بگو او را [۱۴۵۰ چون نمایی چون ندیدیستی به عُمر] مرهون است [عکسِ مه در آب هم ای خام عُمر] عکس ماه را در آب نیز ندیده ای خام گمراه [۱۴۵۱ احمقان سرور شدستند و ز بیم] مرهون است [عاقلان سرها کشیده در گلیم] اما کاملان راستین را سر به گلیم کشیدن نمی باید چنانکه از تفسیر یا ایها المزمّل معلوم می شود تفسیر یا ایها المزمّل [۱۴۵۲ خواند مُزْمَل نَبی را زین سبب] وقتی که در بدء رابتدای وحی به حضرت حق تعالی اما [که بُرون آ از گلیم ای بُوالْهَرَب] و بسیار گریز [۱۴۵۳ سر مکش اندر گلیم و رُو مپوش] زیرا [که جهان جسمی است سرگردان تو هوش] لاجرم [۱۴۵۴ هین مشو پنهان ز ننگ مدعی] وطن کافران [که تو داری شمع وحی شَعْشَعی] و پر نور پس ترا ظهور می باید [۱۴۵۵ هین قُم اللَّیْل که شمعی ای هُمَام] یعنی قم اللیل الا قلیلا زیرا که شمعی ای هُمَام [شمع اندر شب بود اندر قیام] که عادت شمع شب قایم بودن است [۱۴۵۶ بی فروغت روز روشن هم شب است] تاریک [بی پناهت شیر اسیر آرْتَب است] بی پناه درگاه تو شیر اسیر خرگوش است که پهلوانان زبان نفس مکار است [۱۴۵۷ باش کشتیان در این بحرِ صفا] و خلاص کن امتدا از غرق دریای هوا [که تو نوح ثانی ای مصطفی] لاجرم [۱۴۵۸ ره شناسی می باید با لُبَاب] راه دانی و قلاوزی می باید با عقل این مصراع مرهون است [هر رهی را خاصه اندر راه آب] که مشکترین راه را راه دریا است که در و مهالک بسیار است و اثر پای پیدا نیست [۱۴۵۹ خیز بنگر کاروانِ ره زده] که راهتان راه ایشان زده است [هر طرف غولی است کشتیان شده] هر طرف عدل و شیطان کشتیان ایشان گشته [۱۴۶۰ خِضِرِ وقتی غوثِ هر کشتی تُوی] (368b) خضر زمانی و فریاد رس هر کشتی ثوبی [همچو رُوحُ الله مکن تنها روی] بلکه [۱۴۶۱ پیش این جمعی چو شمع آسمان] یا رسول الله [انقطاع و خلوت آری را بمان] و بگذار [۱۴۶۲ وقتِ خلوت نیست اندر جمع آی] و هدایت کن [ای هُدی چون کوه قاف و تو هُمای] محل تو هدایت است و بر خیر دلالت [۱۴۶۳ بدر بر صدرِ فلک شد شب روان] و رونده شب [سیر را نگذارد از بانگِ سگان] سیر را ترک نمی کند از بانگ و عوعو سگان [۱۴۶۴ طاعنان همچون سگان بر بدرِ تو] ای رسول ما [بانگ می دارند سویِ صدرِ تو] زیرا [۱۴۶۵ این سگان کَرّند ز امرِ أَنْصِتُوا] که ایشان نمی شنوند آیتِ سورة اعراف را وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ

فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ [از سَفَه و غَوَع کُنان بر بدرِ تو] همچو سگان [۱۴۶۶ هین
 بمگذار ای شفا رنجور را] ترک مکن ای علاج بیمار [تو ز خشمِ کَر عصایِ کور را] از جهت
 غضب اصم عصای اعمی را مگذار بلکه عصای کور را بگیر و به کش و راه نمایش [۱۴۶۷ نی تو
 گفتی قایدِ اعمی به راه] یعنی تو گفته کشنده نایبنا به راه [صد ثواب و اجر یابد از اله] جل و علا
 [۱۴۶۸ هر که او چل گام کوری را کشد] در راه [گشت آمرزیده و یابد رَشَد] و راه راست چون و
 ای رسول پنجمین فرمودی [۱۴۶۹ پس بکش تو زین جهانِ بی قرار] از این دنیا که دار قرار نیست پس
 به حکم الدنیا قطره فا عبر دها ولا تعمر و ها بکش و راه نما [جَوَقِ کوران را قطار اندر قطار] زیرا
 [۱۴۷۰ کارِ هادی این بود تو هادی] کار قلاوز راه راه نمودن است و تو راه نمایی [ماتمِ آخر زمان را
 شادی] و سروری [۱۴۷۱ هین روان کن ای امامُ الْمُتَّقِينَ] و توجیه کن [این خیال اندیشگان را تا
 یقین] تا از شک فطن به مرتبه یقین و اصل شئند [۱۴۷۲ هر که در مکرِ تو دارد دل گِرو] هر که دل
 او دل در مکر تو مقید است [گردنش را من زبم تو شاد رو] و خندان شو [۱۴۷۳ بر سِرِ کوریش
 کوریا نهم] کوریش را زیاده کنم [او شکر پندارد و زهرش دهم] پس به حکم وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ
 وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَ ذَرْنِي وَ الْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهْلُهمْ قَلِيلًا إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا وَطَعَامًا ذَا
 غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا منکران و کافران نعمت های دنیا را شکر پندارند اما فی الحقیقة (در حقیقت) زهر
 است [۱۴۷۴ عقلها از نورِ من افروختند] که من ایشان را عقل دادم [مکرها از مکرِ من آموختند] به
 حکم وَمَكْرَ اللَّهِ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ من کاملم [۱۴۷۵ چیست خود الْأَجْحَىٰ آن تُرْکَمَان] که پست
 دست است [پیشِ پایِ نَرَه پیلانِ جهان] لاجرم اگر دعای رسول الله علیه السلام نبود قهر الهی همه
 کافران را هلاک می کرد حکایت امیر المؤمنین رضی الله عنه (369a) گفت: بایی و ای انت یا
 رسول الله لقل دعا توح علی قومه فقال رب لا ترن علی الارض من الکافریندباراً ولودعون علینا مثلها
 لهلکنا فلقد وطئ ظهرک و ادمی و جهک و کسرت رباعیتک فاییت ان تقول الاخیراً فقلت اللهم
 اهد قوصفانهم لایعلمون ان [۱۴۷۶ آن چراغِ او به پیشِ صَرَصَرَم] باد سخت من [خود چه باشد ای
 مِهین پیغمبرم] ای مهتر پیغامبر من یعنی که باشد که چراغِ مکر و حیلهاش پیش صر صر من گشته
 مشود [۱۴۷۷ خیز در دم تو به صُورِ سهمناک] همچو اسرافیل [تا هزاران مُرده بر رُوید ز خاک] و
 زنده شوند [۱۴۷۸ چون تو اسرافیل وقتی راست خیز] و قایم شود [رستخیزی ساز پیش از رستخیز]
 مرده دلان را زنده گردان به صور قرآن و نفس رحمن [۱۴۷۹ هر که گوید کو قیامت ای صنم] هر
 که قیامت را پرسد [خویش بنما که قیامت نک منم] مرا ببین که مردگان را زنده گردانم [۱۴۸۰ در
 نگر ای سایلِ محنت زده] که چندین مردگان حیات بخشیدم [زین قیامت صد جهان افزون شده] که
 مرده هزار عالم را از بهر من آفریده [۱۴۸۱ و نباشد اهلِ این ذکر و قُتوت] دلائق فهم این جواب و
 دعا [پس جوابُ الْأَحْمَقِ ای سلطان سکوت] به حکم جواب الاحمق سکوت او را جواب مده
 [۱۴۸۲ ز آسمانِ حق سکوت آید جواب] مرهون است [چون بود جانا دعا نامستجاب] و غیر مقبول

[۱۴۸۳] ای دریغا وقتِ خرمنگاه شد [مرهون است] [لیک روز از بختِ ما بیگاه شد] لاجرم وقت گشت بی وقت گشت [۱۴۸۴] وقت تنگ است و فراخی این کلام [مرهون است] [تنگ می‌آید بر او عمرِ دوام] که این کلام است بی پایان [۱۴۸۵] نیزه‌بازی اندر این کوه‌های تنگ [لفظ کو به فتح کاف فارسی به ترکی چقور یعنی نیزه بازی کردن در جای‌های غائر و [نیزه‌بازان را همی‌آرد به تنگ] و به عار [۱۴۸۶] وقت تنگ و خاطر و فهمِ عوام] یعنی وقت تنگ است اما خاطر و ادراکِ عوام [تنگ‌تر صد ره ز وقت است ای غلام] که امت شدد را نمی دانند. لاجرم به حکم امتی من تمسک بسنتی اتباع شریعت و طریقت او باید کرد تا امتد آستین شوی [۱۴۸۷] چون جوابِ احمق آمد خامشی] پس تو ای گوینده [این درازی در سخن چون می‌کشی] اما از جهت کمال .. مت خدای کریم و به حکم شفاعی لا .. من امتی ناقصان و عاصیان را نومید نگردان [۱۴۸۸] از کمالِ رحمت و موجِ کرم] مرهون است [می‌دهد هر شوره را باران و نم] حکایت در کتاب فصل الختاب مسطور است ان رجل اعصى الله تعالى مأتی سنة فی کلها یتمرد و .. علی الله تعالی فلما مات اخذ نبوا اسرائیل بر جله فالقوه علی .. وحی الله تعالی الی موسی ان اغسله و گفته وصل علیه فی جمیع بنی اسرائیل قفعل ما امر به فعجب به نو اسرائیل من ذلک .. انه لم یکن فی بنی اغنی علی الله تعالی (369b) و لا اکثره مصیة منه فقال .. در بیان آنکه تَرَكُ الْجَوَابِ جَوَابِ مُقَرَّرِ این سخن که جَوَابِ الْأَحْمَقِ سُكُوتُ شرح این هر دو در این قصّه است که گفته می‌آید [۱۴۸۹] بود شاهی بود او را بنده‌ای] در زمان ماضی اما آن بنده [مُرده عقلی بود و شهوت‌زنده‌ای] عقلش مرده بود و شهوتش زنده که آن بنده [۱۴۹۰] خُرده‌های خدمتش بگذاشتی] دقایق خدمت شاه را نمی کرد [بَد سگالیدی نکو پنداشتی] ظن و عمل بد کرد و بد را نیکو تصوّر می کرد [۱۴۹۱] گفت شاهنشہ چرایش کم کنید] وظیفه و ونفقه‌اش ناقص کنید [ور بجنگد نامش از خط بر زنید] اگر جنگ و .. کند نام او را از دفتر حک و محو کنید [۱۴۹۲] عقل او کم بود و حرص او فرون] لهذا آن غلام [چون چرا کم دید شد تُند و حَرُون] و جموع گشت. لاجرم عاقل راضی باید که در خدمت پادشاه حقیقی قایم باشد و رنهبه روزیش کم شود و غضب محکم حکایت پادشاهی بود کریم هرکه پیش او تخفه بدری احسان آوردی شخصی پیش وی بلبلی آورد در قفس و در دست شاه بازی بود. چون بلبل سرآیدن گرفت باز به سوی او پریدن آن شخص گفت بلبل می گوید من آواز خوب دارم دست شاه محل من است. وزیر گفت: باز می گوید که فعل بلبل موافق او نیست آوازش خوب است اما کارش بد که بی بند قفس در خدمت شاه نیاید. اگر در قفس را بگشانید می گریزد و هرگز قرار نگیرد داما من در خدمت شاه ایستاده ام بهر خدمت که بفرست ادا کنم و باز آیم [۱۴۹۳] عقل بودی گردِ خود کردی طواف] و احوال خود را التفات کرد [تا بدیدی جُرمِ خود گشتی مُعاف] و مسلم که خلاص گشتی از خشم شاه پس تو عیب و گناه خود ببین و استغفار کن تا از عذاب سالم شوی که إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ [۱۴۹۴] چون خری پابسته تُندد از خری] یعنی خری را که یک پایش بسته باشند و آن خر تنیدی کند

از خری و حماقت [هر دو پایش بسته گردد بر سَری] پس هر دو پایش بسته شود لاجرم به کسی که قلت مال و عیال و قهر و سوء حال رسد اگر از بدی خود نبیند و استغفار نکند بلکه بر عصیان اصرار نماید و از حق تعالی شکایت کند غذب و قهر الهی را زیاده کند (370a) [۱۴۹۵ پس بگوید خر که یک بندم بس است] حاجت به بند پای دیگر نیست [خود مدان کآن دو ز فعلِ آن خس است] پس انسان را می باید که خری را کم کند تا بهتر از ملایکه باشد چنانکه رسول الله علیه السلام فرمود که تفسیر آن حدیث می کنیم در تفسیر این حدیث مصطفی علیه السلام که إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ وَ رَكَّبَ فِيهِمُ الْعَقْلَ وَ خَلَقَ الْبَهَائِمَ وَ رَكَّبَ فِيهَا الشَّهْوَةَ وَ خَلَقَ بَنَى آدَمَ وَ رَكَّبَ فِيهِمُ الْعَقْلَ وَ الشَّهْوَةَ فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتُهُ فَهُوَ أَعْلَى مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ عَقْلُهُ فَهُوَ أَدْنَى مِنَ الْبَهَائِمِ [1496 در حدیث آمد که یزدان مجید] خدای بزرگوار [خلقِ عالم را سه گونه آفرید] و سه گروه خلق کرد [۱۴۹۷ یک گُره را جمله عقل و علم و جود] یک گروه را همه عقل و علم وجود آفرید [آن فرشته ست او نداند جز سجود] آن گروه ملائکه است که جزعیادت نمی دانند و عقل محض اند که در ایشان شهوت نیست چنانکه می فرماید [۱۴۹۸ نیست اندر عنصرش حرص و هوا] در اصل و طبع فرشته طبع و هوا نیست [نور مطلق زنده از عشقِ خدا] که غذای ایشان عبادت است [۱۴۹۹ یک گروه دیگر از دانش تهی] و از علم خالی [همچو حیوان از علف در فری] یعنی گروه دوم حیوان است که از علف در فری است [۱۵۰۰ او نبیند جز که اصطبل و علف] که محض شهوت داند [از شقاوت غافل است و از شرف] از شقاوت و سعادت غافل است [۱۵۰۱ این سوم هست آدمی زاد و بشر] یعنی گروه سوم نوع انسان است که [نیم او ز افرشته و نیمش خر] نیم او ملک و نیمش حیوان است [۱۵۰۲ نیم خر خود مایل سُفلی بُود] از جهت حیوانیت مایل سفلیات است [نیم دیگر مایل عقلی بُود] و از جهت ملکیت مایل علویات است [۱۵۰۳ آن دو قوم آسوده از جنگ و جراب] یعنی فرشته در عبادت و ملکوت و حیوان در شهوت و قوت آسوده اند از جنگ و خلاف که در طبیعت ایشان دو مخالف نیست [وین بشر با دو مخالف در عذاب] آدمی زاد با عقل و شهوت که دو مخالفتند در در جنگ و عذاب است که عقل به جانب عبادت کشد و شهوت به طرف شقاوت [۱۵۰۴ وین بشر هم ز امتحان قسمت شدند] آدمی زاد در نفس خود از آزمایش و تجربه منقسم شدند [آدمی شکلند و سه اُمت شدند] همه در صورت آدم هستند اما سه طایفه گشتند [۱۵۰۵ یک گُره مستغرق مطلق شدست] یک گروه از آدمی زاد مستغرق مطلق در عبادت حق شده است [همچو عیسی با ملک ملحق شدست] (370b) اگرچه در صورت [۱۵۰۶ نقش آدم لیک معنی جبرئیل] آدم صورت است و جبرئیل سیرت [رسته از خشم و هوا و قال و قیل] و از جنگ و بحث [۱۵۰۷ از ریاضت رسته وز زهد و جهاد] که این را ریاضت مشقت نیست [گویا از آدمی او خود نژاد] یک قسم از آدمی زاد این است که عقل ایشان بر شهوت غالب گشته است [۱۵۰۸ قسم دیگر با خران ملحق شدند] و طبع حیوان گرفتند [خشم محض و شهوت مطلق شدند] با او صاف

حیوان متصف گشتند [۱۵۰۹] وصفِ جبریلی در ایشان بود رفت] وصف ملکی در ایشان بود اما رفت زیرا [تنگ بود آن خانه و آن وصف زفت] خانه و حوصله ایشان تنگ بود و آن وصف ملکی و افروغریض لاجرم این گروه را شهوت بر عقل غالب شد که بخران ملحق گشتند زیرا [۱۵۱۰] مرده گردد شخص کو بی جان شود] که بی جان میت است [خر شود چون جان او بی آن شود] حیوان گردد جان آن شخص که بی وصف ملکی باشد [۱۵۱۱] زآنکه جانی کآن ندارد هست پست] زیرا جانی که وصف ملکی ندارد پست است [این سخن حق است و صوفی گفته است] سخن اهل طریقت است [۱۵۱۲] او ز حیوانها فزون تر جان کند] آنچنان آدمی از حیوانات افزونتر مشقت کشد زیرا [در جهان باریک کاریها کند] که این چنین کارهای دقیق را حیوان نمی تواند کرد [۱۵۱۳] مکر و تلبیسی که او داند تنید] که از حیوانات بسیارتر کار کرد [آن ز حیوان دیگر ناید پدید] و همچنین [۱۵۱۴] جامه های زرکشی را بافتن] و صنایع غریبه کردن [دُرّها از قعر دریا یافتن] و همچنین [۱۵۱۵] خرده کاریهای علم هندسه] دقت ها کند اما آنها در علم دین نیست [یا نجوم و علم طب و فلسفه] غافل از دعای رسول الله علیه السلام که اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَعَمَلٍ لَا يُرْفَعُ. [۱۵۱۶] که تعلق با همین دنیاستش] یعنی آن شخص را به این علم های سفلی و پیش های جزوی تعلق دنیا است [ره به هفتم آسمان بر نیستش] به جانب علو راهش نیست [۱۵۱۷] این همه علم بنای آخر است] این همه افکار و کار بنای اصطبل است [که عِمادِ بودِ گاو و اشتر است] که بنای وجود حیوانات است یعنی خود حیوان است که از بهر خود اصطبل بنا کند [۱۵۱۸] بهر استقبای حیوان چند روز] از بهر پاینده بودن جسم حیوانی روزی چند [نام آن کردند این گیجان رموز] نام آن علوم سقیله صنایع جزئیه را این احمقان رموز کردند [۱۵۱۹] علم راه حق و علم منزلش] هرکس نمی داند [صاحب دل داند آن را با دلش] لاجرم [۱۵۲۰] پس در این ترکیب حیوان لطیف] حق تعالی [آفرید و کرد با دانش آلیف] و ماتوس [۱۵۲۱] نام کالْأَنْعَام کرد آن قوم را] به حکم آیت سورة اعراف اُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (371a) قوم را کالْأَنْعَام نهاد [زآنکه نسبت کو به يَقْظُهُ نَوْم] که ایشان خواب می دانند نه بیداری [۱۵۲۲] روح حیوانی ندارد غیر نَوْم] و غفلت [حسّهای منعکس دارند قوم] که باز گونه می بینند [۱۵۲۳] يقْظُهُ آمد نَوْم حیوانی نمائد] به حکم الناس نيام فاو اما توا اتبهوا چون بیدار شوند یا چون از خواب غفلت بیدار کردند خواب حیوانی رفت [انعکاس حس خود از لوح خواند] و در آن حال دانست [۱۵۲۴] همچو حس آنکه خواب او را ربود] کسی که خواب او را همچو حس او بر بود [چون شد او بیدار عکسیت نمود] در آن حالت ظاهر شود [۱۵۲۵] لاجرم اسفل بود از سافلین] پیش از آن حال ای مرد دین [ترک او کن لَا أَحِبُّ الْأَفْلِينَ] پس خواب و غفلت از آخرت به غایت مذموم است و از دنیا ممدوح حکایت خلیفه ای بغداد مستنصر بالله را وزیر بود. فرزندش زاد چون به سه ساله رسید، حسم و جمال او بر کمال شد. وزیر در نظر خلیفه حسن پسر خود وصف کرد. خلیفه فرمود که پسر را به پیش او آر نه نهر بغداد که از میان شهر روان است. نیمه شهر

به جانب سرای خلیفه و نیمه دیگر به طرف خانه وزیر بود. وزیر صبحی پسر را جام های فاخر پوشانید و بر زورقی شدند تا پسر را به نظر خلیفه آرد. پسر در زورق فرق خواب شد. اتفاقاً باد مخالف در میان آب پیدا شد. در زرق غرق گشت. هرکس به خلاص خویش مشغول گشت. مردمان خلاص یافتند. پسر ناپدید شد. وزیر از غرق پسر غمناک گشت و پیش خلیفه سینه چاک آمد. مگر پسر در حالت خواب بگذار آب رسید. مردمان زنده یافتندش و به شهر آوردند چون خبر پسر به حضرت خلیفه رسید در این خصوص متخیر گشت که از غرق ناشدن پسر غرق بحر خیرت شد. سر این امر از اهل الله پرسیدن گرفت. گفتندش آب مرده را نمی راند بلکه بر سر می دارد خواب نیز برادر موت است چون پسر به خواب رفته بود و همچ مرده گشته. لاجرم آب بوی ضرر نکرد. پس کسی که از کار دنیا فارغ گشته باشد از فرق آب جهان خلاص شود که جان را با صحت و سلامت به کنار عون الهی رساند. در تفسیر این آیت که **وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَتْهُمْ رِجْساً وَ قَوْلُهُ يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِي بِهِ كَثِيراً**. آیت اولی در آخر سوره توبه است و آیت ثانیه در اوایل سوره بقره است [۱۵۲۶] زآنکه استعداد تبدیل و نبرد مرهون است [بودش از پستی و آن را فوت کرد] یعنی استعداد تبدیل اخلاق جنگ عقل با نفس بود. او را از پستی به بالاتر قی کردن را هم قابلیت بود فوت کرد [۱۵۲۷] باز حیوان را چو استعداد نیست [لاجرم [عذر او اندر بهیمی روشنی است] پس بهایم معذور است (371b) [۱۵۲۸] زو چو استعداد شد کآن رهبر است] او را استعداد بود که آن استعداد رهبر است چون او رفت [هر غذایی کو خورد مغز خراست] هر غذا که می خورد سیب، هلاک و باعث حماقت گردد [۱۵۲۹] گر بلاذر خورد او افیون شود] بلاذر نام داروی است عقل را زیاده کند [سکته و بی عقلیش افزون شود] که در مضمون فراد تهم رحبسا و مفهوم یضل به کثیراً متحقق گردد [۱۵۳۰] مانند یک قسم دگر اندر جهاد] در جنگ عقل او با نفس [نیم حیوان نیم حی با رشاد] که نفس او طلب شهوت و عقلش طلب راه آخرت کند [۱۵۳۱] روز و شب در جنگ و اندر کشمکش] زیرا [کرده چالیش آخرش با اولش] تن او با عقلش در جنگ است چالیش عقل با نفس جنگ عقل معاد با نفس امان همچون تنازع مجنون با ناقة همچو خلاف و نزاع مجنون است با ناقة که سوار شده بود و کره او را خانه نهاده و به جانب لیلی رانده. میل مجنون سوی کره بضم حا یعنی لیلی و میل ناقة واپس سوی کره که در خانه مانده بود چنانکه گفت مجنون این شعر را هوی نَاقَتِي خَلْفِي وَ قَدَّامِي الْهَوَى الْهَوَى مهر و محبوب ناقة من پس است و به پیش است. مهر و محبوب من وَ اِنِّي وَ اِيَّاهَا لَمُخْتَلِفَانِ من و آن مخالف یکدیگریم [۱۵۳۲] همچو مجنونند و چون ناقهش یقین] عقل و نفس همچو مجنون و ناقة او است بی شک. [می کشد آن پیش و این واپس به کین] مجنون پیش می کشد و ناقة به پس به تندى [۱۵۳۳] میل مجنون پیش آن لیلی روان] تا رسد به جانان [میل ناقة پس پی کره دوان] لاجرم [۱۵۳۴] یک دم ار مجنون ز خود غافل بُدی] اگر یک دم مجنون غافل گشت [ناقه گردیدی و واپس آمدی] رجوع به پس کرده [۱۵۳۵] عشق و سودا چونکه پُر بودش

بدن] چون بدن مجنون از عشق و سودا پر بود [می‌نبودش چاره از بی‌خود شدن] بیخود گشتن ضروری بود [۱۵۳۶ آنکه او باشد مراقب عقل بود] آنکه منتظر و ناظم باشد او عقل است [عقل را سودای لیلی در ربود] از آن جهت مجنون ترقب و نظر کردن را نمی‌توانست و غافل می‌گشت [۱۵۳۷ لیک ناقه بس مراقب بود و چست] و ناظر فرصت بود و چابک [چون بدیدی او مهار خویش سست] چون مهار خویش را آن ناقه است دید [۱۵۳۸ فهم کردی زو که غافل گشت و دنگ] آن مجنون [رُو سپس کردی به کُره بی‌درنگ] و بی‌توقف [۱۵۳۹ چون به خود باز آمدی دیدی ز جا] مرهون است [کو سپس رفتست بس فرسنگها] یعنی چون مجنون به خود آمد دید از جا که آن ناقه پس رفت است مسافهٔ بعیده‌ای [۱۵۴۰ در سه روزه ره بدین احوالها] مرهون است (372a) [ماند مجنون در تردد سالها] یعنی در این مسافهٔ قلیله مجنون در بیش راندن و ناقه در بس رفتن بودو مجنون خیران سال ها در آن مسافه در تردد نمایند [۱۵۴۱ گفت ای ناقه چو هر دو عاشقیم] مجنون گفت: ای ناقه، هر دو عاشقیم که من لیلی را دوست می‌دارم تو کره را دوست می‌داری و معشوق من در پیش است و معشوق تو در پس لاجرم من پیش رفتن می‌خواهم تو پس رفتن می‌خواهی [ما دو ضد پس همره نالایقیم] ما ضد همدیگریم. همراهی را شایسته نه آئیم. [۱۵۴۲ نیستت بر وفقی من مهر و مهار] و مرا موافقت نداری [کرد باید از تو صحبت اختیار] از مصاحبت تو تنهای اختیار باید کرد [۱۵۴۳ این دو همره یکدگر را راهزن] که ناقه نمی‌گذارد که مجنون پیش رود و مجنون نمی‌گذارد که ناقه به پس رود [گمره آن جان کو فرو ناید ز تن] یعنی تا مجنون از ناقه فرو نیامد، راه بلبلی نبرد پس هر جان که از ناقه تن فرو نیاید و ترک پروری و هوای نفسانی نکند به موی نرسد. پس از این حضرت مولانا به حصهٔ قصه اشارت کند [۱۵۴۴ جان ز هجر عرش اندر فاقه‌ای] جان از فراق عالم علوی در فقر است و اشتیاق [تن ز عشق خارین چون ناقه‌ای] تن از بهر خوردنی همچو ناقه به عالم سفلی مایل است [۱۵۴۵ جان گشاید سوی بالا بالها] مرغ جان به سوی عالم اعلی گشاده پر و بال-ها [در زده تن در زمین چنگالها] که سفلیات را سخت گرفته است [۱۵۴۶ تا تو با من باشی ای مرده وطن] و هلاک مکان آدنی [پس ز لیلی دور ماند جان من] پس هر که در تدبیر تن و در آرزوی او و در تعلق جهان فانی باشد از دوست حقیقی و عالم باقی دور می‌ماند [۱۵۴۷ روزگارم رفت زین گون حالها] وقت عمرم در این گونه احوال ضایع گشت [همچو تیه و قوم موسی سالها] چنانکه بنی اسرائیل که قوم موسی است در صحرا ماندند. سال‌ها لاجرم مجنون می‌گوید حال من نیز همچو حال بنی اسرائیل شد [۱۵۴۸ خطوتینی بود این ره تا وصال] و کام بود این راه به وصال بار اما [مانده‌ام در ره ز شستت شصت سال] و در راه مانده‌ام. از وزم تو سال‌های بسیار لاجرم ما را نیز دوست حقیقی نزدیک است چنانکه چنین را این عالم نزدیک است که میان چنین و جهان پرده همان پوست شکم ما دوست همچنین عالم ملکوت به جان ما نزدیک است اما ناقه تن و آرزوی او هزن استو ما را نمی‌گذارد که تا بان عالم برسیم [۱۵۴۹ راه نزدیک و بماندم سخت دیر] از سخن‌های مجنون

است [سیر گشتم زین سواری سیر سیر] و اشکراه کردم از این سوری و از همچنین یاری [۱۵۵۰] سرنگون خود را از اشتر در فکند] یعنی مجنون [گفت سوزیدم ز غم تا چند چند] لاجرم [۱۵۵۱] تنگ شد بر وی بیابان فراخ] و صحرای واسع [خویشتن افکند اندر سنگلاخ] به ترکی طاشلق [۱۵۵۲] آنچنان افکند خود را سخت زیر] از اشتر [که مُخْلَخَل گشت جسم (372b) آن دلیر] که خند خند شدن تن آن شجیع [۱۵۵۳] چون چنان افکند خود را سوی پست] مجنون درست عشق [از قضا آن لحظه پایش هم شکست] چون پایش شکسته شد [۱۵۵۴] پای را بر بست و گفتا گو شوم] پای شکسته خود را جبر کرد و گفت گوی شوم [در خم چوگانش غلطان می‌روم] پس هر که طالب دوست است همچو گوی غلطان به گوی جانان می باید رفت و آن که پیر و بیمار شده باشد. همچو گوی به سوی مسجد و طلب حق می باید رفت [۱۵۵۵] زین کند نفرین حکیم خوش‌دهن] از این جهت نفرین و لعنت کند حکیم شیرین سخن [بر سواری کو فرو ناید ز تن] بر کسی که بر ناقه تن سوار شود و به مراد نفس رود از و فرو نیاید [۱۵۵۶] عشق مولی کی کم از لیلی بود] ای سالک [گوی گشتن بهر او اولی بود] که معشوق حقیقی و مجنون باقی آن است [۱۵۵۷] گوی شو می‌گرد بر پهلوی صدق] به جانب موسی و به حکم یذکروه الله قیاما و قعوراً و علی جنونهم به ذکر خدای تعالی مشغول شو [غلط غلطان در خم چوگان عشق] چون از ناقه تن فرو آیی و به شکستگی به سوی حق تعالی رجوع فرمایی پس از این مجذب خدای تعالی می باشد [۱۵۵۸] کین سفر زین پس بود جذب خدا] و توفیق الهی [و آن سفر بر ناقه باشد سیر ما] و استعلا باشد بر آن [۱۵۵۹] این چنین سیری است مستثنی ز جنس] آن سیر که به جذب حضرت باشد مستثنی و خارج از حس است [کآن فرود از اجتهاد جن و انس] و زیاده از عمل تقلین است [۱۵۶۰] این چنین جذبی است نی هر جذب عام] که جهاد می کنیم به نفس خود [که نهادش فضل احمد والسلام] چنانکه فرمود جعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر است گر قدم عاجز شود نتوان نشست- که به پهلوی که به سر باید دوید نوشتن آن غلام قصه شکایت نقصان اجرای سوی پادشاه رجوع کردن می خواهد به آن قصه که در و شروع کرده بود و گفته بود شاهی بود او را بنده‌ای [۱۵۶۱] قصه کوتاه کن برای آن غلام] مرهون است [که سوی شه بر نوشتست او پیام] یعنی آن غلام که بام پادشاه وظیفه و نفقه او را کم کردند به جانب شاه رقعۀ عرض حال نوشت [۱۵۶۲] قصه پُر جنگ و پُر هستی و کین] در آن نامه که نوشت قصه پُر جنک و غوغا و پر وجود و کین و عوی بود [می‌فرستد پیش شاه نازنین] تو نیز ای مرد دین [۱۵۶۳] کالبد نامه‌ست اندر وی نگر] جسم تو نامه است در و نظر کن [هست لایق شاه را آنگه بیر] لاجرم [۱۵۶۴] گوشه‌ای رو نامه را بگشا بخوان] به جای تنها بر و حال خود را بنگر و آنچه در نامه تن در صحیفه خاطر نوشته خوان [بین که حرفش هست در خورد شهان] و لایق ایشان [۱۵۶۵] گر نباشد درخور آن را پاره کن] زنه‌ار مگر است که شاه چون آن را ببند خشم او زیاده شود [نامه دیگر نویس و چاره کن] اما این را دانستن سخت مشکل است. چنانکه می فرماید [۱۵۶۶]

لیک فتح نامه تن زب مدان] و اسان مشهر [ورنه هر کس سِر دل دیدی عیان] لاجرم عیب خود دیدن (373a) و همه اقوال و افعال و احوال خود به شرع تطبیق کردن و نیک را از بد فرق کردن سخت مشکل است [۱۵۶۷ نامه بگشادن چه دشوار است و صعب] که گشادن آن نامه [کار مردان است نی طفلان کعب] به کارکودکان بازی [۱۵۶۸ جمله بر فهرست قانع گشته‌ایم] که اول نامه تن زبان است همه بر آن قانع شده‌ایم [زآنکه در حرص و هوا آغشته‌ایم] به ترکی اصلا منشز است بیت: علم و تقوی سر به سر دعوی است معنی دیگر است- مرد معنی دیگر و میدان دعوی دیگر است- کسی که از حرس دنیا و هوا نگزرد مقبول حضرت شاه حقیقی نشود حکایت عزیزی بد یوان پادشاهی درآمد طواشی سیاه را دید که از حرم پادشاه بیرون می آید و فرمان شاه را به ارکان می رساند و خبر ایشان نزدیک پادشاه می برد که مقرب الحضرة السلطان گشته پرسید که این شخص را حسن صورت نیست بدین در چه تقرب حضرت چیست گفتند: اش این کسی از شهوت و هوا بریده است از آن جهت بدین پایه رسیده [۱۵۶۹ باشد آن فهرست دامی عامه را] که عموان نامه را بینند و ذکر زبان ما شنوند و بدین فریفته و مقتید شوند زیرا [تا چنان دانند متن نامه را] همچو ظاهر پندارند باطن را [۱۵۷۰ باز کن سرنامه را گردن متاب] مرهون است [زین سخن واللّه اعلم بالصواب] و فهرست و عنوان را بدان که [۱۵۷۱ هست آن عنوان چو اقرار زبان] چنانکه به زبان ایمان آورد [متن نامه سینه را کن امتحان] و سینه را آزمون کن [۱۵۷۲ که موافق هست با اقرار تو] آنچه در سینه است اگر موافق اقرار است، کار تو استوار است که مؤمن مخلص و اگر موافق نباشد همچو منافق باش [تا منافقوار نبود کار تو] لاجرم مافی الضمیر را بین چنانکه [۱۵۷۳ چون جوالی بس گرانی می‌بری] چون جوالی تقیل را می‌بری [زآن نباید کم که در وی بنگری] لایق آن است که در جوال تقیل نظر کنی [۱۵۷۴ که چه داری در جوال از تلخ و خوش] و از نیک و بد [گر همی ارزد کشیدن را بکش] و خوبک بین [۱۵۷۵ ورنه خالی کن جوال را ز سنگ] اگر آنچه در چوال است سنگ باشد جوال را خالی کن [باز خر خود را از این بیگار و ننگ] و خلاص کن خود را از این چنگ و ننگ [۱۵۷۶ در جوال آن کن که می‌باید کشید] ای مرد سعید [سوی سلطانان و شاهان رشید] حکایت آن فقیه با دستارِ بزرگ و آنکه بر بود دستارش و بانگ می‌زد که باز کن بین که چه می‌بری آنگه بیر [۱۵۷۷ یک فقیهی ژنده‌ها در چیده بود] دانشمندی فقیر و کهنه پارهای جمع کرده بود [در عمامه خویش در پیچیده بود] این را از بهر آن کرده [۱۵۷۸ تا شود زفت و نماید آن عظیم] آن فقیه [چون در آید سوی محفل در خطیم] و نشیند در جای بلند [۱۵۷۹ ژنده‌ها از جامه‌ها پیراسته] تزیین کرده [ظاهرا دستار از آن آراسته] اما [۱۵۸۰ ظاهر دستار چون حُلّه بهشت] (373b) مزین [چون منافق اندرون رسوا و زشت] زیرا [۱۵۸۱ پاره پاره دلخ و پنبه و پوستین] مرهون است [در درون آن عمامه بُد دفین] و پوشیده [۱۵۸۲ روی سوی مدرسه کرده صُبوح] و صباح و تاریکی [تا بدین ناموس یابد او فتوح] و گشایش [۱۵۸۳ در ره تاریک مردی جامه کن] و دریابنده دلبد [منتظر

استاده بود از بهر فن] و از برای دلbind ربودن [۱۵۸۴ در ربود او از سرش دستار را] و عمامه لو را [پس دوان شد تا بسازد کار را] چون آنکس دستار را بر دو دوان شد [۱۵۸۵ پس فقیهش بانگ بر زد کای پسر] چندین زحمت نکش [باز کن دستار را آنگه ببر] زیرا [۱۵۸۶ این چنین که چار پره می‌بری] معنی این مصراع به ترکی بونجلین؟ که دورت قنارله اوچارسن [باز کن آن هدیه را که می‌بری] آن چیز را که غنیمت می‌پنداری [۱۵۸۷ باز کن آن را به دست خود بمال] تا بدانی حقیقت حال [آنگهان خواهی ببر کردم حلال] لاجرم آن دزد به موجب سخن او عمل کرد [۱۵۸۸ چونکه باز شد کرد آنکه می‌گریخت] و می‌دوید [صد هزاران ژنده اندر ره بریخت] که درد پنهان بود [۱۵۸۹ زآن عمامه زفت نابایست او] و غیر مناسب [ماند یک گز کهنه‌ای در دست او] یک زراع گربانس کهنه در دستش ماند لاجرم حال دنیا چنین است که طاهرش هز خرف و خوش نما است و باطنش خراب و بی وفا عاقل را می‌باید که بارایش او فریفته نشود [۱۵۹۰ بر زمین زد خرقة را کای بی‌عیار] و بی‌قدر و اعتبار [زین دغل ما را بر آوردی ز کار] که دستار بزرگ نمودی ما را و متاع پنداشتیم او را .. ربودن آن محروم ماندیم از ربودن دستار درست نصیحت دنیا اهل دنیا را به زبان حال و بی‌وفایی خود را نمودن به وفا طمع دارندگان از او [۱۵۹۱ گفت بنمودم دغل لیکن ترا] یعنی آن فقیه فقیر گفت اگرچه من تو را دغل نمودم و دستار را بزرگ ساختم اما [از نصیحت باز گفتم ماجرا] که از پس تو فرماد کردم و گفتم که آن چیز که می‌بری بگشاد بین که بردن را لایق است یا نه [۱۵۹۲ همچنین دنیا اگرچه خوش شکفت] همچو شکوف‌های رنگارنگ شکفته و خوشنما است اما [بانگ زد هم بی‌وفایی خویش گفت] آنان که سخن او را شنیدند و ربوده را گشادند زستی او را دانستند تدبیر ساختند و آنان که سخن او را شنیدند بزخارف جهان فریفته شدند و از تدبیر و کسب محروم ماندند لاجرم [۱۵۹۳ اندر این کون و فساد ای اوستاد] در بودن و معدوم شدن بنگر [آن دغل کون و نصیحت آن فساد] یعنی بودن و خوش نمودن جهان حيله و مکر آن است و فساد و تغیرش پند بی‌زمان [۱۵۹۴ کون می‌گوید بیا من خوش‌بیم] و خوبم [وآن فسادش گفته رو من لا شیم] و ناچیز [۱۵۹۵ ای ز خوبی بهاران لب گران] و تعجب کنان [بنگر آن سردی و زردی خزان] لاجرم از جمله نقوش دنیا باغ بهار است. اما او نیز بی‌قرار (373a) پس به حکم لا نظر الی اول الدنيا و لنظر الی آخره [۱۵۹۶ روز دیدی طلعت خورشید خوب] تابان و درخشان [مرگ او را یاد کن وقت غروب] از جمله نیرات جهان نیز اعظم که آفتاب تابان است. چون کوکب نهار است. در اول روز بر می‌آید پر نور اما در آخر فرو می‌رود. پس حس او نیز اعتماد را نشاید [۱۵۹۷ بدر را دیدی بر این خوش چار طاق] بدر کامل را که بر فلک پر نور می‌بینی [حسرتش را هم بین اندر مُحاق] در سه شب از آخر ماه پس از آفتاب ماه تابان است. او نیز نقصان است [۱۵۹۸ کودکی از حُسن شد مولای خلق] که خلق عالم بنده او گشته‌اند [بعد فردا شد خرف رسوای خلق] پس از زمانی پیر فرتوت گشت و زیشت صورت [۱۵۹۹ گر تن سیمین‌تان کردت شکار] اما [بعد پیری بین

تنی چون پنبه‌زار] لاجرم از جمله مکار آن جهان خوبان است. حسن ایشان نیز بی وفا است و این تبدیلات و فساد دلالت می‌کند که این جهان لایق اعتماد نیست. پس عاقل را می‌باید که از این تغیرها فناء خود را به یاد آورد، روایت کنند روز قیامت بعض عصاة گویند خداوند تو ما را علی‌العقل بمیرانیدی. خدای تعالی پوید من کَهْر لَه و لقرلة شما را کشتم و اعضای شما را ضعیف گردانیدم و دندان‌ها را رخنه رخنه کردم. این همه تنبیه بود که ما این بنا را خراب خواهیم کرد [۱۶۰۰ ای بدیده لوت‌های چرب خیز] لفظ خیز مرهون است [فضله آن را بین در آبریز] و مستراخ [۱۶۰۱ مر خبث را گو که آن خویت کو] یعنی اگر خبس را گویی که آن خوبی تو کجا رفت که [بر طبق آن ذوق و آن نغزی و بو] بر طبق لذیذ بودی و پاک و خوشی بو [۱۶۰۲ گوید او آن دانه بُد من دام آن] آن خبث گوید آن رنگ و بو دانه بود و من دام بودم [چون شدی تو صید شد دانه نهان] لاجرم تغیر طعام بر فناء این لذت‌ها جسمانیه دلالت می‌کند و طعام نفیس و تغز از جهت مهمان شدن در تن آدمی چنین خبث و خبیث شود چنانکه حکایت: عزیزی نفس خود را تحقیر می‌کرد و با وی علی‌الدوام در جنگ بود. اتفاقاً ذوری در راه خبس دید. نفسش از درون وسوسه کرد که من از این خبس کمتر نیستم. آن عزیز گفت: این خبس به زبان حال می‌گوید من دیروز عزیز و نغز بودم، شیء در تن همچو تو آدمی مهمان گشتم، چنین خوار و مردار شدم [۱۶۰۳ پس انامل رشک استادان شده] مرهون است [در صناعت عاقبت لرزان شده] یعنی کسی که در صنعت ماهر باشد که به ابگشت‌های خویش کار های غریب می‌سازد، چنانکه استادان دیگر به آن رشک می‌برند، عاقبت او را بینی که از پیری دست و انگشت او چگونه لرزان شده [۱۶۰۴ نرگس چشم خمار همچو جان] مرهون است [آخر اعمش بین و آب از وی چکان] لاجرم چون حسن و مجال چشم و خال در محل زوال است. عاقل را نمی‌باید که دل بدان بندد چنانکه (373b) حکایت عزیزی به خانه پیره زن مهمان شد. آن زن پیوسته می‌گریست. آن عزیز سبب گریه‌اش پرسید. گفت: پسری داشتم صاحب حسن و جمال بود، او را غایت دوست می‌داشتم مرد. از فراق آن چنین گریانم. آن عزیز گفت: ای زن گریه لایق تو است که فانی را دوست داشتی اگر باقی را دوست داشته بودی این غم و ماتم به تو نمی‌رسید [۱۶۰۵ حیدری کاندلر صفی شیران رود] دلیری که با شیر پنجه می‌زند [آخر او مغلوب موشی می‌شود] از ضعف و پیری پس به قوت و شجاعت نیز اعتماد نمی‌باید کرد [۱۶۰۶ طبع تیز دوربین مُحترِف] و دور فنون [چون خر پیرش بین آخر خرف] و فرتوت پس به قوت جودت طبیعت و به علم و معرفت اعتماد نمی‌باید کرد [۱۶۰۷ زلف جعد مشکبار عقل‌بر] زلف مجعد که مشک می‌باید و عقل می‌بر دست من که در سلسله زلف تبان مجنونم، هیچ سودم نکند شربت افتیمونم [آخر چون دُم زشت خنک خر] پس خبس زلف نیز متعصید نمی‌باید شد [۱۶۰۸ خوش بین کونش ز اول باگشاد] بودن جهان را اول بین با فتح و گشاد [و آخر آن رسوایش بین و فساد] که چگونه زشت گشت [۱۶۰۹ زآنکه او بنمود پیدا دام را] که ابتداء حال و حسن و جمال او است [پیش تو بر کند

سبلت خام را] تا از او عبرت بگیری و پند پند بری [۱۶۱۰ پس مگو دنیا به تزویرم فریفت] که تبلیس او فریفته شدم [ورنه عقل من ز دامش می‌گریخت] و گرفتارش نمی شد [۱۶۱۱ طوق زرین و حمایل بین هله] ای مرد غافل [غُلّ و زنجیری شدست و سلسله] پس اولش خوب و آخرش بد است [۱۶۱۲ همچنین هر جزو عالم می‌شمر] پس از آن [اوّل و آخر در آرش در نظر] لاجرم [۱۶۱۳ هر که آخرین تر او مسعودتر] هر که عاقبت بینتر است او سعادتمندتر [هر که آخرین تر او مطرود تر] و دورتر [۱۶۱۴ روی هر یک چون مَه فاخر ببین] در اوّل حال [چونکه اوّل دیده شد آخر ببین] ای اهل یقین [۱۶۱۵ تا نباشی هم‌چو ابلیس اَعُور] و یک چشمی [نیم ببند نیم نی چون ابتری] ابلیس از آن اعور است که یک جانب آدم را دید که طین است و یک جانبش ندید که نفخه رحمن است. چنانکه می فرماید [۱۶۱۶ دید طین آدم و دینش ندید] که اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ گفت [این جهان دید آن جهان‌بینش ندید] از آن جهت او را سجده نکرد و پس کسی که از خارف دنیا را ببند. اما فناء او را نبیند همچو ابلیس یک چشم است [۱۶۱۷ فضل مردان بر زنان ای بو شجاع] و پهلوان [نیست بهر قوّت و کسب و ضیاع] و از بهر مال و متاع [۱۶۱۸ ورنه شیر و پیل را بر آدمی] مرهون است [فضل بودی بهر قوّت ای عَمی] و نایبنا هر که قوت جسمانیه دارد و قوت عقل ندارد زن است زیرا [۱۶۱۹ فضل مردان بر زن ای حالی‌پرست] ای آنکه حال را بین [زآن بود که مرد پایان بین تر است] و آخر بین تر [۱۶۲۰ مرد کاندلر عاقبت‌بینی خَم است] (374a) مرهون است [او ز اهل عاقبت چون زن کم است] زیرا مرد آن است که آخر کار را ببند و تدبیر آخرت کند. چنانکه گفته اند الرجلہ اداء الطاعات و اجتناب المہنیات و ترک اللذات من الشہوات [۱۶۲۱ از جهان دو بانگ می‌آید به ضد] ندای فَنای او تنبیه می کند که او را دبغا نیست و ندای بود او خبر می دهد که محل تنعم و صفا است [تا کدامین را تو باشی مُستعد] و لایق که آن بانگ را می شنوی و به راه آن می روی حکایت عزیزی گفت یکی از اهل دنیا و یکی از اصحاب تقوی بد یوان پادشاه رفته بودند و چون بیرون آمدند آن اهل دنیا را گفتم تو بد یوان شاه از بهر چه کار آمدی گفت از بری تماشای شوکت شاه آمدم که [۱۶۲۲ آن یکی بانگش نُشورِ اتقیا] انگیختن و زنده گردانیده اهل اللّٰه [وآن یکی بانگش فریبِ اشقیا] و خدعه و اضلال اهل طغیان [۱۶۲۳ من شکوفه خارم ای خوش گرم‌دار] جهان به زبان حال می گوید که من شکوفه خارم ای که خوش گرم و پر حرارتی [گل بریزد من بمانم شاخ خار] در پایان کار [۱۶۲۴ بانگ اشکوفه‌ش که اینک گل‌فروش] بانگ شکوفه آتش گوید بیا اینک گل فروش از این گل و شکوفه بحر [بانگ خار او که سوی ما مکوش] که کل ما را بقار وفا نیست [۱۶۲۵ این پذیرفتی بماندی زآن دگر] هر کدام بانگ را قبول کرد از دیگری دور ماند [که مُحِبّ از ضدّ محبوب است کر] که عاشق ضد معشوق را نمی شنود. چنانکه اهل دنیا از اخبار زر و سیم و لذات و شهوات خوش دل شود و از آثار عذاب و بیم و نعیم اهل تنعیم ناخوش گردد و نشنود و اهل آخرت بر عکس این [۱۶۲۶ آن یکی بانگ این که اینک حاضرم] و عشرت را امان [بانگ

دیگر بنگر اندر آخرم] که پزمرده وفا نیم [۱۶۲۷ حاضری ام هست چون مکر و کمین] و مانند کین [نقش آخر ز آینه اول بین] چنانکه بیت: دل نهادم پر جفا چون دیدم آن قد بلند، بر درخت آن به که بیند مرد عاقل چوب را [۱۶۲۸ چون یکی زین دو جوال اندر (374b) شدی] چون از این دو ظرف به یکی در رفت [آن دگر را ضد و نا درخور شدی] و غیر لایق گشتی [۱۶۲۹ ای خنک آن کو ز اول آن شنید] در اول حال با در ازل آزال آن ندارا شنید [کیش عقول و مسمع مردان شنید] که آن ندارا عقل ها و گوش های مردان شنید حکایت یحیی علیه السلام چهار سالگی رسید. مادرش را دید که آتش می فروزد بخر دهای هیزم پرسیدش که چرا هیزم بزرگ را بر آتش نمی نهی مادر گفت خردهاش آتش را نیک می کرد. یحیی نعره زد و چند روز گریان شد، زکریا علیه السلام از حال او حیران و از حق تعالی و می رسید که علامت صالحان این است که از هر چیز عبرت گیرند. لاجرم یحیی از آتش دوزخ می ترسید که مبادا او نیز کودکان را سخت گیرد [۱۶۳۰ خانه خالی یافت و جا را او گرفت] چنانکه شعر: اتانی هوا ها قبل از اعرف الهی- فصادف قلبی خالبا فتکنا [غیر آتش کز نماید یا شگفت] آن چیز را شنید که آن کز نمی نماید و عجب نمی آید از زخارف دنیا پس سعادت‌مندان است که از ابتداء حال بر پاکی باشد زیرا [۱۶۳۱ کوزه نو کو به خود بولی کشید] که بول درونشف و نفوذ کرد [آن خبث را آب نتواند بُرید] آن خبس را آب زاهل نمی کند. و لهذا گفته‌اند کمال آن است که در جوانی از گناه پرهیز کنند تا گناه در دل قرار نگیرد. ابو موسی قدس سره گفت طوبی لمن وقی ثرتشابهو می باید که در جوانی به عمل خیر کوشند حکایت عزیزی گفت تأخیر عمل کردن بدان ماند که کسی گویند من وقتی تجارت خواهم کرد که مال من ضایع شود و در دستم سرمایه نماند [۱۶۳۲ در جهان هر چیز چیزی می‌کشد] در میان ایشان مناسبت باشد [کفر کافر را و مرشد را رشد] لاجرم آنان که بانگ شقاوت شنیدند به صالحان قرین گشتند و آنان که بانگ شقاوت شنیدند به فاسقان مائیل شدند که الجنس الا الجنس به میل [۱۶۳۳ کهربا هم هست و مقناطیس هست] در جهان [تا تو آهن یا کهی آبی به شست] که آن جازب ترا می کشد [1634 بُرد مقناطیست ار تو آهنی] که او ترا به خود می کشد [ور کهی بر کهربا بر می‌تنی] و باد متصل بلکه باوی .. می شوی [۱۶۳۵ آن یکی چون نیست با اختیار یار] در بعض نسخ آن یکی را صحبت اختیار خوار [لاجرم شد پهلوی فجار جار] نزدک شاهکاران مسایه و بار چنانکه [۱۶۳۶ هست موسی پیش قبطنی بس ذمیم] قبط که قوم فرعون است که موسی علیه السلام پیش ایشان مذموم است [هست هامان پیش سبطی بس رجیم] سبط که قوم موسی علیه السلام است و هامان که وزیر فرعون است. (375a) در نظر ایشان رجیم و .. است لاجرم صالحان صالحا را وفا سقان اشغیا را دوست دارند [۱۶۳۷ جان هامان جاذب قبطنی شده] همچنان [جان موسی طالب سبطی شده] که ان الله ملکا یسوقا الال الی الال [۱۶۳۸ معدۀ خر که کشد در اجتذاب] معدۀ و اشتهاى خرگاه را کشد یعنی اهل دنیا در طلب تن بروری باشد [معدۀ آدم جَذوبِ گندم آب] شود بای گندم خواهد یعنی

غذای روحانی که علم و معرفت است [۱۶۳۹] گر تو نشناسی کسی را از ظلام] و تاریکی یعنی در صورت بشریت مستور باشد [بنگر او را کوش سازیدست امام] کسی که کلام انبیا و اولیا را شنیده و ایشان اقتدا کرده باشد نیک است و کسی که سخن اشترا و اشقیا را شنیده و به ایشان اقتدا کرده باشد به دست بیان آنکه عارف را غذایی است از نور حق که آیهت عند ربی یطعمنی و یسقینی و قوله الْجُوعُ طَعَامُ اللَّهِ يُخْبِي بِهِ أَبْدَانَ الصَّادِقِينَ آي فِي الْجُوعِ يَصِلُ طَعَامُ اللَّهِ تَعَالَى [۱۶۴۰] زآنکه هر کوزه بی مادر رود] لاجرم صالحان به انبیا و اولیا و فاسقان با شرا و اشقیا افتدا کنند [تا بدان جنسیتش پیدا شود] چنانکه گفته‌اند بیت: کند هم جنس با هم جنس پرواز- کبوتر باز با باز [۱۶۴۱] آدمی را شیر از سینه رسد] از طرف اعلی رسد هر که از آن شیر خورد به بالا رود پس هر که به عقل و دل عمل کند به عالم اعلی رسد [شیر خر از نیم زیرینه رسد] از جانب اسفل رسد هر که از او بخورد به اسفل رود. پس هر که به نفس و شهوت کار کند به عالم اسفل رود که فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ [۱۶۴۲] عدل قسّام است و قسمت کردنی است] هر کس را به استعداد خویش و به طلب و حرف اختیار جز وی قسمت کرده است [این عجب که جبر نی و ظلم نیست] زیرا [۱۶۴۳] جبر بودی کی پشیمانی بُدی] یعنی اگر بنده مجبور بودی از بدی‌ها پشیمانی نبودی که پشیمانی در افعالاختیاریه باشد [ظلم بودی کی نگهبانی بدی] او خود به حکم فالله خیر حافظاً و هوا رحم الرحمن نگهبان بندگان است [۱۶۴۴] روز آخر شد سَبَقَ فردا بود] درس ما امروز تمام نشد [راز ما را روز کی گنجا بود] که اسرار ما را نهایت نیست [۱۶۴۵] ای بکرده اعتمادِ واقعی] و محکم [بر دم و بر چاپلوسِ فاسقی] و نمی دانی [۱۶۴۶] قبه‌ای بر ساختستی از حباب] که مجنون است و تهی [آخر آن خیمه‌ست بس واهی طناب] و سست رسن اعتماد عوام به فاسق همچو اعتماد سالک است به اهل ریا و همه اهل دنیا اهل ریاست که دوستی ایشان به غرض است و لَهْزَا می فرماید [۱۶۴۷] زَرَق چون برق است و اندر نور آن] مرهون است [راه نتواند دیدن رهروان] نورش را بقا نیست سعی چنان می باید کرد که را با خلاص مبدل گردد حکایت (375b) در جامع و مشق شرط واقف این بود که تولیت را به صالح دهند که زاهدترین مردمان باشد مردی بدین امید در جامع معتکف شد، سال‌ها عبادت کرد. ریای او به اخلاص مبدل گشت و خلق را بدو حس اعتماد پیدا شد. اتفاقاً متولی جامع مرد و مردمان پیش آن عزیز آمدند و گفتند به موجب شرط واقف از آن شما است او گفت من اولاً بدین امید آمده بودم و راه طاعت را از بهر رسیدن این غرض سالک گشته و دام را از برای گرفتن زاغ نهاده بودم، ناگاه در دام من شاهباز افتاد پس از این مرا تولیت و دولت مراد نیست بیت: چو ملک و پادشاهی دیده باشی- پس از شاهی گدای مصلحت نیست [۱۶۴۸] این جهان و اهل او بی‌حاصلند] زیرا [هر دو اندر بی‌وفایی یکدلند] آنان که زرق و ریا نمایند و طالب دنیا شوند از آنان همچو جهان وفا نمی آید [۱۶۴۹] زاده دنیا چو دنیا بی‌وفاست] اطفال و فرزندان دنیا همچو مادری وفا است [گرچه زو آرد به تو آن زو قفاست] در حقیقت روی گردانیدن است حکایت در جوار خواجه بزرگوار مردی کاردگر بود که

کسب خود را به نفایس خوردن و تصدق کردن صرف می کرد خدم و فرزندان آن خواجه متعلقان خوابگان دیگر وصف می کردند و خوابگان از وصف و حال او شرمنده بودند. آخر آن خواجه به اتفاق خوابگان چنین تدبیر کرد که آن مردکا رد کرد را اهل طمع گرداند. پس او را به خانه خود دعوت کرد که پیش من کارد ناخن ساز چون کاردگر در نظر خواجه کارد ساختن گرفت و خواجه درم و دینار خود شمرودن و خوابگان دیگر متاع و مال خود ستودن پس کاردگر را میل قوی به جمع مال پیدا شد [۱۶۵۰ اهل آن عالم چو آن عالم ز پر] و احسان [تا ابد در عهد و پیمان مُستَمِر] وفا دادند [۱۶۵۱ خود دو پیغمبر به هم کی ضِد شدند] لاجرم هر که اهل آخرت است، ضد دیگر نشود [معجزات از همدگر کی بستند] و نمی دزدند [۱۶۵۲ کی شود پُزمرده میوه آن جهان] زیرا [شادی عقلی نگرده اندُهان] و غمها [۱۶۵۳ نفس بی عهد است ز آن رو کُشتنی است] و واجب القتل [او دنی و قبله گاه او دنی است] لاجرم [۱۶۵۴ نفسها را لایق است این انجمن] یعنی جهان پر مکروفن [مرده را درخور بُد گور و کفن] اما عجب است که جبلت انسان بر حب مال است حکایت شاه ترمذ به صحرا رفته بود و خلق به تماشای او آمده. شاه فرمود که گدایان در این صحرا هرچه از سنگ و استخوان جنگ ایشان گنجد پیش من آرند. ایشان را به وزن آن زر بدهم. هر گدا هم چیز که در دست نهان کرده ای آورد. شاه به وزن آن زر می داد اتفاقاً گدای لنگ استخوان مجنوف را (376a) به جنگ آورد و پیش شاه برد در وزن دینار گرانتر از سنگ آمد. شاه از این حال متعجب شد و آن استخوان را پیش ابو یزید قدس سره فرستاد. ابو یزید گفت: پاره خاک در میان این استخوان نهید. باز وزن کنید. چنان کردند، نیم دینار نسنجید شاه را. مشکل یک بود دو شد. سرش از شیخی پرسیدند. گفت: این تستخوان چشم آدمی بود، جز خاک او را پر نمی کند [۱۶۵۵ نفس اگر چه زیرک است و خرده دان] چونکه [قبله اش دنیا است او را مُرده دان] اما حیات این مرده باب حیات وحی است چنانکه می فرماید [۱۶۵۶ آب و حی حق بدین مرده رسید] در زمان [شد ز خاک مرده ای زنده پدید] رسول الله علیه السلام گفت: ایا کم و مجالس الموتی اصحاب گفتند من الموتی یا رسول الله گفت: الاغیا یعنی آنان که به مال افتخار کنند حکایت عزیزی در پند فرزند خود می گفت با آنان یار شو که چون فقیر شوی از تو دور نشوند و چون غنی شوی از تو طمع نکنند و چون مرتبه عالیه یابند بر تو گیر نکنند [۱۶۵۷ تا نیاید وحی تو غِره مباح] و مغرور مشو [تو بدان گلگونه طال بقاش] تو بدان .. که دعاء دولت است [۱۶۵۸ بانگ و صیتی جو که آن خامل نشد] و بی نام نگشت [تاب خورشیدی که آن آفل نشد] و زایل نگشت [۱۶۵۹ آن هنرهای دقیق و قال و قیل] آنان که از علم و معرفت سخن گویند و عمل ندارند و لاف شناسای طریقت زنند و گردار موافق گفتار ندارند آن هز هاس ایشان و گفت و گوی آنان [قوم فرعونند اجل چون آب نیل] همچو قوم فرعون هستند که اجل ایشان را همچو آب نیل غرق کند [۱۶۶۰ رونق و طاق و طُرب و سحرشان] یعنی اقوال گویندگان [گرچه خلقان را کشد گردن کُشان] اما [۱۶۶۱ سحرهای ساحران دان جمله را]

مرهون است [مرگ چوبی دان که آن گشت اژدها] موت گویا عصای موسی است که اژدها گشت [۱۶۶۲] جادوِیها را همه یک لقمه کرد [همچو یک لقمه خورد] [یک جهان پُر شب بُد آن را صبح خورد] در این محل اشارت است، به جواب آن سؤال که گفته بودند، عصای موسی خوردن سحر های ساحران چرافربه نشد جواب این است که اینها معدوم گردد و لهذا می فرماید [۱۶۶۳] نور از آن خوردن نشد افزون و بیش [بل همان سان است کو بودست پیش] بلکه کاکان است [۱۶۶۴] در اثر افزون شد و در ذات نی] و در مؤثر زیادگی نیست [ذات را افزونی و آفات نی] زیاد و نقصان نیست [۱۶۶۵] حق ز ایجاد جهان افزون نشد] چنانکه گفته اند بیت: چون تو نبودی چه بود جمله خداوند بس- چون نمائی چه ماند (376b) جمله خدا ای گدا [آنچه اوّل آن نبود اکنون نشد] در ذات حق تعالی چیزی حادث نگشت [۱۶۶۶] لیک افزون گشت اثر ز ایجاد خلق] اما [در میان این دو افزونی است فرق] افزونی ذات دیگر است و افزونی خلق دیگر [۱۶۶۷] هست افزونی اثر اظهار او] و خود را [تا پدید آید صفات و کار او] تا ظاهر شود صفات کامله مله و قدرت شامله اش دکارهای غریب و صنعت های عجیب او [۱۶۶۸] هست افزونی هر ذاتی دلیل] ای مرد عاقل [کو بود حادث به علتها علیل] که هر حادث به علتی معلول است و این را بدان که لاف سخن در آن همچو سحر ساحر خلق را می فریبد اما فساد و به طلان ایشان زود پیدا شود و لهذا می فرماید تفسیر اَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خَيْفَةً مُوسَى قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى بعض علما گفتند خوف موسی پیش از فکر کردن حقانیت خود بود که به مقتضای بشریت ترسید و بعض گفتند خوف او از جهت آن بود که خلق را شکر باشد. در حقانیت او که ب او اتباع نکنند اختیار حضرت مولانا وجه شان است [۱۶۶۹] گفت موسی سحر هم حیران کنی است] همچو معجزه خلق را خیران کننده است [چون کنم کین خلق را تمیز نیست] پس خلق معجزه مرا از سحر ساحران فرق نمی کنند [۱۶۷۰] گفت حق تمیز را پیدا کنم] در خلق [عقل بی تمیز را بینا کنم] و اهل تمیز گردانم [۱۶۷۱] گرچه چون دریا برآوردند کف] که ساحران هفتاد هزار بودند [موسیا تو غالب آبی لَا تَخَفْ] نترس [۱۶۷۲] بود اندر عهد خود سحر افتخار] رو سحر را بود استهوار [چون عصا شد مار آنها گشت عار] همچنین [۱۶۷۳] هر کسی را دعوی حُسن و نمک] هر کس را دعوی حسن و ملاحه است اما [سنگ مرگ آمد نمکها را محک] لاجرم کمال و نقصان در وقت مردن پیدا شود [۱۶۷۴] سحر رفت و معجزه موسی گذشت] زمان مرد و رفت نام ماند [هر دو را از بام بود افتاد طشت] هر یکی را از بام وجود طشت افتاد که صیت و صدا ماند [۱۶۷۵] بانگ طشت سحر جز لعنت چه ماند] اما [بانگ طشت دین به جز رفعت چه ماند] در بعض نسخ در مصراع به جای چه ماند، لفظ نماند است [۱۶۷۶] چون محک پنهان شدست از مرد و زن] چون محک بصیرت نهان گشت از همه خلق [در صف آای قلب و اکنون لاف زن] در صف زر خالص بیا ای قلب و نار و الاف زری زن [۱۶۷۷] وقت لافست محک چون غایب است] وقت لافست ترا چون محک حاضر نیست [می بزدند از عزیزی دست دست]

حرف یا در لفظ عزیز مصدريه است [۱۶۷۸ قلب می‌گوید ز نَحْوَتِ هر دم] چون محک پیدا نیست قلب از تکبر لاف می‌زند و گوید مردم (377a) به من [ای زرِ خالص من از تو کی کم] یعنی کم نیست [۱۶۷۹ زر همی‌گوید بلی ای خواجه‌تاش] ای همچو من بنده آن شاه اکنون محک نیست [لیک می‌آید محک آماده باش] و حاضر باش [۱۶۸۰ مرگِ تن هدیه‌ست بر اصحابِ راز] به حکم الموت هدیه المؤمن مرگ بدن ارمغان است بر آنان که اصحاب سر و اهل را زند درون ایشان همچو بیرون است که به مردن کمال و جمال ایشان پیدا شود حکایت ابو علی از اصفهان به نظر شیخ ابو سعید آمد بیان شریعت و طریقت و حقیقت را طلب کردو شیخ گفت جواب این را فردا بشنو و شیخ به خلوت رفت. یک درم مس راز داند و دگر یک درم نقره راز داند و دگرد و یک درم زر خالص را گرفت. صبح این سه درم را بیرون آورد و ابو علی را نمود. ابو علی گفت: همه زر هستند، پس شیخ محک آورد و گفت: این را بر محک زن چون آن درم مس را بر محک زد قبلی او پیدا شد گفت: این شریعت است که همان آراستگی ظاهر است باز گفت: آن دیگر را در آتش نه چون بر آتش نهاد زر رفت و سیم پیدا شد. شیخ گفت: این طریقت است که باطن نیز خوب است اما ظاهر از او بهتر است. باز گفت: این را بر آتش نه چون نهاد خالصی او هویدا گشت که ظاهر و باطن او زر است. شیخ گفت: این حقیقت است که ظاهر و باطن هر دو یکی است [زرِ خالص را چه نقصان است گاز] که چون زر را .. دوباره کنند درون او پیدا شود و کمال و خاصی او هویدا گردد [۱۶۸۱ قلب اگر در خویش آخرین بُدی] و فکر آخرت کرد [آن سیه کآخر شد او اوّل شدی] که سیاهی درون خود را دید و تدبیر او کرد [۱۶۸۲ چون شدی اوّل سیه اندر لقا] در مشاهده [دور بودی از نفاق و از شقا] زیرا [۱۶۸۳ کیمیای فضل را طالب بُدی] آن قلب [عقلی او بر زرقی او غالب بُدی] و با خلاص عمل کوشیدی زیرا عمل را یابی مقبول خدای نیست [۱۶۸۴ چون شکسته دل شدی از حالِ خویش] که از حال خود راضی نبودی [جابر اشکستگان دیدی به پیش] جبر کننده شکستان را دیدی در نظر خود [۱۶۸۵ عاقبت را دید و او شکسته شد] آخر کار را دیدی و شکسته دل شدی [از شکسته بند در دم بسته شد] از شکسته بدان شکسته دردمند فی الحال بسته و درست شدی [۱۶۸۶ فضل مسها را سوي اکسیر راند] فضل و احسان خدای تعالی مسهای ناچیز را به جانب اکسیر داند که زر خالص گردانید اما [آن زراندود از کرم محروم ماند] و بدین بدی ماند [۱۶۸۷ ای زراندوده مکن دعوی بین] و تائل کن [که نمائد مُشتریت اعمی چنین] زیرا [۱۶۸۸ نورِ محشر چشمشان بینا کند] و به صبر گرداند [چشم بندی ترا رسوا کند] چشم بندی و تلبیس ترا پیدا و رسوا کند (377b) [۱۶۸۹ بنگر آنها را که آخر دیده‌اند] یعنی انبیا و اولیا [حسرتِ جانها و رشکِ دیده‌اند] که جان ها ایشان را حسرت برند و دیده غبط کنند [۱۶۹۰ بنگر آنها را که حالی دیده‌اند] حالی بین‌اند [سرّ فاسد ز اصل سرّ بیریده‌اند] سرّ فاسد را از سر خود رد کرده‌اند [۱۶۹۱ پیشِ حالی‌بین که در جهل است و شک] آن حالی بین که در چهل و شک باشد پیش از آن کس [صبح

صادق صبح کاذب هر دو یک] نیک و بد را فرق نکند [۱۶۹۲ صبح کاذب صد هزاران کاروان] مرهون است [داد بر بادِ هلاکت ای جوان] پس در مرد محک و گاز می باید تا نیک را از بد بشناسد زیرا [۱۶۹۳ نیست نقدی کیش غلطانداز نیست] که باطنش بد است و ظاهرش نیک نما است [وای آن جان کیش محک و گاز نیست] حکایت شیخ داوود را برادر بود و فرزند عم شیخ به فرزند عم میل کلی نمودی خلق شیخ را گفتند چرا این عم را از خدای تعالی بیم بسیار است یکی گفت: شمه به ما نما تا از و سوسه خلاص پا بیم پس برادر را بخواند و به دست او مرغی داد و گفت: این را به جای خالی بسمل کن و به یاد برادر مرغ را گرفت و به جای خالی پر و سرش برید فی الحال آورد و باز شیخ ابن عم را خواند و مرغی داداش و همچنان فرمود او مرغ را گرفت و باز زنده آورد و گفت جای خالی نیافتم زیرا به هر جا که رفتم خدای را حاضر و بر من ناظر مشاهده کردم. پس مرد را به چنین وجه امتحان باید کرد پس از آن اعتقاد باید کرد زیرا مدعی کذاب بسیار است زجر مدعی از دعوی و امر کردن او را به متابعت [۱۶۹۴ بُو مُسْلِمٌ گفت خود من احمدم] ابو مسيلم کذاب مردی بود که پس از رسول الله عليه السلام دعوی نبوت کرد و گفت: من رسولم [دین احمد را به فن بر هم زدم] آن ابو مُسْلِم را وحش نام صحابی گشته است [۱۶۹۵ بو مسيلم را بگو کم کن بَطَر] یعنی کسی که دعوی مر شد و شیخی کند و لاف بی معنی زند او همچو ابو مسيلم است. آن را به گشادی .. مکن [غَرَّة اَوَّل مشو آخر نگر] در بعض نسخ هل تو اوّل لعنت آخر نگر [۱۶۹۶ این قلاووزی مکن از حرص جمع] این شیخی و راهبری مکن از حرص جمع مال حکایت در زمان موسی علیه السلام واعظی علاقه بود، چون او بر منبر شدی و سخن گفتی .. جامه دریدبری و شود و گریها کردند اما او حریص مال بود خلق بر او سیم و زر .. کردی و آن و آن جمع می کرد آن واعظ ناگهان کم شد کسی ندانست که کجا رفت موسی کلیم الله در مناجات از خدای تعالی پرسیدش، وحی رسید که در صحرا پیش تو آید چون موسی علیه السلام از طور عودت نمود هارون را با گروه مخلصان بنی اسرائیل منتظر دید و در آن زمان خوکی پیدا گشت و از دور ایستاد و نالید و از دهانش دود سیاه می رفت موسی علیه السلام خبر داد که آن واعظ این است که حرص مال او را بدین شقاوت رسانید [پس روی کن تا رود در پیش (378a) شمع] تو تابع باش و تا پیش تو شمع شریعت و رسول طریقت رود و ترا راه نماید [۱۶۹۷ شمع مقصد را نماید همچو ماه] شمع همچو ماه مقصد و مقصود را نیاید و از ضرر و شر رهاند که گوید [کین طرف دانه ست یا خود دامگاه] که ترا گوید درین جانب خیر است یا شر [۱۶۹۸ گر بخواهی ور نخواهی با چراغ] و چون تو با چراغ باشی [دیدہ گردد نقش باز و نقش زاغ] مشاهده شود ترا نقش باز بلند پرداز و زاغ جیفه خود [۱۶۹۹ ورنه این زاغان دغل افروختند] اگر ترا چراغ نباشد در غلت افتی از آنکه این دروع گویان و دنیا جویان و دعوی شیخی کنان حيله و مکر افروختند [بانگ بازارن سپید آموختند] آواز انبیا و اولیا و الفاظ و اصطلاحات صلحا آموختند اما [۱۷۰۰ بانگ هُدُود گر بیاموزد فتی] و کسی [راز

هدهد کو و پیغام سبا] و سر هد هد کجا و خبر دیار سبا کجا [۱۷۰۱ بانگ بر رسته ز برسته بدان]
 چنانکه گفته‌اند بر بسته دیگر باشد و بر رسته دیگر [تاج شاهان را ز تاج هدهدان] فرق کن در میان
 دو تاج [۱۷۰۲ حرف درویشان و نکته عارفان] و عبارات و رموز ایشان [بسته‌اند این بی‌حیایان بر
 زبان] نیک فرق می باید کرد زیرا [۱۷۰۳ هر هلاک امّت پیشین که بود] سبب هلاک ایشان این
 است [زانکه چندان را گمان بردند عود] جندل جویت [۱۷۰۴ بودشان تمیز کان مظهر کند] که
 نیک و بد را پیدا سازد اما [لیک حرص و آز کور و کر کند] لاجرم از حرص و طمع حق را ندید و
 نشنیدند [۱۷۰۵ کوری کوران ز رحمت دور نیست] نابینایان محل رحمتند [کوری حرص است کان
 معذور نیست] کوری طمع را مغدور نمی دارند [۱۷۰۶ چارمیخ شه ز رحمت دور نی] اما [چارمیخ
 حاسدی مغفور نی] چنانکه گفته اند احسد داء لا یر حم صاحبه [۱۷۰۷ ماهیا آخر نگر بنگر به
 شست] تا گرفتار نباشی زیرا [بدگلوئی چشم آخرینت بست] حرف یا در لفظ کاوی مصدریه است
 [۱۷۰۸ با دو دیده اوّل و آخر بین] نیک نظر کن [هین مباحش اَعَوَر چو ابلیس لعین] پس از این اعور
 را بیان کند [۱۷۰۹ اَعَوَر آن باشد که حالی دید و بس] آخر را ندید [چون بهایم بی خبر از بازپس] و
 لهد امر دو چشم بهایم به درجه یک چشم است [۱۷۱۰ چون دو چشم گاو در جُرم تَلَف] یعنی
 کسی که دو چشم کاو را کور کند آن دو چشم در جرم اتلاف [همچو یک چشم است کیش نبود
 شرف] زیرا کاو را شرف نیست [۱۷۱۱ نصف قیمت ارزد آن دو چشم او] زیرا [که دو چشمش
 راست مسند چشم تو] چنانکه بیان می کند [۱۷۱۲ ور کئی یک چشم آدم‌زاده‌ای] و آن را اعور
 کنی [نصف قیمت لایق است از جاده‌ای] راه بزرگ که شرع است [۱۷۱۳ زآنکه چشم آدمی تنها
 به خود] به فتح .. از بهر قافیه این مصراع مرهون است [بی دو چشم یار کاری می کند] لاجرم هر
 یک چشم آدمی دو چشم کاو و خر است [۱۷۱۴ چشم خر چون اوّلش بی آخر است] چون آخر بین
 نیست [گر دو چشمش هست حکمش اَعَوَر است] و با وجود (378b) دو چشم او یک چشم است
 [۱۷۱۵ این سخن پایان ندارد و آن خفیف] آن غلام خفیف که شاه وظیفه و نفقه او کم کرده بود
 [می‌نویسد رُقعہ در طَمَعِ رَغِیف] بقیّه نوشتن آن غلام رُقعہ به طلبِ جری [۱۷۱۶ رفت پیش از نامه
 پیش مطبخی] آن غلام چون پیش شاه نامه نوشتن خواست. پیش از فرستادن نامه پیش مطبخی رفت و
 گفت [کای بخیل از مطبخ شاه سخی] یعنی مطبخی را گفت شاه سخن است اما تو بخیل از مطبخ
 آن شاه سخی جری من نمی دهی [۱۷۱۷ دور از او وز همّت او کین قدر] بعید است از آن شاه و از
 همت او که این مقدار [از جری‌ام آیدش اندر نظر] مطبخی در جواب غلام [۱۷۱۸ گفت بهر
 مصلحت فرموده است] شاه کم کردن جری [نی برای بُخل و نی تنگی دست] و غلام در خطاب
 مطبخ [۱۷۱۹ گفت دهلیزی است واللّه این سخن] و تبلیس است زیرا [پیش شه خاک است هم زر
 کهن] مطبخی باز جواب داد و الحاصل [۱۷۲۰ مطبخی ده گونه حجت بر فراشت] و علم جواب بر
 فراشت [او همه رد کرد از حرصی که داشت] لاجرم [۱۷۲۱ چون جری کم آمدش در وقت

چاشت] و در زمان ضحی [زد بسی تشنیع او سودی نداشت] و بهرمند نشد [۱۷۲۲] گفت قاصد می‌کنید اینها شما] از جمله عتاب غلام است [گفت نی که بنده فرمانیم ما] از جمله جواب مطبخی است [۱۷۲۳] این مگیر از فرع این از اصل گیر] این را از ما بدان بلکه از شاه بدان [بر کمان کم زن که از بازوست تیر] بیتگر چه تیر از کمان همی‌گذرد، از کمان‌دار بیند اهل خرد. [۱۷۲۴] مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ ابْتِلَاسًا] گرفتاری و از بودن است، ایرچه در صورت را می رسول الله عایه السلام بودو اما به حکم آیه سورة انفال و مارمیت اذ رمیت ولكن الله رمی [بر نبی کم نه گنه کآن از خداست] را می فی الحقیقة حق تعالی است [۱۷۲۵] آب از سر تیره است ای خیره‌خشم] و بی وجه غضب کننده [پیشتر بنگر یکی بگشای چشم] بلسبب الاسباب نظر کن نه به سبب چون غلام از کلام مطبخی سود نیافت [۱۷۲۶] شد ز خشم و غم درون بقعه‌ای] و رفت به مقامی [سوی شه بنوشت خشمین رُعه‌ای] تا حال خود بر شاه عرض کند [۱۷۲۷] اندر آن رقعۀ ثنائی شاه گفت] چنانکه عادت منشیان است [گوهر جود و سخای شاه شفت] پس از آن گفت [۱۷۲۸] کای ز بحر و ابر افزون کفّ تو] اگرچه دریا و سحاب عطا کنند اما دست تو از این دو بیشتر است [در قضای حاجت حاجات جو] طرف افطون است. یعنی گفت: تو افزون است در اداء حاجت حاجات جویان [۱۷۲۹] زآنکه ابر آنچه دهد گریان دهد] نبخنده [کفّ تو خندان پیاپی خوان نهد] دست تو متصل خندان سفرهنهد [۱۷۳۰] ظاهر رقعۀ اگرچه مدح بود] اما [بوی خشم از مدح اثرها می‌نمود] زیرا در طبع غلام صفا نبود [۱۷۳۱] زآن همه کار تو (379a) بی‌نور است و زشت] بقیع [که تو دوری دور از نور سرشت] و صفای طبیعت [۱۷۳۲] رونق دنیا برآرد زو کساد شود] و بی رغبت گردد [همچو میوه تازه زو فاسد شود] و پوسیده گردد [۱۷۳۳] رونق دنیا برآرد زو کساد] و علّتش این است [زآنکه هست از عالم کون و فساد] حصه قصه در اینجا این است که کسی را نقصان مال و هلاک عیال و کمی نفقه و نقص وظیفه واقع شود، اما آنکس این حال را از سبب ظاهر می‌داند و با وی جنگ کند از حق تعالی نمی‌داند و از شومی نفس خود نمی‌بیند و این معنی را نمی‌داند که خدای تعالی فرمود: إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ. و در ذات خود به قضا رضا نمی‌دهد. چون بگویندش این بلا از قضای حق تعالی است به طرف لسان رضا نماید، اما از دل شکایت کند لاجرم رضا و شکر او پسندیده حضرت نگردد زیرا [۱۷۳۴] خوش نگردد از مدیحی سینه‌ها] یعنی سینه ممدوح خوش نشود [چونکه در مدّاح باشد کینه‌ها] پس ای عاقل خوبک بیندش که ما سراسر بر عیب و گناهیم و خدای تعالی همه احوال ما را می‌داند و ما را جان و نان داد. اما ما چندین نعم او در خلاف و عصیان هستیم. گاهی که کو شمال رسد شکایت کنیم پس ما را شرم می‌باید که آن غلام از کین و گراهیت و از غضب شکایت نبود. پادشاه سخنش نشنید و لهذا می‌فرماید [۱۷۳۵] ای دل از کین و کراهت پاک شو] خود را تطهیر کن [و آنکهان الّحمد خوان چالاک شو] که سمیع الدعوات و قاضی الحاجات و عایت مستجاب کند و حمد می‌باید که از دل و جان باشد [۱۷۳۶] بر

زبان الْحَمْد و اکراه درون] مرهون است [از زبان تلیس باشد یا فسون] و مگر [۱۷۳۷] و آنکهان گفته خدا که ننگرم] به موجب حدیث شریف که: إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَلَا إِلَى أَمْوَالِكُمْ، وَ لَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَ أَعْمَالِكُمْ. خدای تعالی گفته ننگرم [من به ظاهر من به باطن ناظرم] حکایت: واعظی در اثنای واعظش گفت: اگر کسی در وقت خطر فاتحه خواند از او خلاص یابد. صادقی این سخن به گوش جان شنید و جوی آبی را به فاتحه خواندن گذاشت. اتفاقاً روزی آن واعظ از آن جوی جوی به کشتی گذر می کرد، کشتی فرق گشت. واعظ به درجه هلاک رسید. این صادقاً در آنجا حاضر بود، او را رهانید و گفت: تو گفته بودی هر که در وقت خضر فاتحه خواند خلاص یابد. تو چرا بدان خلاص نیافتی؟ گفت: یقین من بدان درجه ای نرسیده است حکایت آن مدّاح که از جهت ناموس شکرِ ممدوح می کرد و بوی اندوه و غمِ اندرونِ او و خلافتِ دلّی ظاهرِ او می نمود که آن شکرها لاف است و دروغ. یعنی کسی از وطن خود به دیار غربت رفته بود و سوی عراق سیاحت کرده. پس از مدتی به وطن خویش آمد، اما از مأموس شکر مسیر عراق می کرد و عطا و سخای او می شمرد. لیکن بوی غم از درونش و جامه کهنه از بیرونش بر دروغ او گواهی می داد [۱۷۳۸] آن یکی با دلّی آمد از عراق] کسی با جامه کهنه از عراق آمد [باز پرسیدند یاران از فراق] و دوری یاران [۱۷۳۹] گفت (379b) آری بُد فراقِ [لا سفر] مرهون است [بود بر من بس مبارک مؤدهور] زیرا [۱۷۴۰] که خلیفه داد ده خلعت مرا] پس از آن دعا کرد [که قرینش باد صد مدح و ثنا] و آن کس [۱۷۴۱] شکرها و حمدها بر می شمرد] بر خلیفه [تا که شکر از حدّ و اندازه بیُرد] چون یاران لاف او را شنیدند [۱۷۴۲] پس بگفتندش که احوالِ تُوَند] و غم [بر دروغِ تو گواهی می دهند] زیرا [۱۷۴۳] تن برهنه سر برهنه سوخته] چنان می نماید که [شکر را دزدیده یا آموخته] از دیگری [۱۷۴۴] کو نشانِ شکر و حمدِ میرِ تو] و خلیفه است [بر سر و بر پایِ بیِ توفیرِ تو] و بی تعظیم و زیادگی [۱۷۴۵] گر زیانت مدحِ آن شه می تند] مضارع است از تنیدن مراد تکرار گفتن است [هفت اندامت شکایت می کند] زیرا [۱۷۴۶] در سخایِ آن شه و سلطانِ جود] مرهون است [مر ترا کفشی و شلواری نبود] که آدمی اثر احسانش در تو نیست [۱۷۴۷] گفت من ایثار کردم آنچه داد] آن خلیفه [میر تقصیری نکرد از افتقاد] و جستن ظاهر [۱۷۴۸] بستدم جمله عطاها از امیر] اما [بخش کردم بر یتیم و بر فقیر] اگرچه مالِ نیست [۱۷۴۹] مال دادم بستدم عمرِ دراز] و خریدمش [در جزا زیرا که بودم پاکباز] لفظ در جزا لفظ بستدم طرف است [۱۷۵۰] پس بگفتندش مبارک مال رفت] اما [چیست اندر باطن این دودِ نفت] که صفای خاطر نداری [۱۷۵۱] صد کراهت در درونِ تو چو خار] و در درون تو است غم و اندوه بی شمار [کی بودِ آندُه نشانِ [بتشار] حضرت مولانا در این مرتبه به حصه قصه اشارت می کند [۱۷۵۲] کو نشانِ عشق و ایثار و رضا] یعنی ای آنکه دعوی عشق الهی می کنی و لاف ایشاد و صدق می زنی و می گویی که قضا را رضا داده ام، کو نشان عشق و عطا و رضا [گر درست است آنچه گفتم مامُضی] زیرا [۱۷۵۳] خود گرفتم مال گم شد میل

کو] یعنی هرکس به سوی مال خود مایل باشد چون کسی مال خود را به سوی آخرت فرستد در او میل به سوی داد بقا می باید چون ترا میل بدان سوی نیست. این دلالت می کند که مال را به آن سوی نفرستاده ای [سیل اگر بگذشت جای سیل کو] که اثر و غنای قلب می بایست [۱۷۵۴ چشم تو گر بُد سیاه و جانفزا] پیش از این [گر نماند او جانفزا ازرق چرا] اگر خوی رفت چرا سیاهی نماند و به کود شد [۱۷۵۵ کو نشان پاکبازی ای تُرش] و عبوس الوجه [بوی لاف کز همی آید خُمش] لاف خوش بوی مزین [۱۷۵۶ صد نشان باشد درون ایثار را] و عطارا [صد علامت هست نیکوکار را] در تو یکی نیست [۱۷۵۷ مال در ایثار اگر گردد تَلَف] و ضایع [در درون صد زندگی آید خَلَف] چنانکه چون کسی زراعت کند اضعاف تخم بردار [۱۷۵۸ در زمین حق زراعت کردنی] و تخم افثانه کی [تخمهای پاک آنگه دخل نی] یعنی این کی باشد [۱۷۵۹ گر نژوید خوشه از روضاتِ هو] اگر خوشه نروید از کروم الهیه [پس چه واسع باشد اَرْضُ الله بگو] پس معنی ارض الله واسقه راست نمی آید [۱۷۶۰ چونکه این ارض فنا بی ریع نیست] یعنی زمین دنیا بی حاصل نیست [چون بَوَد اَرْضُ الله آن مُستوسعی است] و پهن است [۱۷۶۱ این زمین را ریع او خود بی حد است] زمین حق را خود حاصل بی پایان است [دانه ای را کمترین خود هفصد است] چنانکه حق تعالی فرمود: **مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ (380a)** [۱۷۶۲ حمد گفתי کو نشانِ حامدون] حضرت مولانا در این مرتبه به حصه دیگر اشارت می کند که چون آن مداح حمد و مدح خلیفه می گفت اما درو آثار حمد و مدح نبود. پس کسی که درو اثر حمد پیدا نشود آنکس دروغ زن است و لهذا می فرماید [نی برونست هست اثر نی اندرون] بعض اهل تحقیق در حق حمد فرمود که حمد مقسوم است به زبان و اعضا و نفس و جان و دل و عقل و معرفت حمد زبان ذکر است و ثنا و حمد اعضا اظهار خشیت از حق تعالی و حمد نفس عباد است و عنا و حمد جان خون است و رضا و حمد ودل صدق است و وفا و حمد عقل تعظیم است و استحیا و حمد معرفت تسلیم است و رضا [۱۷۶۳ حمدِ عارف مر خدا را راست است] مرهون است [که گواهِ حمدِ او شد پا و دست] و دیگر جوار حش [۱۷۶۴ از چه تاریکِ جسمش بر کشید] به بالا [وز تکِ زندانِ دنیایش خرید] و از فخر زندان دنیا خلاص کرد [۱۷۶۵ اطلسِ تقوی و نورِ مُؤْتَلَف] به حکم و لباس التقوی خیر اطلس تقوی و نور انس گزیده [آیتِ حمد است او را بر کتِف] که آن عارف [۱۷۶۶ وارهیده از جهانِ عاریه] که ترک این فانی کرده [ساکنِ گلزار و عینِ جَارِیه] که ساکن گلستان طاعت و عین عبادت گشته [۱۷۶۷ بر سرِ سُرِّ عالی همتش] و بر تخت راز بلند همت او [مجلس و جا و مقام و رُتبتش] یعنی، [۱۷۶۸ مقعدِ صدقی که صدیقان در او] به حکم فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر در مقامی باشد که صدیقان درو [جمله سر سبزند و شاد و تازه رو] لاجرم [۱۷۶۹ حمدشان چون حمدِ گلشن از بهار] که درو آثار پیدا است [صد نشانی دارد و صد گیر و دار] پس صدیقان نیز چنین است که در ایشان

آثار حمد بزدان ظاهر است [۱۷۷۰ بر بهارش چشمه و نخل و گیاه] بر احسان بهارش چشمه و درخت و گیاه [وآن گلستان و نگارستان گواه] در همه اجزای او آثار شکر ظاهر است که بهر و جهی که اظهار شکر کنند. [۱۷۷۱ شاهد شاهد هزاران هر طرف] گواه حاضر بسیار است بهر طرف [در گواهی همچو گوهر بر صدف] حضرت مولانا در این مرتبه به حصه دیگر اشارت می کند که آن کس از خلیفه عطا نیافته لاف می زد اما از سخن او معلوم بود. همچنان کسی را که از حضرت فیا من فیضی رسیده باشد اما اولاف فیض و فضل می زند از کلام او معلوم گردد [۱۷۷۲ بوی سیر بد بیاید از دمت] اهل سر نیک دریابند [وز سر و رو تابد ای لافی غمت] از سرور وی تو می تابد ای لاف زن غم تو که در درون سرور نداری [۱۷۷۳ بو شناسانند حاذق در مصاف] و معر که [تو به جلدی های هو کم کن گراف] و سخن بیهوده [۱۷۷۴ تو ملاف از مُشک کآن بوی پیاز] مرهون است [از دم تو می کند مکشوف راز] حکایت خواجه ابراهیم خواص بغداد در جامع با جماعت فقرا نشسته بود، جوانی خوب صورت و نیکو سیرت از در درآمد خواجه فرمود: این جوان یهودی است یاران چون جوان (380b) را صورت صلاح دیدند، این سخن را انگار کردند. خواجه بر آن سخن مصر تا از جامع بیرون آمدند، آن جوان از جماعت پرسید که خواجه در حق من چه گفت؟ اصحاب از او شرم داشتند چون الحاح کرد گفتند خواجه چنین گفت که تو یهودی آن جوان نزدیک خواجه آمد و دست او پوشید و مسلمان شد و گفت: من انبهر امتحان آمده بودم [۱۷۷۵ گل شکر خوردم همی گویی و بوی] مرهون است [می زند از سیر که یافه مگوی] و هرزه و باطل مگو [۱۷۷۶ هست دل مانده خانه کلان] و بزرگ [خانه دل را نهان همسایگان] پنهان همسایگان هست که نظر کنند [۱۷۷۷ از شکاف روزن و دیوارها] مرهون است [مطلع گردند بر اسرار ما] و لهذا رسول الله علیه السلام فرمود اتقوا فراسته المؤمن فانه نظیر بنور الله [۱۷۷۸ از شکافی که ندارد هیچ وهم] که آن شکاف هیچ وهم را نیست بلکه [صاحب خانه و ندارد هیچ سهم] و نصیب [۱۷۷۹ از نئی بر خوان که دیو و قوم او] مرهون است [می برند از حال انسی خفیه بو] اشارت است به آن آیه کریمه که در سورة اعراف است إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ [۱۷۸۰ از رهی که انس از آن آگاه نیست] و نمی داند [زانکه زین محسوس و زین آشبه نیست] و از این امثال نیست [۱۷۸۱ در میان ناقدان زرقی متن] و لاف دریا نکن [با محک ای قلب دون لافی مزن] با محک ای قلب آن لاف نزن زیرا، [۱۷۸۲ مر محک را ره بود در نقد و قلب] که قلبی او را داند [که خدایش کرد امیر جسم و قلب] و حاکم بریدن و کشیدن [۱۷۸۳ چون شیاطین با غلیظیهای خویش] و کشف معاصی خود [واقفند از سر ما و فکر و کیش] اسرار و افکار و مذاهب ما را دانند [۱۷۸۴ مسلکی دارند دزدیده درون] راه مخفی دارند دیوان در درون ما [ما ز دزدیهای ایشان سرنگون] و زبان [۱۷۸۵ دم به دم خبط و زبانی می کنند] آن شیاطین ما را [صاحب نقب و شکاف روزند] خداوند سوراخ و منفندند چون شیاطین چنین هستند [۱۷۸۶ پس چرا جانهای روشن در جهان] یعنی اولیاء الله [بی خبر باشند از

حالِ نهان] و ندانند احوال پنهان [۱۷۸۷ در سرایت کمتر از دیوان شدند] در خانه توکر ایشان شوند [روحها که خیمه بر گردون زدند] حکایت جنید قدس سره در اثناء تذکیر بود. جوانی ترسانه در لباس ترسایان بر کنار مجلس ایستاد و گفت: ایها الشیخ ما معنی قول رسول الله علیه السلام اتقوا فراسته المؤمن فانه نظیر بنور الله جنید ساعتی سر پیش افکند گفت: اسلام آور که وقت اسلام تو رسیده است شیخ الاسلام گفت: در این دو کرامت است سکس دانستن کفر او، دوم دانستن وقت اسلام مش [۱۷۸۸ دیو دزدانه سوي گردون رود] تا استراق سمع کند [از شهابِ مُحرقِ او مطعون شود] چنانکه حق تعالی در سوره حجر بیان می کند وَ حَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِیمٍ إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ مُبِینٌ و در سوره صافات فرمود: إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ. الْآیَه [۱۷۸۹ سرنگون از چرخ زیر افتد چنان] مرهون است [که شقی در جنگ از زخمِ سنان] این از بهر شرف (381a) خاتم الانبیا علیه السلام و عزت امت او است و لهذا می فرماید [۱۷۹۰ آن ز رشک روحهای دل‌پسند] و مقبول القلوب [از فلکشان سرنگون می‌افکنند] تا فرق میان دو فریق ظاهر شود [۱۷۹۱ تو اگر شلی و لنگ و کور و کر] که به مقام ایشان نمی رسی و حال ایشان نمی بینی و نمی شنوی [این گمان بر روحهای مه مبر] که ندانند و نبینند [۱۷۹۲ شرم دار و لاف کم زن جان مکن] در لاف و زرق [که بسی جاسوس هست آن سوي تن] که از احمد بن عاصم مرویس است که گفت از جا لستم اهل الصدق فجا لسون هم با لصدق فانهم جواسیس القلوب ید خلون فی اسرار کم و خیر جون من همکم بحیث لا تحسبون دریافتن طبیبانِ الهی امراضِ دین و دل را در سیمای مرید و بیگانه و لحنِ گفتار او و رنگِ چشم او و بی این همه نیز از راهِ دل که إِنَّهُمْ جَوَاسِیسُ الْقُلُوبِ فَجَالِیسُوهُمْ بِالْصِّدْقِ [۱۷۹۳ این طبیبان بدن دانشورند] و دانشمند [بر سقامِ تو ز تو واقف‌ترند] مرض تو از تو بهتر داند [۱۷۹۴ تا ز قاروره همی بینند حال] و مرض و اختلال [که ندانی تو از آن رو اعتلال] لاجرم طبیبان بدن [۱۷۹۵ هم ز نبض و هم ز رنگ و هم ز دم] مرهون است [بو برند از تو به هر گونه سَقَم] چون طبیبان بدن چنین‌اند [۱۷۹۶ پس طبیبانِ الهی در جهان] ای مرد پردان [چون ندانند از تو بی‌گفتِ دهان] که ایشان حاذق‌ترند [۱۷۹۷ هم ز نبضت هم ز چشمت هم ز رنگ] همچو طبیبان تن [صد سَقَم بینند در تو بی‌درنگ] و بی توقف [۱۷۹۸ این طبیبانِ نوآموزند خود] در طب دین کمال نیافته ماند [که بدین آیاتشان حاجت بود] که بدین علامات پر امراض استدلال کنند [۱۷۹۹ کاملان از دور نامت بشنوند] غافل نباش ای دردمند [تا به قعرِ باد و بودت در دوند] یعنی مراد بدین مصراع به ترکی این است تا سنک اولمقلنگک و نیجه ایله .. نهایتنه کیدرلر وایرلر [۱۸۰۰ بلکه پیش از زادِ تو سالها] مرهون است [دیده باشند ترا با حالها] چنانکه در این حکایت مؤده دادنِ ابویزید از زادِ ابوالحسن خرقانی قَدَسَ اللّهُ رُوحَهُمَا پیش از سالها و نشانِ صورتِ او سیرتِ او یک به یک و نوشتنِ تاریخ‌نویسان آن را در جهتِ رصد چشم داشتن [۱۸۰۱ آن شنیدی داستانِ بایزید] شنیده قصه بایزید را [که ز حالِ بُوالحسن پیشین چه دید] یعنی پیش از زادن ابو

الحسن که نام او علی بن جعفر است گویند که میان بایزید و ابوالحسن دویست و یک سال گذشت [۱۸۰۲] روزی آن سلطانِ تقوی می‌گذشت] یعنی بایزید رحمه علیه [با مریدان جانبِ صحرا و دشت] اتفاق در صحرا [۱۸۰۳] بوی خوش آمد مر او را ناگهان] به شام بایزید قدس سره [در سوادِ ری ز سویِ خارقان] در دم‌های شهر ری از جانبه قریه (381b) ابوالحسن [۱۸۰۴] هم بدانجا ناله مشتاق کرد] یعنی بایزید مشتاقانه فریاد برآورد وقتی که [بوی را از باد استنشاق کرد] در بینی کشید [۱۸۰۵] بوی خوش را عاشقانه می‌کشید] آن بایزید [جانِ او از باد باده می‌چشید] گویا باد به باد منقلب شد چنانکه [۱۸۰۶] کوزه‌ای کو از یخابه پُر بود] در ایام تابستان یخ را در آب نهند و آب را سرد کنند و بآن کوزه را پر کنند [چون عرق بر ظاهرش پیدا شود] سبب آن عرق آن است که چون کوزه سخت سرد می شود آن هوای که به ظاهر کوزه مجاور است. باب منقلب می گردد چنانکه فرماید [۱۸۰۷] آن ز سردیِ هوا آبی شدست] یعنی انقلاب هوا است به آب [از درونِ کوزه نم بیرون نَجست] اگر کوهِ نجاسین باشد عرق پیدا شود با وجود که منفند نیست پس معلوم است که آب از درون بیرون نیامده است [۱۸۰۸] بادِ بوی‌آور مر او را آب گشت] آن باد که بوی خرقانی می آورد به بیازید آب شد [آب هم او را شرابِ ناب گشت] شراب همچو آب صافی شد [۱۸۰۹] چون در او آثارِ مستی شد پدید] چون در بایزید علیه الرحمه از بوی خرقانی آثارِ مستی پیدا گشت [یک مرید او را از آن دم بر رسید] و پیش او رفت [۱۸۱۰] پس پرسیدش که این احوالِ خوش] به فتح خا [که برون است از حجابِ پنج و شش] که از پنج حس و شش جهت بیرون است [۱۸۱۱] گاه سرخ و گاه زرد و گاه سپید] مرهون است [می‌شود رویت چه حال است و نوید] و بشارت [۱۸۱۲] می‌کشی بوی و به ظاهر نیست گل] به کاف عجمی [بی‌شک از غیب است و از گلزارِ کُل] به کاف عربی یعنی آن گل که بوی او می کشی از عالم غیب و از گلستان گل است [۱۸۱۳] ای تو کامِ جانِ هر خودکامه‌ای] ای که تو مرادجان هر خودکامه‌ای و خودکامه به ترکی اکشی ایلَه پرورده اولش نسبه [هر دم از غیبت پیام و نامه‌ای] هر دم ترا از عالم غیب خبر است و نامه [۱۸۱۴] هر دمی یعقوب‌وار از یوسفی] مرهون است [می‌رسد اندر مشام تو شفا] و صحت [۱۸۱۵] قطره‌ای بر ریز بر ما زآن سبوا] که از دمی می نوشی [شمه‌ای زآن گلستان با ما بگو] شمه بر کو از آن گلزار بو [۱۸۱۶] خو نداریم ای جمالِ مهتری] عادت نداریم ای حسن و جمال بزرگی [که لبِ ما خشک و تو تنها خوری] آن باده را [۱۸۱۷] ای فلک‌پیمایِ چستِ چست‌خیز] ای که در قطع منازل فلک پیمای و جست و چالاکی [زآنچه خوردی جرعه‌ای بر ما بریز] که گفته‌اند و للارض من کاس ابکرام نصیب [۱۸۱۸] میرِ مجلس نیست در دورانِ دگر] مرهون است [جز تو ای شه در حریفان در نگر] دعصاحبان نظر کن [۱۸۱۹] کی توان نوشید این میِ زبردست] می را پوشیدن خوردن میسر نمی شود [می یقین مر مرد را رسواگر است] و بد نام کنند است [۱۸۲۰] بوی را پوشیده و مکنون کند] یعنی فرض کنیم که بوی می را پنهان کند. مردم می خور اما [چشمِ مستِ خویشتن را چون کند] که گفته‌اند ع گواهی می دهد ای

یار تو می خورده، (382a) و این را بدان که آن بوی که پوشیده دادند بوی می ظاهر است اما بوی شراب معنوی [۱۸۲۱ خود نه آن بوی است این که اندر جهان] مرهون است [صد هزاران پرده‌اش دارد نهان] یعنی این بوی آن بوی نیست که صد هزاران پرده او را نهان داد و [۱۸۲۲ پُر شد از تیزی او صحرا و دشت] بلکه [دشت چه کز نه فلک هم در گذشت] لاجرم [۱۸۲۳ این سر خُم را به کهگیل در مگیر] که این باده آن نیست که در خم کنند و سر خم را به کاه گل بگیرند [کین برهنه نیست خود پوشش‌پذیر] پس از آن مرید به حضرت بازید گفت: [۱۸۲۴ لطف کن ای رازدانِ رازگو] و سر گفتار [آنچه بازت صید کردش بازگو] آنچیز را که باز تو صید کرد، بگو [۱۸۲۵ گفت بوی بوالعجب آمد به من] جواب شیخ است [همچنانکه مرئی را از یمن] از او پس القرنی [۱۸۲۶] که محمد گفت بر دست صبا] مرهون است [از یمن می‌آیدم بوی خدا] انی لاجر نفس الرحمن من قبل الیمن حکایت حضرت جیب دوالمنن بهوای ائ پس قرن سینۀ مبارک به طرف یمن گشاده‌ای لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن می گفت: روزی در حضور رسالت پناه ذکر کثرت اغنام مضر و ربیعہ می کردند. رسول الله علیه السلام گفت: در امت من مردی هست که فردای قیامت بعد رموی گوسفندان این را قبیل از عصاه امت به شفاعت او به جنت را ندا صحاب ضی الله عنهم پرسیدند که رسول الله نام آن بنده چیست گفت ادیس گفتند او ترا دیده‌است فرمود که ندیده است. به دیده ظاهر گفتند عجب است که نیامده باشد. رسول الله علیه السلام فرمود: مادری دارد عاجزه است و ایمان آورده ولیکن نا بینا است. و ز من ادیس روز شتر بانی می کند و مزدش شب نفقه ما در می سازد از اینجا به شناسی که خدمت ما در چه سعادت است ما او را می بینیم رسول الله علیه السلام گفت فاروق و مرتضی او را بینند و رسول الله علیه السلام جمیع سمات و صفات او را بیان کرد و گفت او مرد اشقر است و بر پهلوی چپ و بر کف دست او مقدار یک درم سفید است. اما نه از مرض، چون او را دریابد سلام من بوی رسانید و بگوئید تا امت مرا دعا کند. و رسول الله در زمان ارتحال فرمود که مرقع مرا بوی دهید فاروق و مرتضی بعد از وفات رسول الله علیه السلام به کوفه آمدند. فاروق در اثنای خطب گفت یا اهل خبد قومو ابر خاستند، گفت: هیچ کسی از قرن هست گفتند: بلی قومی را نزد او را فرستادند فاروق جزا ویس از ایشان پرسید هیچ کس ندانست آخر یکی گفت او از آن حقیرتر است که امیر المؤمنین او را طلب کند درویشی دیوانه است و از خلق بیگانه هرگز به عمارت سایه نیندازد و چون بوم بو بر آنها سازد. روز شتر بانی کند و شب نیم گاهی که دهیم به سر برد خود را از زمره آنان نخواند و غم و شادی نداند چون مردمان بخندند او بگرید و چون بگریند او بخندد و (382b) فاروق رضی الله عنه گفت: مطلب ما او است و ستوده محبوب ما اویس فاروق و مرتضی رح آنجا رفتند و او را دیدند. در نماز بود و فرشتگان اشتران او نگاه داشته چون از نماز فارغ شد. فاروق سلام کرد، عمر گفت: نامت چیست؟ گفت: اویس گفت: دست بنای نمود نشانه که رسول الله علیه السلام فرموده بود مشاهده افتاد فاروق بر دست او بوسه داد و

گفت: رسول الله عليه السلام بر تو سلام کرد و فرمود که ایشان مرا دعا کند گفت: مرقع رسول به من دهید تا دعا کنم مرقع به او دادند و گفتند: در پوش و دعا کن گفت صبر کنید تا حاجت خواهم از ایشان دورتر شد و مرقع پیش نظر آورد و روی بر خاک نهاد و گفت: الهی این مرقع در نپوشم تا امت محمد را به من نبخشی که پیغامبر تو بر اینجا حواله کرد و رسول او فاروق و مرتضی است همه کار خویش کردند. اکنون کار، کار تو است هاتعنی آواز داد که چندین به تو بخشیدم گفت: الهی همه را خواهم باز خطاب آمد که چندین مزار دیگر به تو بخشیدم مرقع در پوش باز می گفت همه را می خواهم در عطیه افزودند و در مناجات دراز کشید. فاروق ئ مرتضی را صبر تمام شد، نزدیک او رفتند. اویس سر برداشت و گفت: اگر آمدن شما نبود مرقع نمی پوشید تا همه امت محمد را در نخواستمی پس اویس مرقع پوشید و گفت: به برکت این مرقع بعد و موی گوسفندان ربیع و مض است محمد را بخشیدند [۱۸۲۷ بوی رامین می رسد از جان وئس] رامین نام معشوق است. همچو شیرین و ویس نام عاشق است همچو خسو [بوی یزدان می رسد هم از اویس] که تفصیل او مذکور شد [۱۸۲۸ از اویس و از قرن بوی عجب] مرهون است [مرئی را مست کرد و پُر طرب] سبب او این بود که [۱۸۲۹ چون اویس از خویش فانی گشته بود] به موجب مو تو قبل آن متو تو [آن زمینی آسمانی گشته بود] اگرچه اهل زمین بود اما از زمره اهل سما گشته بود زیرا [۱۸۳۰ آن هلیله پروریده در شکر] و مربی شده باشد با وی [چاشنی تلخیش نبود دگر] پس کسی که اخلاق ملیکه و عبادت فرشتگان کند بشر صورت و ملک سیرت گردد [۱۸۳۱ آن هلیله رسته از ما و منی] و انانیت [نقش دارد از هلیله طعم نی] لاجرم آدمی که از شهوت بشریه خالی شود و با خلاق ملکیه بانی گردد در صورت بشریت و در اثر ملک شد [۱۸۳۲ این سخن پایان ندارد باز گرد] به خواب بایزید [تا چه گفت از وحی غیب آن شیرمرد] قدس سره [۱۸۳۳ گفت زین سو بوی یاری می رسد] به شام من [کاندر این ده شهر یاری می رسد] در این ده که نام او خرقان است پادشاهی دین پناهی می رسد بیان قول رسول صلی الله علیه و سلم إني لأجدُ نفسَ الرحمنِ من قِبَلِ اليمَنِ چنانکه تفصیلش شنیدی اکنون این معنی را بدان که چنین حالت در امت هست (383a) [۱۸۳۴ بعد چندین سال می زاید شهی] آنچنان شاه دینی که [می زند بر آسمانها خرگهی] و خمیه حکایت نقل است که ابو العباس ابو الحسن را گفت بیا تا مردود است یک دیگر گیریم و بر آن درخت جهیم و آن درختی بود که هزار گوسفند در سایه آن بخفتی ابوالحسن گفت بیا تا مردود است لطف حق گیریم و بالای مردو عالم جهیم که نه به بهشت التفات کنیم و نه بد و زخ [۱۸۳۵ رویش از گلزار حق گلگون بود] همچو رنگ کل باشد حکایت وقتی مریدی از ابوالحسن در خواست کرد که مراد ستوری ده تا به کوه لبنان شوم که مردمان گویند قطب عالم در آنجا توان یافت شیخ دستوری ده تا به کوه لبنان شوم که مردمان گویند قطب عالم در آنجا توان یافت. شیخ دستوری داد چون به لبنان رسید جمعی دید نشسته روی یقبله کرده و چنان در پیش و نماز نمی کردند پرسید که چرا نماز مرده نمی گذارید گفتند تا قطب

عالم بیاید او بگذارد که پنج وقت قطب اینجا امامت می کند مرید شاد شد. زمانی شد همه قوم از جای جبستند مرید گوید شیخ را دیدم در پیش ایشان ایستاده و نماز گزارد و مراد هشت افتاد چون به خود آمدم مرده را دفن کرده بودند و شیخ بر فته گفتم این که شخص بود گفتند این را شیخ ابوالحسن خرقانی گویند و گفتند وقت نماز دیگر باز آید من زاری کردم که من مرید اویم و چنین سخن گفته‌ام شرمسارم شفیع شوید نام اباسانی به خرقان برد که مدتی شد که در سفر چون نماز دیگر آمد دیگر باز شیخ را دیدم که در پیش شد چون سلام بد او آن قوم از برای من شفاعت کردند و من دست در وی زدم و مراد هشت افتاد چون به خود آمدم خود را به سر جا رسوی ده دیدم روی خرقان آوردم چون نظر شیخ بر من افتاد گفت شرط آن است که آنچه دیدی اطهار نکنی [از من او اندر مقام افزون بود] پس از آن مرید پرسید که [۱۸۳۶] چیست نامش گفت نامش بُوالْحَسَن یعنی کینت او ابوالحسن است اما نام او علی بود چنانکه بیانش گذشت [حلیه‌اش واگفت ز ابرو و دَقَن] سنت صورت تن او را بیان کرد [۱۸۳۷] قَدْ او و رنگ او و شکل او] مرهون است [یک به یک واگفت از گیسو و رُو] اَوَّلَا حَلِیَّةُ تنش را بیان کرد پس از آن حلیهٔ جاننش بیان کردن گرفت [۱۸۳۸] حلیه‌های روح او را هم نمود] آن حلیه‌ها را بیان می کند [از صفات و از طریقه و جا و بود] و از مقام و وجود آورده‌اند که بازید گفت: ان ابوالحسن سه درجه از ما پیش خواهد بود و بار عیال و فقرا کند و گشت کند و درخت نشاند حکایت نقل است که ابوالحسن باغکی داشت بیل فرو برد نقره برآمد دوم بار فرو برد، زر برآمد. سوم بار فرو بردم و ارید و جواهر بر آمد گفت خداوندا ابوالحسن بدین فریفته نشود من به همه دنیا از تو بر نگر دوم گاه بودی که کاو بستی و شیار می کرد چون وقت نماز در آمدی ابوالحسن نیاز شد کاو همچنان شیار کردی تا وقتی که باز آمدی چون حضرت مولانا بیان کرد(383b) که بازید حلیهٔ تن ابوالحسن را بیان کرد بدین تقریب معرفت و پند می فرماید که حلیهٔ تن را و حسن و جمال صورت را فریفته نمی باید شد [۱۸۳۹] حلیهٔ تن همچو تن عاریتی است] باقی نیست [دل بر آن کم نه که آن یک ساعتی است] پس به صورت عاشق مشو که سریع الزوال است و همچنان [۱۸۴۰] حلیهٔ روح طبیعی هم فناست] حلیهٔ روح حیوانی نیز بقا ندارد و [حلیهٔ آن جان طلب کآن بر سماست] حلیهٔ روح انسانی را طالب شو که مقام او اعلی است [۱۸۴۱] جسم او همچون چراغی بر زمین] تن او بر زمین همچو چراغ است اما [نور او بالای سقف هفتمین] چنانکه [۱۸۴۲] آن شعاع آفتاب اندر وثاق] و پرتو او است در خانه اما [قرص او اندر چهارم چارطاق] قرص خورشید در چهارم آسمان است. لاجرم، مرد کامل بر عکس آفتاب در زمین است و نور او در آسمان [۱۸۴۳] نقش گل در زیر بینی بهر لاغ] صورت گل را در زیر بینی برای لطیفه و لطافت اما [بوی گل بر سقف و ایوان دماغ] و همچنین [۱۸۴۴] مرد خفته در عدن دیده فرق] مردی که خفته باشد، خود را خواب به ولایت عدن می بیند درکاری خطرناک و از آن ترسان می شود [عکس آن بر جسم افتاده عرق] چنانکه [۱۸۴۵] پیرهن در مصر رهن یک حریص] و در دست کسی بود [پُر شده کنعان ز بوی

آن قَمِیص] چون بایزید وصف ابوالجسن کرد [۱۸۴۶ بر نبشتند آن زمان تاریخ را] مردمان این قصه را نوشتند [از کباب آراستند آن سیخ را] چنانکه سیخ را به پار های گوشت آرانید کاغذ را به سخنان بایزید آراستند [۱۸۴۷ چون رسید آن وقت و آن تاریخ راست] و آن زمان آمد زاده شد آن [زاده شد آن شاه و نرد مُلک باخت] مولود گشت آن شاه و نرد مُلک آخرت باخت [۱۸۴۸ از پس آن سالها آمد پدید] مرهون است [بِوَالْحَسَنِ بَعْدَ وَفَاتِ بایزید] گویند پس از دویست و یک سال بود [۱۸۴۹ جمله خواهی او ز امساک وجود] امّا نجل او بر نفس خود بود که او می گفت امروز چهل سال است که نفسم یک شربت آب دوغ ترش می خواهد هنوزش نداده‌ام [آنچنان آمد که آن شه گفته بود] زیرا [۱۸۵۰ لوح محفوظ است او را پیشوا] و مقتدی [از چه محفوظ است محفوظ از خطا] یعنی لوح محفوظ را محفوظ می خوانند از بهر آنکه نگاه داشته از خطا است [۱۸۵۱ نی نجوم است و نه رمل است و نه خواب] مرهون است [وَحِی حَقِّ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ] پس درو خطا نباشد که کاملان مشاهده کنند [۱۸۵۲ از پی روپوش عامه در بیان] لفظ در بیان مرهون است [وَحِی دل گویند آن را صوفیان] یعنی از بهر پوشیدن از عوام وحی دل گویند امّا در حقیقت وحی الهی است [۱۸۵۳ وحی دل گیرش که منظرگاه اوست] یعنی تسلیم کنیم که وحی دل شد چون نظرگاه حق تعالی است [چون خطا باشد چو دل آگاه اوست] چگونه خطا باشد چون دل (384a) خبردار از او است و بزرگان گفته‌اند هر که چشم خود را ببوشد از حرام و نفس خود را نگاه دارد از شهوت ها و دل خود را آبادان کند بد وام ذکر و ظاهرش آراید به متابعت سید المرسلین و حلال خوردن خو گیرد فرا است. وی خطا نکند [۱۸۵۴ مَوْمِنًا يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ شَدَى] به حکم حدیث شریف اتقوا فراسته المؤمن فانه ينظر به نور الله ای مؤمن چون تو ناظر به نور خدا گشتی [از خطا و سهو ایمن آمدی] حکایت روایت کنند که امام محمد و امام شافع رح در مسجد حرام بودند. مردی پیش ایشان بود، امام محمد گفت: فرا است من چنان می افتد که این مرد درودگر است. امام شافع گفت فرا است من چنان می آهنگر از آن مرد پرسیدند. گفت: پیش از این آهنگری کرد می اکنون درودگری می کنم نقصان اجزای جان و دل صوفی از طعام الله [۱۸۵۵ صوفی از فقر چون در غم شود] یک صوفی که مخلص باشد چرا از فقر در غم شود که چون [عین فقرش دایه و مَطْعَم شود] یعنی چون طعام تنش کم شود طعام جاننش که آن را طعام الله گویند افزون گردد که الظاهر و الباطن کا لیل و النهار کَلِمًا نقص من احد هما زاد می الآخر [۱۸۵۶ زآنکه جَنّت از مَکاره رُسته است] اشارت است به آن حدیث شریف که رسول الله علیه السلام فرمود خفت الجنة بالکاره و النار بالشهوات پس کسی که به آن چیزها گرفتار شود که نفس او آنها را گریه بنید به بهشت رسد [رحم قسم عاجزی شکسته است] رحم و شفقت نصیب عاجز و شکسته است [۱۸۵۷ آنکه سرها بشکند او از عُلُو] یعنی آنکس که ظلم ها کند از جهت در گذشتن از حد [رحم حقّ و خلق ناید سوي او] حق تعالی و خلق به آن رحم نمی کنند [۱۸۵۸ این سخن آخر ندارد و آن جوان] آن غلام که شاه وظیفه و نفقه او کم کرده بود [از

کمی اجرای نان شد ناتوان] از نقصان وظیفه نان ضعیف شد حضرت مولانا بدین تقریب معرفت و پند می فرماید که چون غذای جسمانی کم شود غذای روحانی و تقرب یزدانی شود و لهذا می فرماید [۱۸۵۹] شاد آن صوفی که رزقش کم شود] زیرا [آن شبهه‌ش دُر گردد و او یم شود] که شبه و خر مهره او لولو شود و آن صوفی دریا گردد و در فواید گر سنگی و کم خوردن گفتند فی قله الا کل منافع کثیره منها ان یکون الرجل اصح جسما و اجدد حفظا و از کی فهما و اجلی طبا و اجل نوما و اخف نفسا و احد بصرا و اسلم طبیعه و اوسع مواساه و اکرم خلقا و ابو طالب مکس گفت المؤمن مکثل الزمار لایحسن صوته الا بخلاء بطنه بیت:- شکم تهی شو و می نال همچو نی به نیاز - شکم تهی شو و اسرار گو به سان قلم. و گفتند افضل الاعمال اجاعه بطن شعبان و اشباع بطن جابیع [۱۸۶۰] زان چرای خاص هر کاگاه شد] از آن وظیفه خاص که غدا ب روحانی است هر که خیردار شد [او سزای قرب و اجرای گاه شد] آنکس لایق قرب و فضل الهی گشت [۱۸۶۱] زان چرای روح چون نقصان شود] (384b) چون وظیفه روح و فیض الهی ناقص شود [جانش از نقصان آن لرزان شود] حکایت روایت کنند که جنید بغدادی رحمه الله علیه در جامع کسی را دید که در صورت صلاح از مردمان سؤال می کرد. به خاطر او آمد که اگر این کس کار کرده، بهتر از سؤال بود آن شب در دلش قساوت پیدا شد، نماز گذاردن و وزد خوندن را قوتش نبود و این را دانست که این حال از به هر گناهی است که از وی صادر شد و ندانست که کدام گناه است. حضرت حق تضرع کرد در آن میان خوابش در ربود گفتندش: تو امروز گوشت آن سائل خوردی، تفلت آن گوشت در دلت قساوت پیدا کرد. از آن جهت عبادت بر تو گران شد جنید گفت: من در حق آن سائل مرکز سخن نگفتم و غیبتش نکردم. گفتندش همچو تو کسی را چنین خاطره غیبت است. پس از آن چنین خاطره استغفار کرد [۱۸۶۲] پس بداند که خطایی رفته است] از آن صوفی [که سمن زار رضا آشفته است] و مرج و مرج گشته و در بعض نسخ که سمن زار رضا نشگفته است [۱۸۶۳] همچنان کآن شخص از نقصان کشت] وزرع یعنی آن غلام شاه از نقصان وظیفه [رقعه سوي صاحب خرمن نبشت] یعنی نامه نیزد شاه نوشت [۱۸۶۴] رقعهاش بردند پیش میر داد] و نزد شاه سخی [خواند او رقعہ جوابی و ا نداد] که جواب الاحق سکوت [۱۸۶۵] گفت او را نیست الا درد لوت] یعنی بریدن لوت از جهت رنجیدن خاطر من بود اما آن احمق ملاحظه رنجیدن خاطر من نمی کند و در تسلیه دلم نمی کوشد [پس جواب احمق اولتر سکوت] لاجرم دعایش مستجاب نیست زیرا [۱۸۶۶] نیستش درد فراق و وصل هیچ] یعنی او را درد فراق شاه و طلب وصال آن ما نیست [بند فرع است او نجوید اصل هیچ] مقید فرع است طالب اصل نیست. یعنی رنجیدن خاطر شاه اصل است و کم کردن نفقه فرع او است. او را جستن خاطره شاه می بایست نه طلب نفقه که فرع است اما [۱۸۶۷] احمق است و مرده ما و منی] و هلاک وجود و انانیت [کز غم فرعش فراغ اصل نی] که از غم فرع او را فراغ خاطر و توجه اصل نیست حکایت مردی در مجلس معروف برخاست و گفت: دعا بکن

که کیسه از من دزدیده‌اند و در و هزار دینار بود شیخ خاموش گشت آنکس سه بار الحاح کرد. شیخ گفت: در دعا چه گویم چنین گویم که باز خدا یا آنچه از انبیا و اولیای خود بازداشتی بر او یازده آن مرد گفت دعا نگو پس مرد را سلوک طریقت انبیا و اولیا و دریافتن دار عقبی می باید که بزرگترین آن است [۱۸۶۸ آسمانها و زمین یک سیب دان] همچو یک تفاح است [کر درخت قدرت حق شد عیان] پس درخت قدرت حق تعالی درخت بارور است (385a) از جمله میوه‌های او آسمانها و زمین یک سیب است [۱۸۶۹ تو چو کرمی در میان سیب در] تو همچو کرم میوه در میان سیب حادث گشته [وز درخت و باغبانی بی خبر] از درخت قدرت و صاحب آن غافل یعنی از ذات و صفات حق تعالی و از اثرش زاهلی [۱۸۷۰ آن یکی کرمی دگر در سیب هم] یعنی از انبیا و اولیای حق کسان است. در میان سیب و درین عالم [لیک جانش از برون صاحب علم] که همت او در این عالم خوردن و خفتن نیست بلکه قطع مسافه کردن و بیرون رفتن است [۱۸۷۱ جنبش او واشکافد سیب را] بیرون آید [بر نتابد سیب آن آسیب را] یعنی از دنیا قطع علاقه می کند و به عالم ملکوت می رسد و دنیا نمی تواند که مانع می شود [۱۸۷۲ بر دریده جنبش او پرده‌ها] که میان او و عالم ملکوت بود [صورتش کرم است و معنی ازدها] اگرچه اول ضعیف بود آخر قوت یافت چنانکه [۱۸۷۳ آتشی کاؤل ز آهن می جهد] آتش که اول از سنگ و آهن می جهد [او قدام بس سست بیرون می نهد] که شرر است [۱۸۷۴ دایه‌اش پنبه‌ست اول لبیک اخیر] دایه آن آتش صغیر و شرر حقیر پنبه است اما اخیر [می‌رساند شعله‌ها او تا اثیر] و یک ره نار لاجرم همچنین [۱۸۷۵ مرد اول بسته خواب و خور است] اما [آخرا لمر از ملایک برتر است] که به تقلیل غذا و خواب و به تکثیر عبادت و ثواب تقرب حاصل کند تا برتر از ملائکه و اقرب از ایشان شود [۱۸۷۶ در پناه پنبه و کبریتها] و در ریاضت و عنا [شعله و نورش برآیدت بر سها] پس از آن [۱۸۷۷ عالم تاریک روشن می‌کند] و همچنان [کندۀ آهن به سوزن می‌کند] لفظ کنده به ضم کاف عربی به ترکی کلبه و لفظ کند به فتح کاف عربی مضارع است از کردن یعنی صاحب کرامت گردد [۱۸۷۸ گرچه آتش نیز هم جسمانی است] یعنی [نی ز روح است و نه از روحانی است] اما [۱۸۷۹ جسم را نبود از آن عز بهره‌ای] جسم را از این عزت و شرف بهره و نصیب نیست که هر چند که فربه شود به نشود و تقرب حاصل نکند [جسم پیش بحر جان چون قطره‌ای] و این را ببین که [۱۸۸۰ جسم از جان روزافزون می‌شود] و هر روز زیاده گردد که سبب نماد به قاتن را جان است [چون رود جان جسم بین چون می‌شود] و این را نیز بدان [۱۸۸۱ حد جسمت یک دو گز خود بیش نیست] حد و مقدار جسم تو یک دوز راع است [جان تو تا آسمان جولان‌گنی است] چنانکه [۱۸۸۲ تا به بغداد و سمرقند ای همام] و مبارک نام [روح را اندر تصوّر نیم گام] و همچنان [۱۸۸۳ دو درم سنگ است پی چشمستان] در وزن دو درم است پی چشم شما اما [نور روحش تا عنان آسمان] و با طرف آن [۱۸۸۴ نور بی این چشم می‌بیند به خواب] نور روح بی چشم ظاهر در خواب بیند اما [چشم بی این نور چه بود جز خراب] که چشم

بی نور به کار نیاید [۱۸۸۵ جان ز ریش و سبلت تن فارغ است] که جان را به صورت تن حاجت نیست [لیک تن بی جان (385b) بود مردار و پست] بدن بی روح مردار و دین است [۱۸۸۶ بارنامه روح حیوانی است این] نامه فرمان روح حیوانی است این حالش گفتیم [پیشتر رو روح انسانی بین] پس از آن [۱۸۸۷ بگذر از انسان هم و از قال و قیل] و از جدال و نزاع [تا لب دریای جان جبرئیل] و ازانه بلندتر منزلی است که [۱۸۸۸ بعد از آنت جان احمد لب گرد] و در آن مقام [جبرئیل از بیم تو واپس خزد] و رجوع قهقری کند [۱۸۸۹ گوید ار آیم به قدر یک کمان] مرهون است [من به سوی تو بسوزم در زمان] چنانکه در شب معراج رسول الله علیه السلام به جایی رسید که جبرائیل را مجال نبود گفت: لود نوت خطوة لاحرقت. پس کسی که عبادت کند به مقام ملکی رسد پس از آن به کثرت طاعت از آن مقام نیز بگذرد آشفتن آن غلام از نارسیدن جواب رقعۀ از قیل پادشاه [۱۸۹۰ این بیابان خود ندارد پا و سر] این صحرای معانی که گفتیم حدو نهایت ندارد [بی جواب نامه خستست آن پسر] از نا رسیدن جواب نامه اش خسته دل است آن غلام [۱۸۹۱ کای عجب چونم نداد آن شه جواب] چنین می گفت [با خیانت کرد رقعۀ بر ز تاب] که رقعۀ من به شاه نداد. چنانکه می گوید [۱۸۹۲ رقعۀ پنهان کرد و ننمود آن به شاه] آنکس مرا دوست نمی داشت [کو منافق بود و آبی زیر گاه] آنکس منافق بود. با من دوستی می نمود اما خلیه و عداوت نهانی داشت [۱۸۹۳ رقعۀ دیگر نویسم ز آزمون] و از بهر تجربه و امتحان [دیگری جویم رسول ذوفنون] تا رقعۀ من پیش شاه برد [۱۸۹۴ بر امیر و مطبخی و نامه بر] یعنی بر شاه و بر رئیس مطبخ و بر رسول نامه [عیب بنهادۀ ز جهل آن بی خبر] یعنی گاه بر شاه عیب نهادی که چرا چرایی من کم کرد و مرا جواب نداد و گاه بر مطبخی عیب نهادی که او جرای من نی امر شاه کم کرد و گاه بر رسول عیب نهادی که او نامه مرا به شاه نداد [۱۸۹۵ هیچ گردد خود نمی گردد که من] آن غلام هیچ در خود عیب نمی بیند و کرد خود نمی گردد و نمی گوید که من [کز روی کردم چو اندر دین شمن] همچو بت پرست حکایت اصحاب کرام رضوان الله تعالی علیهم اجمعین در خدمت صدیق اکبر رح به غزا رفته بودند و قلعه را محاصره کرده و در فتح آن می کوشیدند. فتح میسر نشد صدیق فرمود که در عبادات خود امعان نظر کنید مبدا که از دقایق فرایض و اجبات و سنن چیزی فوت شده باشد و سبب آن ترک این فتح منعقد شد. جمیع اصحاب کثر احوال خود گردیدند که در وقت نماز شام بعضی از ایشان ترک سوال کرده بود هلاقی فرمود که یاران در وظایف عبادان اهتمام تام کردند و عای الصبح روی به حضرت فالح الاصبح آورده به خروش و صیاح برخاستند و استعمال مسواک کرده، نماز را با قامت رسانیده آهنگ جنگ قلعه کردند تا وقت اشراق قلعه را بستند و اهلی آن مقهور شده و ایشان منصور گشته شاکراً لنعماء الله و زاکراً لا لائه به مدینه رسول الله علیه السلام (386a) باز گشتند کز وزیدن باد بر سلیمان علیه السلام به سبب زلّت او [۱۸۹۶ باد بر تخت سلیمان رفت کز] نقل است که وقتی از سلیمان علیه السلام زلّتی پیدا شد و غفاتی هویدا گشت باد در آن وقت بر تخت سلیمان کثو مخالف وزید

[پس سلیمان گفت بادا کژ مغز] نهی است از غزیدن [۱۸۹۷] باد هم گفت ای سلیمان کژ مرو] تا من کژ نروم [ور روی کژ از کژم خشمین مشو] اگر تو کژ روی از کژری من خشمناک نشو [۱۸۹۸] این ترازو بهر این بنهاد حق] ترازو را حضرت حق تعالی از بهر آن نهاد [تا رود انصاف ما را در سبق] پیش رفتن لاجرم خدای تعالی به زبان حال می گوید [۱۸۹۹] از ترازو کم کنی من کم کنم] که جزاء سئیه سئیه مثلها [تا تو با من روشنی من روشنم] که به حکم ان الله لا یغیر ما به قوم حتی یغیر و اما با نفسهم تا تو نیکی کنی خدای تعالی به تو نیکی کند [۱۹۰۰] همچنین تاج سلیمان میل کرد] همچو کژ وزیدن باد تاج سلیمان نیز کژ شد [روز روشن را بر او چون لیل کرد] و تاریک گردانید که عالم به چشم او ظلمانی نمود [۱۹۰۱] گفت تا جا کژ مشو بر فرق من] سلیمان علیه السلام خطاب به تاج کرد و گفت ای تاج کژ نشو بر تاریک من [آفتابا کم مشو از شرق من] از مشرت من [۱۹۰۲] راست می کرد او به دست آن تاج را] اما [باز کژ می شد بر او تاج ای فتی] تا که [۱۹۰۳] هشت بارش راست کرد و گشت کژ] آن تاج [گفت تاجا چیست آخر کژ مغز] تاج در جواب سلیمان علیه السلام [۱۹۰۴] گفت اگر صد ره کنی تو راست من] مرهون است [کژ شوم چون کژ روی ای مؤتمن] یعنی اگر تو مرا صد بار راست کنی چون تو کژ روی من کژ می شوم [۱۹۰۵] پس سلیمان اندرونه راست کرد] سلیمان علیه السلام اندرون خویش راست و درست کرد [دل بر آن شهوت که بودش کرد سرد] دلش از آن شهوت و نیت با رو شد و فراغت کرد [۱۹۰۶] بعد از آن تاجش همان دم راست شد] بر تارک او [آنچنان که تاج را می خواست شد] تا جدی که [۱۹۰۷] بعد از آتش کژ همی کرد او به قصد] سلیمان علیه السلام تاج را کژ می کرد [تاج او می گشت تارک جو به قصد] تاج او فرق جو شد که راست می ایستاد [۱۹۰۸] هشت کژت کژ بکرد آن مهترش] یعنی سلیمان علیه السلام [راست می شد تاج بر فرق سرش] بر تارک سلیمان علیه السلام [۱۹۰۹] تاج ناطق گشت کای شه ناز کن] که گس از این از تو ناز می زید [چون فشاندی پر ز گل پرواز کن] که مانع نماند [۱۹۱۰] نیست دستوری کز این من بگذرم] از این حد که فرمود اند چنانکه می گوید [پرده های غیب این برهم درم] و بردارم [۱۹۱۱] بر دهانم نه تو دست خود ببند] مرهون است [مرد دهانم را ز گفت ناپسند] پس از این حصه اشارت می کند که می فرماید [۱۹۱۲] پس ترا هر غم که پیش آید ز درد] ای مرد دردمند [بر کسی تهمت منه بر خویش گرد] به کاف عجمی یعنی احوال خویش تفحص کن که بدی کرد [۱۹۱۳] ظن مبر بر دیگری ای دوستکام] ظن بد نبر بر غیر ای مراد دوست [آن مکن که می سگالید آن غلام] و کمان کرد آن غلام شاه [۱۹۱۴] گاه جنگش با رسول و مطبخی] که آن غلام را گاه یا رسول جنگ بود که نامه من پیش (386b) شاه نمی برد. می گفت و گاه با مطبخی که جزای من تو بریدی می گفت [گاه خشمش با شهنشاه سخی] و کریم [۱۹۱۵] همچو فرعون که موسی هشته بود] در خانه خود و نگشته [طفلکان خلق را سر می ربود] اما [۱۹۱۶] آن عدو در خانه آن کور دل] اعمی قلب [او شده اطفال را گردن گسل] و سر برید [۱۹۱۷]

تو هم از بیرون بدی با دیگران] و عداوت داری اما [واندرون خوش گشته با نفسِ گران] و دوستی با آن ثقیل [۱۹۱۸ خود عدوت اوست قندش می‌دهی] به حکم اعدی عدوک تنگ التی بین جنبیک دشمن تو نفس تو است، با شکر می‌پروری [وز برون تهمت به هر کس می‌نهی] و از بیرون دیگران را به عداوت متهم می‌گی [۱۹۱۹ همچو فرعون تو کور و کوردل] و لهذا [با عدو خوش بی‌گناهان را مُدِل] با نفس عدو خوشی و بی‌گناهان را که دیگران است خوار می‌داری [۱۹۲۰ چند فرعون کُشی بی‌جرم را] که دیگر آن است [می‌نوازی مر تنِ پُر غُرم را] و می‌پروری این جسم پر وام را [۱۹۲۱ عقل او بر عقل شاهان می‌فزود] عقل و فهم فرعون بر عقل شاهان جهان افزون بود اما [حکم حق بی‌عقل و کورش کرده بود] و احمق و نابینا ساختند [۱۹۲۲ مَهر حق بر چشم و بر گوشِ خِرَد] چون خدای تعالی مهر نهند [گر فلاطون است حیوانش کند] اگر افلاطون حکیم باشد بی‌عقل گرداند [۱۹۲۳ حکم حق بر لوح می‌آید پدید] حکم حق تعالی به رواح محفوظ پیدا شود [آنچنان که حکم غیب بایزید] بدین تقریب قصه را بیان می‌کند شنیدنِ شیخ ابو الحسن رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ خبر دادنِ ابویزید را و بود او و احوال او [۱۹۲۴ همچنان آمد که او فرموده بود] بایزید که از آمدن ابوالحسن خرقانی خبر داده بود، همچنان پیدا شد [ابوالحسن از مردمان آن را شنود] و این سخن آینده را نیز بایزید گفته بود [۱۹۲۵ که حسن باشد مرید و اُمّت] و پذیرد تر بیتم [درس گیرد هر صباح از تربتم] و قبرم [۱۹۲۶ گفت من هم نیز خوابش دیده‌ام] ابوالحسن مردمان را گفت من نیز خوابش دیده‌ام [وز روانِ شیخ این بشنیده‌ام] لاجرم، [۱۹۲۷ هر صباحی رو نهادی سویِ گور] یعنی به جانب قبر بایزید [ایستادی تا ضحی اندر حضور] در نفحات انس مذکور است که انتساب شیخ ابوالحسن در تصوف به سلطان العارفين شیخ ابویزید به سظامی است و تربیت ایشان در سلوک از روحانیت شیخ ابویزید است [۱۹۲۸ یا مثالِ شیخ پیشش آمدی] یعنی روح ابوالحسن متمثل شدی و همچو جسم نوری [یا که بی‌گفتی شکالش حل شدی] پای سخن مشکل ابوالحسن حل شدی حکایت نقل است که بعد از دوازده سال از تربیت بایزید آواز آمد که ابوالحسن گاه آن آمد که بنشین شیخ گفت ای بایزید همتی بازدار که مردی امی‌ام و از شریعت چیزی نمی‌دانم و قرآن نیاموختم آواز آمد که ای ابوالحسن آنچه ما را دادند از برکات تو بود شیخ گفت تو بر او است آند سال پیش از من بودی گفت: آری ولیکن چون به خرقان گذر کردم نوری دیدم که از خرقان به آسمان برسیدی و سی سال بود با خداوند به حاجتی در مانده بودم به سرّ ندا کردند که ای بایزید آن نور را شفیع آر تا حاجت تو برآید گفتم خداوند آن نور چیست هاتفی آواز داد که آن نور بنده‌ای است خاص که او را ابوالحسن گویند آن نور را (387a) شفیع بردم، آن مقصود حاصل شد. ابوالحسن روایت می‌کرد که بایزید گفت فاتحه آغاز کن چون خرقان رسیدم قرآن را ختم کردم [۱۹۲۹ تا یکی روزی پیامد با شعود] و نیکبختی [گورها را برفِ نو پوشیده بود] قبرها را برف پوشیده بود چنان برف بود که [۱۹۳۰ توی بر تو برفها همچون عَلم] همچو کوه بزرگ [قَبّه قَبّه دیده

و شد جانش به غم] جان ابوالحسن غمناک شد که قبر بایزید نا معلوم بود [۱۹۳۱ بانگش آمد از حظیره شیخ حی] از رضى بایزید زنده که المؤمنون لایموتون بل نیقلون من دار الفناء الی دارا بقاء [ها اَنَا اَدْعُوكَ كَيْ تَسْمَعَ اِلَيَّ] آگاه باش که من ترا می خوانم تا بیایی به نزد من و از سخنان ابوالحسن است ای با کسا که بر پشت زمین می روند و ایشان مردگانند و ای با کسا که در شکم زمین خفته اند و لیشان زند کاند [۱۹۳۲ هین بیا این سو بر آوازم شتاب] و استعجال کن [عالم ار برف است روی از من متاب] که به حکم احسن الاعمال احمرها چون بر محنت خبر کنی بخت می رسی [۱۹۳۳ حال او زآن روز شد خوب و بدید] و نیک و ظاهر [آن عجایب را که اوّل می شنید] لاجرم ابوالحسن قطب عالم و صاحب کرامت شد حکایت سلطان محمود دعوت داده بود ایاز را که جامه خویش به تو خواهم پوشید و تیغ برهنه برسم پادشاهان بر بالای تو خواهم آورد تا ابوالحسن را امتحان کنم چون سلطان محمود به زیارت ابوالحسن آمد و به صحرا فرو آمد و کسی فرستاد که شیخ را بگویند که سلطان از برای تو از غزوین اینجا آمده است تو نیز از خانقاه از برای او نجمه او داری و اگر نیاید قول خدای تعالی را طیعوا الله واطیعوا الرسول و اولی الامر منکم بر او خوانید حاجب بیامد و پیغام بگذارد و شیخ گفت: مرا مغدور دارید که در اطیعوا الله مستغر قم که از اطیعوا الرسول خجالها دارم تا با وی الامر چه رسد مرد بیامد سلطان محمود را گفت: وی را رفتی پیدا شد و گفت: بر خیزید که او آن مردنی است که ما کمان برده ایم پس جام های خود بایاز پوشانید و ده کنیزک را جامه غلامان پوشانید و خود را به سلاح داری ایاز از پس او می آمد از بهر امتحان و روی به صومعه شیخ نهاد چون از در صومعه درآمد سلام گفت: شیخ جواب داد اما بر پای نخاست و روی در سلطان محمود کرد و بایاز ننگریست سلطان محمود گفت: سلطان را بر پای نخاستی این همه دام بود شیخ گفت: اری دآم است ولکن مرغش تونه پس دست سلطان محمود گرفت و گفت: پیش آی چون پیش آمد سلطان محمود گفت: سخن به کوی گفت نامحرمان را بیرون فرست سلطان محمود اشارت کرد تا کنیزگان که در لباس غلامان بودند بیرون رفتند سلطان محمود گفت: مرا پندی بده گفت: چهار چیز نگاه دار اوّل پرهیز کن از حرام و نماز را به جماعت (387b) بگذارد سخاوت را پیشه کن و شفقت بر خلق خدای کن سلطان گفت: مرا دعای بکن گفت: در پنج نماز دعا می کنم که اللهم اغفر لی للمؤمنین و المؤمنات سلطان گفت دعاء خاص به گوی گفت ای محمود عاقبت محمود باد پس محمود به دره زر پیش شیخ نهاد شیخ قرص نان جوین پیش سلطان محمود نهاد و گفت به خود سلطان نجایید و در کاویش نمی رفت شیخ گفت: در خلقت می کرد گفت: آری گفت: می خواهی که ما را به دره تو درکلو گیرد بر گیر که ما این را طلاق داده ایم گفت: چیزی قبول کن گفت: البته نکنم. گفت مرا از لباس تو یادگاری بده پیرهنی به او داد. سلطان محمود باز گشت پس در وقت بیرون رفتن شیخ او را بر پای خاست. سلطان محمود گفت: اوّل که در آمدیم التفات نکردی. و اکنون بر پای می خیزی این چی است گفت: اوّل در رعونت

پادشاهی و امتحان در آمدی و آخر در آنکسار و درویشی بیرون می آبی آفتاب دولت درویشی بر تو افتاده است. اول برای پادشاهی تو برنخاستم اکنون برای درویشی بر می خیزم پس سلطان رفت و در آن وقت که به گفتار مقابل گشت آن حالت بود که شکسته شود ناگاه از اسب فرود آمد و به کوشه- ای شد. و روی به خال نهاد و آن پیراهن شیخ را بر دست گرفت و گفت: خداوندا به آن روی صاحب خرقة ما را برین کنار ظفرده که هر آن غنیمت که بگیرم بد رویشان و همه ناگاه از جانب کفار رعدی و ظلّهی برآمد تا تیغ به یکدیگر زدند و متفرق گشتند تا لشکر اسلام ظفر یافت و آن شب سلطان محمود در خواب دید که که شیخ گفت: آب روی خرقة ما بردی اگر آن ساعت در خواستی جمله کفار سلمان شدی **رقعه دیگر نوشتن آن غلام پیش شاه چون جواب آن رقعه اول نیافت [۱۹۳۴] نامه دیگر نوشت آن بدگمان** آن غلام بد ظن که آن نامه **[پُر ز تشنّیع و نفیر و پُر فغان]** و چنین نوشته که **[۱۹۳۵] که یکی رقعه نیشتم پیش شه** پیش از این **[ای عجب آنجا رسید و یافت ره]** چون این نامه دیگر به نظر شاه رسید **[۱۹۳۶] آن دگر را خواند هم آن خوب خد** این نامه دیگر را خواند، آن شاه خوب روی **[هم نداد او را جواب و تن بزد]** و ساکت شد **[۱۹۳۷] خشک می آورد او را شهریار]** به جواب لطیف نامه را تر نکرد پادشاه **[او مکرّر کرد رقعه پنج بار]** حصّه قصه در این مرتبه این است که مراد از پادشاه حق تعالی است و از فلام بنده که به فسق مشغول باشد و خدای تعالی از بهر کو شمال بران بنده زیان و نقصان رساند آن بنده اط حضرت حق شکایت کند که مرا ضرر رسانید می سایر بندگان را کماکان گذاشتی یا از کسی شکایت کند که ضرر به واسطه او رسید و پنج وقت نماز گذارد و دعا کند اما هرگز گناه خود به یاد دنیا درد لاجرم، خدای تعالی دعایش را مستجاب نکند **[۱۹۳۸ گفت حاجب آخر او بنده شماست]** دربان که رسول غلام بود که نامه را پیش شاه برد. حضرت پادشاه گفت: آن غلام **(388a) بنده شما است [گر جوابش بر نویسی هم رواست]** گویا فرشتگان به حضرت رحمن در وقت دعاء عاصی چنین گویند **[۱۹۳۹] از شهی تو چه کم گردد اگر]** هر خون است **[بر غلام و بنده اندازی نظر]** اط سخن حاجب است **[۱۹۴۰ گفت این سهل است اما احمق است]** شاه در جواب حاجب گفت: این که گفתי سهل است. اما آن غلام احمق است **[مرد احمق زشت و مردود حق است]** لاجرم، با مراد احمق یار شدن نمی باید **[۱۹۴۱ گرچه آمرزم گناه و زلّتش]** اگر گناه و خطایش عفو کنم و با وی یار شوم **[هم کند بر من سرایت علّتش]** پس کسی عاصی شود و بقنبیه الهی متنبّه نگردد. اگر خدای تعالی دعایش مستجاب کند، بنده خاص به مقارنت او در ضلال افتد و شو می صحبت او بدین سرایت کند بلکه عاصی که میان صالحان باشد و گهنی نکنند عذاب به همه نازل شود. لاجرم حضرت مولانا بدین معانی اشارت می کند که می فرماید **[۱۹۴۲ صد کس از گرگین همه گرگین شوند]** جرب صاری است **[خاصه این گرّ خیبت ناپسند]** خصوصاً این غلام که گر کین خیبت نامقبول است، در بعض نسخ به جای ناپسند عقل بند است. یعنی سرایت جرب جسمانی به تن است و آن به مردن می رود. اما سرایت

جرب روحانی به جان است کریم دن نمی رود. از آن احترا را واجب تر است [۱۹۴۳] گر کم عقلی مبادا گبر را] زیرا [شوم او بی آب دارد ابر را] این را بیان می کند [۱۹۴۴] نم نبارد ابر از شومی او] از خو است کم عقل [شهر شد ویرانه از بومی او] لاجرم اهل ضلال باعث قهر الهی گردد چنانکه [۱۹۴۵] ز گر آن احمقان طوفان نوح] مرهون است [کرد ویران عالمی را در فُضوح] پس شومی و بومی کم عقلی ضرر عام است [۱۹۴۶] گفت پیغمبر که احمق هر که هست] مرهون است [او عدو ماست و غول رهن است] و دیو مضل است و از برای نقصان عقل زنان رسول الله علیه السلام فرمود: شا وروهن و خالفوهن پس موافقت احمق نمی باید حکایت روزی ابن مسعود در شهر بصره به بام سرای خود سیر می کرد به زن خود اشارت کرد که من از این بام فرو می جهم زن فریاد کرد و گفت نشاید نشیند و از آن بام بلند فرو جهید از حکم قضا پایش شکسته شد، بعد از آن که صاحب فراش شده بود. جماعتی قضا و از دمشق آمدند که فارس ترین مردم در این زمین تویی باید که حاضر شوی تا به مشورت اکا بر عثمان را از میان بر گیریم که طال فینا مکثه گفت: العذر واضح و العذر فاضح در این حال که می بینید اصلا مجال حرکت ندارم و برکت آن شکسته پای از آن قضیه کردن شکن امان یافت و حاضر نشد گفت: صدق رسول الله فی قول که خلاف قول زن کردن مرا از گناه بزرگ رهانید و به غایت عنایت رسانید [۱۹۴۷] هر که او عاقل بود از جان ماست] که نزد ما عزیز است [روح او و ریخ او ریحان ماست] جان و بوی او شکوفه ما است. عبارت رسول الله علیه السلام این است (388b) العاقل صدیقی و الاحمق عدوی و باز فرمود لا تصجموع الاحمق و لا تقطعوا عن العاقل [۱۹۴۸] عقل دشنام دهد من راضیم] اگر عاقل مرادش نام دهد به حکم عداوه العاقل خیر من صدقه الجاهل من راضیم [زانکه فیضی دارد از فیاضیم] چنانکه در روایت وارد است حکایت حق تعالی چون جسم پاک آدم را علیه السلام از خاک آفرید و روح را در وی نفخ فرمود جبرائیل امین را خطاب عزت در رسید که از دریای قدرت من سه پاره گوهر عظیم برگیر و در طبق نورین نهاده پیش آدم صفی ببر و بر و عرضه دار تا از آنها یکی را اختیار کند یکی گوهر عقل بود روم گوهر ایمان بود سوم گوهر حیا بود. چون جبرائیل امین طبق را بر حضرت آدم علیه السلام عرضه داشت و کیفیت حال را گفت به نظر فرا است. المؤمن ینظر به نور الله نظر کرده گوهر عقل را اختیار کرد. جبرئیل می خواست که طبق را به آن دو گوهر بر گیرد و باز به دریای قدرت برد از غایت گرانی به آن قوت که او را بود نتوانست برگرفتن را گوهر ایمان و حیا جواب دادند که ما از صحبت عقل محبوب جدا نمی شویم و هرگز بی وجود او به جای ما را قرار و وجودی نیست. از آنکه از قدیم العهد ماهر سه جوهرگان عزیم و گوهر بحر قدریم از همدیگر انفکاک می نداریم و از حضرت حق تعالی خطاب عزت در رسید که با جبرائیل و عهم و تعال یعنی بگذار و بیا همان عقل بر قله دماغ آدم منزل گرفت و گوهر ایمان در دل پاک دراک او مسکن ساخت و گوهر حیا بر چهره مبارک او فرو نشست و آن هر سه گوهر پاک میراث فرزندان خاص آدم اند چه از نسل آدم هر فرزندی که بدان

گوهرها متحلی و متجلی نیست از آن نور و از آن معنی خالی است [۱۹۴۹ نبود آن دشنام او بی‌فایده] و بی سود [نبود آن مهمانیش بی‌مایده] و نباشد ضیافت او بی خوان آراسته به نعمت [۱۹۵۰ احمق ار حلوا نهد اندر لبم] و درد هانم [من از آن حلوائی او اندر تبم] و محموم شوم [۱۹۵۱ این یقین دان گر لطیف و روشنی] این را یقین بدان اگر خوب و روشن دلی [نیست بوسه کون خر را چاشنی] ولذتی [۱۹۵۲ سیلت گنده کند بی‌فایده] پروت ترا بد رایحه کند بی نفع [جامه از دیگش سیه بی‌مایده] یعنی جامعه ات از دیک او سیاه شود بی نهمت پس صحبت فاسقان و اثار بد کردار و مردار کند. لاجرم از آنان منقطع شدن و به صلحا و صلاح پیوستن می باید [۱۹۵۳ مایده عقل است نی نان و شوی] و شربت و شراب حکایت سلطان ولد فرمود که روزی پدرم مرا پیش خویش خواند و بر روی و سرم پوس ها افشان کرده بی نهایت عنایتیم فرمود بعد از آن گفت: که بیهاءالدین می خواهی که حضرت حق تعالی ترا واصل گردانم گفتم: رحمت عظیم باشد فرمود که در چند روز تمام واصل شوی الا بشرطی که بیست و چهار ساعت شب و روز را قسمت کن بیت و دو ساعت به امور این جهان مشغول شوی از خواب خود و غیران و در آن دو ساعت دیگر به خدمت مشغول شوی جد عظیم وصول و حضور بعد از آن چند روز بیست ساعت به همت خود مباشر شوی و چهار ساعت به خدمت (389a) مشغول شوی همچنان تا غایتی که بیست ساعت تمام به عبادت حق قیام نمای و چهار ساعت به عالم اسباب و اصحاب و مصالح ایشان مشغول شوی و آن حالت را به جای رسانی که تمامت ساعت و اوقاب تو به خدمت حق تعالی مصروف شود و تعلقات عالم ملک به کلی منقطع شود. بعد از آن با محبوب حقیقی عشق بازی‌ها کن و از او هرچه گویی و جویی میسر می شوی سلطانولد فرمود که بر آن پدرم، آنچنان کردم و آنچنان شدم که اشارت و ارشاد کرده بود. چنانکه حق تعالی به موسی علیه السلام خطاب کرد که یا موسی، کن لی کما أريد، اُکن لك کما تريد قطعه: پیر عشق مرا گفت من همه نازم - همه نیاز شو آن لحظه‌ای که ناز کنم - چو ناز را بگذاری همه نیاز شوی - من از برای تو خود را همه نیاز کنم. [نور عقل است ای پسر جان را غذی] جز نور نیست انسیان را غذی [۱۹۵۴ نیست غیر نور آدم را خورش] و غذا [از جز آن جان نیابد پرورش] اما غذای جان به ترک غذای تن میسر است [۱۹۵۵ زین خورشها اندک اندک باز بُر] به لفظ اندک اندک اشارت است بران که ترک طعام علی الفور نمی باید بلکه به تدریج می باید که گفته اند ادب الجوع ان ینقص من عادته مثل از آن السنور [کین غذای خر بود نی آن خر] غذای تن و بسیار خوردن غذای خروکاو است نه غذای کسی که از بند نفس و شهوت از او باشد حکایت خواجه سهل را گفتند کسی در روزی یک بار طعام می خورد گفت: خوردن صدیقان است گفتند: یکی در روزی دو بار خورد گفتند خوردن مومنان است گفتند: یکی سه بار خورد گفت: اهل او را بگویند تا از بهر او آخوری بسازند [۱۹۵۶ تا غذای اصل را قابل شوی] از غذای تن کم کن تا غذای روحانی را قابل شوی [لقمه‌های نور را آکل شوی] و به لقمه حقیقی برسی [۱۹۵۷ عکس آن نور

است کین نان نان شدست]. یعنی اصل غذای جان است و نان فرع آن پس چنانکه غذای تن را قوت دهد غذای جان جان را بیشتر از آن دهد [فیض آن جان است کین جان جان شدست] به حکم نفحت فیه من روحی فیض و فیض آن جان حقیقی است که آن جان جان گشته است [۱۹۵۸] چون خوری یکبار از ماکول نور] در آن زمان [خاک ریزی بر سر نان و تنور] حضرت مولانا چون پیش از این ترغیب به عقل کرد اکنون این معنی را بیان کند که عقل دو قسم است یکی بسبب علم زیاده می شود، دوم به سبب عمل زیاده گردد [۱۹۵۹ عقل دو عقل است اول مکسبی] که به کسب حاصل و افزون شود [که در آموزی چو در مکتب صبی] از چه چیز آموزی آن را بیان کند [۱۹۶۰] از کتاب و اوستاد و فکر و ذکر] همچنان [از معانی وز علوم خوب و بکر] دو شیزه [۱۹۶۱ عقل تو افزون شود بر دیگران] به آموختن [لیک تو باشی ز حفظ آن گران] ثقیل از حمل آن [۱۹۶۲ لوح حافظ باشی اندر دور و گشت] در دور زمان و گردش آن [لوح محفوظ اوست کو زین در گذشت] لوح محفوظ آن مکس است که از این عقل عملی گذر کرد [۱۹۶۳ عقل دیگر بخشش یزدان بود] عقل دیگر که موبهی است. او عقل عملی است عطای حق تعالی است [چشمه آن در میان جان بود] و مبنع آن به حکم من اخلص الله اربعین صباحا طهر نیایع الحکمه من قلبه علی لسانه در میان دل و جان بود [۱۹۶۴ چون ز سینه آب دانش جوش کرد] و پیدا شد [نی شود گنده نه دیرینه نه زرد] [389b] بلکه بر کمال طبیعت مایه بماند [۱۹۶۵ ور ره نبغش بود بسته چه غم] اگر راه جوشیدن آب بسته شود، غم نیست [کو همی جوشد ز خانه دم به دم] یعنی آبی که سر چشمه او درون خانه باشد آن خانه آب نماند. اگر بنع او را بگیری به جای دیگر از این خانه ظهور کند. لاجرم اعتبار به عقل موبهی است که به عمل حاصل شود که مدد او کم نمی شود [۱۹۶۶ عقل تحصیلی مثال جویها] که از جای دیگر می آید چنانکه می فرماید [کآن رود در خانه ای از کویها] پس بسته راه آبش میسر است [۱۹۶۷ راه آبش بسته شد شد بی نوا] بی نصیحت از آب [از درون خویشتن جو چشمه را] پس اعتبار به عقل مکسی نیست قصه آنکه کسی به کسی مشورت می کرد گفتش مشورت با دیگری کن که من عدوی توم [۱۹۶۸ مشورت می کرد شخصی با کسی] به حکم و شاور هم فی الامر و به موجب المستشار مؤمن شخص با کسی در امری مشاوره کرد [کز تردّد و ازهد وز محبسی] و از حبس و توقف [۱۹۶۹ گفت ای خوش نام غیر من بجو] از بهر مشورت [ماجرای مشورت با او بگو] زیرا [۱۹۷۰ من عدوم مر ترا با من میبچ] در مشورت از آنکه [نبود از رای عدو پیروز هیچ] از تدبیر شمن ظفر نباشد هیچ کس را و هرکز [۱۹۷۱ رو کسی جو که ترا او هست دوست] زیرا [دوست بهر دوست لاشک خیرجوست] و نیکو خواه [۱۹۷۲ من عدوم چاره نبود کز منی] لاجرم [کز روم با تو نمایم دشمنی] از من خیر همچو [۱۹۷۳ حارسی از گرگ جستن شرط نیست] که نیاید زکرک چوبانی [جستن از غیر محل ناجستنی است] که یافته نمی شود [۱۹۷۴ من ترا بی هیچ شکی دشمنم] لاجرم [من ترا کی ره نمایم ره زنم] که از حرامی راه نمای نمی آید،

حضرت مولانا به تقریب دوست و دشمن حکمت و معرفت بی فرماید [۱۹۷۵] هر که باشد همنشین [دوستان] و قرین ایشان [هست در گلخن میان بوستان] اگرچه در گلخن باشد در گلستان و بوستان است [۱۹۷۶] هر که با دشمن نشیند در زَمَن] و زمان [هست او در بوستان در گولخن] اگرچه در بوستان باشد در گلخن است [۱۹۷۷] دوست را مازار از ما و مَنّت] لفظ مازار نهی است یعنی دوست را میازار از کبر و انانیت [تا نگردد دوست خصم و دشمنت] تا دوست تو خصم و دشمن تو نشود [۱۹۷۸] خیر کن با خلق بهر ایزدت] از بهر خدای تو [یا برای راحتِ جانِ خودت] که چون هر کس را دوست خود اعتقاد کنی از دیدن او و از یادش منفعل نشوی و چون با خلق خیر و نیکی نمای همه دوست تو گردد حضرت مولانا این دو معنی را به دو بیت بیان کند [۱۹۷۹] تا هماره دوست بینی در نظر] لاجرم [در دلت ناید ز کین ناخوش صُور] و زشت صورت ها چنانکه گفته‌اند اگر خواهی که دائماً در بهشت باشی با همه کسی دوست باش و کین کسی در دل ندار، زیرا چون شخصی را از روی دوستی بینی دایم برادر بینی و چون از روی دوستی یاد کنی دایم شاد باشی و آن شادی عین بهشت است و اگر کسی را از روی دشمنی بینی دایم منفعل شوی و چون از روی دشمنی یاد کنی دایم در غم باشی آن غم عین دوزخ است (390a) زیرا چون دوست را یاد کن درونت بر کل و ریحان شود و اگر ذکر دشمن کنی درونت پر خار و مار گردد [۱۹۸۰] چونکه کردی دشمنی پرهیز کن] از آن کس که دشمن تو شد [مشورت با یارِ مهرانگیز کن] از سخن آن دشمن عاقل است، چون آن دشمن عاقل این مشورت کننده را چنین سخن گفته آن نیز [۱۹۸۱] گفت می‌دانم ترا ای بوالحسن] مرهون است [که تویی دیرینه دشمن‌دارِ من] که تو دشمن قدیم منی [۱۹۸۲] لیک مردِ عاقلی و معنوی] لاجرم [عقلی تو نگذاردت که کز روی] از آنکه عاقل و مرد معنوی به حکم حدیث نبوی که من خفر بپرا لاخیه و قعفیه کس را ضرر نکند حکایت نزد قیصر روم یک حکیم آمد که مرد کامل بود و قیصر او را عزیز و محترم داشت حسودان حد بردند تا یکی به قیصر روم گفت: که آن در حق تو می گوید که شاه را بوی بد هست دردنان قیصر گفت: راستی این سخن چگونه بدانیم گفت: فردا که پیش شاه آید به نزد خود به خوان و ب گوش او سخن بگو تا راستی این سخن از وضع او معلوم گردد. پس آن حسود حکیم مرقوم را به ضیافت دعوت کرد. شب در خانه آنکس شد صبح دم بورک آوردند که در سیر بسیار بود هر دو خوردند و به در کاه شاه روان شدند قیصر حکیم را پیش خویش خواند تا به گوش او سخن بگوید از بوی بد سیر دست بردمان و بینی نهاد شاه اعتقاد کرد که آن سخن که آنکس گفت راست است مگر پیش از این قیصر خازن را فرموده بود هر که انگشتی من پیش تو آرد و از تو زر طلب کند سر او را ببرد پیش من آور لاجرم، قیصر انگشتی خود را به آن حکیم داد گفت: این را به خازن نشان ببر تا ترا یک کیسه زر دهد چون بیرون آمد، آن حسود را حاضر دید گفت: کجا می روی گفت: شاه مرا عطا فرمود و انگشتی را نشان داد تا خازن را برم و زر بستانم آن کس گفت: این عطا را به من عطا کن که من از تو محتاج ترم آن حکیم

کریم بود انگشتی را به او داد چون آنکس انگشتی را پیش خازن برد سرش را ببرید و با انگشتی پیش شاه آورد شاه سر را دید که سران حکیم نیست حکیم را نزد خود خواند حال انگشتی را پرسید حال را بیان کرد باز پرسید که چرا صباح چون نزد یک من آمدی دست را برده‌ان و بینی نهادی گفت: فلان مرا به خانه خود دعوت کرده بود و صباح بود که آورده که پر سیر بود از بوی بدش دهان و نفس من پر بود ادب رعایت کردم. خیشوم شاه را از آن بوی بد نگاه داشتم [۱۹۸۳ طبع خواهد تا کشد از خصم کین] اما [عقل بر نفس است بند آهین] که آن عقل [۱۹۸۴ آید و منعش کند واداردش] از انتقام [عقل چون شحنه‌ست در نیک و بدش] عقل همچو شحنه نفس است پس عاقل آن است که عقل او بر نفس غالب باشد و بد کردن را نمی‌گذارد و از حق تعالی بترسد لاجرم، از آن کس ضرر نمی‌آید اما آن کس که از حضرت حق نترسد از او می‌باید ترسید بیت می‌ترسم از خدا و نمی‌ترسم از کسی-می‌ترسم که نمی‌ترسد از خدا- و حضرت مولانا بیان می‌کند که مراد از عقل عقل معاش نیست [۱۹۸۵ عقل ایمانی چو (390b) شحنه عادل است] که آن شحنه عادل [پاسبان و حاکم شهر دل است] شهر دل را از دزدان نگاهدار [۱۹۸۶ همچو گربه باشد او بیدار هوش] پس آنکه همچو گربه بیدار عقل باشد [دزد در سوراخ ماند همچو موش] دزد نفس و شیطان که کار ایشان و سوسه است در سوراخ همچو موش بمانند نمی‌توانند که بیرون آیند از بیم گربه اما [۱۹۸۷ در هر آنجا که برآرد موش دست] و بیرون آید و ضرر رساند [نیست گربه یا که نقش گربه است] در بعض نسخ نیست گربه و ربود آن مرده است [۱۹۸۸ گربه چه شیر شیرافکن بود] یعنی عقل ایمانی را گربه گفتم این سخن خطا است زیرا گربه چی چیز است بلکه شیر شیر افکن باشد [عقل ایمانی که اندر تن بود] لاجرم [۱۹۸۹ غره او حاکم درندگان] غریدن او حاکم حیوانات درنده است یعنی بر نفس و هوا و شیطان غالب است [نعره او مانع چرندگان] آوازه او مانع چریدن حیوانات چرنده است، یعنی مقتضیات نفسانیه و شهوانیه را مانع است [۱۹۹۰ شهر پُر دزد است و پُر جامه‌کنی] غافل نمی‌باید شد [خواه شحنه باش گو و خواه نی] حکایت عیسی علیه السلام چوبان پیر را گفت: ای مرد پیر شده چرا غذا نمی‌کنی چوبان پیر گفت: هفتاد سال است که غذا می‌کنم که دو دشمن دارم یکی بیرون و یکی اندرون آنکه بیرون است شیطان و آنکه اندرون است. نفس من می‌ترسم که این دو یک طرف شوند و حصار و متاع مرا بستانند عیسی گفت: حصار تو چی است؟ گفت: حصار من دل من است و متاع من ایمان من عیسی با این دو دشمن چگونه جنگ می‌کنی گفت: با اسب و آلت که اسب من صبر است که بد صبر سوار می‌شوم و نیزه من نماز است و تیغ من اطلاص و کمان من بیم حق تعالی و تیر من تعوذ و ذکر موی امیر کردن رسول علیه السلام جوان هذیلی را بر سرپیه‌ای که در آن پیران و جنگ آزمودگان بودند [۱۹۹۱ یک سرپیه می‌فرستادش رسول] کرده لشکر فرستادی رسول الله علیه السلام [بهر جنگ کافر و دفع فضول] برای جنگ کافران و دفع نگیر ایشان که کافران چون از بندگی حق تعالی بکر کردند و استنکاف

141

است [2009 شکسکانید از دَم یُرغا روید] شما ستوران سکسکان و ناهوار روندگانید از نفس و تربیت من هوار روید [تا یواش و مرکب سلطان شوید] لفظ یواشتر کی است [۲۰۱۰ قُلْ تَعَالَوْا قُلْ تَعَالَوْا گفت رب] در این آیت [ای ستورانِ رمیده از ادب] لاجرم ادب آن است که بنده در خدمت خواجه استوار شود [۲۰۱۱ گر نیابند ای نبی غمگین مشو] این سخن از طرف حق تعالی است [زآن دو بی تمکین تو پُر از کین مشو] تمام آیت این است فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ پس در این آیت رسول الله علیه السلام را تسلیت است و مراد از اهل کتاب اهل توریه و اهل نجیل یعنی یهود و نصاری است. لاجرم، از این دو طایفه پر از غم و کین نشو [۲۰۱۲ گوش بعضی زین تَعَالَوْاها کر است] و اصم [هر ستوری را صِطَبَلی دیگر است] هر چهار پای را خوری دیگر است یعنی بعضی بهشت رود و بعضی بد وزخ [۲۰۱۳ منهزم گردند بعضی زین ندا] زیرا [هست (391b) هر اسپ طویله او جدا] و همچنان [۲۰۱۴ مُنْقِیضُ گردند بعضی زین قَصَص] و مجتمع شوند بعضی از این قصه ها و دعوت انبیا [زانکه هر مرغی جدا دارد ققص] و مکان [۲۰۱۵ خود ملایک نیز ناهمتا بُدند] و اصناف مخلّفه اند [زین سبب بر آسمان صف صف شدند] مردمان نیز اگرچه همه فرزند آدم هستند امّا به حکم حدیث شریف که الناس معادن کمعادن الذهب و الفضة متفاوت هستند [۲۰۱۶ کودکان گرچه به یک مکتب درند] امّا [در سَبَقِ هر یک ز یک بالاترند] مراتب بالغان نیز مختلف هستند [۲۰۱۷ مشرقی و مغربی را حَسْهاست] همه را حواس هست از حواس ظاهره و باطنه [منصب دیدار حس چشم راست] که دیدار را چشم می بیند نه دیگر حواس [۲۰۱۸ صد هزاران گوشها گر صف زنند] مَر هون است [جمله محتاجان چشم روشنند] زیرا منصب دیدن چشم روشن راست [۲۰۱۹ باز صف گوشها را منصبی] و تصرفی [در سماع جان و اخبار و نبی] مصرع ثانی که جمله ظرفیه خبر است، مصراع او اوّل است [۲۰۲۰ صد هزاران چشم را آن راه نیست] که شنیدنی را بیند [هیچ چشمی از سماع آگاه نیست] که در علم کلام گفته اند و به کل واحد منها یوقف علی ما و ضعف می له لاجرم هر چیزی که ادراک او حسی مخصوص است بحس دیگر احساس او میسر نیست [۲۰۲۱ همچنین هر حس یک یک می شمر] از شم و ذوق و لمس و از حواس خمس باطنه [هر یکی معزول از آن کار دگر] چنانکه اکنون بیان کردیم [۲۰۲۲ پنج حس ظاهر و پنج اندرون] حواس خمس ظاهره که ظاهره است و حواس خمس باطنه که او را حکما اثبات کنند [ده صفند اندر قیام الصّافون] لاجرم [۲۰۲۳ هر کسی کو از صف دین سرکش است] که در صف مؤمنان نباشد [می رود سوی صفی کآن واپس است] امّا ای بنی و قایم مقام او [۲۰۲۴ تو ز گفتار تَعَالَوْا کم مکن] و به دعوت امت به گوش [کیمیای بس شگرف است این سخن] کیمیای بزرگ است این سخن که تأثیر از شان او است [۲۰۲۵ گر مسی گردد ز گفتارت نفیر] و اگر یک مس از سخن تو نفرت کند [کیمیا را هیچ از وی وا مگیر] و دیرنخ ندار [۲۰۲۶ این زمان گر بست نفسی ساحرش] این زمان اصم است نفس ساحران مس [گفت تو سودش کند در آخرش] که کسان را هدایت در

آخر رسیده است. چنانکه فضیل بن عیاض سر راه زنان بود اتفاقاً روزی شنید کسی سوره حدید می خواند این آیت را شنید: *الم یأمنون للذین امنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله معنی این آیت در و اثر کرد و گفت وقت شد پارت پس از آن تو به کرد به عبادت اشتغال فرمود از حمله مردان شد [۲۰۲۷] قُلْ تَعَالَوْا قُلْ تَعَالَوْا اِی غلام]* و ای سالک مبتدی [هین که *اِنَّ اللّٰهَ یَدْعُو لِلسَّلام*] اشارت است بدان آیت کریمه که در سوره یونس است و *اللّٰه یدعو الی دار السَّلام* [۲۰۲۸] خواجه باز آ از منی و از سری] ای خواجه رجوع کن ار انانیت و از سیری و شیخی [سروری جو کم طلب کن سروری] یای اول یای وحدت است و یای ثانیه برای مصدریه است اعتراض کردن معترضی بر رسول علیه السَّلام بر امیر کردن آن هذیلی [۲۰۲۹] چون پیمبر سروری کرد از هذیل] مردی را رئیس و سر عسکر کرد از قبیله هذیل [از برای لشکر منصور خیل] و از بهر سپاه اسب سواران [۲۰۳۰] بوالفضولی از حسد طاقت (392a) نداشت] و صبر نکرد [اعتراض و لَأَنْسَلَمَ بر فراشت] لواء بحث و نزاع افراشت حضرت مولانا در این مرتبه به حصه و پند اشارت می کند [۲۰۳۱] خلق را بنگر که چون ظلمائیند] منسوب ظلمت گشته اند [در متاع فانی چون فانیند] یعنی از برای مال و منصب دنیای فانی هلاک گشته- اند، متاع دولت آخرت را بخوانید [۲۰۳۲] از تکبر جمله اندر تفرقه] و پریشانی [مرده از جان زنده‌اند از مخرفه] یعنی بی خبر هستند از جان و خیرداز از قصه و محل دریدن [۲۰۳۳] این عجب که جان به زندان اندر است] این امر غریب که جان در زندان است [وآنگهی مفتاح زندانش به دست] که بر خلاصش قادر است [۲۰۳۴] پای تا سر غرق سرگین آن جوان] که مستغرق است به فسق و عصیان [می‌زند بر دامنش جوی روان] نزدش حاضر است آب روان یعنی استغفار [۲۰۳۵] دایما پهلوی به پهلوی بی‌قرار] و بی شمار [پهلوی آرامگاه و پشت‌دار] لاجرم به حکم یدکرون الله قیاماً و قعود او علی جنوبهم توبه و انابت و ذکر حق تعالی و طاعت همه وقت و هر ساعت میسر است و خدای تعالی حاضر و توبه عباد منتظر است [۲۰۳۶] نور پنهان است و جست و جو گواه] در کسی که طلب باشد دلیل بر وجود نور ایمان است [کز گزافه دل نمی‌جوید پناه] پس پناه جستن دل دلیل نور داشتن او است [۲۰۳۷] گر نبودی حبس دنیا را مناص] و اگر کبر و نفرت [نی بُدی وحشت نه دل جُستی خلاص] از این زندان [۲۰۳۸] وحشت همچون موکل می‌کشد] وحشت تو از جهان همچو موکل می‌کشد [که بجوای ضالّ منهای رُشد] به زبان حال می‌گوید به جوای گمراه راه راست [۲۰۳۹] هست منهای و نهان در مکمن است] راه راست هست اما در مکمن پنهان است. پس هر که جوید یابد [یافتش رهن گزافه جُستن است] زیرا گاهی عمل قلیل باعث کشد می باشد [۲۰۴۰] تفرقه‌جویان جمع اندر کمین] پریشانی جویندگان از نفس و شیطان متفق اند در کمین [تو در این طالب رخ مطلوب بین] تو در این جهان ای طالب رخ مطلوب را بین که جهان را مرأت ساز و از حوادث و آثار به قدیم و مؤثر انتقال کن لاجرم [۲۰۴۱] مردگان باغ برجسته ز بُن] به حکم *فَانْظُرْ اِلٰی اَثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ کَیْفَ یُحْیِی الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا* مردگان باغ برجسته‌اند از .. بن [کآن دهنده زندگی را

فهم کن] پس به حکم قُلْ يُخَيِّبُهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ آن حیات دهنده را دریاب [۲۰۴۲ چشم این زندانیان هر دم به در] مرهون است [کی بُدی گر نیستی کس مزده‌ور] اگر بشیر نبودی لاجرم اولیا و انبیا از سوی خدای تعالی و دار آخری خبر دارند و لهذا به جهان نظر نمی کنند و آن جهان را بنگرند [۲۰۴۳ صد هزار آلودگانِ آب‌جو] لفظ آب جو به سکون با وصف ترکیبی است [کی بُدندی گر نبودی آب جو] زیرا [۲۰۴۴ بر زمین پهلوت را آرام نیست] یعنی نمی خسی [دان که در خانه لحاف و بستری است] چونکه در خانه مخاف و بستر باشد [۲۰۴۵ بی‌مقرگاهی نباشد بی‌قرار] کسی که بی قرار باشد قرارگاه جوید و بی قرارگاه بی قرار است [بی‌خُمارِ اشکن نباشد این خُمار] پس هر خمار را خما را شکن نیست چون حضرت مولانا برخی پند و به به معرفت فرمود به حکایت عودت نمود [۲۰۴۶ گفت نی نی یا رسول الله مکن] از سخن آن مرد بو الفضول است [سرور لشکر مگر شیخ کهن] اول مصراع آخر مفعول آخر مصراع (392b) اوّل است یعنی یا رسول الله سراشکر نکن الا پیر را [۲۰۴۷ یا رسول الله جوان ار شیرزاد] یعنی جوان اگر از شیرد زنده زاده باشد [غیر مرد پیر سر لشکر مباد] لفظ مباد دعا است [۲۰۴۸ هم تو گفتستی و گفت تو گوا] مقصود از گوا هست [پیر باید پیر باید پیشوا] چنانکه فرموده کبر و اکبر و یعنی پیر را تعظیم کنید [۲۰۴۹ یا رسول الله در این لشکر نگر] و نظر کن [هست چندین پیر و از وی پیشتر] قافیه بابی عجم است یا بابای عزری [۲۰۵۰ زین درخت آن برگ زردش را مبین] اگر چه پیری همچو خزان زرد شدن است، اما آن زردی را مبین بلکه به کمالش نظر کن [سیبهای پخته او را بچین] یعنی میوه های رسیده اش به چین [۲۰۵۱ برگهای زرد او خود کی تهی است] یعنی برگ های زرد درخت تهی نیست زیرا [این نشان پختگی و کاملی است] که کمال هر چیز آخر باشد [۲۰۵۲ برگ زرد ریش و آن موی سپید] لفظ آن موی سپید عطف تفسیر است [بهر عقل پخته می‌آرد نوید] مژده و نواله [۲۰۵۳ برگهای نو رسیده سبزم] و سبز رنگ [شد نشان آنکه آن میوه‌ست خام] چون حضرت مولانا علامت پختگی و خامی را بیان کرد از این انتقال کرد که در اهل طریقت نیز علامت کمال و نقصان می باشد. باز این معنی را بیان می کند که در بعضی علامت نباشد که علامت او بی علامت است [۲۰۵۴ برگ بی‌برگی نشان عارفی است] که معرفت فنای رسوم اقتضا می کند حکایت از بایزید قدس سره یکی سوال کرد که ما المعرفة گفت ان الملوک ازاد خلو اقریه افسد و ها و جعلوا اغره اهلها از له یعنی چون سلطان مجازی منزلی نزول کند عزت عزیز آن منزل به ذلت مبدل گردد همچنین چون محبت سلطان حقیقی به دل بنده مومن نزول کند هر چه در آن دل عزیز است، از نقش اغیار همه خوار می شود یعنی عارف کسی را گویند که دل او از غیر خالی باشد [زردی زر سرخ روی صارفی است] لاجرم زردی پیر کمال است از وفایده باید گرفت [۲۰۵۵ آنکه او گل عارض است از نو خط است] و تازه [او به مکتب گاه مخبر نوخط است] اول مصراع آخر اشارت است به اول مصراع اول یعنی آنکس که جوان و نو خط است در دبیرستان خبر و علم نو خط است یعنی خط را خوب نمی نویسد چنانکه

می فرماید [۲۰۵۶ حرفهای خطّ او کز مژ بود] لفظ کز مژ به دو گان عجمی به ترکی .. [مژمن عقل است اگر تن می دود] از جهت عقل زمن است و بی پای اگرچه تن او می دود [۲۰۵۷ پای پیر از سرعت ارچه باز ماند] و نمی تواند که بدود [یافت عقلی او دو پَر بر اوج راند] پس اعتبار به دویدن ظاهر و سرعت قدم نیست چنانکه حکایت ابو علی دقاق گفت: وقتی .. بودم درویشی از سفر به نزدیک من رسید و گفت: از راه دور آمده‌ام و مقصود من دیدار بوده است. گفتم اگر از نفس خود سفر کرده بودی ترا یک گام بس بودی [۲۰۵۸ گر مثل خواهی به جعفر در نگر] اگر این را نظیر خواهی جعفر طیار نظر کن [داد حق بر جای دست و پاش پَر] جعفر طیار برادر علی است رخ بدانکه آن مرد فضول در حق پیر این معانی که گفت: کلی نیست این‌ها در حق پیر عاقل محقق است حکایت پیری می گفت: قوت من که در جوانی بود، اکنون همان است کم نشد. گفتندش این را از چه می دانی؟ گفت: از آن می دانم که هر معصیت که در جوانی می کردم، اکنون می کنم. لاجرم اینچنین پیر را پیر تا بالغ می گویند (393a) پس مجرد پیری کمال نیست و آن مرد فضول در حق جوان آن معانی که گفت: کلی نیست. این‌ها در حق آن جوان است کع عقل او ناقص و هوایش کامل باشد [۲۰۵۹ بگذر از زر کین سخن شد مُحْتَجِب] از سخن مولانا است [همچو سیماب این دلم شد مضطرب] به سیماب به ترکی ژویه [۲۰۶۰ ز اندرونم صدخمش خوش نفس] از درون من بسیار مرد خاموش خوش نفس [دست بر لب می زند یعنی که بس] زیرا کردار می باید مجرد گفتار سودمند ندهد [۲۰۶۱ خامشی بحر است و گفتن همچو جو] ای مرد نیکو [بحر می جوید ترا جُو را مجو] بحر بی نهایت که حضرت تعالی است ترا می جوید سخن را نجو به سوی آن روان شو. زیرا چون عمل اندک کنی از آن فیض رسد و اشارت به سوی خود کند [۲۰۶۲ از اشارتهای دریا سر متاب] و روی نگردان [ختم کن واللّه اعْلَم بالصواب] پس از این در حکایت شروع کنیم [۲۰۶۳ همچنین پیوسته کرد آن بی ادب] مرهون است [پیش پیغمبر سخن ز آن سرد لب] پیش پیغامبر ظرف کرد است و سخن مفعول او یعنی آنکس پیش پیغامبر علیه السلام متصل همچنین سخن کردی از آن لب و دم بارد [۲۰۶۴ دست می دادش سخن او بی خبر] او را سخن دست داده بود اما او به خیر [که خبر هرزه بود پیش نظر] یعنی اگر حقیقت حال و خیر مال را بیند پیش او سخن گفتن و بر کارش اعتراض کردن روا نباشد [۲۰۶۵ این خبرها از نظر خود نایب است] و قایم مقامش [بهر حاضر نیست بهر غایب است] این خبر [۲۰۶۶ هر که او اندر نظر موصول شد] که به دیدن یار رسید [این خبرها پیش او معزول شد] پیش او سخن گفتن زاید است [۲۰۶۷ چونکه با معشوق گشتی همنشین] و آن را دیدی بعین التّین [دفع کن دلّالگان را بعد از این] که دلّاله رقیب او است [۲۰۶۸ هر که از طفلی گذشت و مرد شد] هر که از کودکی طریقت درگذشت و مرد کامل گشت [نامه و دلّاله بر وی سرد شد] که او را تعلیم و ارشاد حاجت نیست [۲۰۶۹ نامه خواند از پی تعلیم را] نامه را از پی تعلیم خواند [حرف گوید از پی تفهیم را] حرف را از برای تفهیم گوید [۲۰۷۰ پیش بینایان خبر

گفتن خطاست] زیرا [کَانَ دَلِيلِ غَفْلَتٍ وَ نَقْصَانِ مَاسْت] که بینا را نابینا پنداریم [۲۰۷۱ پیش بینا شد خموشی نفع تو] که ادب آن است [بهر این آمد خطابِ أَنْصِتُوا] در او آخرِ سورۀ اعراف فاذا اقرى القرآن فاستمعوا له و آتصتو العلكم ترجمون گوینا حضرت مولانا گوید قرآن کلامِ خدای بصیر است چون قرآن خوانند هما نا خدای بینا سخن گوید استماع و سکوت می باید [۲۰۷۲ گر بفرماید بگو بر گوی خوش] به فتح خا [لیک اندک گو دراز اندر مکش] و تطویل کلام نکن [۲۰۷۳ و بفرماید که اندر کش دراز] و تفصیل طلب کند [همچنان شرمین بگو با امر ساز] اتباع فرمان کن [۲۰۷۴ همچنین که من در این زیبا فسون] در این کتاب مثنوی که سحر زیبا است [با ضیاء الحق حسام‌الدین کنون] مرهون است [۲۰۷۵ چونکه کوتاه می‌کنم من از رَشَد] و راه راست نمود [او به صد نوعم به گفتن می‌کشد] و سخن گفتن من می‌خواهد [۲۰۷۶ ای حسام‌الدین ضیای ذوالجلال] و نور ملک مقال [چونکه می‌بینی چه می (393b) جویی مقال] زیرا کسی که چیزی را می‌بیند به شنیدن و صف او حاجت ندارد [۲۰۷۷ این مگر باشد ز حُبِّ مشتبهی] و از شوق است و اشتها به مطلب اعلی که می‌گوی [إِسْقِنِي خَمْرًا وَ قُلْ لِي إِنَّهَا] اشارت است بدان مصراع که شاعر گفته الا یافسقنی خمر او قل را آنها خمر یعنی ثراب را دیده می‌بیند و بویش را بینی دریابد و طعمش دهان می‌چشد و قوت لامسه که درد هان است مس می‌کند و گوش را بشنیدن نام او زوق می‌باید [۲۰۷۸ بر دهان تست این دم جام او] قدح شراب عشق الهی [گوش می‌گوید که قسم گوش کو] گوش نیز حصه و نصیب خود می‌طلبد [۲۰۷۹ قسم تو گرمی است نک گرمی و مست] نصیب تو حرارت است اینکه پر حرارت و مستی پس لازم شد که حصۀ گوش پزیر پرسد مگر تو از این روی شنیدن می‌خواهی [گفت حرص من از این افزون‌تر است] جواب گفتنی مصطفی علیه السلام اعتراض کننده را [۲۰۸۰ در حضورِ مصطفای قندخو] چنانکه حق تعالی فرمود در حق او و انک لعلی خلق عظیم [چون ز حد بُرد آن عرب از گفت و گو] و از بحث و اعتراض [۲۰۸۱ آن شه والنجم و سلطان عیس] آن شاه دین که در حق او نازل شد سورۀ والنجم از اهوی ماضل صاحبکم و ماغوی الآیه و سورۀ عبس و تولی آن جاء الاعمی الی آخره [لب گزید آن سرد دم را گفت بس] به موجب خلق حسن اشارت کرد به لب کزیدن که نگو [۲۰۸۲ دست می‌زند بهر منعش بر دهان] که به زبان حال گفت [چند گویی پیش دانای نهان] که کسی که شایسته میری را داند پیش او سخن گفتن نشاید [۲۰۸۳ پیش بینا بُرده‌ای سرگین خشک] پیش بصر عین خبس یا بس را برده و می‌خواهی بفروشی که می‌گویی [که بخر این را به جای نافِ مُشک] و همچنان [۲۰۸۴ بَغْر را ای گنده‌مغز گنده‌مُخ] پشک اشتر را ای کنده مغز سرش و مغز استخوانش [زیر بینی بنهی و گویی که اُخ] چنین وضع می‌نمایی که گوینا این را بوی خوب است [۲۰۸۵ اُخ اُخی برداشتی ای گیج گاج] احمق و خودبین و احوال بی‌یقین [تا که کالای بدت یابد رواج] و رغبت [۲۰۸۶ تا فریبی آن مشام پاک را] یعنی خداوندش را [آن چریده گلشن افلاک را] آنکس را که در گلشن افلاک می‌چرد [۲۰۸۷ حلم او

خود را اگرچه گول ساخت] و خویش را ابله می نماید [خویشتن را اندکی باید شناخت] مرد را می باید که قدرت خود شناسد [۲۰۸۸ دیگ را گر باز ماند امشب دهن] مرهون است [گرچه را هم شرم باید داشتن] در آن دراز دستی نمی باید کرد پس چون بزرگی انبساط نماید ترک ادب نمی باید کرد [۲۰۸۹ خویشتن گر خفته کرد آن خوب فر] خود را در خواب نمودن خوب قوت [سخت بیدار است دستارش مبر] که چون دستارش ببری او ترا بگیرد [۲۰۹۰ چند گویی ای لجوج بی صفا] مرهون است [این فسون دیو پیش مصطفی] این فسون دیو مفعول گویی و پیش مصطفی طرف او است [۲۰۹۱ صد هزاران حلم دارند این گروه] یعنی انبیا و اولیا [هر یکی حلمی از آنها صد چو کوه] هر یک حلم ایشان همچو صد کوه است حکایت اخف را رحمه الله علیه گفتند این خوی نیکو از که آموختی گفت از قیس بن عاصم قدس سره گفتندش او در اخلاق چون بود گفت: چنان بود که روزی در خانه بود، پرسش به نزد او نشسته خدمتکاری آمد در دست او کاسه خاسین بود که خوردنی (394a) آورد اتفاقاً از دست او بر سر کودک افتاده سر کودک پاره پاره شد و مرد. خدمتکاری از بیم آن کار از هوش شد. قیس گفت: نترس که ترا آزاد کردم برای خدای تعالی. حکایت یک جوان اخف را در راه یافت و دشنام دادن گرفت. چون به قبیله نزدیک شد ایستاد و گفت: ای جوان اگر در دلت چیزی باشد به کوی تا جاهلان قبیله دشنام ترا نشنوند و ترا جواب و دشنام ندهند [۲۰۹۲ حلمشان بیدار را ابله کند] و مغرور سازد [زیرک صد چشم را گمراه کند] و غافل گرداند [۲۰۹۳ حلمشان همچون شراب خوب نغز] صافی و پاک [نغز نغزک بر رود بالای مغز] و به قوت شامه و دماغ [۲۰۹۴ مست را بین زان شراب پُر شگفت] و امر عجیب و غریب [همچو فرزین مست کز رفتن گرفت] یعنی کسی که از شراب حلم و علم مست شد همچو فرزین کز رفتن گرفت [۲۰۹۵ مرد برنا زان شراب زودگیر] مرد جوان از آن شراب نرود و سختگیر [در میان راه می افتد چو پیر] لاجرم حال مستان چنان است که لا یعقل شوند [۲۰۹۶ خاصه این باده که از خم پلی است] و آن شراب الهی است که از خم پلی است [نی می که مستی او یک شبی است] یعنی آنان که از شراب ال است بر به حکم مست شدند مستی آنان زود نمی رود همچو مست شراب دنیا که یک شب هشیار نمی شود [۲۰۹۷ آنکه آن اصحاب کُف از نُقل و نقل] چنانکه اصحاب نقل و غذا و از نقل و حرکت [سیصد و نه سال گم کردند عقل] همچو مست خفتند خدای تعالی فرموده است وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا و چنانکه [۲۰۹۸ زان زنان مصر جامی خورده اند] اشراب عشق [دستها را شرحه شرحه کرده اند] حق تعالی فرمود: فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ و چنانکه [۲۰۹۹ ساحران هم شکر موسی داشتند] و قدرتش داشتند و ایمان آوردند [دار را دلداری می انگاشتند] که چون فرعون ایشان را وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ گفت ایشان إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ گفتند [۲۱۰۰ جعفر طیار زان می بود مست] از آن شراب عشق الهی مست بود [زان گرو می کرد بی خود پا و دست] قصه سُبْحانی مَا أَعْظَمَ شَأْنِي گفتن ابویزید قَدَسَ اللَّهُ سِرَّهُ و اعتراض مریدان

و جواب این مرایشان را نه به طریقِ گفتِ زبان بلکه از راهِ عیان [۲۱۰۱] با مریدان آن فقیرِ محتشم] یعنی [بایزید آمد که نک یزدان منم] بایزید درویش بود که پوستین کهنه می پوشید اما چنان با هیبت بود که کسان به پیش او آمدند و از نظر او بیخود افتادند. لاجرم روزی به مریدان گفت: خدا منم [۲۱۰۲] گفت مستانه عیان آن ذوفنون] مقول قول مصراع ثانی است [لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا هَا فَأَعْبُدُون] اِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَأَعْبُدُون مریدان چون این سخن را از وی شنیدند منکر گشتند [۲۱۰۳] چون گذشت آن حال گفتندش صباح] مرهون است [تو چنین گفتی و این نبود صلاح] چون شیخ انکار ایشان را دید [۲۱۰۴] گفت این بار ار کنم من مشغله] و این کار [کارها بر من زیند آن دم هله] زیرا [۲۱۰۵] حق منزّه از تن و من با تنم] و جسم دارم [چون چنین گویم بیاید کشتنم] قتل کرد ثم [۲۱۰۶] چون وصیت کرد آن آزادمرد] آن بایزید که از بندگی نفس و شهوت از او بود. چون، به مریدان چنین فرمود [هر مریدی کاردی آماده کرد] هر یک مرید کار و تیغی حاضر (394b) کرد [۲۱۰۷] مست گشت او باز از آن سغراقِ زفت] از آن قدح بزرگ و عریض [آن وصیت‌هاش از خاطر برفت] لاجرم [۲۱۰۸] نُقل آمد عقل او آواره شد] و رفت [صبح آمد شمع او بیچاره شد] و بی نور گشت زیرا [۲۱۰۹] عقل چون شحنه‌ست چون سلطان رسید] سلطان که عشق حق تعالی رسید [شحنه بیچاره در کنجی خزید] که به مقابله آن قدرت نداشت [۲۱۱۰] عقل سایه حق بود حق آفتاب] ای مثل او [سایه را با آفتاب او چه تاب] و طاقت [۲۱۱۱] چون پری غالب شود بر آدمی] و مصرع کند [گم شود از مرد وصفِ مردمی] که به هوش گردد [۲۱۱۲] هر چه گوید آن پری گفته بود] چون آدمی مصروع هر سخن که بگوید آن سخن را در حقیقت پری گفته است [زین سری زان آن سری گفته بود] و اگرچه بسیار سخن رفته بود [۲۱۱۳] چون پری را این دم و قانون بود] که چون غالب شود در مرد عقل و تصرف نماند و هر چه می گوید آن گفته بود [کردگار آن پری خود چون بود] یعنی ظهور و تجلی حق تعالی چون بیهوش نمی کند [۲۱۱۴] اوی او رفته پری خود او شده] یعنی وجود و بود آن مصروع رفته جن او گشته [ثُرک بی‌الهام تازی‌گو شده] گاهی باشد که جن مرد رومی را حرع کند و به زبان او لغت عرب می گوید [۲۱۱۵] چون به خود آید نداند یک لغت] از عربی [چون پری را هست این ذات و صفت] لاجرم [۲۱۱۶] پس خداوند پری و آدمی] خالق جن و انس [از پری کی باشدش آخر کمی] که ظهور و تجلی او چگونه مرد را بی هوش نگرداند [۲۱۱۷] شیرگیر از خونِ نَره شیر خورد] یعنی مرهون است اگر خون نره شیر بخورد [تو بگویی او نکرد آن باده کرد] همچنان [۲۱۱۸] ور سخن پردازد از زُر کهن] آن مست [تو بگویی باده گفتست آن سخن] یعنی اگر مرد مست از زر و رفینه خود خبر گوید تو به باده نسبت می کنی [۲۱۱۹] باده‌ای را می‌بود این شرّ و شور] ای عاقل [نور حق را نیست آن فرهنگ و زور] آنچنین هنر و قوت استفهام انگار است [2120] که ترا از تو به کل خالی کند] و با کلیه حالی گرداند [تو شوی پست او سخن عالی کند] سخن را که حق تعالی گفته باشد چون بشری از انبیا و اولیا نقل کند آن هم کلام خدای تعالی است

[2121] گرچه قرآن از لب پیغمبر است] در ظاهر امّا کلام حق تعالی است در باطن [هر که گوید حق نگفت او کافر است] لاجرم آن سخن که بایزید گفت از آن خدای تعالی بود پس بایزید را بار دیگر مستی پیدا شد سخن بی پروا گفت [2122] چون همای بی خودی پرواز کرد] یعنی همای بی خودی پر و بال گشاد [آن سخن را بایزید آغاز کرد] که وی روز گفته بود [2123] عقل را سیل تحیر در ربود] عقل بایزید را سیل تحیر بود [زآن قوی تر گفت کاؤل گفته بود] اول سبحانی ما اعظم شانی و لا اله الا نا فا عبدونی گفته بود این بار چنین گفت: [2124] نیست اندر جبّه ام [الا خدا] لیس فی جبی سوی الله [چند جویی بر زمین و بر سما] چون بایزید چنین گفت و مریدان شنیدند [2125] آن مریدان جمله دیوانه شدند] بر موجب و صیت او [کاردها در جسم پاکش می زدند] کار دو تیغ بر جسم پاک بایزید زدند [2126] هر یکی چون ملحدان گرده کوه] نام موضع است در مردستان [کارد می زد پیر خود را بی ستوه] و بی محابا [2127] هر که اندر شیخ تیغی می خلید] ماضی است از خلیدن [بازگونه از تن خود می درید] عکس کشته از بدن خود می خرید [2128] یک اثر (395a) نی بر تن آن ذوفنون] و مرد پرهز [وآن مریدان خسته و غرقاب خون] و مجروح و مستغرق دم [2129] هر که او سوی گلویش زخم بُرد] و کارد را بر گلویش شیخ زد [حلق خود بپریده دید و زار مُرد] یعنی گلویش خود را برید و به زاری مرد و [2130] وآنکه او را زخم اندر سینه زد] آن مرید که قصد زخم سینه بایزید کرد [سینه اش بشکافت و شد مرده ابد] و میت گشت [2131] وآنکه آگه بود از آن صاحب قران] از حال بایزید [دل ندادش که زند زخم گران] دل آن مرید موافقت نکرد او را زخم زخم ثقیل زند و سخت مجروح کند [2132] نیم دانش دست او را بسته کرد] که شیخ را سخت مجروح نکرد [جان ببرد الا که خود را خسته کرد] که شیخ را سخت مجروح نکرد [2133] روز گشت و آن مریدان کاسته] و ناقص گشته [نوحه ها از خانه شان برخاسته] و اهل هر یکی فریاد کردند [2134] پیش او آمد هزاران مرد و زن] از خویشان مریدان و غیر ایشان گفتندش [کای دو عالم درج در یک پیرهن] یعنی دو عالم در پیرهن تو جمع شده [2135] این تن تو گر تن مردم بُدی] همچونین دیگر مردمان بود [چون تن مردم ز خنجر گم شدی] و ضایع گشته [2136] با خودی با بی خودی دوچار زد] و مقابل شد [با خود اندر دیده خود خار زد] آنکس که باهوش بود. چشم خود را خار زد و کور گردانید حضرت مولانا در این مرتبه به حصّه اشارت می کند که می فرماید [2137] ای زده بر بی خودان تو ذوالفقار] و ایشان را بطعن زبان مجروح می کند [بر تن خود می زنی آن هوش دار] و غافل مباش حکایت منکری چلی عابد را از سر غضب گفت: این سبیل دراز را چرا نمی بری آخر شیخی سپاهی نیستی چلی عابد جواب فرمود که این سبیل ما اتفاقا قدری دراز شد امّا سبیل تو از چه شد کار سبیل سهل است امّا علت سبیل را درمان مشکل است پس از سه روز خبر رسید که دردها خود زخم تیز می زخم خورده از جهان تبرا جسته تبرا بر پای خود زد [2138] زآنکه بی خود فانی است و ایمن است] که از خود فانی گشته است و به حق مالیده شده [تا ابد در ایمنی او ساکن

است] حکایت شیخ افلاکی حکایت کرده که وقتی در سفر بودیم به حوالی شهر لاذیق نزدیک رسیدیم و در میان اصحاب ما سعید نام درویشی بود و سال‌ها در صحبت اصحاب بود و خدمات متواتر نموده از ناگاه از سر کستاخی در حق شیخ ما چیزکی گفت: بدین بنده خطاب کرد که افلاکی حاضر باش که حلوای تو خواهم خورد و من کسی هستم که خود را به عارف زدم تا عارفان را چه رسد و این بیچاره به خواب او اصلاً مشغول نشده اسب می‌راندم هما تا که چلی عابد جوابش داد که یک عارفی منم ترا سه روز دیگر عمر نمانده است صلوای ترا افلاکی خواهد پختن همان روز چون شهر لاذیق وصول افتاد فی الحال خسته گشت، سوم روز درگذشت .. عابد اشارت فرمود که در تدبیر تجهیز او باید بودن و هلوای او را ساختن که از دیرگاه خدمتکار ما بود. اما بی ادب بود امید است با ایمان رفته باشد و فرمود که الله الله تا کسی بر کثرت خدمت و صحبت مغرور نشود و از جاده ادب قدم بیرون ننهد تا سر و سر را به باد ندهد رباعی ای دل بی بهره از بهرام ترس- وز شهان در ساعت اکرام ترس- (395b) لطف شاهان گر چه گستاخت کند تو ز گستاخی ناهنگام ترس [۲۱۳۹ نقش او فانی و او شد آینه] دیگر آن را می‌نماید [غیر نقش روی غیر آن جای نه] جز صورت غیر در آن آینه نمی‌نماید [۲۱۴۰ گر کنی ثف سوی روی خود کنی] چون آینه را مقابل شوی اگر خد و اندازی بر روی خود افکنی [ور زنی بر آینه بر خود زنی] از آنکه هر آنچه در آینه می‌نماید، او تویی [۲۱۴۱ ور بینی روی زشت آن هم تویی] زیرا آینه راست گوی و حقیقت نما است [ور بینی عیسی و مریم تویی] حکایت از عزیزی پرسیدند که سگ چرا و رویشان را ببند، غوغا و عوعو کند گفت درویشان آینه‌اند. سگ درویشان خود را ببند و سگ بیگانه پندارد [۲۱۴۲ او نه این است و نه آن او ساده است] آینه در حد ذات خود از هر دو خالی است [نقش تو در پیش تو بنهاده است] که صورت تو به تو می‌نماید [۲۱۴۳ چون رسید اینجا سخن لب در بیست] که در این مرتبه بنده از خودی خود خالی باشد و به خدا مالی اما نه بر وجه حلول و اتحاد [چون رسید اینجا قلم درهم شکست] از این بیش مجال مقال و وسع تقریر حال نماند [۲۱۴۴ لب ببند ار چه فصاحت دست داد] و ملاقت لسان ماعده کرد [دم مزن واللّه اعلم بالرشاد] زیرا در زمان محمود جود و ظهور واجب الوجود [۲۱۴۵ بر کنار بامی ای مست مدام] و سکران خمر الهی [پست بنشین یا فرود آ والسلام] تا به سلامت بمانی [۲۱۴۶ هر زمانی که شدی تو کامران] و از و یافتی تجلی در دل و جان [آن دم خوش را کنار بام دان] در آن حال مغرور نباش که خدای تعالی غیور است آنکس که افشای سر کند سرش را ببرد [۲۱۴۷ بر زمان خوش هراسان باش تو] و ترسناک شو [همچو گنجش خفیه کن نی فاش تو] اسرار را [۲۱۴۸ تا نیاید بر ولا ناگه بلا] تا نرود بر دوستی ناگاه بلا [ترس ترسان رو در آن مکمن هلا] و بخشیت رود ران مکین گاه و غافل نباش چنانکه گفته‌اند عاصیان خود گناه خود را می‌دانند و می‌ترسند. ترسیدن عابدان را باید که نماز گزارند و روزه دارند و از کوه و صدقه دهند و انواع خیرات کنند و از عدم قبول ترسند و از غرور نفس اندیشند و آنان که تقرّب

حضرت حق حاصل کرده‌اند ایشان را از مکر خدای تعالی می باید ترسید و از حال ابلیس عبرت می باید گرفت که به سبب غرور از ساحت عزت دور گشت [۲۱۴۹ ترسِ جان در وقتِ شادی از زوال] از زوال آن شادی [زآن کنارِ بامِ غیب است ارتحال] و انتقال [۲۱۵۰ گر نمی‌بینی کنارِ بامِ راز] و سر الهی [روح می‌بیند که هستش اهتزاز] آن روح می بیند که او را لرزیدن است [۲۱۵۱ هر نکالی ناگهان کآن آمدست] هر غذایی و عقوبتی که ناگهان رسیده است [بر کنارِ کنگره شادی بُدست] و به سبب غرور واقع گشته است [۲۱۵۲ جز کنارِ بامِ خود نَبود سقوط] هر کسی را از کنارِ بامِ خود شود افتادن [اعتبار از قومِ نوح و قومِ لوط] عبرت گرفتن می باید از پیشینیان چون دعوت پیغامبران را قبول نکردند و بر ایشان اعتراض کردند عاقبت شدند بیانِ سببِ فصاحت و بسیارگویی آن فضول به خدمتِ رسول علیه السلام یعنی رسول الله علیه السلام وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ بود آن صحابی خود آن را می دانست چرا فعل او اعتراض (396a) کرد سبب او چه بود خلاصه بیان آن است که به آن صحابی از مستی رسول الله علیه السلام انعکاس رسید در صد ذات خود آنکس بدخوی بود چون مست شد بی ادب نمود [۲۱۵۳ پرتوِ مستی بی حد نبی] خیای مستی به پایان رسول الله علیه السلام [چون بزد هم مست و خوش گشت آن غبی] چون منعکس شد بر آنکس که مست و خوش حال و بیخود گشت آن نادان از بهران اعتراض کرد بر کار رسول یزدان [۲۱۵۴ اجرِم بسیارگو شد از نشاط] و از غرور [مست ادب بگذاشت آمد در خُباط] در افتادن و نقصان عقل [۲۱۵۵ نی همه جا بی‌خودی شر می‌کند] یعنی هر جا بیخودی و دیوانگی شر نمی کند بلکه [بی‌ادب را می چنان‌تر می‌کند] بی ادب را باده بدتر می کند [۲۱۵۶ گر بُوَد عاقل نکو فر می‌شود] اگر می خور مرد عاقل باشد نیکو قوت و نیک‌قوت و نیک خصلت می شود [ور بُوَد بدخوی بتر می‌شود] و اگر مرد بدخوی باشد، بدتر می گردد کسان هست که چون مست شوند حلیم و کریم شوند و کسان هست که چون مست شوند بدی نمایند و لهذا می را محک گویند چون شراب ظاهری چنین است شراب معنوی بیشتر از این است پس از این خدمت مولانا سر حرمت خمر را بیان می کند می فرماید [۲۱۵۷ لیک اغلب چون بدند و ناپسند] یعنی مردمان [بر همه می را مُحَرَّم کرده‌اند] زیرا [۲۱۵۸ حکم اغلب راست چون غالب بُدند] و بدخوی [تیغ را از دستِ رهن بستند] تا ضرر نکند بیان رسول علیه السلام سببِ تفضیل و اختیار کردنِ او آن هُدَیْلی را به امیری و سرلشکری بر پیران و کاردیدگان [۲۱۵۹ گفت پیغمبر کای ظاهرنگر] ای ظاهر بین و غافل از حقیقت [تو مبین او را جوان و بی‌هنر] و خام و نادان [۲۱۶۰ ای بسا ریش سیاه و مرد پیر] بس کس هست که ریش او سیاه هست پیر [ای بسا ریش سپید و دل چو قیر] بس کس هست که ریش او سپید است و دلش همچو زفت [۲۱۶۱ عقلِ او را آزمودم بارها] از کلام رسول الله علیه السلام است [کرد پیری آن جوان در کارها] یعنی آن جوان، همچو پیران کامل و کار دیدگان عاقل عمل و اثر نمود [۲۱۶۲ پیر پیر عقل باشد ای پسر] که بزرگی به عقل است نه سال [نی سپیدی موی اندر ریش و سر] زیرا [۲۱۶۳ از پلیس او پیرتر خود

کی بود] یعنی کسی که در صورت پیر باشد نه در عقل از ابلیس پیرتر نباد [چونکه عقلش نیست او لاشی بود] ناچیز باشد در ایت تنبیه است که پیر و عاقل آن است که عاصی نشود، همچو ابلیس ورنه پیر نا بالغ است [۲۱۶۴ طفل گیرش چون بود عیسی نفس] که نفس او زنده گرداند [پاک باشد از غرور و از هوس] پس پیر نزد اهل تحقیق این است [۲۱۶۵ آن سپیدی مو دلیل پختگی است] نه پیش چشم هر کسی بلکه [پیش چشم بسته کیش کوتاه‌تگی است] پیش آن چشم که بسته باشد که آن چشم کوتاه حمل است و تکیدن او دراز و دور نباشد [۲۱۶۶ آن مقلد چون نداند جز دلیل] آن مقلد که جز دلیل ظاهر نمی داند [در علامت جوید او دایم سیل] لاجرم [۲۱۶۷ بهر او گفتیم که تدبیر را] مرهون است [چونکه خواهی کرد بگزین پیر را] یعنی از بهر آن (396b) گفتیم ون تدبیر کردن خواهی اختیار کن پیر را که مراد ما پیر عقل است آن که او در بعض نسخ عقل او [۲۱۶۸ آنکه او در بعض نسخ عقل او از پرده تقلید جست] به فتح جسیم است یعنی خلاص شد [او به نور حق ببیند آنچه هست] در جهان [۲۱۶۹ نور پاکش بی دلیل و بی بیان] مرهون است [پوست بشکافد به ترکی در می یارد در آید در میان] و داند آنچه اندرون است نهان پس بغرور رسد [۲۱۷۰ پیش ظاهرین چه قلب و چه سره] پیش آنکس که ظاهر بین باشد چه قلب و چه نیک زیرا قلب زرانوده است، همچو سره می نماید [او چه داند چیست اندر قوصره] آن ظاهر بین چه دانه که چیست اندر سلّه خرما چون مقصود مولانا از تألیف مثنوی ارشاد اهل طریقت است و از تقریر کلام سابق و از سخن رسول فایق معلوم شد که اعتبار به صورت نیست بلکه به سیرت است لاجرم پس از این تنبیه کند که پس کس هست در صورت صوفی و شیخ است بی سیرت پاک و بس کس هست صورتش خراب است. اما سیرتش خوب و لهذا می فرماید [۲۱۷۱ ای بسا زرّ سیه کرده به دود] و خود را پوشیده [تا رهد خلاص شود از دست هر دزدی حسود] تا کسی آن راند زد و لاجرم با کس ترین صورت نکنند بلکه اصلاح دل و اخلاص نیت کنند، حکایت روزی درویشی از خدمت مولانا از تفسیر اولیائ تحت قیای قبائی لایعرفهم غیری سوال کرده بعد از بیان معانی بسیار فرمود که وقتی که با اولیا و درویشان مست صحبت کنید، آنچه از حرکات و سکنتات و اخلاق ایشان موافق و ملایم طبع شما است و در فهم شما می گنجد به صدق تمام قبول کنید و آنچه ناخوش آید مستکره نماید به همان جای بگذارید و پیش عوام خلق نقل نکنید تا به مساوی مفض نشود چه اگر ایشان را از قباب اخلاق و احوال بد به درآورد در عالم نماندند یا به زودی بردند یا باید ال حق و غیبیان ملحق شدند جهت مصلحت عالمیان و قوام عالم حق تعالی ایشان را در قیاب عیوب مخف می دارد تا همچنان ممیز بینا از منکران بی تمیز همتاز شوند لیمیز الله الخبیث من الطیب [۲۱۷۲ ای بسا مسّ زرانوده به زر] و تلبیس کرده به ظاهر زیور [تا فروشد آن به عقل مختصر] تا خود را آن مس بفروشد به کسی که عقل او اندک باشد لاجرم به ساکس در صورت حلاح خود را آراسته اند تا عوام را بفریند حکایت بزرگی به حد مست شیخی کس فرستاد که به من صوفی درویش بفرست برای

صحبت و همد می‌شیخ در جواب او گفت صوفی درویش کم یاب است بلکه یافت نمی‌شود اما شیخ بفرستم چندانکه خواهد [۲۱۷۳ ما که باطن (397a) بین جمله کشوریم] از سخنان رسول الله علیه السلام است [دل بینیم و به ظاهر ننگریم] به ظاهر صورت فریفته نمی‌شویم [۲۱۷۴ قاضیانی که به ظاهر می‌تند] آن خاضیان که به ظاهر نظر کنند [حکم بر آشکال ظاهر می‌کنند] انا حکم با لظاهر گویند [۲۱۷۵ چون شهادت گفت و ایمانی نمود] چون کسی به زبان ظاهر کلمه شهادت آورد و ایمان نمود [حکم او مؤمن کنند این قوم زود] این قاضیان ظاهر بین [۲۱۷۶ بس منافق کانداز این ظاهر گریخت] و خود را در ظاهر مومن نمود [خون صد مؤمن به پنهانی بریخت] چون بسیار مؤمن پوشیده بریخت [۲۱۷۷ جهد کن تا پیر عقل و دین شوی] نه پیر موی و صورت [تا چو عقل کل تو باطن بین شوی] و حقیقت بین کردی [۲۱۷۸ از عدم چون عقل زیبا رو گشاد] یعنی عقل که از عالم عدم توجه کرد [خلعتش داد و هزارش نام داد] خدای تعالی او را لباس داد و بسیار نام نهاد [۲۱۷۹ کمترین زان نامهای خوش نفس] از آن نام‌ها کمترین نام [این که نبود هیچ او محتاج کس] جز به حضرت خدا محتاج نباشد خواجه ابوالحسن گفت هر کرا توانگری وی حضرت خدا بود همه خلق بد و محتاج شوند آواز همه مستغنی حکایت قیل لرابعه الصدویه قد غلا السعیر فی البصرة قالت لوکان وزن حبه من الطعام به مثقال ذهب ما با لیت فان علینا ان تعبده کما ام ناو علیه ان [۲۱۸۰ گر به صورت وانماید عقل رو] در صورت پیدا ستود و متجسم گردد [تیره باشد روز پیش نور او] روز روشن همچو شب تاریک باشد در پیش نور آن عقل حکایت از بزرگی پرسیدند چی چیز است آنچه هر چند که بسیار شود عزیزتر گردد و چه چیز است آنچه هرچند که اندک باشد بی قدر گردد. با وجود که بسیار بی قدر و اندک عزیزتر باید آن بزرگ جواب داد که عقل و حماقت است که هرچند عقل بسیار شود عزت‌شزاده گردد و کم عقلی هرچند که اندک باشد بی قدر بود [۲۱۸۱ ور مثال احمقی پیدا شود] اگر مثال و صورت احمقی پیدا و هویدا گردد و مصور شود [ظلمت شب پیش او روشن بود] تاریکی شب پیش آن حماقت روز روشن نماید [۲۱۸۲ کو ز شب مظلم‌تر و تاری‌تر است] که آن احمق از شب تاریک‌تر ات [لیک خُفاش شقی ظلمت‌خَر است] شب پرده بدبخت خریدار تاریکی است. یعنی آنکس که طالب دنیا است ظلمت و قساوت او را نور و روشن نماید. پس کار عقل آن نیست که به دنیا دل دهد چنانکه گفته‌اند عاقل آن کس است که نیار آمد چیزی که چون روی بدو نهد مثنونی آرد و چون روی بگرداند حسرت آرد عاقل آن است که ابدی را طالب و باقی را راغب باشد از رسول الله علیه السلام پرسیدند عاقل تر از مردمان کیست گفت: اکثر هم للموت ذکر او احسنهم له استعدادا [۲۱۸۳ اندک اندک خوی کن با نور روز] با شوی پیروز [ورنه خُفاشی بمانی (397b) بی‌فروز] و الا در شب پرکی بمانی بی نور [۲۱۸۴ عاشق هر جا شکال و مُشکلی است] و طالب تاریکی است آن خفاش [دشمن هر جا چراغ مُقبلی است] دشمن هر جا چراغ مُقبلی است [۲۱۸۵ ظلمتِ اشکال زان جوید دلش] دل آن خفاش مثلاً اهل دنیا دیگری را به

فقر ترسانند [تا که افزون‌تر نماید حاصلش] مالش به تو ای مرد عاقل [۲۱۸۶] تا ترا مشغول آن مشکل کند] همچو خود ترا به آن مشکل مشغول گرداند [وز نهاد زشت خود غافل کند] از طبیعت قبیح خویش ترا غافل گرداند علامت عاقل تمام و نیم‌عاقل و مرد تمام و نیم‌مرد و علامت شقی مغرور لاشی [۲۱۸۷] عاقل آن باشد که او با مشعله‌ست] یعنی دنیا همچو شب جای ظلما نیست عاقل آنکس است که با مشعله و نور است، یعنی نور دانش و نور الهی و نور هدایت دارد او [او دلیل و پیشوای قافله‌ست] راهبر و مقتدای راه روان است. در شب تاریک و راهنمای کعبه حقیقت است یعنی خود به راه راست می‌رود و دیگر آن را ارشاد می‌کند [۲۱۸۸] پیرو نور خود است آن پیش‌رو] تابع نور خود است آن متبوع یعنی در دست چراغ دارد. دیگر آن را و خود را راه نماید [تابع خویش است آن بی‌خویش‌رو] یعنی تابع خویش است با بی‌خودی [۲۱۸۹] مؤمن خویش است و ایمان آورید] به حقیقت خود مصدق است و ایمان آورده [هم بدان نوری که جانش زو چرید] یعنی هم خود را ایمان آورده است. ایمان خود را به شریعت تطبیق کرده راست و درست یافته هم بدان نور ایمان آورده که جان او از آن خورده است که آن نور علم شریعت و طریقت است [۲۱۹۰] دیگری که نیم‌عاقل آمد او] یعنی عاقل تمام آنکس است که وصف او را گفتیم اما نیم عاقل آنکس است که [عاقلی را دیده خود داند او] و یک عاقل را همچو دیده داند یعنی راه راست را به او بیند که او هر کجا که رود این پی‌رود و شود [۲۱۹۱] دست در وی زد چو کور اندر دلیل] دست در آن عاقل زد همچون کور که دست بر هیز زند [تا بدو بینا شد و چست و جلیل] تا به واسطه آن بصیر شد و چابک و بزرگ [۲۱۹۲] و آن خری کز عقل جوسنگی نداشت] و آن خرد و پا و شقی نابینا که از عقل قدر وزن شعر ندارد [خود نبودش عقل و عاقل را گذاشت] خود عاقل نیست و عاقل را تابع نی [۲۱۹۳] ره نداند نی کثیر و نی قلیل] آن خر بی‌عقل [ننگش آید آمدن خلف دلیل] عار کند که آید پس رهبر یعنی از بزرگی و منصب عار کند که از کسی علم طریقت آموزد و تابع او شود یا به هوای نفس و شهوات و به فسق و نفسانیت چنان مبتلا است که ترک آنها کردن و تابع اهل حق شدن او را مشکل آید و از آن عار کند [۲۱۹۴] می‌رود اندر بیابان دراز] و در صحرای هوا و هوس [گاه لنگان به ترکی اغیرق آیس نا امید و گاهی به تاز] و دویدن [۲۱۹۵] شمع نی تا پیشوای خود کند] شمع دانش و نور الهی و هدایت (398a) ندارد که مقتدای خود سازد [نیم شمعی نی که نوری کد کند] از شمع دیگر برافروزد و نوری حاصل کند [۲۱۹۶] نیست عقلش تا دم زنده زند] همچو زندگان تنفسی کند و مرده را همچو عیسی زنده گرداند [نیم‌عقلی نی که خود مرده کند] پیش از مردن خود را در پیش عیسی تنفسی مرده نماید تا آن عیسی نفس او را دم زنده گرداند [۲۱۹۷] مرده آن عاقل آید او تمام] کسی مرده عاقل شود او آید تمام [تا برآید از نشیب خود به بام] و ترقی کند چنانکه کسان بسیار بدعاو همت صالحان ترقی کرده و مراد را یافته‌اند حکایت یکی از توانگران ندیمان خود را جمع کرده بود تا با ایشان عشرت کند و چهار درم به غلام خود داد تا برای مجلس میوه خرد آن غلام مجلس

خواجه منصور گذشت خواهجه از بهر درویش چهار درم می خواست و می گفت هر که چهار درم برید من او را چهار دعا کنم آن غلام چهار درم را دادو خواهجه منصور گفت: چه دعا کنم؟ غلام گفت؟ من بنده‌ام، خواهم که آزاد شوم خواهجه دعا کرد باز گفت: می خواهم که خواهجه من از فسق توبه کند خواهجه دعا کرد باز گفت می خواهم که خدای تعالی مرا چهار هزار درم دهد خواهجه دعا کرد باز گفت: می خواهم که خدای تعالی مراد تو را و خواهجه مرا و این جمع را بیاموزد خواهجه دعا کرد غلام به خانه آمد خواهجه اش گفت: چرا دیر آمدی غلام قصه را گفت خواهجه گفت اول چه دعا خواستی گفت: آزادی خواستم خواهجه اش گفت: آزادت کردم گفت: دوم چه خواستی گفت: خواستم که خدای تعالی ترا توفیق توبه دهد گفت توبه کردم و سوم چه خواستی گفت: خواستم که خدای تعالی مرا چهار هزار درم بدهد خواهجه اش چهار هزار درم بخشید باز گفت: چهارم چه خواستی گفت: خواستم که خدای تعالی تو را و مرا و خواهجه منصور را و آن جمع را بیاموزد خواهجه گفت: این به دست من نیست چون خواهجه آن شب خفت به خواب دید که گوینده او را گفت: آنچه به دست تو بود کردی با آنکه محتاجی آنچه مقدور خدای تعالی است بدهد که مستغنی است. چون آن خواهجه از دنیا رفت، او را در خواب دیدند که خدای تعالی او را گفته: آنچه به سوی ما است می کنیم که مران غلام را و خواهجه منصور را و آن قوم را و ترا آمرزیدم [۲۱۹۸ عقل کامل نیست خود را مرده کن] چون تو را عقل کامل نیست خود را مرده کن [در پناه عاقلی زنده سخن] مصراع آخر ظرف آخر مصراع اول است [۲۱۹۹ زنده نی تا همدم عیسی بود] زنده نیست آن بی عقل تا مصاحب عیسی شود [مرده نی تا دمگه عیسی شود] میت نیست که تا محل نفس عیسی شود یعنی عیسی نفس او را دم زند و زنده گرداند [۲۲۰۰ جان کورش گام هر سو می نهد] جان نایبای او کام و قدم را به هر جانب می نهد که به صحرای خواب و خود و غفلت و شهوت می دود [عاقبت نجهد ولی بر می جهد] عاقبت خلاص نمی شود (398b) از دست عزرائیل و ملائکه عذاب قصه آن آبگیر و صیادان و آن سه ماهی یکی عاقل و یکی نیم عاقل و آن دگر مغرور و ابله مُغفَل لَاشی و عاقبت هر سه [۲۲۰۱ قصه آن آبگیر است ای عنود] ابگیر به ترکی کوچکی و صوقولا نمی دید کلری که .. بر مقدار صو بر چو قریره اقر بحیره و کول او لور یعنی تمثیل غافل تمام و نیم عاقل و احمق قصه آن آبگیر است ای معاند [که در او سه ماهی اِشگرف بود] که در آن آبگیر سه ماهی بزرگ بود [۲۲۰۲ در کلله خوانده باشی لیک آن] در کتاب کلله که حکایات حیوانات بیان کند، این قصه را خوانده باشی لیک در آن کتاب [قشر قصه باشد و این مغز جان] که مراد ما از قصه حصه است [۲۲۰۳ چند صیادی به ترکی برنجه صیاد سوي آن آبگیر] مرهون است [برگذاشتند و بدیدند آن ضمیر] آن سه ماهی پوشیده و به مخفی شده را در آب [۲۲۰۴ پس شتاییدند تا دام آورند] آن صیادان به استعجال برفتند تا دام آورند و این ماهیان را بگیرند [ماهیان واقف شدند و هوشمند] و دانستند لاجرم [۲۲۰۵ آنکه عاقل بود عزم راه کرد] آن ماهی که عاقل بود تدبیر کرد که از این آبگیر

به دریا رود تو نیز ای عاقل در این آبگیر دنیا پیش از رسیدن و گرفتن صیادان عزرائیل و اجل و شکار کنندگان هوا و شیطان و طول اهل تدبیر راه کن [عزمِ راهِ مشکلی ناخواه کرد] تو نیز عزم آن راه کن که خواه و نا خواه نمای روی و آنجای را که اکنون نخواهی رفت [۲۲۰۶ گفت با اینها ندارم مشورت] آن ماهی عاقل به خود گفت که به این ماهیان مشاوره نمی کنم زیرا [که یقین شستم کنند از مقدرت] از قدرت [۲۲۰۷ مهر زاد و بوم بر جانشان تند] محبت این وطن که در و متولد و متمکن شده اند بر جان ایشان می تند لاجرم [کاھلی و جھلشان بر من زند] اھمال و نادانی ایشان بر من منعکس در پس ای عاقل چون به راه خدای تعالی سالک شدن خواهی به اهل دنیا مشورت نکن که جمل و تکاسل ایشان بر تو می زند چنانکه فرعون در حق ایمان آوردن به هامان مشاوره کرد او مانع ایمانش شد [۲۲۰۸ مشورت را زنده ای باید نکو] مشاوره کردن را زنده نیک می باید نه مرده - اید [که ترا زنده کند و آن زنده کو] آنچنان زنده کجا است و یکی باشد [۲۲۰۹ ای مسافر با مسافر رای زن] ای سالک طریقت با سالکان تدبیر راه کن [زانکه پایت لنگ دارد رای زن] پای ترا لنگ گرداند تدبیر زن و آنکه ناقص است [۲۲۱۰ از دم حُبِّ الْوَطَنِ بگذر مه ایست] از نفس حب الوطن من الایمان می بگذر و آن وطن را دنیا نپندار و آنجا قرار نکن [که وطن آن سوست جان این سوی نیست] وطن جان آن جانب است این طرف نیست. لاجرم در حقیقت وطن اصلی آخرت است که جان از آن جانب آمده است. چنانکه خسرو و مولوی در حالت نزع گفته است. از دنیا می رود خسرو به یارانش می گوید، دلم گرفت از غربت تمنای وطن دارم [۲۲۱۱ گر وطن خواهی گذر آن سوی شط] و کنار جوی (399a) [این حدیث راست را کم خوان غلط] حُبِّ الْوَطَنِ من الایمان حدیث صحیح است اما مراد از این وطن آخرت است، نه دنیا. تو غلت نکن. در اینجا و معکوس ندان و باز گونه سِرِّ خواندن وضو کننده اوراد وضو را [۲۲۱۲ در وضو هر عضو را وردی جدا] مرهون است [آمدست اندر خبر بهر دعا] چون کسی استنجا کند بگوید اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَ اجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ واجعلنی من الذین لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ چون وضو را ابتداء کند وقتی که دست را بشوید بگوید بسم الله العظيم ، والحمد لله على دين الإسلام و چون مضمضه کند بگوید اللهم أعني على ملادة القرآن و ذکرک و شکرک و حسن عبادتک و چون استنشاق کند بگوید اللهم ارحني رايحة الجنة و ارزقني من نعيمها و لاترحيني من رايحة النار و چون روی بشوید بگوید اللَّهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِبُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ أُولِيائِكَ وَلَا تَسْوَدُّ وَجْهِي بِذُنُوبِي يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ أَعْدَائِكَ چون دست راست بشوید بگوید اللَّهُمَّ اعْطِنِي كِتَابِي يَمِينِي وَ حَاسِبِي حِسَابًا يَسِيرًا چون دست چپ بشوید بگوید اللَّهُمَّ لَا تُعْطِنِي كِتَابِي بِشِمَالِي وَلَا مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي وَلَا تُحَاسِبْنِي حِسَابًا شَدِيدًا چون مسح سر کند بگوید اللَّهُمَّ غَشِّني بِرَحْمَتِكَ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ وَنجني من عذابك چون به گوش مسح کند بگوید اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ چون مسح کردن کند بگوید اللَّهُمَّ أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَ احْفَظْنِي مِنَ السَّلَاسِلِ وَ الْأَغْلَالِ

وَالْأَنْكَالِ چون پای راست بشوید بگوید اَللّهُمَّ ثَبَّتْ قَدَمَيَّ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزُلُّ الْأَقْدَامُ چون پای چپ بشوید بگوید اَللّهُمَّ اجْعَلْ سَعْيِي مَشْكُورًا وَذَنْبِي مَغْفُورًا وَعَمَلِي مَقْبُولًا وَتِجَارَتِي لَنْ تَبُورَ برحمتک یا ارحم الراحمین [۲۲۱۳] چونکه استنشاقِ بینی می‌کنی] آب را بینی کشی [بویِ جنت خواه از ربِّ غنی] مراد خدمت مولانا یافتن بوی جنت است درد نیاتا که سبب شود به رسیدنش در عقبی و لهذا می‌گوید [۲۲۱۴] تا ترا آن بو کشد سوییِ چنان] زیرا [بویِ گل باشد دلیلِ گلینان] و راهبر به گلش [۲۲۱۵] چونکه استنجا کنی ورد و سخن] در وقت استنجا [این بود یا رب تو زینم پاک کن] خدمت مولانا تفسیر دعاء مذکور کند و از آن معنی حقیقی کرد کخ گوید [۲۲۱۶] دستِ من اینجا رسید این را بشُست] آن دست اما [دستم اندر شُستنِ جان است سست] و ضعیف [۲۲۱۷] ای ز تو کس گشته جانِ ناکسان] و عزیز شده ذلیلان [دستِ فضلِ تست در جانها رسان] دست فضل احسان تو است آن را به جان بندگان رسان [۲۲۱۸] حدّ من این بود کردم من لئیم] حد و قدرت من این بود در شستن که شستم من پشت و حقیر [ز آن سویی حد (399b) را نفی کن ای کریم] آن جانب را تو پاک کن ای رب رحیم یعنی من ظاهر و تن را شستم تو باطن و جان را بشوی و لهذا می‌گوید [۲۲۱۹] از حدّ شستم خدایا پوست را] از حدّ و بخش من پاک کردم جلد را [از حوادث تو بشو این دوست را] و این عاشق و محب را شخصی به وقتِ استنجا می‌گفت اَللّهُمَّ اَرْحِنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ به جای آنکه اَللّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ که ورد استنجا است و ورد استنجا را به وقتِ استنشاق می‌گفت عزیزی بشنید و این را طاقث نداشت [۲۲۲۰] آن یکی در وقتِ استنجا بگفت] کسی در وقت استنجا به جای اَللّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ دعای استنشاق گفت [که مرا با بویِ جنت دار جُفت] یعنی اَللّهُمَّ اَرْحِنِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ گفت [۲۲۲۱] گفت شخصی خوب ورد آورده‌ای] عزیزی آن دعا خواننده را شنید و گفت: خوب و درآورده‌ای [لیک سوراخ دعا گم کرده‌ای] و محل دعا را غلط کرده‌ای [۲۲۲۲] این دعا چون ورد بینی بود چون] قافیه لفظ چون است با ماله به معنی کیف و مرهون است [ورد بینی را تو آوردی به کُون] و دعای استنشاق بینی را از بینی یافت [بوی جنت خود یکی آرد از دهر] پس ورد تو معکوس واقع شده است پس از این به یک حصه اشاره می‌کند [۲۲۲۳] ای تواضع بُرده پیش ابلهان] یعنی تنزل کرده به اهل دنیا [وی تکبّر بُرده تو پیشِ شهان] یعنی پیش اهل الله کسه پادشاهان دین‌اند [۲۲۲۵] آن تکبّر بر خسان خوب است و چُست] این تکبّر کردن برخسان اولیتر است [هین مرو معکوس عکسش بندِ تست] و ترا مقید و محبوس دارد حاصل این حصه آن است که از جمله کارهای باز گونه تو است که اغنیا و اهل دنیا را تواضع کنی و فقرا و اهل عقبی را تکبّر کنی باز به حکایت آن شخص عودت نمود که و رد استنجا را معکوس خواند [۲۲۲۶] از پی سوراخِ بینی رُست گل] زیرا [بو وظیفه بینی آمد ای عثُل] بوی وظیفه بینی است ای درشت طبع [۲۲۲۷] بویِ گل بهرِ مشام است ای دلیر] در بعض نسخ بوی فردوسی و گل و گلزار سیر [جایِ آن بو نیست این سوراخ

زیر] یعنی سوراخ زیر بوی گل را نمی باید [۲۲۲۸ کی از این جا بوی خُلد آید ترا] لاجرم [بو ز موضع جُو اگر باید ترا] بوی را از محلش طلب کن اگر می باید تو را [۲۲۲۹ همچنین حُبّ الوَطَن باشد درست] یعنی حُبّ الوطن من الایمان حدیث صحیح است در حق آخرت [تو وطن بشناس ای خواجه نخست] وطن اصلی را بدان اولاً ای خواجه که کدام است، یعنی وطن تو دنیا نیست. او را دوست داری وطن تو آخرت است دوست داشتنی را او شاید و دوست داشتن (400a) او این است که سازش کنی چون این تمثیل را به طرف مطا پیدا و دو باز به اصل حکایت عودت نمود [۲۲۳۰ گفت آن ماهی زیرک ره کُشم] از آن سه ماهی آن ماهی عاقل گفت من به دریا راه کنم [دل ز رای و مشورتشان بر کُشم] تو نیز ای سالک به اهل دنیا مشورت نکن بلکه هیچ مشورت نکن [۲۲۳۱ نیست وقت مشورت هینراه کُش] که گفته اند در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست [چون علی تو آه اندر چاه کُش] روزی رسول الله علیه السلام اسرار اخوان صفا را .. رضی الله عنه در خلوت بیان کرد و وصیت کرد که این اسرار را به کس نگو و افشا نکن و متابعت نگاهدار علی تا چهل روز تمام تحمل کرد و بی قرار گشته بود و حامله وار باردار شده عاقبة الامر بی خودوار به صحرای بیرون آمد و در آنجا چاه مع یافت سر را فروچاه کرد و این رازها را یک به یک گفتن گرفت و از غایت مستی کفها زده و از دهانش کفها و رضاب باب چاه ریخته می شد تا به کلی مستفرغ گشته و سلطان سر سلونی سلونی یافت و بعد از چند روز در آن چاه نامب بر است و روز به روز بزرگتر شد و چو پانی روشن دل آن نی را برید سوراخی چند کرده شب و روز عاشق وار می نواخت و گوسفندان را می چرانید تا جدی که در قبایل غرب بی نوازی چوپان منتشر و شایع گشت و تمامت عرب عربا شر قاعر با تفرج و استماع آن رغبت می نمودند و از غایت لذت او از بی می گریستند و ذوقها می کردند و اشتراک نیز کرد او حلقه کرده از چرا باز مانده بودند چون رسول الله علیه السلام آواز آن نی شنید فرمود که این نواها شرح آن اسرار است که من در خلوت به علی گفته بودم قطعه اه دردت را ندارم محرمی- چون علی اه می کنم در قهر چاه- چه به جو شد نی بروید از لبش- نی بنالد راز من گردد تباه- بس کن ای نی زانکه مانا محرمیم- زان شکر ما را و نی را عذر خواه [۲۲۳۲ محرم آن آه کم یاب است بس] هم از اه و همدم راه به غایت اند کست [شب رو و پنهان روی کن چون عسس] تا نامحرمان نبینند [۲۲۳۳ سوی دریا عزم کن زین آب گیر] از این آب صغیر [بحر جُو و ترک این گرداب گیر] این گرداب دنیا را ترک کن رفتن آن ماهی از آبگیر سوی دریا [۲۲۳۴ سینه را پا ساخت می رفت آن حذور] سینه خود را پای ساخت و رفت آن ماهی حذر کننده و ترسنده [از مقام با خطر تا بحر نور] از آن آبگیر لا ضرر تابد ریای نور و فر تو نیز از این آبگیر و گرداب دنیا به دریای رحمت و عصمت حق تعالی رود به طاعت و مالیدن روی به گوش [۲۲۳۵ همچو آهو کز پی او سگ بود] یعنی از حیوانات نصیحت گیر که اهوی را که از پی او سگ باشد [می دود تا در تنش یک (400b) رگ بود] می گریزد تا در تن آن آهو یک رگ باشد لاجرم ای عاقل [۲۲۳۶ خواب خرگوش و سگ اندر

بی خطاست] تو خواب خرگوش کنی سگ نفس و ابلیس در قفای تو باشد این خواب خطا است [خواب خود در چشم ترسنده کجاست] کسی که می ترسد به چشم او خواب نمی آید حکایت عزیزی به جامه خواب خفتی پس از اندک زمان برخاستی زنش گفتی چرا زود برخاستی او گفتی دوزخ را زیر من می افرو زند و پرسوز کنند از بیم او چشم من خواب نمی آید [۲۲۳۷ رفت آن ماهی رو دریا گرفت] آن ماهی عاقل راه دریا گرفت و رفت [راهِ دُور و پهنه پهن گرفت] راه دور و دراز و راه عریض را گرفت [۲۲۳۸ رنجها بسیار دید و عاقبت] مرهون است [رفت آخر سویی امن و عافیت] و رسید به محل سلامت [۲۲۳۹ خویشتن افکند در دریای ژرف] بزرگ و نغول [که نیابد حد آن را هیچ طرف] و نهایت او را نمی رسد نور بصر که سیر فی الله را حد نیست حکایت خدمت مولانا را پرسیدند که هیچ راه را نهایت هست گفت: راه را نهایت هست اما منزل را نهایت نیست بدانکه این تمثیل حال آنکس است که در جوانی پیش از رسیدن شیاطین و مرگ و گرفتن عزرائیل و اعوان آن و اخذ ملاوکه عذاب به دریای طاعت و بحر عصمت حضرت حق رود [۲۲۴۰ پس چو صیّادان بیاوردند دام] که در آبگیر اندازند [نیم عاقل را از آن شد تلخ کام] که او را حیرت گرفت تمام [۲۲۴۱ گفت آه من فوت کردم فرصه را] و وقت را [چون نگشتم همراه آن رهنما] چگونه و چرا همراه گشتم آن پیشوا را یالیت اتخدت مع الرسول سیلا [۲۲۴۲ ناگهان رفت او ولیکن چونکه رفت] از سخنان ماهی نیم عقل است که می گوید آن ماهی عاقل اگرچه ناگهان رفت اما چون رفت [می بایستم شدن در پی به تفت] مراد و پی او به سرعت و حرارت رفتن بایستی [۲۲۴۳ بر گذشته حسرت آوردن خطاست] زیرا [باز ناید رفته یاد آن هب است] آن رفته را یاد کردن تا چیز است چنانکه در پند مرغ معلوم خواهد شد قصه آن مرغ گرفته که وصیت کرد که بر گذشته پشیمانی مخور تدارک وقت اندیش و روزگار میر در پشیمانی [۲۲۴۴ آن یکی مرغی گرفت از مکر و دام] شخصی یک مرغ را گرفت به حيله و دام [مرغ او را گفت ای خواجه همام] آن مرغ گرفته آن شخص را گفت ای خواجه بزرگوار [۲۲۴۵ تو بسی گاو و میشان خورده ای] تو بسیار کاوان و گوسفندان خورده ای و همچنان [تو بسی اشتر به قربان کرده ای] و بسیار از گوشت ایشان خورده ای [۲۲۴۶ تو نگشتی سیر زانها در زمن] تو سیر نشدی از آن حیوانات بزرگ و فربه در زمان [هم نگردی سیر از اجزای من] هم سیر نمی شوی از خوردن من [۲۲۴۷ هل مرا تا که سه پندت بر دهم] مرا به هل تا که (401a) ترا سه نصیحت کنم [تا بدانی زیرکم یا ابلهم] هم سودمند شوی از پندم [۲۲۴۸ اوّل آن پند هم در دست تو] اوّل نصیحت وقتی گویم که بر دست تو باشم [ثانیش بر بام کهگل بست تو] دوم آن نصیحت وقتی گویم که باشم بر دیوار که اهل بست و نزد تو [۲۲۴۹ و آن سوم پند دهم من بر درخت] و آن پند سوم را دهم وقتی که بر درخت باشم که [که از این سه پند گردی نیکبخت] خواجه بدین وجه آزاد کردن مرغ را راضی شد پس مرغ به سخن آمد [۲۲۵۰ آنچه بر دست است این است آن سخن] یعنی آن پند [که مُحالی را ز کس باور مکن] محال را از هیچ کس تصدیق و

اعتقاد نکن در این است که نفس ترا در دنیا بقا نماید و شیطان چنین وسوسه کند این را باور نکن که محال است [۲۲۵۱] بر کَفَش چون گفت اوّل پند زفت] و نصیحت عریض گشت [گشت آزاد و بر آن دیوار رفت] یعنی خواجه آن مرغ را آزاد کرد و مرغ بر دیوار رفت چون بر دیوار نشست [۲۲۵۲] گفت دیگر بر گذشته غم مخور] به فتح با می باید خواند [چون ز تو بگذشت زان حسرت مبر] چون مرغ آن دو پند را گفت [۲۲۵۳] بعد از آن گفتش که در جسمم کتیم] مکتوم و مستور [ده درم سنگ است یک درّ یتیم] و در کرا نمایه است عظیم [۲۲۵۴] دولت تو بخت فرزندان تو] در بعض نسخ احتشام تو و فرزندان مرهون است [بود آن گوهر به حقّ جان تو] یعنی آن گوهر که اندرون من پوشید است چنان در کرا نمایه است که بهای او ترا و فرزندان ترا سبب عظمت و دولت و نعمت بود سوگند می خورم به جان تو ای خواجه [۲۲۵۵] فوت کردی درّ که روزی ات نبود] رزق و نیصب تو نبود [که نباشد مثل آن درّ در وجود] چون خواجه از مرغ این سخن را شنید نالان شد [۲۲۵۶] آنچنان که وقت زادن حامله] زن بار دار مرهون است [ناله دارد خواجه شد در غلغله] یعنی چنانکه زن بار دارد در وقت دادن ناله کند خواجه همچنان دادی و فریاد کرد [۲۲۵۷] مرغ گفتش نی نصیحت کردم] استغهام ای کاریست یعنی پند درم این بود [که مبادا بر گذشته دی غمت] آنچه دی روز رفته و گذشته است برو غمگین مشو [۲۲۵۸] چون گذشت و رفت غم چون می خوری] و چرا همگین می شوی [یا نکردی فهم پندم یا کری] اصتی لاجرم ای عاقل بر عمر گذشته غم نخور و به غم خوردن پروا وقت نقد نیز می گزرد [۲۲۵۹] و آن دوم پندت بگفتم کز ضلال] و آن دیگر پند که در ترتیب ذکر سابق اوّل بود این بود که گفتمت زنه از گواهی [هیچ تو باور مکن قول مُحال] پس از آن بدانکه [۲۲۶۰] من نیم خود سه (401b) درم سنگ ای اسد] و شیر و شیر مرد [ده درم سنگ اندرونم چون بود] و کجا گنجد [۲۲۶۱] خواجه باز آمد به خود گفتا که هین] ای مرغ نازنین [باز گو آن پند خوب سیّومین] بگو نصیحت آخرین [۲۲۶۲] گفت آری خوش عمل کردی بدان] جواب مرغ است [تا بگویم پند ثالث رایگان] لاجرم ای مردپر و آن [۲۲۶۳] پند گفتن با جهول خوابناک] و غافل [تخم افکندن بود در شوره خاک] که چیزی نمی دويد حکایت عزیزی گفت تعلیم و ارشاد همچو کاشتن است بعض تخم در راه افتد چیزی حاصل نشود و بعضی بر سنگ افتد و آن نیز حاصل نشود و بعضی بر زمین لطیف افتد بسیار بدهد [۲۲۶۴] چاک حُقم و جهل نپذیرد رفو] چاک و شکاف حماقت و جهالت قابله رفو و اصلاح نیست [تخم حکمت کم دِهش ای پندگو] چاره اندیشیدن آن ماهی نیم عاقل و خود را مرده کردن [۲۲۶۵] گفت ماهی دگر وقت بلا] یعنی آن ماهی نیم عقل گفت در وقت سبله که صیاد آن آمدند و خود [چونکه ماند از سایه عاقل جدا] مقول قول پس از این است [۲۲۶۶] کو سوي دریا شد و از غم عتیق] آن ماهی عاقل سوی دریافت و از غم آزاد شد [فوت شد از من چنان نیکو رفیق] و یار طریق [۲۲۶۷] لیک زان نندیشم و بر خود زنم] آن فکر را بگذارم و پس از این [خویشتن را این زمان مرده کنم] و خود را همچو مرده نمایم [۲۲۶۸] پس

برآرم اشکم خود بر زیر [همچو ماهیان مرده [پشت زیر و می‌روم بر آب بر] بر بهیئات مرده [۲۲۶۹] می‌روم بر وی چنانکه خس رود] بر آب بروم همچو خس و خاشاک [نی به سبّاحی چنانکه کس رود] نه شناوردی بروم همچو زنده [۲۲۷۰] مرده گردم به کاف عجمی است خویش بسپارم به آب] مرده شوم خود را تسلیم کنم به آب تاک خلاص یابم زیرا [مرگ پیش از مرگ امن است از عذاب] برین دعوی دلیل می‌آرد [۲۲۷۱] مرگ پیش از مرگ امن است ای فتی] جوان [این چنین فرمود ما را مصطفی] علیه السلام حدیث شریف را بیان کند [۲۲۷۲] گفت **مُوتُوا كُلُّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ** [مرهون است **يَأْتِي الْمَوْتُ تَمُوتُوا بِالْفِتَنِ**] نمیرید همه شما پیش از آنکه مرگ بیاید و بمیرید به فتنها عبادت حدیث این است **موتوا قبل أن تموتوا** و رسول الله علیه السلام گفت: **كن في الدنيا كأنك غريب أو كأنك عابر سبيل** عد نفسک من أهل القبور بدانکه این ماهی نیم عقل حال آنکس است که برخی از عمر در ضلالت فوت کرده باشد و مگر شیاطین را دیده او را ندامت آمده که چرا چندین مدت سالک راه حضرت خدا نگشتم و داخل بحر حق تعالی نشدم باز به زودی تدبیر کند که به حکم حدیث سابق خود را مرده سازد و به موجب طوی لمن ترک الدنيا قبل ان تر که دنیا را و اخلاق ذمینه را ترک کند و خود را به طاعت (402a) بسپارد دنیا و هوا که الت شیاطین بود که مردمان را بدان صید می کردند فریفته نشود و شیاطین از صید او عاجز مانند و از این حال تأسف نمایند [۲۲۷۳] **همچنان مُرد و شکم بالا فکند**] یعنی آن ماهی نیم عاقل خود را همچو مرده نمود که شکم بالا و پشت زیر کرد و خود را به آب سپرد و آب او را می برد [آب می بردش نشیب و گه بلند] و چون صیادان این ماهی را مرده دیدند [۲۲۷۴] هر یکی **زآن قاصدان بس غصّه برد**] و غم خورد و گفت **[که دریغا ماهی بهتر بمرد]** چون ماهی این سخن را شنید [۲۲۷۵] **شاد می شد او کر آن گفت دریغ]** از آن سخن دریغ که شنید **[پیش رفت این بازیمر رستم ز تیغ]** که رفت و نافذ گشت این بازی من خلاص شدم از هلاک حکایت عزیزی در حال مکاشفه ابلیس را دید و از پرسید که مشکلترین کارها در اضلال مردمان بر تو چیست گفت: آنکه کسی از دنیا فراغت کند و میل دلش به زخارف دنیا نباشد و خود را مرده نماید [۲۲۷۶] **پس گرفتش یک صیاد ارجمند]** لفظ صیاد در این محل تخفیف یاست از بهر وزن یعنی یکی از صیاران آن ماهی را بر روی آب مرده دید به دست گرفت **[پس بر او تُف کرد و بر خاکش فکند]** چون دید که مرده است بر او خد و انداخت و بر زمین افکند [۲۲۷۷] **غلط غلطان رفت پنهان اندر آب]** این تمثیل حال کسی است که پس از مرور زمان توبه کند و خود را همچو مرده نماید و به طاعت اقبال کند ابلیس او را بخشکی و پیوست پیری انداخته باشد اما آنکس شکستگی و پیری غلط غلطان اقبال حضرت کند و خدای تعالی او را به دریای رحمتش رساند **[ماند آن احمق همی کرد اضطراب]** یعنی آن ماهی سوم که احمق بود در آب بماند و می کرد اضطراب [۲۲۷۸] از چپ و از راست می جُست آن سلیم] و ایله **[تا به جهد خویش برهاند گلیم]** یعنی گلیم خود را خلاص کند اما صیادان [۲۲۷۹] **دام افکندند و اندر دام ماند]** آن ماهی احمق

[احمقی او را در آن آتش نشاند] زیرا چون شکار کردند [۲۲۸۰ بر سر آتش به پشت تابه‌ای] به ترکی تاهه [با حماقت گشت او همخواه‌ای] یعنی آن ماهی احمق بر سر آتش با پشت تابه به سبب حماقت گشت همواره به ترکی او یقوطاش [۲۲۸۱ او همی جوشید از تف سحیر] از حراره نار [عقل می‌گفتش اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ] اشارت است به آن آیت کریمه که در سوره تبارک است لَمَّا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ. قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِن أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ. وَقَالُوا لَوْ كُنَّا آتِيهِ [۲۲۸۲ او همی گفت از شکبجه وز بلا] آن ماهی می‌گفت از عذاب و محنت [همچو جان کافران قَالُوا بَلَى] اشارت به ضمون بعض آیت مذکور است این تمثیل حال کسی است که طول عمرش در فسق و ضلالت (402b) و در غفلت و شهوت رفته باشد چون به آخر عمر رسد از بی عملی اضطراب نماید و در حالت نزاع از چپ و از راست خلاص جوید اما مناص نیابد بلکه شیاطین بمیرد ملائکه عذاب او را به سوی دوزخ برند و آن به اخز نه نار در سؤال و جواب باشد [۲۲۸۳ باز می‌گفت او که گر این بار من] مرهون است [واَرَهْم زین محنت گردن‌شکن] بیت ثانی جزاء شرط است [۲۲۸۴ من نسازم جز به دریایی وطن] و قرار [آبگیری را نسازم من سکن] و مسکن [۲۲۸۵ آب بی حد جویم و آمن شوم] از شکار صیادان [تا ابد در امن و صحت می‌روم] لاجرم عاصیان در آتش حجیم و تابه سحیر چنین می‌گویند چنانکه کسان در دنیا به بلا مبتلا شوند در آن وقت توبه و عهد کنند اما عهد را وفا نکنند بیان آنکه عهد کردن احمق وقت گرفتاری و ندَم هیچ وفایی ندارد که لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ صبح کاذب وفا ندارد [۲۲۸۶ عقل می‌گفتش حماقت با توست] یعنی چون ماهی احمق را کوفتند و بر آتش درتابه نهادند، او می‌گفت: اگر از این بلا خلاص شوم پس از این دریا را وزن کنم اما عقل از او این سخن را باور نکرد و گفت: حماقت که یارت است [با حماقت عقل را آید شکست] لاجرم [۲۲۸۷ عقل را باشد وفای عهدها] احمق و حماقت را [تو نداری عقل رو ای خربها] و حمار قیمت [۲۲۸۸ عقل را یاد آید از پیمان خود] یعنی چون در عاقل نیسان غلبه کند که توبه و عهد را از یاد بردارد باز عقل و ایاد می‌آید پیمان خویش [پرده نیسان بدراند خرد] عقل پرده نیسان بدرد [۲۲۸۹ چونکه عقل نیست نیسان میر تست] و حاکم برتود [دشمن و باطل کُنِ تدبیر تست] او عدوی تو و باطل کننده تدبیرت است [۲۲۹۰ از کمی عقل پروانه خسیس] یعنی نمی‌بینی که پروانه از نقصان عقل [یاد نارد ز آتش و سوز و خسیس] او از آتش اما آنکه عاقل باشد از آتش ترسان شود حکایت خواجه ربیع به جای می‌رفت گذرش به دکان آهنگری افتاد، آهنی یافته دید در کوزه وی را غشی افتاد و خود نیامد تا دیگر روز چون به خود باز آمد از آن حال پرسیدند خواجه گفت: مرا از حال اهل دوزخ یاد آمد که در دوزخ چگونه باشند [۲۲۹۱ چونکه پَرش سوخت توبه می‌کند] یعنی وقتی که پَر پروانه از آتش سوخته گردد توبه می‌کند که به نزد آتش نرود [آز و نسیانش بر آتش می‌زند] حرص و نسیان او را به آتش می‌رساند [۲۲۹۲ ضبط و درک و حافظی و یادداشت] مرهون است [عقل را باشد که (403a) عقل آن

را فراشت] ضبط و ادراک و یاد داشتن از آن عقل است که عقل آنها را بلند گردانید [۲۲۹۳] چونکه گوهر نیست تابش چون بود] چونکه گوهر نیست تاب و شعله او چگونه باشد [چون مذکر نیست ایابش چون بود] چون یاد دهنده نیست باز گشتن از گناه چگونه باشد [۲۲۹۴] این تمّی هم ز بی‌عقلی اوست] از بی عقلی ماهی است [که نبیند کآن حماقت را چه خوست] و چه عادت است [۲۲۹۵] آن ندامت از نتیجه رنج بود] و اثر بلا و محنت [نی ز عقل روشن چون گنج بود] لاجرم کسی که به مصیبتی و محنتی مبتلا شود و سبب آن توبه آرد آن را بقا نیست که اگر آن رنج از او برود و بر حال خود عودت کند اما کسی که عاقل باشد به مقتضای عقل توبه و استغفار کند بقای توبه هم عهد را وفا او راست چنانکه می فرماید [۲۲۹۶] چونکه شد رنج آن ندامت شد عدم] چگونه آن بلا و محنت رود آن ندامت و توبه معدوم گردد [می نیرزد خاک آن توبه و ندّم] از آنکه توبه نداما قلبی است از معصیت از آن حیثیت که معصیت است. چون از این حیثیت نباشد آن توبه معتبر و مقبول نیست [۲۲۹۷] آن ندّم از ظلمت غم بست بار] یعنی آن توبه به سبب تاریکی بلا و غم برود توبه را بشکند از آنکه [پس کَلَامُ اللَّيْلِ يَمْحُوهُ النَّهَارُ] سخن شب را این است کند روز [۲۲۹۸] چون برفت آن ظلمت غم گشت خوش] چونکه آن تاریکی غم رفت و دل شاد شد [هم رود از دل نتیجه و زاده‌اش] از دل اثر فرزند او نیز که توبه و ندامت بود محو شود [۲۲۹۹] می کند او توبه و پیر خرد] نکه به سبب غم توبه می کند را گرچه توبه می کند اما پیر عقل [بانگِ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا می زند] اشارت است به آن آیت کریمه که در سورة انعام است وَلَوْ تَرَىٰ اِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذَّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ اگرچه آیت مذکوره در حق کفار است عصاة را نظیر ایشان می گیرد. در بیان آنکه وهم قلب عقل است یعنی عقل مانند زر خالص است و هم قلب و ناسره او است و ستیزه اوست و معاند و مخالف او است و محابذو مائد و او نیست به عقل مشابّهت دارد اما آن نیست و قصّه مجاباتِ موسی علیه السلام که صاحب عقل بود با فرعون که صاحب وهم بود موسی و فرعون را ت خصیص بالذکر کرد از آتمع پیش از این حدیث شریف آورده بود که پیش از مردن می باید تا حب دنیا و اخلاق زمینه مرده شود و این مورد موسی علیه السلام مرده بود چنانکه در سایر انبیا مرده‌اند و در فرعون زنده بودند که آن (403b) به هر حب الدنيا و سلطنت و غرور رعونت دعوی خدای کرد و چندین هزار کوزک بی گناه را کشت [۲۳۰۰] عقل ضدّ شهوت است ای پهلوان]

AYETLER / فهرست آيات

- لَعْنُ شَكَرْتُمْ لَا زَيْدَنَّكُمْ - ابراهيم ٧
- رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ - بقرة ٢٠١
- خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ - الحاقة ٣٠-٣١
- قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا - طه ١١٤
- مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ - البقرة ٢٦١
- إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ - ق ٣٧
- يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ - شعراء ٨٨ - ٨٩
- الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ - يس ٦٥
- وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّن طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ
- اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ - المؤمنون ١١-١٢
- فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقَرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي - النمل ٢٠
- قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ قَالَ عَفَرْتُ مِّنَ الْجِنَّ أَنَا آتَيْكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَّقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتَيْكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ - النمل ٣٨ - ٢٠
- قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ - الأعراف ٢٣
- قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ - الحجر ٣٩
- قَالَ فِيمَا أُغْوَيْتَنِي لَأَفْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ - الأعراف ١٦
- ثُمَّ لَا تَبْنِيَهُمْ مِّن يَبْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ - الأعراف ١٧
- وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ - اعراف ٢٠٤
- وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا - مزمل 10-13
- وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ - عمران ٥٢

- إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ - الرعد ١١
- قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ - الأعراف ٢٣
- قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ - الحجر ٣٩
- قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ - الأعراف ١٦
- ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ -

الأعراف ١٧

- وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ - اعراف ٢٠٣
- وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا - مزمل 10-13
- وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ - عمران ٥٤
- أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ - الأعراف ١٧٩
- أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ - الأعراف ١٢
- فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ - الشورى ٧
- إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ - الرعد ١١
- مَثَلُ الَّذِينَ يُبْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنبُلَةٍ مِّائَةٌ
- حَبَّةٌ ۖ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ ۖ الْبَقَرَةُ - ٢٦١
- إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْهُمْ - اعراف ٢٧
- وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ مُّبِينٌ - الحجر ١٧-١٨
- إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ - الصافات ٦
- قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا - آل

عمران ٦٣

- فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ - سورة آل عمران ٦٣
- فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا - الروم ٥٠
- قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ - يس ٧٩
- وَلَبِثُوا فِي كُهُوفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَارْدَاهُوا تِسْعًا - كهف ٢٥-٢٦
- فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ - يوسف ٣١
- وَلَا صَلَّبْتَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ - طه ٧١
- إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ - ١٢٥ - الأعراف
- إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي - طه ١٤
- وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ - النجم ٣
- لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ - سورة يونس ٦٢

- لَمَّا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ. قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ. وَقَالُوا لَوْ كُنَّا - سورة الملك ٨-٩
- وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ - سورة انعام ٢٨-

HADISLER/فهرست احاديث

- أن للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا إلى سبعة أبطن
- يَا إِخْوَانِي تَنَاصَحُوا فِي الْعِلْمِ ، وَلَا يَكُنْكُمْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ، فَإِنَّ خِيَانَةَ الرَّجُلِ فِي عِلْمِهِ أَشَدُّ مِنْ خِيَانَتِهِ فِي مَالِهِ
- إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَرَّةَ
- مَنْ كَانَ لِلَّهِ، اللَّهُ كَانَ لَهُ
- أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ
- الا رب مكرم لنفسه و هو لها مهين و رب مهين لنفسه و هو لها مكرم
- اجثوا على ركبكم بين يدي العلماء تنجوا منها ومن أهوالها
- لَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ غَيْرَ أَهْلِهَا فَتُظْلِمُوهَا
- خَلَقَ خَلْقَهُ فِي ظُلْمَةٍ ، ثُمَّ أَلْقَى عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ ، فَمَنْ أَصَابَهُ مِنْ نُورِ ذَلِكَ الْيَوْمِ شَيْءٌ فَقَدْ اهْتَدَى ، وَمَنْ أَخْطَأَهُ فَقَدْ ضَلَّ
- علامة إعراض الله تعالى عن العبد؛ هو إشتغاله بما لا يعنيه
- استحيوا من الله حق الحياء اصحاب گفتند حمدالله نستحي منه
- من لم يشكر الناس لم يشكر الله
- نعمة لا تشكر خطية لا تغفر
- الناس معادن كمعادن الذهب و الفضة